

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ

Γ. Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	: 'Ο επίληπτικός αυτοκράτωρ και η βασίλισσα-άγια	Σελ. 189
Κ. Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ	: Τό μεταφραστικόν, διορθωτικόν και ερμηνευτικόν έργον του αγίου Μαξίμου του Γραικού	» 210
Γ. Χ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	: 'Η αναγνώριση του Μαξίμου Γραικού ως αγίου και ο καθορισμός κοινής έκκλ. πράξης αναγνώρισης αγίων από την 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία	» 222
Μ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	: 'Ο 'Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην "Αρτα	» 234
Μ. ΠΕΡΑΝΘΗ	: 'Η ιστορία τής "Αρτας	» 248
Γ. Σ. ΑΝΑΛΟΓΙΑΗ	: Κώστας Φρόντζος, ο ήπειρωλάτρης	» 253
Μ. ΑΥΕΡΟΦΦ	: 'Η άγια Θεοδώρα τής "Αρτας	» 259
Α. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΗ	: Τό πορτραίτο του Πύρρου βασιλιᾶ τής 'Ηπείρου στην 'Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Τέχνη	» 284
Οικονομικές ένισχύσεις προς τό Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ»		
ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ	: 'Η "Αρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία τ. 7	





Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΔΩΡΑ Η ΕΝ ΑΡΤΑ ΒΑΣΙΛΕΥΣΑΣΑ

ΣΗΣ ΣΩΤΕΡ ΟΣΙΑΣ ΛΙΤΑΙΣ ΔΙΔΟΥΣΙΝ
ΑΜΑΡΤΙΩΝ ΜΟΙ ΤΩ ΛΙΑΝ ΕΠΤΑΙΚΟΤΙ
ΠΑΝΟΣ ΟΣΕΚΛΗΣΤΙΝΟΣ

ΣΚΥΦΛΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ Α' * ΤΟΜ. Η' * ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1987 * Τ.Χ. 72-73

Ο ΕΠΙΛΗΠΤΙΚΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ - ΑΓΙΑ

(ΘΕΟΔΩΡΟΣ Β' ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΟΔΩΡΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ)

Μιά σελίδα από την ιστορία
του Δεσποτάτου της "Αρτας

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΙΧ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Ο δέκατος τρίτος μεταχριστιανικός αιώνας στάθηκε για την "Αρτα ο πιο σημαντικός, ίσως, κι ο πιο λαμπρός αιώνας μέσα στην πολυαίωνη ιστορία της.

Κι ωστόσο, στη χαραυγή του αιώνα αυτού, τίποτε δεν έδειχνε πώς το άσημαντο αυτό «πολύχνιον» των καιρών εκείνων θα διεδραμάτιζε ένα κύριο και πρωταγωνιστικό ρόλο στην πορεία της ελληνικής ιστορίας.

Η είσοδος του ελληνικού 13ου αιώνα στον ιστορικό του χρόνο σημαδεύεται απ' την παρουσία στο θρόνο του Βυζαντίου ενός απόλεμου και άνικανου ηγέτη, που υπήρξε το «αύθεντικό προϊόν μιας εποχής παρακμής, μ' ένα περίεργο μίγμα δειλίας και δολιότητας απ' τη μιά και σφοδρής

ἐπιθυμίας τῆς ἐξουσίας ἀπ' τὴν ἄλλη».¹ Ὁ «ἐπιβήτωρ τῆς ἐξουσίας»² Ἀλέξιος ὁ Γος, σὲ μιὰ ἱστορικά κρίσιμη ὥρα, τὴν ὥρα πού οἱ σιδηρόφραχτοι σταυροφόροι πολιορκοῦσαν πεισματικά τὴν «βασιλεύουσα πόλη», ἐγκατέλειψε τὸν ἀγώνα καὶ προτίμησε τὴ φυγὴ. Πλάνητας, περιφερόμενος ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, συνελήφθη αἰχμάλωτος, φυλακίστηκε καί, τελικά, παραδόθηκε στὸν Μιχαὴλ Α', τὸν ἰδρυτὴ καὶ ἡγεμόνα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἄρτας, πού ἔδωσε ἓνα μεγάλο ποσό λύτρων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του. (*«χρυσίον συχνόν τοῖς κατέχουσι διδόντα»*³). Ἐνα καράβι τὸν ἔφερε μαζί μέ τὴ γυναίκα του στὴ Σαλαῶρα καί, στή συνέχεια, ὁ ἴδιος παρέμεινε γιὰ λίγο στήν Ἄρτα, ἐνῶ ἡ σύζυγός του, ἡ δυναμικὴ αὐτοκράτειρα Εὐφροσύνη, ἀρρώστησε καὶ πέθανε στήν Ἄρτα σύμφωνα καὶ μέ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἐφραίμ, πού ἀναφέρει: *«Θνήσκει βασιλὶς Εὐφροσύνη πρὸς νόσου, /καὶ θάπτεται δὴ τῷ πολυχνίῳ Ἄρτης»*⁴.

Τὴ νύχτα τῆς 12/13 Ἀπριλίου τοῦ 1204 οἱ Λατίνοι σταυροφόροι κατέλαβαν τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἡ κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἡ ἐνδολατινικὴ διανομὴ τῶν ἐδαφῶν καί, στή συνέχεια, ἡ κατάκτησή τους.

Ἡ πολυδιάσπαση αὐτὴ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀδυναμία προβολῆς μιᾶς ἰσχυρῆς ἀντίστασης ἐναντίον τῶν Λατίνων κατακτητῆ. Στὴν Ἄρτα ἔλαχε ἡ μεγάλη τιμὴ τῆς ὀργάνωσης μιᾶς τέτοιας ἀντίστασης, γεγονός πού ἐκφράζεται στήν ἰδιαίτερα σημαντικὴ διαπίστωση ἐνὸς ἀπ' τοὺς μεγαλύτερους σύγχρονους ἐρευνητῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἄρτας, τοῦ D.M. Nicol, ὁ ὁποῖος τονίζει: *«Στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀντίσταση ὀργανώθηκε μέ ἔδρα τὴν Ἄρτα καὶ μέ ἡγέτη τὸν Μιχαὴλ Κομνηνὸ Δούκα»*⁵ (τὸν ἰδρυτὴ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἄρτας).

Τὸν Μιχαὴλ Α' διαδέχτηκε, γύρω στὸ 1215, ὁ ἑτεροθαλῆς ἀδελφός του Θεόδωρος Α'.

Σ' αὐτοὺς (τὸν κύρ-Μιχαὴλ⁶ καὶ τὸν κύρ-Θόδωρο) «εἶχαν τεταμένα τὰ βλέμματα» οἱ κάτοικοι τῶν δυτικῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Γιατί οἱ παραπάνω ἡγέτες «διὰ πολλῶν κόπων καὶ μόχθων, διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς

1) Κ. Βαρζοῦ (1985) «Ἡ Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν», Θεσ/κη, Τ. Β, σ. 730.

2) Γεωργίου Φραντζῆ «Χρονικόν», ἔκδ. I. Bekker, 1838, Bonnae, σ. 6: *«ὁ τῆς ἀρχῆς ἐπιβήτωρ Ἀλέξιος Ἄγγελος ὁ Κομνηνός»*.

3) Γεωργίου Ἀκροπολίτου «Χρονικὴ συγγραφή», ἔκδ. A. Heisenberg, 1903, Lipsiae, II, σ. 14.

4) Ἐφραίμ τοῦ Αἰνίου «Χρονογραφία» (Χρονικὸ διὰ στίχων/ Ἀνάκτων Ρώμης παλαιᾶς τε καὶ νέας). Ἔκδ. I. Bekker (1840), Bonnae, σ. 306.

5) D.M. Nicol (1980) «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1204-1261». Μέσα στήν «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Τ. Θ, σ. 78.

6) Α. Μηλιαράκη (1898) «Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, 1204-1261», Ἐν Ἀθήναις, σ. 52: *«ὠνόμαζον δ' αὐτὸν κοινῶς ἐν τῇ δημῳδῇ «κύρ Μιχαὴλην»*.

⁷ Ὁ Γοδεφρίδος Βιλλαρδουίνος, στὸ Χρονικὸ του «Ἡ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (ἑλλ. μετάφρ. Κ. Ἀντύπα. Εἰσαγωγή Γ. Σαραφιανοῦ, 1985, παράγρ. 301, 308, σελ. 139 καὶ 152 ἀντίστοιχα), ὀνομάζει τὸν Μιχαὴλ, «Michalis», ὅπως καὶ οἱ Φράγκοι, γενικότερα, «παραλαβόντες βεβαίως, τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ὀνόματος, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠνόμαζεν ἀπλούστατα τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον πρόμαχον τοῦ ἑλληνισμοῦ» (Κ. Παπαρηγοπούλου, 1932,⁶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Τ.Ε., σ. 25).

δεξιότητας καί διά νικῶν (...) κατέστησαν τό δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος? μείζον τήν ἕκτασιν τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας. Τούτου ἕνεκα οὐδόλως ἐθεώρουν αὐτούς ὡς ἀποστάτας».^{8 9}

⁹ Ο Θεόδωρος, μάλιστα, συνέλαβε τό φιλόδοξο σχέδιο τῆς ἀνακατάληψης τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἔάν δέν εἶχε διαπράξει ἕνα ὀλέθριο στρατιωτικό σφάλμα, «ἡ τιμή τῆς παλινορθώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας θά λάχαινε στήν Ἡπειρο¹⁰».

¹⁰ Ἀλλά ἡ ἐπανάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπασχόλησε ὅμοια καί τό ἑλληνικό βασίλειο τῆς Νικαίας στήν Ἀνατολή (Μ. Ἀσία), πού κι αὐτό δημιουργήθηκε μετά τήν ἄλωση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ἀπ' τοὺς Λατίνους σταυροφόρους καί τόν διαμελισμό πού ἀκολούθησε καί πού στάθηκε ἀντίπαλο καί, πολλές φορές, ἀνοιχτά ἐχθρικό πρὸς τό δυτικό κράτος τῆς Ἡπείρου.

¹¹ Ἡ ἀντιπαλότητα ἀνάμεσα στά δύο ἑλληνικά κράτη πῆρε τή μορφή τῆς ἄμεσης σύγκρουσης, μέ πρώτη ἐκείνη τοῦ 1225.

Γύρω στό 1230 τῆ διοίκηση τοῦ ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου ἀνέλαβε ὁ Μιχαήλ Β΄. Ὁ Μιχαήλ νυμφεύθηκε τήν Θεοδώρα, πού τῆ γνώρισε στά Σέρβια. Ἐκεῖ (σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρει ὁ βιογράφος τῆς μοναχός

Ἰώβ, ἀλλά καί ἡ λαϊκή παράφραση αὐτῆς τῆς βιογραφίας) ἦταν ἡ Θεοδώρα, «κόρη τρυφερά, παρθένος, κατὰ πολλά εὐμορφη καί ὠραία καθαρά τῶν κακῶν ὡς χρυσίον καί ἐλευθέρα, τήν ὁποίαν βλέποντάς την ὁ Μιχαήλ Δούκας αὐτός, ἐτρόθη τήν ψυχὴν ἀπό τήν σεμνήν ὠραιότητα τῆς Ἁγίας τόσον, ὅπου ἔβαλε μεσίτας καί προζενήτας, ὅπου διὰ νά τήν πάρῃ γυναίκα του νόμιμον, τό ὁποῖον καί ἐγένετο. Τελειωθέντων δέ τῶν γάμων καί καθίσας ἔτι ἱκανόν καιρόν ἐκεῖ, μετά τῆς γυναικός αὐτοῦ Ἁγίας Θεοδώρας, ἤλθεν μέ μεγάλην καί λαμπρὰν δορυφορίαν εἰς τήν Ἄρταν».¹¹



7) Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος (1932^ο, ὅπ. πρ., Τ. Ε, σ. 6) χρησιμοποιεῖ κι αὐτὸς τὸν χαρακτηρισμό τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἄρτας ὡς Δεσποτάτου «ὅλης τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος δέχεται καί τὸν ὄρο «δεσποτάτο τῆς Ἄρτας» γράφοντας: Ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος ἴδρυσε τό δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου ἢ τῆς Ἄρτας» (Γεννήθηκα στό χίλια τετρακόσια δύο, Ἄθῆναι, 1971², σ. 71).

8) Α. Μηλιαράκης (1898) ὅπ.πρ., σ. 142.

9) Οἱ ἱστορικοί τῆς Νικαίας, οἱ «ἐκεῖ διατρίβοντες καί αὐτόθι γράψαντες» (Α. Μηλιαράκης, 1898, ὅπ. πρ., σ. 140) πῆραν σκόπιμα μιὰ ὀλότελα ἀρνητικὴ θέση ἀπέναντί τους καί χρησιμοποίησαν τὸν ὄρο «ἀποστάτες», πού γνώρισε ἀπὸ τότε μιὰ λαμπρὴ διαδοχὴ, γιὰ νά χρησιμοποιηθεῖ ἀκόμη κι ἀπὸ συμπατριώτες μας, νεότερους ἐρευνητές τῆς ἱστορίας τῆς Ἄρτας καί τοῦ δεσποτάτου τῆς.

10) D.M. Nicol (1974), Τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου, ἑλλ. μετάφρ. Π. Λευκά. (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία»), Ἰωάννινα, σ. 165. (Βλ. καί σ. 3).

11) Μέσα στό: «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα...». Ἐκδ. Ἱερῶς Μητρ. Ἄρτης, 1938, Ἄθῆναι, σ. 23.

Στόν αυτοκρατορικό θρόνο τῆς Νίκαιας βρισκόταν ἤδη ἀπό τό 1222 ὁ Ἰωάννης Γ΄ Δούκας ἢ Βατάτζης.

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στήν Ἄρτα καί τή Νίκαια ὑπῆρξαν —φαινομενικά τουλάχιστον— εἰρηνικές γιά μιὰ μεγάλη περίοδο. Τό 1249, μάλιστα, ὁ Βατάτζης πρότεινε στόν Μιχαήλ συμμαχία, πού θά ὀλοκληρωνόταν μέ τό γάμο τῆς ἑγγονῆς του Μαρίας (κόρης τοῦ γιοῦ του Θεοδώρου) μέ τόν πρωτότοκο γιό τοῦ Μιχαήλ Νικηφόρο.

Ἡ πρόταση ἔγινε ιδιαίτερα ἀποδεκτὴ ἀπό τήν Θεοδώρα, πού ἔστερξε στό διάλογο, ἀποφασισμένη νά πραγματοποιήσει ὅπωςδήποτε τή συμμαχία.

Ἡ ἴδια, πού —ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ— «εἶχε ἀποκτήσει ὑπομονή ἀγίας καί συνειδηση εἰρηνοποιού¹²», ἐνήργησε μέ περίσκεψη καί μετριοπάθεια, σ' ἓνα πλαίσιο ρεαλιστικῆς πολιτικῆς, ἀλλά καί μέ κάποιες ἠθικές θεωρήσεις,¹³ τροποποιητικῆς στή δυναμική τῶν ὀποιων σκοπιμοτήτων.

Σ' αὐτή τή συναινετική (καί συνετή) πολιτική τοποθετεῖται καί ἡ πρωτοβουλία τῆς Θεοδώρας γιά τή συνάντησή της μέ τόν Βατάτζη καί τήν πραγματοποίηση τοῦ συνοικεσίου, πού ἐκεῖνος εἶχε προτείνει.

Ἦταν, ἐξάλλου, ἐμπειρη στά πολιτικά πράγματα καί τό κύρος της στάθηκε καθοριστικό στήν ἐπιβολή τῆς πολιτικῆς της, πού ἦταν φιλειρηνική καί ἐνωτική¹⁴ τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ W. Müller σημειώνει πῶς «ἡ Θεοδώρα συνήνωνεν ἐν αὐτῇ τά συνήθως ἀσυμβίβαστα πρὸς ἄλληλα προσόντα ἀγίας καί δεσποίνης πολυπράγμονος ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι» προθύμως δέ ἀνέλαβε ἀποστολήν, ὅπως διαπράξει, γάμον μεταξύ τοῦ υιοῦ Νικηφόρου καί τῆς ἑγγονῆς τοῦ Ἑλληνοῦ αυτοκράτορος Βατάτζη.¹⁵

Στό «Βίο τῆς Ἁγίας Θεοδώρας», πού ἔγραψε ὁ μοναχός Ἰώβ, ὅπως δημοσιεύτηκε ἀπό τόν Α. Μουστοξύδη στόν «Ἑλληνομνήμονα» (1843, Ἄρ. 1, σ. 44), ἀναγράφεται: «*Μιχαήλ δέ (...) τῇ Βλαχία ἐπιδιμεῖ τό κάστρον Σερβτον γενόμενος τήν καλήν βλέπει νεάνιδα Θεοδώραν, ἥς ἄκρω ἀλόυς, τοῖς ἀδελφοῖς συμφρονεῖ Πετραλίφαις, καί ταύτην νομίμων γάμω λαβών, εἰς Ἀκαρνανίαν ἀτείχιστον τότε οὖσαν σὺν αὐτῇ λαμπρῶς ἐπανέλευξεν*». Βλ. καί J.-P. Migne (1864), *Patrologia Graeca*, T. 127, στ. 905. Ἐπίσης: Μητροπολίτου Σερβίων καί Κοζάνης Διονυσίου (1965) «Ἀκολουθία τῆς Ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας βασιλίσσης Ἄρτης τῆς ἐκ Σερβίων Μακεδονίας. (Συνταχθεῖσα μὲν ποτε παρὰ Ἰώβ μοναχοῦ τοῦ μελοῦ καί τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης καί Πρεβέζης Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντιοῦ. Ἐκδίδονται νῦν στιχηδὸν διατεταγμέναι μετὰ πολλῶν διορθώσεων καί ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Σερβίων καί Κοζάνης Διονυσίου ὑπὲρ τοῦ ἐν Σερβίαις καί ἐν τῷ ἱερῷ ἐπισκοπεῖω ἀνεγερθέντος ναυδρίου τῆς Ἀγ. Θεοδώρας καί εἰς πνευματικὴν ὠφέλειαν τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν)», Ἐν Ἀθήναις, σ. λγ'.

12) D.M. Nicol (1980), ὄπ.πρ., σ. 90.

13) «Ἡ σύζυγος τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου, ἡ Θεοδώρα (...) γυναῖκα ὀνομαστή γιά τήν ταπεινοφροσύνη καί τήν εὐσέβειά της, προτιμοῦσε τήν εἰρήνη ἀπὸ τήν δόξα». (D.M. Nicol. Μέσα στήν «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας», ἔκδοση τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἑλλ. μετάφρ. Ντουντοῦ Σαοῦλ. Θεώρηση Τζ. Πολίτη, 1979, Ἀθήνα, τ. Α, σ. 250.

Πρβλ. Ἰώβ «Βίος...». Ἐκδ. Α. Μουστοξύδη (1843) ὄπ. πρ., σ. 44-45: «*οὐ παρεσύρη τῇ δόξῃ (...) οὐδὲ τῷ τῆς ἀρχῆς ὄγκω ἐπίρρη*». Τοῦ ἴδιου: «Ἀκολουθία...» (Ἡ Ἁγία Θεοδώρα, 1938, ὄπ. πρ., σ. 7): «*ἐπόθησας ἐκ βρέφους αἰδίμει τῷ ρευστῷ τῆς δόξης, τὰ ἄρρευσα κερδῆσαι*». Ἐπίσης στή σ. 16: «*δόξης ματαίας μὴ ποντισθεῖσα βυθῶ*».

14) «ἀνάλωσε τή ζωὴ της στήν προσπάθεια νά συνεργασθοῦν οἱ Ἕλληνες γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κωνσταντινούπολης» (D.M. Nicol, 1980, ὄπ. πρ., σ. 91). Τοῦ ἴδιου (1974), ὄπ.πρ., σ. 128.

15) W. Müller (1909-1910), Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204-1566), Ἑλλ. μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν Ἀθήναις, T. Α, σ. 142.

“Ετσι ή Θεοδώρα πήρε τήν πρωτοβουλία καί μαζί μέ τόν δεκαοχτάχρονο, τότε, γιό της Νικηφόρο πήγε στίς Πηγές όπου βρισκόταν ὁ Ἰωάννης Γ΄ Βατάτζης μέ σκοπό τόσο τήν «ἐπίσκεψιν τῆς μνηστευομένης νύφης» ὅσο καί «πρός βεβαίωσιν τῶν ἐν τούτοις συμφωνιῶν».¹⁶

Ἐποῦ τελέστηκαν ἐπίσημα οἱ ἀρραβῶνες καί δόθηκε ἡ ὑπόσχεση ὅτι ὁ γάμος θά γίνει τήν ἐπόμενη χρονιά, ἡ βασίλισσα τῆς Ἄρτας καί ὁ Νικηφόρος ἐπέστρεψαν στήν πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου.

Ὁ Μιχαήλ ἔδειξε ἔμπρακτα τή φιλία του πρὸς τόν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας. Δυό χρόνια, ὅμως, μετά τό κλείσιμο τῆς συμμαχίας, κινήθηκε στρατιωτικά ἐνάντια στούς Νικαεῖς, καθοδηγούμενος ἀπό τόν θεῖο του Θεόδωρο, πού τόν ἔπεισε νά ἀπορρίψει τίς συμφωνίες. Ἡ ἀμφιβουλησία τοῦ Μιχαήλ (ἀποτέλεσμα τῆς διαμετρικά ἀντίθετης ἐπίδρασης, πού ἀσκοῦσαν ἐπάνω του ἡ Θεοδώρα ἀπ’ τή μιά, μέ τήν εἰρηνόφιλη καί συμφιλιωτική πολιτική καί ὁ Θεόδωρος ἀπ’ τήν ἄλλη, μέ τήν πολιτική τοῦ ρεαλισμοῦ τοῦ συμφέροντος) παραχώρησε τή θέση της σέ μιά ἐκδηλα ἐχθρική στάση, παρόλη τήν ὡς τότε δοκιμασμένη φιλία καί τήν μελλοντική συγγένεια.

Μπροστά στίς στρατιωτικές ἐπιτυχίες τοῦ Βατάτζη, τήν ἀποστασία συμμάχων του καί τόν κίνδυνο μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς ἤττας, δέν συνέχισε τόν ἀγῶνα καί ζήτησε εἰρήνη, πού οἱ ὄροι της δέν ἦταν εὐνοϊκοί γιά ἄκείνον. Πέρα ἀπ’ τίς ἐδαφικές παραχωρήσεις, πού συμφωνήθηκαν, ὁ Βατάτζης τιμώρησε τόν Θεόδωρο ὀδηγώντας τον αἰχμάλωτο στή Νίκαια ὅπου καί πέθανε. Τό Νικηφόρο, πού κρατήθηκε ἀρχικά ὡς ὄμηρος, τόν τίμησε μέ τόν τίτλο τοῦ δεσπότη καί τόν ἄφησε ἐλεύθερο μέ τήν προοπτική τοῦ γάμου του μέ τήν ἔγγονή του ἀλλά καί, γενικότερα, «ἵνα μηδέν μεταξύ ἀνακύπτῃ ἀμφίδοξον, ὅποσα ψυχάς τε ταράττει καί κυκεῶνας ἐγείρει πραγμάτων»¹⁷.

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὅπως καί ἄλλοι ἱστορικοί τῆς Νίκαιας, πού ἄφησαν μιά μονόπλευρα ἰδωμένη καί σκόπιμα διαστρεβλωμένη ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐπιρρίπτουν τήν εὐθύνη τῆς ἀπόρριψης τῆς συμμαχίας στόν ἴδιο τόν Μιχαήλ καί σέ κάποια ἀναλλοίωτα δομικά στοιχεῖα, πού θέλουν νά βλέπουν στόν χαρακτήρα καί τήν προσωπικότητα τοῦ ἡγέτη τοῦ ἡπειρωτικοῦ δεσποτάτου, ἐπαναλαμβάνοντας γι’ αὐτόν τήν παροιμία: «στρεβλόν ξύλον δέν ἰσιώνει καί ὁ Αἰθίοπας δέν ἀσπρίζει» («τό στρεβλόν ξύλον οὐδέποτε ὀρθόν, καί ὁ Αἰθίοψ οὐκ οἶδε λευκαίνεσθαι».¹⁸

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ πῶς ὁ ἴδιος ὁ Ἀκροπολίτης, πού βρέθηκε ἀργότερα στίς φυλακές τῆς Ἄρτας,¹⁹ ὅπου ὀδηγήθηκε δέσμιος ὕστερα ἀπό τή σύλληψη του σέ μιά ἀπ’ τίς κατοπινές μάχες πού ἔγιναν ἀνάμεσα στό στρατό τῆς Ἡπείρου καί τῆς Νίκαιας, εἶχε προσωπικούς λόγους γιά νά πάρει μιά ὀλότελα ἀρνητική θέση ἀπέναντι στόν ἡγέτη τοῦ Δεσποτάτου. Ἐπὶ τό κράτος μιᾶς ὀλοφάνερης συμπλεγματικῆς μνησικακίας, ἐπιχείρησε μιά ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων «ὄχι πάντα ἀκριβή καί ἀπροκατάληπτη».²⁰

16) Νικηφόρου Γρηγοῦρά «Ρωμαϊκή ἱστορία», ἔκδ. L. Schopen, 1829, Bonnae, T. I, σ. 48.

17) Ibid., σ. 49.

18) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 89.

19) Δ. Μπαλάνος, στό λήμμα «Ἀκροπολίτης Γεώργιος», Μ.Ε.Ε., T. Γ, σ. 236.

20) S. Runciman (1980) «Ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση», ἑλλ. μετάφρ. Δ.

“Οντας ακόμη στην Άρτα «είχε (όπως παράτηρεί ο Müller) άφθονον σχολήν νά προμελετήσῃ τήν συγγραφικήν ἐκείνην ἐκδίκησιν τήν χρωματίζουσιν τήν ύπ’ αὐτοῦ συνταχθεῖσαν ἱστορίαν τῶν ἰδίων του χρόνων²¹». Ὁ Βατάτζης, λίγο μετά τή στρατιωτική ἥττα τῶν ἠπειρωτῶν, ἐπέστρεψε στή Νίκαια (στά τέλη τοῦ 1253) καί σέ διάστημα λιγότερο ἀπό ἕνα χρόνο πέθανε.

Αὐτοκράτωρ στέφθηκε ὁ γιός του Θεόδωρος Β΄ ὁ Λάσκαρις (πού ἔφερε τό ὄνομα καί τό ἐπώνυμο τοῦ —ἀπ’ τή μητρική πλευρά— πάππου του, ἰδρυτῆ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας). Ἀμέσως μετά τήν ἀνάρρησή του στό θρόνο, τέθηκε ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του καί βρέθηκε στήν Θράκη πολεμώντας νικηφόρα τούς Βουλγάρους, πού προσπάθησαν νά πετύχουν τήν ἀνατροπή τῶν ἐδαφικῶν ὀρίων, πού τούς ἐπέβαλε προηγουμένως ὁ Βατάτζης.

Ὁ Μιχαήλ τῆς Ἄρτας (πού, ἐπίσης, σχεδίαζε τήν μή ἀποδοχή τῆς ὅλης ὡς τότε διαμορφωμένης κατάστασης ἀπ’ τόν ἴδιο αὐτόν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας), ἔκρινε σκόπιμο —ὑστερα ἀπό τίς στρατιωτικές νίκες τοῦ Θεοδώρου Β΄— νά διατηρήσῃ τήν εἰρήνη μέ τούς Νικαεῖς. Δέν προέβηκε σέ ἐνέργειες πού θά ὄξυναν τίς σχέσεις μέ τό νικαικό κράτος καί προτίμησε (μέ τή συνετή συμβουλή τῆς συζύγου του Θεοδώρας) συμμαχία μέ τόν ἀντίπαλο αὐτοκράτορα διαμέσου τοῦ γάμου, ὀλοκληρώνοντας τό συνοικέσιο, πού ξεκίνησε πρίν ἀπό μερικά χρόνια. «Ὁπωσδήποτε ἡ συνετή Θεοδώρα ἦταν πού συμβούλεψε τόν ἄντρα της γιά τό ζήτημα αὐτό γιά νά τόν γλυτώσῃ ἀπ’ τίς συνέπειες τῶν φιλοδόξων σχεδίων του».²²

Τό καλοκαίρι τοῦ 1256 ἡ Θεοδώρα «ἐμπειρος οὔσα τῶν πολιτικῶν πραγμάτων»²³ συνόδευσε τόν γιό της Νικηφόρο στό ταξίδι του πρὸς τό στρατόπεδο τοῦ Θεοδώρου στίς ὄχθες τοῦ Ἑβρου. Ἡ συνάντηση διήρκεσε τρεῖς μέρες καί ἀφοῦ γιόρτασαν «τήν ὑψωσιν τοῦ ζωποιοῦ Σταυροῦ»,²⁴ κατευθύνθηκαν στή Θεσσαλονίκη ὅπου τόν Ὀκτώβριο τῆς ἴδιας χρονιάς τελέστηκε ὁ γάμος τοῦ Νικηφόρου μέ τήν κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Μαρία.

Ἡ Μαρία ἦταν μιά ἀπ’ τίς θυγατέρες τοῦ Θεοδώρου Β΄, τήν ὁποία ἀπόκτησε ἀπ’ τό γάμο του μέ τήν Ἐλένη, κόρη τοῦ Βούλγαρου μονάρχη Ἰβάν (Ἰωάννη) Ἀσάν Β΄.

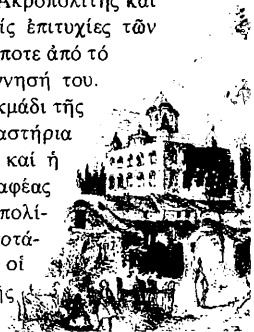
Καμπερίδη, σ. 72. Βλ. καί D.M. Nicol (1979) ὅπ. πρ., σ. 252: «Ὁ Ἀκροπολίτης καί οἱ ἄλλοι ἱστορικοί τῆς Νίκαιας (...) θέλησαν νά ἀμαυρώσουν τίς ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων τῆς Δύσης καί νά τούς κατηγορήσουν ὅτι δέν διέσωσαν τίποτε ἀπό τό ναύαγιο τοῦ Βυζαντίου καί δέν πρόσφεραν τίποτε στήν ἀναγέννησή του. Ἐπίτηδες ξεχνοῦσαν ὅτι ἡ Ἄρτα, ὅπως καί ἡ Νίκαια, ἦταν ἕνα ἀκμάδι τῆς βυζαντινῆς παράδοσης, πού τό εἶχαν προικίσει ἀπλόχερα μέ μοναστήρια καί ἐκκλησίες, οἱ ἄρχοντές του, ἰδιαίτερα ὁ δεσπότης Μιχαήλ καί ἡ εὐσεβῆς γυναίκα του ἡ Θεοδώρα». Ὁ ἴδιος αὐτός ἱστορικός συγγραφέας προσθέτει ἐδῶ ὅτι μάταια θά ἀναζητήσουμε στίς σελίδες τοῦ Ἀκροπολίτου ἀναφορά στίς λογοτεχνικές δραστηριότητες τῶν λογίων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἄρτας: «πού ὅλοι τους συνέβαλαν ὅσο τουλάχιστον καί οἱ λόγιοι τῆς Νίκαιας, στή διατήρηση καί τή μετάδοση τῆς βυζαντινῆς κληρονομιάς».

21) W. Müller (1909-1910), ὅπ.πρ., σ. 159.

22) D.M. Nicol (1974), ὅπ.πρ., σ. 136.

23) I.A. Ραμανοῦ (1895) «Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου», Ἐν Κερκύρα, σ. 51.

24) Θεόδωρος Σκουταριώτης. Ἐκδ. Κ. Σάθα (1894): «Ἀνωμόμου σύνοψις χρονική». Μέσα στό: Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Τ. Ζ΄, Παρίσιοι/Βενετία, σ. 526.



Ἐντεκάχρονο, ἀκόμα, παιδί ὁ Θεόδωρος Β΄, νυμφεύθηκε τὴν Ἑλένη, πού ἦταν, τότε, μόλις ἔννεα ἐτῶν καὶ τοῦτο γιατί ὁ Βατάτζης ἤθελε νὰ ἀποκτήσει τὴ φιλία τῶν Βουλγάρων σὲ βάρος τῶν Λατίνων. Ὁ Ἀσάν φοβήθηκε ὅτι ἡ συμμαχία αὐτὴ θὰ ὀφελόυσε περισσότερο τοὺς Ἕλληνας καὶ μετανοιωμένος γιὰ τὴν συνθήκη καὶ τό γάμο προσπαθοῦσε ν' ἀποσπᾶσει ἀπ' τὸν σύζυγό της τὴν κόρη του «παρθένον ἔτι οὖσαν», ἀφοῦ ὁ Θεόδωρος ἦταν ἀκόμη ἀνήλικος καὶ «τά ἐς συνουσίαν ἔμεινον ἀτελῆ». ²⁵ Προφασίστηκε πῶς ἤθελε νὰ τὴν ξαναδεῖ καὶ ἔτσι ὁ Βατάτζης καὶ ἡ σύζυγός του τὴν παρέδωσαν λέγοντας ὅτι κάθε ἐπιορκία καὶ τυχόν ἀδικία θὰ προκαλοῦσε τὴ θεϊκὴ τιμωρία. Ἡ μικρὴ Ἑλένη ἔκλαιγε πικρά κι ὁ Ἀσάν τὴν χτύπησε δυνατὰ καὶ τὴν ἀπέληξε. Ὁ ἴδιος στράφηκε ἐνάντια στοὺς Ἕλληνας. Στὸ πλῆθος τῶν ἀρνητικῶν γιὰ ἑκεῖνον συγκυριῶν, προστέθηκε καὶ ἡ ἐμφάνιση μιᾶς θανατηφόρας ἐπιδημίας, γεγονόσ πού θεώρησε ὡς ἔκφραση τῆς ἀπαρέσκειας καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ (θεομηνία) ἐξαιτίας τῆς ἐπιορκίας του. Ζήτησε, ἔτσι, ἀνανέωση τῆς συμμαχίας καὶ ἡ μικρὴ πριγκίπισσα ξαναγύρισε στὸ νεαρὸ σύζυγό της.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ παρενθετικά πῶς τὴν ἴδια, ἀκριβῶς, ἐποχῇ, στὴν Ἄρτα τοῦ Δεσποτάτου εἶχε δημιουργηθεῖ ἓνα σχετικὸ ζήτημα μνηστείας, πού ἀφοροῦσε ἓνα μικρὸ κορίτσι «*ιερολογηθέντι πρό τῆς ἡβης (...) καὶ παιδοφθορίαν παθόντι*». ²⁶ Ὁ τότε ἐπίσκοπος τῆς Ἄρτας Ἰωάννης ζήτησε ἀπ' τὸν Πατριάρχη τῆς Νίκαιας Γερμανό Β΄ νὰ ὀρίσει τί πρέπει νὰ κάνει στὴν προκειμένη περίπτωση, καὶ ἔλαβε τὴν ἀπάντηση ὅτι «*ἢ τὴν παρθενικὴν λυθεῖσα ζῶνῃ ἐν ἀώρῳ ἡλικία, τοῦ φθορέως διαζυγίσειται, καὶ ὁ ἱερολογήσας αὐτοὺς ἐν γνώσει καθαιρεθήσεται*». ²⁶

Στὸ γάμο τῆς Μαρίας (κόρης τοῦ Θεοδώρου Β΄ καὶ τῆς Ἑλένης) μὲ τὸν Νικηφόρο (γιὸ τοῦ Μιχαήλ Β΄ καὶ τῆς Θεοδώρας) ἀναφέρεται ἡ παρουσία —ἐξαιτίας τῆς σημασίας του— τοῦ ἴδιου τοῦ Πατριάρχη τῆς Νίκαιας «*ἐπιδημήσαντος καὶ τούτους τελέσαντος*». ²⁷

Ὁ Θεόδωρος Β΄ ἐπικύρωσε τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη γιὰ τὸν γαμπρὸ του Νικηφόρο, εἶχε θέσει, ὅμως, ὡς ὄρο γιὰ τὴν ἐπικύρωση τῆς συμμαχίας καὶ τὴν τέλεση τοῦ γάμου νὰ παραχωρηθοῦν στὸν αὐτοκράτορα οἱ δύο μεγάλης σημασίας πόλεις - ὄχυρά, πού ἦταν στὰ ὄρια τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἡπείρου· τὸ Δυρράχιο καὶ τὰ Σέρβια.

Οἱ παραπάνω ὄροι εἶχαν τεθεῖ ὑπόψη τῆς Θεοδώρας στὴ συνάντησή της μὲ τὸν Θεόδωρο Β΄ καὶ στὴ διάρκεια τῆς πορείας τους πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη συζητήθηκαν οἱ συνθήκες, πού θὰ ὑπέγραφαν μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν γάμων. Τελειῶς ἀνυπεράσπιστη ἡ Θεοδώρα, ὄντας οὐσιαστικὰ στὰ χέρια τοῦ αὐτοκράτορος («*ἐντὸς γάρ τῶν ἐκεῖνου χειρῶν οὖσα καὶ μικροῦ δεῖν ὡς ἐν εἰρκτῇ τυγχάνουσα*»²⁸) ἀναγκάστηκε νὰ συγκατατεθεῖ («*οὐκ εἶχε τι ἄλλο δρᾶσαι*»²⁸).

25) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 52.

26) Γ.Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ (1855), «Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων», Τ. V, σ. 109. J.-P. Migne (1864), P.G., Τ. 119, στ. 801. V. Laurent (1971) «Les registes des actes Patriarcat de Constantinople», Τ. I, τ. IV (Les registes de 1208-1309), σ. 91, (no 1283). Α. Μηλιαράκης (1898), ὄπ.πρ., σ. 294. Βλ. σχετ. Γ. Καρατσιώλη: «Περὶ πτώση παιδοφθορίας στὴν Ἄρτα τοῦ Δεσποτάτου» («Υπὸ δημοσίευση στὸ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Σκουφᾶς»).

27) Θ. Σκουταριώτης (ἔκδ. Σάθα), σ. 527.

28) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 133.

Τὰ δύο μέρη υπέγραψαν τὶς συνθήκες καί, στή συνέχεια, ἔστειλαν τὸ σχετικό ἔγγραφο στὸν Μιχαήλ, πού τὸ υἰοθέτησε κι αὐτὸς θέλοντας καί μὴ («ἐκῶν ἀέκων»²⁸) ἀπὸ ἀγάπη καί ἀνησυχία γιὰ τὴν τύχη τῶν οἰκείων του. («περὶ γυναικὸς δειλιῶν καὶ φιλάτου»²⁹).

Ἄγανακτισμένος ὁ Μιχαήλ γιὰ τὸν ἐκβιασμό καί τὴν ὄλη συμπεριφορὰ τοῦ Θεοδώρου, ὤμοσε παραδειγματική (καί σέ εὐθετο χρόνο) τιμωρία του.

Ἡ Θεοδώρα ξαναγύρισε στὸ Δεσποτάτο μαζί μέ τὸν Νικηφόρο καί τὴν νύφη Μαρία, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος Β΄ ὁ Λάσκαρις ἔφυγε γιὰ τὴν Μ. Ἀσία. Ἡ Μαρία, λίγα χρόνια μετὰ τὸ γάμο της πέθανε εἴτε «φυσικῶ περιπεσοῦσα νοσήματι»³⁰ ὅπως ἔγραφαν μερικοί, εἴτε γιατί —ὅπως ψιθυρίζοταν— πολλές φορές ὁ Νικηφόρος τὴν χτυποῦσε. («ὑπὸ συζύγου Νικηφόρου τυφθεῖσα πολ- λάκις»³⁰).

Φεύγοντας ὁ Λάσκαρις γιὰ τὴν Ἀνατολή ἄφησε ὡς τοποτηρητὴ στίς δυτικές ἐπαρχίες τὸν ἱστορικό Γ. Ἀκροπολίτη. Συντέλεσε, ὅμως, μέ τὶς ἀπερίσκεπτες ἐνέργειές του, στήν ἀναβίωση τῆς ἐχθρότητας ἀνάμεσα στήν Ἡπειρο καί τὴ Νίκαια. Πράγματι, ὁ ἀπὸ μέρους τοῦ Θεοδώρου Β΄ ἐκβιασμός «κόστισε στήν αὐτοκρατορία τὴ φιλία τῆς Ἡπείρου καί ἀπὸ τὸ 1257 ξέσπασε πάλι ἓνας σκληρὸς καί ἀμφίρροπος πόλεμος ἀνάμεσα στὰ δύο ἑλληνικά κράτη».³¹

Σέ μιά ἀπ' τὶς πρῶτες πολεμικές συγκρούσεις ὁ Ἀκροπολίτης αἰχμαλω- τίστηκε καί ρίχτηκε στίς φυλακές τῆς Ἄρτας.

Οἱ ἥττες τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ διατάραξαν ἀκόμη πιό πολύ τὴν ψυχοδιανοητική ὑγεία τοῦ Θεοδώρου Β΄, πού ἔπασχε ἀπὸ ἐπιληψία.

Σέ μιά στιγμή, μάλιστα, ζήτησε ἀπ' τὸν Πατριάρχη τῆς Νίκαιας νά ἀφορίσει τοὺς ὑπηκόους τοῦ δεσπότη τῆς Ἄρτας. Τελικά τὸ ἀνάθεμα ἀνα- κλήθηκε.

Ὁ ἴδιος ἄρχισε νά πιστεύει πὼς ἡ νόσος ἀπ' τὴν ὁποία ἔπασχε ὀφείλο- νταν σέ μαγείες, γεγονός πού ἐκφράζει μιά ἀκραία καί σοβαρὴ κλινικὴ ἐκδή- λωση στήν ὄλη ψυχιατρικὴ σημειολο- γία τῆς νόσου· μιά ψυχο-παθολογικὴ ἐκδήλωση μέ παρανοϊκὸ χαρακτήρα. «Νοσῶν ὁ βασιλεὺς πάντας ἐπὶ μαγείαις ὑπόπτεινε».³² Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ἀναφέρει σχετικὰ: «νύκτωρ καί μεθ' ἡμέραν τὰ μὴ καλά φανταζόμενον».³³

Ἀναμφίβολα ἡ νόσος εἶχε ἐπηρεά- σει τὸν χαρακτήρα του καί τὴν κρίση



29) Ἐφραίμ (ἐκδ. Bekker), στ. 9115, σ. 365.

30) Γ. Ἀκροπολίτης (ἐκδ. Heisenberg), σ. 154.

31) G. Ostrogorsky (1981) «Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους». Ἑλλ. μετάφρ. I. Παναγο- πούλου. Ἐπιστημ. ἐποπτ. Ε. Χρυσοῦ, Ἀθήνα, Τ. III, σ. 127.

32) J.-P. Migne (1865), P.G., Τ. 143, στ. 464.

33) Γεωργίου Παχυμέρη, «Μιχαήλ Παλαιολόγος». Ἐκδ. I. Bekker, 1835, Bonne, T. I, σ. 24.

του. Ὁ D. Nicol σημειώνει ἐδῶ ὅτι αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά συμπεριφέρεται ὡς νευρωτικός.³⁴

Παρόλο πού τέτοια νευρωτικά στοιχεῖα δέν εἶναι σπάνια, πιστεύω ὅτι στήν προκειμένη περίπτωση πρόκειται ὀπωσδήποτε γιά τίς τυπικές ἐκείνες ἐκδηλώσεις διαταραχῆς τοῦ ψυχισμοῦ, πού συνιστοῦν, ἰδιαίτερα, τίς λεγόμενες «χρόνιες ἐπιληπτικές ἀνωμαλίες» καί ἐκφράζουν τόν εἰδικό «χαρακτήρα» καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο «υἰάρχει μέσα στόν κόσμο» ὁ ἐπιληπτικός ἀσθενής.

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ἀναφέρει σχετικά μέ τή νόσο τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας: «νόσω δεινῇ ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος περιπέπτωκεν. ἀπέκαμον οὖν ἐν ταύτῃ καί ἰατρῶν χεῖρες καί πᾶσά τε ἄλλη θεραπεία ἀπέιρηκεν».³⁵

Ὅμοια κι ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, πού γράφει: «νόσος ἐνσκήπτει τῷ βασιλεῖ χαλεπή καί ὄπλα θανάτου φοροῦσα».³⁶

Πιό λεπτομερειακή περιγραφή τῆς νόσου (πέρα ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν καί ὅσα σημειώνουν, ἐπίσης, ὁ Ἐφραίμ,³⁷ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης³⁸ κι ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης),³⁹ μᾶς παραδίδει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, πού ἐπιχειρεῖ καί μιά καταγραφή τῆς παθογενετικῆς ἐρμηνείας της. Τονίζει τήν περιοδική (κατά κρίσεις) ἐμφάνιση τῶν συμπτωμάτων καί δίνει μιά ὀρθολογιστική καί φυσιολογική ἐρμηνεία σχετικά μέ τόν μηχανισμό τῆς γένεσής της:⁴⁰ «νόσος ἦν ἐνσκήψασα τῷ κρατοῦντι, καί ἡ νόσος δεινῇ· ἐπείληπτι ο⁴¹ γάρ

34) D.M. Nicol (1980), ὄπ.πρ., σ. 91.

35) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 153.

36) Ν. Γρηγοῤῥᾶς (ἔκδ. Schopen), σ. 61.

37) Ἐφραίμ (ἔκδ. Bekker), στ. 9246-9249, σ. 369-370: «...χαλεπωτάτη νόσω / περιπεσῶν ἔκειτο κρατάρης κλίην / Ἡ δ' ἦν ἀνάτρευτος Ἀσκληπιάδαις / καί σφῶν τέχναις ἄκαμπος οὐδ' εἰκουσά πως».

38) Θ. Σκουταριώτης (ἔκδ. Σάθα), σ. 533: «νόσω δεινῇ ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος περιέπεσεν».

39) Νικηφόρου Βλεμμύδου «Διήγησις μερική». Ἐκδ. Α. Heisenberg, 1896, Lipsiae, σ. 47-48: «Μᾶστις λοιπὸν ἐπιπέμπεται τῷ βασιλεῖ καί νόσος ἀλλόκοτος (...) ἡμέραι θαμνείαι καί ἡ μᾶστις κρατύνεται καί ἡ νόσος πιέζει σφοδρότερον».

40) Γ. Παχυμέρης (ἔκδ. Bekker), Τ. Ι, σ. 32.

41) «Ἐπιλαμβάνω» = προσβάλλω, καταλαμβάνω, λαμβάνω τι ὑπό τήν κατοχήν μου, καί «Ἐπιλημιαί» = πιάνομαι ἀπό κάτι (Ι. Σταματάκου, 1949, Λεξικόν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, Τ. Ι, σ. 372. «Ἐπίληπτος» σημαίνει: αὐτός πού κατελήφθη ἀπό κάτι καί «Ἐπιληψία»: κατάληψη. «Ἐπιληπτικός», ἐξάλλου, εἶναι ὁ «καταληφθεὶς» (αὐτός πού πιάστηκε). Ἔτσι, τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου «Ἐπιληψία» σχετίζεται μέ τήν ἀρχαϊκή (πρωτόγονη) ἐκείνη ἀντίληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅλες οἱ ἀρρώστειες θεωρήθηκαν ὡς προσβολή ἢ κατάληψη (κατοχή) ἀπό κάποιο θεό ἢ δαίμονα. Ἰδιαίτερα, ὅμως, ἡ ἐπιληψία θεωρήθηκε ὡς ἡ κατεξοχὴν προσβολή ἢ κατάληψη ἔτσι πού στή διαδρομὴ τῶν αἰῶνων καί ὁ ὄρος ἀπόκτησε —βαθμιαῖα— μιά πιό εἰδική σημασιολόγηση καί κατέληξε νά σημαίνει πλέον μιά συγκεκριμένη νόσο. Τό ὅτι ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ ἀνάγεται σέ πολύ ἀπομακρυσμένους χρόνους, ἀποδεικνύεται κι ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι στὰ κείμενα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς συναντᾶται ὁ ὄρος χωρὶς κανένα πιά ὑπερφυσικὸ ἢ μυστικιστικὸ περιεχόμενον. Οἱ Ἕλληνες ἰατροὶ τῆς ἀρχαιότητος, στήν προσπάθειά τους νά ἐρμηνεύσουν ἐτυμολογικὰ τὸν ὄρο, στηρίχτηκαν σέ μιά δλότελα ὀρθολογιστικὴ βάση ὅπως αὐτό ἀποδεικνύεται κι ἀπ' τήν παρακάτω μαρτυρία τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ: «διὰ τοῦτο καί ἐπιληψίαν τὸ πάθος ἐκάλεσαν διὰ τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι καί κρατεῖσθαι αὐτῶν τὰς αἰσθήσεις» (ἔκδ. Puschmann, 1878, Wien, Τ. Ι, σ. 535). Πρβλ. Κλαυδίου Γαληνοῦ, Ἄπαντα. Ἐκδ. C.G. Kühn, 1830, Τ. XIX, σ. 414: «Ἐπιληψία ἐστὶν ἐπίληψις διανοίας καί τῶν αἰσθητηρίων...» Ἡ ἐτυμολογικὴ προέλευση τοῦ ὄρου ἀπ' τήν πρόθεση ἐπὶ καί τὸ ρῆμα λαμβάνειν, μιᾶ ἀπὸ μόνη της, φανερῶνει δέ τήν αἰφνίδια κατὰληψη τοῦ πάσχοντος ἀπ' τὸν παροξυσμὸν.

καταπίπτων⁴² συχνάκις. τό δ' ἦν, ὡς ἔοικεν, ἐκ ζέσεως φυσικῆς ἐγκαρδίου. Ὅθεν, οἶμαι, καί τό εὐφρές ἐκείνων καί ὑπέρ τό προσῆκον ἦν, οὐ στέγοντος τοῦ μορίου τό πάθος κάντεῦθεν ἐκτρεπομένου τοῦ εἰκότος, ὡς μηδέ χρησίμους πολλάκις ἀναπέμπειν τῷ ἐγκεφάλῳ τὰς ἀναπνεύσεις, ὅθεν καί τό λογιζέσθαι. Ἐν τούτῳ γάρ καί φιλοσόφων ἔριν περί τό φρονεῖν συμβιβάζειν τις ἔχοι· πηγὴ γάρ λογισμῶν ἡ καρδία, πλὴν ἀναγομένων πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, ὡς ἐκεῖνος συμμετρίας ἢ μὴν συμμετρίας ἔχοι, οὕτως εἰδοποιεῖσθαι συμβαίνει τό ἀναγόμενον».

Εἶναι φανερό πῶς ὁ συγγραφέας ἐκφράζοντας, στή συγκεκριμένη αὐτὴ περίπτωση, μιὰ τέτοια παθογενετικὴ ἄποψη, ἀντιτίθεται στήν κοινὴ λαϊκὴ δοξασία, πού ἴσχυε (καί ἐξακολουθεῖ, δυστυχῶς, νά ἰσχύει ὡς ἓνα σημεῖο ἀκόμη καί σήμερα⁴³) γιά τὴν ὑπερφυσικὴ ἀρχὴ τῆς ἐπιληψίας καί τὴν αἰτιολογικὴ συσχέτισή της μέ διάφορες δαιμονικὲς ἐπιδράσεις.

Ἦδη ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς (ὅπως καί ὁ Φώτιος προηγουμένως) στό «*Περὶ σεληνιασμοῦ*» (= ἐπιληψίας) ἔμμετρο κείμενο του (ἀνέκδοτο κείμενο ἀπὸ χειρογραφο κώδικα, πού δημοσίευσα γιά πρώτη φορά σέ εἰδικὴ μελέτη μου⁴⁴) τονίζει ἐμφαντικά: «*Σεληνιασμός φυσικόν μοι τυχάνει / πάθημα βλάπτον τὴν φύσιν τῶν σωμάτων / οὐχ ὡς λέγουσι δαίμονος κακοουργία / οὐδ' ἢ σελήνη τὴν κάκωσιν εἰσφέρει*». [Γιά τὴν ὀλότελα ἀντίθετη ἄποψη παραθέτω ἐνδεικτικὰ ἓνα σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰαθνασίου Ἰαλεξανδρείας, πού φθάνει νά θεωρεῖ ὡς αἰτία τῆς ἐπιληψίας τὸν «κακοποιόν δαίμονα», ὁ ὁποῖος «*ποιεῖ τὸν ἐπιληπτικόν κράζειν, ἀφρίζειν, βάλλειν ἑαυτὸν κατὰ πυρός, ἢ ὕδατος*»⁴⁵].

Ἄλλὰ γιά τὴν συγκεκριμένη ἀρρώστια τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β', ἐλάχιστες μονάχα νύξεις συναντᾶ κανεῖς σέ μερικές ἀπ' τὶς ἐκδομένους ἐπιστολές τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσθενοῦς, σέ μιὰ ἀπ' τὶς ὁποῖες ἀναγράφεται: «*περὶ δέ τῆς νόσου ἡμῶν...*»⁴⁶ χωρὶς νά δίδεται μιὰ παραπέρα συνέχεια.

42) Ἡ ἀφνίδια πτώση τοῦ σέ κρίση εὑρισκομένου ἐπιληπτικοῦ ἀσθενοῦς, θεωρήθηκε ὡς ἓνα ἀπ' τὰ προεξάρχοντα σημεῖα τῆς νόσου. Ἄπ' ἐδῶ καί ἡ ὀνομασία τῆς ἐπιληψίας ὡς «*πτωματικῆς νόσου*» («*Morbis caducus*» τῶν Ρωμαίων). Βλ. καί τὰ συνώνυμα *mal caduc* καί *male de la terre* τῶν Γάλλων συγγραφέων. Στὴ γερμανικὴ βιβλιογραφία γίνεται χρῆση τῶν ὄρων *Fallsucht* καί *Fallendesucht* (*Fallen* = πίπτειν καί *Sucht* = νόσος), ἐνῶ στήν ἀγγλικὴ χρησιμοποιεῖται, ἐπίσης, τό ἰσοδύναμό του *Falling Sickness* ὅπως τό συναντᾶμε στὸν «Ἰούλιο Καίσαρα» τοῦ Σαίξπηρ (Πρ. Ι, σκ. 2). Στὴ Βιβλ. («οἱ Ἀριθμοί» ΧΧΙΥ, 4) ὁ μάντις-προφήτης Βαλαάμ περιγράφεται ὡς *Nophel* = καταπίπτων. Στό σημεῖο, ἐπίσης, πού ἀφορᾶ στὸν βασιλιὰ Σαοῦλ, χρησιμοποιεῖται τό ρ. *Naphal* = καταπίπτειν, γιά νά περιγραφοῦν οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπιληπτικὲς κρίσεις πού ἐμφάνιζε μέρα καί νύχτα. (Ἄπ' τὶς πρώτες περιγραφές περιπτώσεως *status epilepticus*). Οἱ ὅροι «*πτωματιζόμενος*» καί «*καταπίπτων*» ἄρχισαν νά ἀναφέρονται στή μετακλασικὴ γραμματεία μαζί μέ τοὺς ὄρους «*δαμονιζόμενος*» καί «*σεληνιαζόμενος*». (Ματθ., 17, 15: «*Σεληνιαζέται καί κακῶς πάσχει. πολλάκις γάρ πίπτει...*»).

43) Βλ. σχετ. Ι. Galdston (1967) «*Historic derivation of modern Psychiatry*», Ν. York / Sydney / Toronto / London, σ. 9: «Ἄκόμη καί σήμερα ὁ ἐπιληπτικὸς μπορεῖ νά προκαλέσει τὶς πρὸ παράλογες προλήψεις στὴ σκέψη τοῦ κοινοῦ. Πράγματι, σέ μερικές χώρες ὑπάρχει ἀπροθυμία προσαγωγῆς τῶν παιδιῶν στό γιαντρά, γιὰτὶ οἱ ἐπιληπτικὲς κρίσεις δὲν θεωροῦνται ὡς νόσος ἀλλὰ ὡς σημεῖο δαιμονοκατοχῆς».

44) Γ. Μ. Καρατσιώλη (1977) «Ἡ Ἐπιληψία: ἀπὸ τὴν προ-λογικὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν», Ἀθῆναι, σ. 47.

45) J.-P. Migne (1857), P.G., T. 27, στ. 1389.

46) Ν. Festa (1898) «*Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*», Firenze, σ. 14. J.B. Papadopoulos (1908) «*Theodore II Lascaris empereur de Nicée*», Paris, σ. 22, σημ. 4.

Σημειώνεται ἐδῶ πὼς καὶ ὁ πατέρας τοῦ Θεοδώρου Β', ὁ Ἰωάννης Γ' Δούκας ἢ Βατάτζης, ἔπασχε ἀπ' τὴν ἴδια ἀρρώστια· τὴν ἐπιληψία.

Οἱ ιστορικές μαρτυρίες εἶναι σαφεῖς κι ἀνάμεσα σ' αὐτές ἐκείνη τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῶ, ὁ ὁποῖος δίνει περισσότερες λεπτομέρειες καὶ ἀναφέρει, μέ βάση, προφανῶς, τὰ πορίσματα τῆς τότε ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς (πού τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχει νά ἐπιδείξει μιὰ ἀξιοσημείωτη προσφορά⁴⁷), τὴν αἰτιολογικὴ συσχέτιση τῆς νόσου μέ τόν ἐγκέφαλο· τὴν ἀνατομικὴ δηλαδή καὶ λειτουργικὴ θεμελίωσή της, ὅπως αὐτὴ ἐπιχειρήθηκε γιὰ πρώτη φορά μέσα στὴν ἱστορία ἀπ' τοὺς ἀρχαίους ἔλληνες ἱατροὺς καὶ εἰδικότερα τοὺς Ἰπποκρατικούς.⁴⁸



«Ἰωάννης Βατάτζης — Θεόδωρος ὁ υἱὸς αὐτοῦ».
Σὲ μικρογραφία Χ/Φ τοῦ 15ου αἰ.
(Μοδένα, Βιβλιοθήκη Estense).

Κατὰ τόν Ἀκροπολίτη⁴⁹: «*Τῇ κατασχούσῃ τοῦτον νόσῳ κατὰ διαστήματα*⁵⁰ *ἡμερῶν τρυχόμενός τε καὶ πιεζόμενος. ποτὲ μὲν γάρ ἐν τῷ παλατίῳ διάγων εὐθὺς ἐπὶ κλίνης ἔπιπτεν ἄφωνος,*⁵¹ *ποτὲ δὲ ἐφ' ἵππου βαίνων καὶ ὁδὸν βαδίζων ὑπὸ τῆς νόσου ἐγένετο κάτοχος, καὶ οἱ συμπάροντες κατεϊχόν τε καὶ πρὸς ὦραν παρεφύλαττον ὥστε μὴ ἀναγνωρίζεσθαι τοῖς πολλοῖς.*⁵² *Ἐπὶν δὲ εἰς λογισμόν ἐπανῆκε, σχολῇ πρὸς τὰ βασίλεια ἐπανεστρεφεν*»

47) Μαν. Ι. Παπαγρηγοράκη (1985) «Περὶ τῆς ἱατρικῆς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους», Ἀθήνα, σ. 6.

48) Βλ. σχετ. τὸ «*Περὶ ἱερῆς νόσου*» βιβλίον τῆς Ἰπποκρατικῆς Συλλογῆς (C.H.): «*ἀλλά γὰρ αἴτιος ὁ ἐγκέφαλος τοῦτου τοῦ πάθεος*». (VI, 366, Ἔκδ. Littre, 1849).

49) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 102.

50) Ἡ περιοδικότητα τῶν κρίσεων θεωρήθηκε πάντοτε ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἐπιληψίας.

51) Πρβλ. «*ἄφωνός τε γίνεται (...)* καὶ *οὐδὲν φρονέουσιν*» (C.H., VI, σ. 372. Ἔκδ. Littre). Ὁ Ἀρεταῖος, ἐπίσης, σημειώνει: «*ὡς ἐν πνιγῇ ἀφωνίῃ*» (Ἔκδ. Kühn, σ. 4). Ὅμοια καὶ ὁ Σωρανός, πού ἀναφέρει: «*παράκειται δὲ τῷ ὑστερικῷ πάθει διὰ τὴν ἀφωνίαν*». («Περὶ γυναικείων» II, 27. Ἔκδ. V. Rosa, 1882, Lipsiae, σ. 321).

52) Ὁ Ἀκροπολίτης θά πρέπει νά ἀναφέρεται ἐδῶ καὶ στὴ γενικότερη κοινωνικὴ προβληματικὴ τῆς ἐπιληψίας, πέρα ἀπ' τὴν ἰδιαίτερη περίπτωση τοῦ συγκεκριμένου ἀσθενοῦς αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἀνάγκη, ἔτσι, ἀπόκρυψης τῆς νόσου του. Μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὁ ἐπιληπτικός ἀσθενής ἐξακολουθεῖ νά φέρει ἀπάνω του τὸ κοινωνικὸ στίγμα καὶ νά γίνεται ἀπόβλητος ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, πολὺ περισσότερο ὅταν τὸ ὄλο κλίμα τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς εὐνοοῦσε τὴν ἀνάπτυξη ἀρχαϊκῶν ἀντιλήψεων γιὰ δαιμονοκατοχὴ καὶ τὴν θεώρηση τοῦ ἐπιληπτικοῦ ὡς «*δαιμονιζομένου*». Πρβλ. C.H. VI, 382, Littre: «*...καὶ φεύγουσιν ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ἢ μὲν ἐγγὺς αὐτῶν ὁ οἶκος ἔη, οἶκαδε, ἦν δὲ μή, ἐς τὸ ἐρημότατον ὅπη μέλλουσιν ὄψεσθαι αὐτόν ἐλάχιστοι πεσόνια, εὐθὺς τε ἐγκαλύπτεται τοῦτο δὲ ποιεῖ ὑπ' αἰσχύνῃς τοῦ πάθεος*».

ἐνίοτε δέ καί φοράδην ἐπὶ θρόνου ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπὸ τῶν οἰκείων ἤγετο. ἐπεὶ δέ ἡ νόσος ἐπὶ ἤρξαν, τό σῶμα τοῦ βασιλέως κατέπιπτε· συνεχέστερον γάρ ἤρξατο πᾶν τούτω ἐγγίνεσθαι...».

Ἐφραίμ σημειώνει: «...πρινῆς ἐν κλίνῃ / ἐξ ἀπίνης ἀναυδος, οὐκ ἐπαίων / (...) ἀκίνητος, ἄφωνος κράτωρ / ἐμπληξίας νόσῳ γε συνεχόμενος (...) ἐνετρύχето χαλεπῇ νόσῳ / κατὰ διαστήματα πάσχων τοῦ χρόνου». ⁵³

Ἐφραίμ ἀναφέρει ὅτι «νόσος ἐνέσκυψε τῷ βασιλεῖ (...) καί ἡ νόσος ὡς χαλεπῇ ἐπέληπτο γάρ διὰ τὴν γῆρας, οἶμαι». ⁵⁴

Ἐφραίμ προσθέτει: «...νόσος ἐνσκήπτει δεινῇ· οὐκ οἶδ' εἴτε φρενίτιν ⁵⁶ χρῆ προσειπεῖν, εἴτ' ἐπιληψίαν. ⁵⁶ Ἐς γάρ καρθηβαρίαν ⁵⁷ τινὰ καὶ νάρκωσιν ἐπεπτώκει τοῦ ἡγεμονικοῦ, ⁵⁸ ὅποσον καὶ οἱ τὰ περὶ τὸν ἐγκέφαλον οὐχ' ὕγιως διακείμενοι πάσχουσιν ἐν ταῖς οὐρανίων φωστῆρων συνόδοις, ⁵⁶ τοῦ περιέχοντος ὑγροτέρου τε ἅμα καὶ ψυχροτέρου τηλικαῦτα καθισταμένου καὶ ἕλκυστον σφίσι ἐπάγοντος ἐγκεφάλου, ἀδυνάτως ἔχουσι δέχεσθαι τὰς τοιαύτας τροπὰς καὶ μεταβολὰς. ἄφωνος δέ καὶ πλήν τοῦ ἀναπνεῖν νεκρός ⁵⁹ ἐπὶ τρεῖς ὅλας διατελέσας ἡμέρας, ἀναφέρειν ἔδοξεν αὐθις καὶ τοῦ νοσήματος ἀπαλλάττεσθαι. πλήν οὐκ ἐς τέλος ἐξοστρακίζειν ἰατρῶν ἐπίνοιαι τό πάθος δεδύνηται· ἀλλ' ὡς περ ἐμπεφώλευκεν ἐξ ἐκείνου καὶ ἔδραν τινα δυσασπαστον ἔσχε· καί ἦν τοῦ λοιποῦ νῦν μὲν πάσχων, νῦν δ' ὕγιαίνειν δοκῶν. κατὰ γάρ ἡμερῶν διαστήματα, νῦν μὲν πλείω, νῦν δέ ἥττω, νῦν μὲν ὑπεχώρει, νῦν δ' αὐθις

53) Ἐφραίμ (ἔκδ. Bekker), στ. 8878-8905, σ. 355-356.

54) Γ. Παχυμέρης (ἔκδ. Bekker), τ. I, σ. 70.

55) Ν. Γρηγοῤῃς (ἔκδ. Schopen), σ. 49-50.

56) Ἐφραίμ χαρακτηρίζει τὴν νόσο ὡς «ἐπιληψία» παρόλο που δὲν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιος γιὰ ἓνα τέτοιο χαρακτηρισμό. «Δὲν γνωρίζω —γράφει— ἂν πρέπει νὰ τὴν ὀνομάσω φρενίτιδα, ἢ ἐπιληψία». Ἀσφαλῶς, δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ «φρενίτιδα» ἀφοῦ μὲ τὸν ὄρο αὐτὸν ἦταν γνωστὸς οἱ ὀξείες ἐμπύρετες καταστάσεις μὲ παραλήρημα («πυρετικὸν παραλήρημα»). Ἐπιπλέον, ὁ ἴδιος αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει μὲ σαφήνεια δύο τουλάχιστον στοιχεῖα, ποῦ σχετίστηκαν μὲ τὴν ἐπιληπτικὴ νόσο: 1) τὴν χρονιότητα καὶ τὴν περιοδική (κατὰ κρίσεις) ἐμφάνιση τῶν συμπτωμάτων καὶ 2) τὴν ἔκλυση τῶν συμπτωμάτων αὐτῶν (παροξυσμικῶν φαινομένων) σὲ σχέση μὲ τὴν ὑποτιθέμενη ἐπίδραση τῆς σελήνης («ἐν τοῖς τῶν οὐρανίων φωστῆρων συνόδοις») καὶ μάλιστα ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀρχαϊκῆς (πρωτόγονης) ἀντίληψης γιὰ τὸν «σεληνιασμό», ἀλλὰ μιὰς καθαρὰ ὀρθολογιστικῆς καὶ «φυσιολογικῆς» ἐξήγησης, ὅπως αὐτὴ εἶχε ἐκφρασθεῖ μέσα ἀπ' τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα τοῦ Ὀρειβασίου: «ἐργάζεται δὲ διαφορὰς ἐν τῷ ἀέρι παραπλησίως τῷ ἡλίῳ ἢ σελήνῃ (...) ἢ δὲ σελήνῃ ὑγραίνει (τὰ σώματα). Περὶ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν τοὺς ἐγκεφάλους διερωτῆτους ἀποτελεῖ (...) καὶ ἐπιληψίας ἀνακινεῖ» (Ἐκδ. Bussemaker - Darenberg, 1854, Paris, T. II, σ. 287-289). Πρβλ. Ὀριγένους «τῶν κατὰ Ματθαῖον ἐξηγητικῶν». Μέσα στό: J.-P. Migne, P.G., 957, T. 13, στ. 1105-1108: «Ἰατροὶ μὲν οὖν φυσιολογεῖταισαν, ἀτε μὴδὲ ἀκάθαρτον πνεῦμα εἶναι νομίζοντες κατὰ τὸν τόπον, ἀλλὰ σωματικόν σύμπτωμα καὶ φυσιολογούντες τὰ ὑγρά λεγέτωσαν κινεῖσθαι τὰ ἐν τῇ κεφαλῇ...».

57) Πρβλ. C.H., V, 618, Littre: «οἷσι κεφαλαλγία καὶ ἦχοι ἀπυρέτοισι, καὶ σκοτοδίνη, καὶ φωνῆς βραδύτης, καὶ νάρκη χειρῶν, ἢ ἀποπληκτους, ἢ ἐπιληπτικούς προσδέχου τοῦτους ἔσεσθαι». Κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον Τραλλιανόν (ἔκδ. Puschmann, T. I, σ. 537): «καὶ γάρ βαρύνονται περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ σκοτοῦνται καὶ ἀμβλυώττουσι...». Ὁ Παῦλος ὁ Αἰγινήτης σημειώνει: «καὶ κεφαλαλγία καὶ πλήρωσις κεφαλῆς συνεχής...». III, 13. Ἐκδ. Ἀλδου (Benetia), 1528, σ. 29.

58) Στὸν ὀρισμό, ποῦ δίνει γιὰ τὴν ἐπιληψία ὁ Γαληνός, ἀναφέρεται: «...καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ἐνεργειῶν ἐπίσχεσις...» (ἔκδ. Kühn, VII, 59). Σημειώνεται ὅτι ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης εἶχε πρῶτος ὀρίσει τὸν ἐγκέφαλο ὡς τὴν ἔδρα τῶν ψυχοδιανοητικῶν λειτουργιῶν λέγοντας: «ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἶναι τὸ ἡγεμονικόν» (μαρτυρ. 8. Diels).

59) «πᾶσης αἰσθήσεως ἔρημοι κείνται καὶ νεκρῶν οὐδὲν ἀπέχοντες» (Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, ἔκδ. Puschmann, T. I, σ. 535).

ἐπεχωρίαζε τό δεινόν⁶⁰ καί νῦν μέν ἐν οἴκοις διατρίβοντι, νῦν δ' ἐν ὁδοῖς, προσδοκίας οὐ προηγησαμένης οὐ δεμιᾶς,⁶¹ ἐξαίφνης ἐπήγει καί πολλάκις τοῦ ἵππου πεσεῖν διακινδυνεύσαντα δεξάμενοι φοράδην ἐς τό ἀρχεῖον ἐκόμισαν. καί ἦν τῇ κεφαλῇ τό πάθος πολέμιον ὄλον ἐνιαυτόν, λάθρα καί κατά μικρόν ἐς αὔξησιν προβαῖνον ἀεί· ἕως πολλῶ κραταιότατον πάσης ἱατρικῆς ἐπιστήμης γενόμενον ἐξ ἀνθρώπων ἐπεποιήκει γενέσθαι αὐτόν».

Καμιά, ὥστόσο, μαρτυρία δέν ὑπάρχει κατά τήν περιγραφή τῶν ἐπιληπτικῶν κρίσεων καί τῆς νόσου γενικότερα ἀναφορικά μέ τυχόν χαρακτηριστικές διαταραχές ἢ ἄλλα συμπτώματα ἀπ' τήν ψυχο-συναισθηματική σφαίρα. Πολλοί τόνισαν, ἰδιαίτερα, κάποιες βαθύτατα ἀνθρώπινες πτυχές τοῦ χαρακτήρα του, πού στάθηκε αἰτία νά ἀγαπηθεῖ καί νά τιμηθεῖ ὡς τοπικός Ἅγιος στήν πατρίδα του. «... Ἄπό πολλοῦς ἠγαπᾶτο» — διαβάζει κανεῖς στόν Συναξαριστή τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη⁶²— «ἦθος ἔχων σεμνόν, ζώην σώφρονα, ὄμμα ἰλαρόν, ἄκακος, γαληνός καί διαλεγόμενος εἰς ὅλους μέ πρόσωπον ἤρεμον».

Ἄσον ἀφορᾶ, εἰδικότερα, στή συνάντηση τοῦ ἴδιου μέ τή Θεοδώρα, ὁ Ἀκροπολίτης ἀναφέρει ὅτι κατά τήν ἐπίσκεψή της γιά τήν μνηστεία τοῦ γιοῦ της Νικηφόρου μέ τήν ἐγγονή τοῦ αὐτοκράτορος (κόρη τοῦ Θεοδώρου Β') Μαρία, ὁ Βατάτζης («καί ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ἀδυναμίαις μεγαλόφρων» ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος⁶³) δέχτηκε φιλόφρονα κοντά του τούς ἐπισκέπτες. («προσηκόντως φιλοφρονηθέντες παρά τοῦ βασιλέως»⁶⁴). Πάντοτε, ἐξάλλου, καί ἰδιαίτερα πρὸς τούς ξένους, «δαψιλεστέραν τήν χεῖρα προὔτεινε»⁶⁵.

Ἄλωσδιόλου ἀντίθετη ὑπῆρξε ἡ στάση τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β' στήν περίπτωση τῆς ἐπίσκεψης τῆς Θεοδώρας τῆς Ἄρτας καί τῆς τέλεσης τῶν γάμων τῶν παιδιῶν τους Νικηφόρου καί Μαρίας. Ἄφανερᾶ ἐκβιαστικός τρόπος τῆς ἐπικύρωσης τοῦ γάμου καί τῆς συμμαχίας καί ἡ «διά γνησίας βυζαντινῆς πανουργίας»⁶⁶ ἀφαίρεση ἐδαφῶν, προκάλεσαν τήν ἀντίδραση τοῦ Μιχαήλ Β'. ἌD. Nicol τονίζει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νίκαιας «ἐκμεταλεύτηκε ἀδιάντροπα τήν ἀνυπεράσπιστη θέση τῆς Θεοδώρας (πού ἦταν στό ἔλεός του) ἐπιβάλλοντας ὀρισμένους τελείως ἄσχετους ἀλλά πολύ σημαντικούς ὄρους γιά τό γάμο τοῦ γιοῦ της».⁶⁷

Τά ὄσα ἀκολούθησαν (στρατιωτική ἦττα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, αὐτομολία σημαντικῶν στελεχῶν του στοὺς ἠπειρώτες καί ἄλλες ἀποτυχίες) συντέλεσαν ἐκλυτικά στήν ἐμφάνιση ἐντονότερων κλινικῶν συμπτωμάτων

60) Πρβλ. «αἰσχύνῃ τοῦ δεινοῦ» (Ἄρεταῖος «Περί ἐπιληψίας». Ἐκδ. Kühn, σ. 6).

61) Σ' ἓνα μεγάλο ποσοστό τῶν περιπτώσεων ἡ προσβολή ἀρχίζει μέ μερικές προδρομικές ἐκδηλώσεις, τίς ὁποῖες ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀσθενής πρὶν ἀπ' τήν ἐπέλευση τῆς ἀπώλειας τῆς συνείδησης. Γιά τόν συγγραφέα τοῦ «Περί ἱερῆς νόσου» βιβλίου τῆς Ἰπποκρατικῆς Συλλογῆς: «ὀκόσμοι ἤδη ἐθάδες (= συνηθισμένοι) εἰσὶ τῇ νόσῳ, προγιγνώσκουσιν ὀκτόταν μέλλωσι λήψεσθαι...» (C.H., VI, 382, Littre). Σέ ἄλλες περιπτώσεις ἡ προσβολή ἐπέρχεται χωρὶς προειδοποιητικά συμπτώματα μέ ἀπ' εὐθείας ἀπώλεια τῆς συνείδησης.

62) Νικοδήμου Ἄγιορείτου «Συναξαριστής». Ἐκδ. 1868, Ἀθήνησι, Τ.Α, σ. 192.

63) Κ. Παπαρηγόπουλος (1932⁶), ὄπ.π., Τ. Ε, σ. 58.

64) Γ. Ἀκροπολίτης (ἐκδ. Heisenberg), σ. 89.

65) Ibid., σ. 103.

66) Κ. Krumbacher (1900) «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας». Ἑλλ. μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Ἐν Ἀθήναις, Τ. Γ', σ. 484.

67) D.M. Nicol (1974), ὄπ.πρ. σ. 137.

καί στήν ἐπιδείνωση, γενικότερα, τῆς ἤδη κλωνισμένης ψυχοδιανοητικῆς ὑγείας τοῦ Θεοδώρου Β'. Ἐξάλλου, ἡ ἴδια ἡ νόσος «*μᾶλλον τρύχουσα ἐπειθε δεινά ὑπιδέσθαι*». ⁶⁸

Ἡ μεταβολή τοῦ χαρακτήρα ἦταν ὀλοφάνερη. Ὁ ἴδιος παρατηρεῖ τήν ἀλλαγὴ αὐτῆ καί γράφει στόν στενό φίλο καί συνεργάτη του Μουζάλανα: «Ὁλος ὁ κόσμος ἐκπλήσσεται βλέποντας τήν ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτήρα μου⁶⁹».

Σέ ἄλλη ἐπιστολή του πρὸς τόν διδάσκαλό του Ν. Βλεμμύδη (πού ὀλόκληρη συμπεριλαμβάνεται στή συλλογὴ τοῦ Ν. Festa⁷⁰), βλέπουμε φανερά τήν μεταβολή αὐτῆ, ἰδιαίτερα τὰ τελευταῖα χρόνια καί πιο συγκεκριμένα: μετά τήν ἀνάρρησή του στό θρόνο τῆς Νίκαιας. Ἔχω πρόχειρα μπροστά μου κάποιες σελίδες Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς ὅπου ἀναγράφεται: «Στὴ διαδρομὴ τῶν ἐτῶν ὁ ἀσθενὴς ἀλλάζει χαρακτήρα καί ἀποκτᾶ ἓνα “χαρακτήρα ἐπιληπτικό”... ⁷¹».

Αὐτός ὁ χαρακτήρας, τονίζει ὁ πολὺς Η. Ey, «συνδεμένος κατὰ βάθος μέ τούς ἐπιληπτικούς παροξυσμούς, οὔτε διαμορφώνεται μονάχα ἀπ' αὐτοῦς ἀλλὰ οὔτε καί προϋπάρχει. Ἡ ἐπιληψία, ἔτσι, δέν εἶναι μόνο ἡ ὀργανικὴ συνδρομὴ ἐπαναληπτικῆς ἐκφόρτισης ἀλλὰ καί ἡ τυπικὴ μεταβολὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀσθενοῦς, πού ἔχει παροξυσμούς καί ἐμφανίζει διαταραχὰς τοῦ ψυχισμοῦ⁷²».

Ἄλλὰ γιὰ τήν χαρακτηρολογικὴ αὐτὴ μεταβολὴ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεόδωρος Β', πού γράφει σέ κάποιες —μέ γνήσιο ἐξομολογητικὸ τόνο— σελίδες τῶν ἐπιστολῶν του. Σέ μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἀναφέρεται: «Ἡ φιλοσοφία δέν ἔχει πιά γιὰ μένα οὔτε θέλημα, οὔτε ἐνδιαφέρον. Δέν ὑπάρχει πιά παρά ἓνα μονάχα θέλημα: ὁ πλοῦτος. Δέν ὑπάρχει πιά γιὰ μένα παρά μιὰ μονάχα λάμψη: ἐκείνη τοῦ χρυσοῦ καί τῶν πολυτίμων λίθων». ⁷³

Ὁ ἴδιος ἄλλοτε ἔλεγε: «Τὸ νὰ ἀγαπᾶ κανεὶς τὴ λάμψη τοῦ χρυσοῦ καί τῶν πολυτίμων λίθων εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἐκλεκτοὶ ἄνθρωποι («οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐλίτ» μέσα στό γαλλικὰ μεταφρασμένο χ/φ) δέν προσκολλῶνται παρά μονάχα στὴ φρόνιση (σοφία - ἐπιστήμη)». ⁷⁴ Κι ἄλλοῦ: «Τίς μέ εἶδε τιμῶντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄλλο τι ἢ τὴν ἀγαπητὴν μου φιλοσοφίαν; ⁷⁵» Στὸ λόγο του «Περὶ σοφίας» ἀφοῦ τονίζει τὴν προτίμησή του στὴν ἐσωτερικὴ καλλιέργεια, θεωρεῖ τὴν ἀπόκτηση τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀργύρου «πλοῦτη ἐφήμερα⁷⁶».

Ἐπιδιώκοντας, ἀπ' τὴν παιδικὴ του ἀκόμη ἡλικία, τὴν μόνωση (στὴν ὁποία τόν ὀδήγησε τόσο ἡ ἀσθενικὴ του κράση καί ἡ καλλιτεχνικὴ του

68) Γ. Παχυμέρης (ἐκδ. Bekker), Τ. Ι, σ. 23.

69) J-B. Papadopoulos (1908), ὅπ.πρ. σ. 82.

70) N. Festa (1898), ὅπ.πρ., σ. 64-66.

71) J. H. van den Berg (1975) «Psychiatrie pratique», Paris, σ. 83.

72) Η. Ey (1954) «Etudes Psychiatriques», Paris, Τ. Γ', σ. 610. Ἐπίσης: Ι. Πατρικίου, Δ. Οἰκονόμου, Α. Χατζηδημό (1957) «Ἡ Ἐπιληψία», Ἀκαδημαϊκὴ Ἱατρικὴ, Ἔτ. 21, τ. Ι, ἀρ. 212, σ. 193.

73) j. B. Papadopoulos (1908), ὅπ.πρ., σ. 82.

74) Ibid., σ. 81.

75) Ι. Β. Παπαδοπούλου (1909) «Θεόδωρος Β ὁ Λάσκαρις αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας», Ἐν Ἀθήναις, σ. 14.

76) Ibid., σ. 17.

ιδιοσυστασία, όσο και η βαθιά επίδραση που άσκησε η παρουσία του σοφού και άσκητικού Ν. Βλεμμύδη (πάνω στο μαθητή του), εργαζόταν άκατάπαυστα με κύρια άπασχόληση την φιλοσοφία ενώ ταυτόχρονα σπούδαζε Θεολογία, Φυσική, Μαθηματικά, Μουσική και Ίατρική (κοντά —κι αυτή— στον Βλεμμύδη, που ήταν γιατρός⁷⁷).

Ο Θεόδωρος Σκουταριώτης, οίκεϊος και συμπολεμιστής του αυτοκράτορος, γράφει ανάμεσα στα άλλα: «*Εγώ δέ περί τήν επίδοσιν του λόγου και των επιστημών της σοφίας σπουδήν αυτού άνυμνών, και όπως έφίλει τους λογίους, και μεθ' όσης φιλοφροσύνης ένδιαθέσεως έστεργεν έννοούμενος, ουκ έχω τίνι των περί τοϋτο έσπουδακότων παραλληλίσω· ένός γάρ σοφου συνουσίαν άνδρός, ουδ' αυτήν τήν βασιλείαν έκρινεν ίσοστάσιον*».⁷⁸

Φίλοι του είναι άποκλειστικά και μόνο οι πνευματικά καλλιεργημένοι άνθρωποι του καιρού του άνεξάρτητα από τήν κοινωνική τους προέλευση έτσι που είναι δύσκολο να συναντήσει κανείς ανάμεσά τους έστω και ένα μέλος της άπνευματίστης άριστοκρατικής τάξης. Η από μέρους τους έλλειψη πνευματικών ένδιαφερόντων, στάθηκε μία άκόμη άφορμή της άποστροφής του για τήν τάξη αυτή, τήν αναζήτηση σχέσεων με ανθρώπους της διανόησης και τήν δημιουργία ενός περιβάλλοντος γνήσια πνευματικού.

Μιά τέτοια έπιλογή, μία τέτοια αναζήτηση σχέσεων με ανθρώπους άληθινής έσωτερικής άξίας, εκφράζεται και σε μία άκόμη άπ' τίς έπιστολές του όπου αναφέρεται: «*άφοσιούμαι δέ τῷ συναθροισμῷ των καλών (...) και τοῖς μιλίχοις άνδράσι τό φιλικόν*»⁷⁹.

Ο ίδιος μαθήτευσε κοντά στον Ν. Βλεμμύδη (τόν τέλειο τύπο του πολυμαθοῦς, με μία πολυμάθεια χωρίς όρια⁸⁰) και ύπηρεξε —μαζί με τόν μεγαλύτερό του στην ήλικία Άκροπολίτη και κατοπινό διδάσκαλό του— «ένας άπ' τους δύο πιό διακεκριμένους μαθητές του»⁸⁰ («ό σπουδαιότερος μαθητής του»⁸¹). Σ' αυτόν «όφείλει τή γενική κλασσική του παιδεία και τήν άρτια φιλοσοφική του συγκρότηση».⁸¹

«Προικισμένος με σπάνια πνευματικά προσόντα»⁸¹ («εύφυέστατος τό πνεῦμα»⁸²), «πρωτότυπο μυαλό»⁸⁰), «άναδείχθηκε θερμός προστάτης των γραμμάτων και των επιστημών»⁸¹.

Ο Θ. Σκουταριώτης αναφέρει σχετικά: «*Και βίβλους συνηγάγετο (...) και ταύτας ταῖς πόλεσιν έναποτεθείς, τοῖς βουλομένοις εις άνάγνωσιν και των έν αὐταῖς σπουδασμάτων ανάπτυξιν έθέσπισε μεταδίδοσθαι (...) και Μουσῶν συνίστασθαι θέατρα, και πάντα σχεδόν τόπον πλήθει έλλογίμων άνδρῶν επιστημονι-*

77) Α.Π. Κούζη (1944) «Τά ιατρικά έργα του Νικηφόρου Βλεμμύδου κατά τους ύπάρχοντας κώδικας», Πρακτικά τής Άκαδημίας Άθηνών, τ. 19, σ. 56-75.

78) Θ. Σκουταριώτης (έκδ. Σάβα), σ. 535.

79) Έπιστολή άρ. 111. Μέσα στο: Ν. Festa (1898), όπ.π., σ. 155.

80) S. Runsiman (1980), όπ.π., σ. 70-72.

81) Λίν. Μπενάκη (1980) «Πνευματικός βίος και πολιτισμός: Φιλοσοφία». Μέσα στην «Ίστορία του Έλληνικού Έθνους», Έκδοτική Άθηνών, Τ. Θ' (Βυζαντινός Έλληνισμός), σ. 354.

82) K. Krumbacher (1900) όπ.π., Τ. Β, σ. 141.

κῶν ζητημάτων παραθέσεις καὶ ἀντιθέσεις ἀσχολουμένων καὶ πονουμένων ἐπὶ λογικὰς προτάσεις καὶ συμπεράσματα⁸³».

Τοποθετημένος ὁ ἴδιος στὸ χῶρο τοῦ καθαρὰ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἔγραψε ὡστόσο καὶ θεολογικὲς πραγματεῖες, ἐπιστημονικὲς μελέτες καὶ πλῆθος ἐπιστολῶν. Μέσα ἀπ' τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία του ἀναδείχτηκε ἔξοχος λυρικός ποιητής, ἐνῶ ἡ σάτιρά του ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη ἔκφραση τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς λεπτῆς εἰρωνείας του. Ἡ εὐχέρεια καὶ ἡ ὁμορφιά στὸ γραπτὸ του λόγο, ἦταν περισσότερο φυσικὸ χάρισμα παρά ἀποτέλεσμα μάθησης. («οὐ μᾶλλον ἐκ μαθήσεως ἢ φύσεως τὴν περὶ τό γράφειν δύναμιν ἔχων» ὅπως σημειώνει ὁ Παχυμέρης⁸⁴). Ἡ εὐγλωττία του μαζί μέ τὴν εὐρύτατη μόρφωσή του⁸⁵ ἦταν τέτοια «ὥστε» —ὅπως θά 'λεγε καὶ ὁ Θ. Σκουταριώτης— «μὴ κλονεῖσθαι τοῖς περὶ ταῦτα κομποῖς».⁸⁶

«Λεπτὴ καλλιτεχνικὴ φύσις»⁸⁷ (ἀλλὰ μέ ἰσχυρὲς ἀντιφάσεις καὶ ἀντινομίες⁸⁸), ἀποτύπωσε τὴν εὐαισθησία του σέ πολλὰ ἀπ' τὰ κείμενά του, σέ μερικά ἀπ' τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἐκδηλώνεται καὶ μ' ἓνα ὀλότελα ἰδιότυπο τρόπο ἀφοῦ «μηδαμινὰ πράγματα, ἀρκοῦσι νά τὸν συγκινήσωσι μέχρι λύπης καὶ νά τὸν χαροποιήσωσι μέχρις θαυμασμοῦ».⁸⁹ Περισσότερο ἀπ' τὴν ὁμορφιά τῆς φύσης τὸν συγκινεῖ τό ἀνθρώπινο ἐσωτερικὸ τοπεῖο.

Συμμετέχει στὴ χαρὰ τῶν φίλων καὶ συμπάσχει μαζί τους στίς δύσκολες περιστάσεις.³⁰ Νιώθοντας ὁ ἴδιος τὴν εὐαισθησία του γράφει: «Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; ἢ τίς πάσχει καὶ οὐκ ἐγὼ πάσχω κατὰ ψυχὴν;»⁹¹

Κι ὡστόσο, ὁ «περίεργος»⁹² αὐτός ἄνθρωπος δέν δίστασε νά ραβδίσει κι αὐτὸν ἀκόμη τὸν παλαιὸ καὶ ἀγαπημένο του φίλο, διδάσκαλό του καὶ ἄμεσο συνεργάτη — Πρωθυπουργό του Γ. Ἀκροπολίτη («*δουῖν κορνοφόρου προσέταξε τύπτειν με*» ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ ἱστορικός τῆς Νίκαιας⁹³).

Ἀπέκοψε, χωρὶς καμιά αἰτία, τὴ γλώσσα τοῦ Ν. Ἀλυάτη καὶ τύφλωσε τὸν Θ. Φιλῆ καὶ τό γιό τοῦ Ἀλ. Στρατηγοπούλου.

83) Θ. Σκουταριώτης (ἔκδ. Σάθα), σ. 535-536.

84) Γ. Παχυμέρης (ἔκδ. Bekker), σ. 36.

85) Κατὰ τὸν Ἐφραίμ: «*Ἰδρὺς σοφίας παντοδαπῆς καὶ λόγων*» στ. 9273, ἔκδ. Bekker, σ. 371. Βλ. καὶ Β.Ν. Τατάκη (1977) «Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία», Ἀθήνα, σ. 216, 220-222.

86) Θ. Σκουταριώτης (ἔκδ. Σάθα), σ. 511.

87) Ν.Β. Τωμαδάκη (1961) «Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων», Ἐν Ἀθήναις, σ. 473.

88) Ν.Β. Τωμαδάκης, λήμμα «Θεόδωρος Β' ὁ Λάσκαρις», Ἐρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Τ. ΣΤ', σ. 231.

89) Ι. Β. Παπαδόπουλος (1909), ὅπ.πρ., σ. 95.

90) Ἐπιστολὴ ἀρ. 160. Μέσα στὴ συλλογὴ Ν. Festa (1898), ὅπ.πρ., σ. 220: «*ἐκ σοῦ μὲν νόσος, λύπη δὲ ἐξ ἐμοῦ δραπετεύθη...*». Ἐπίσης: Ἐπιστολὴ ἀρ. 13 (στὴ συλλογὴ Ν. Festa, 1898, ὅπ.πρ., σ. 18): «*ἔστι μοι πλημμυρα λύπης ὅτι πολλὴ ἡ σὴ νόσος (...) καθὰ δὴ καὶ σοῦ νοσοῦντος κἀγὼ νοσῶ τὴν ψυχὴν, τῇ οικειομελείᾳ πειθόμενος καὶ τῇ κεφαλῇ συναλγῶν*».

91) Ἐπιστολὴ ἀρ. 59. Μέσα στὴ συλλογὴ Ν. Festa (1898), ὅπ.πρ. σ. 89.

92) Κατὰ τὸν Α. Vasiliev. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Β.Ν. Τατάκη (1977), ὅπ.πρ., σ. 220. Ὁ ἴδιος ἐξάλλου, ὁ Α. Vasiliev («Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας», ἔλλ. μετάφρ. Δ. Σαβράμη, 1954, Ἀθήνα, Τ. Γ', σ. 662) σημειώνει: «Ἐνας σύγχρονος ἱστορικός παρατηρεῖ ὅτι ὁ Θεόδωρος «ἦτο μέ μιὰ λέξη, μιὰ μάζα νεύρων καθὼς καὶ μιὰ ἐνδιαφέρουσα γιὰ ἓνα σύγχρονο ψυχολόγο περίπτωση».

93) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg) σ. 131.

Ζητώντας, άλλοτε, τήν τιμωρία τοῦ Θ. Φιλῆ ἐπισήμανε σέ μιὰ ἀπ' τῆς ἐπιστολῆς του: «εἶπερ γάρ οὐκ ἀξία γενήσεται ἡ ἐκδίκησις, αὐτοχείρως ἐγὼ κατὰ τῆς τοῦ Φιλῆ κεφαλῆς ταύτην ἐργάσομαι⁹⁴». Παρόμοιες κρίσεις ὀργῆς καί θυμοῦ μέ ἐκδήλη ἐπιθετικότητα, πέρα ἀπ' τήν παρορμητικότητα καί τό πείσμα, ἀναφέρει καί ὁ Ν. Βλεμμύδης ὁμολογώντας: «τό θερμόν αὐτοῦ δεδιότες (ἡ φοβούμενοι) πρός ἅπερ ἂν βούλοιο διαπράττεσθαι καί νεανικόν καί ὀξύ καί ἀνένδοτον⁹⁵».

Σ' αὐτές τῆς συναισθηματικές ἐκρήξεις, ἀλλά καί στή δυσπιστία καί καχυποψία, ἔχει ἀποδοθεῖ ὡς ἕνα σημεῖο καί ἡ φυγή τοῦ Μ. Παλαιολόγου (τοῦ κατοπινοῦ αὐτοκράτορος), ὁ ὁποῖος «ἐδεδίει τό τοῦ βασιλέως πρός τάς τιμωρίας ἀπό τομόν τε καί ἀπηνές καί ὀξύρροπον⁹⁶». Ἡ πληροφορία τῆς φυγῆς τοῦ Μ. Παλαιολόγου «οὐ μετρίως τόν βασιλέα λελύθηκε καί εἰς παραχῆν ἐνέβαλε λογισμῶν⁹⁷». Ὁ Ἀκροπολίτης ἀναφέρεται κι αὐτός στό παραπάνω γεγονός καί καταγράφει τή σχετική στιχομυθία ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί τόν αὐτοκράτορα Θεόδωρο Β'. «Ὅταν ὁ τελευταῖος τόν ρώτησε γιά τήν αἰτία τῆς φυγῆς, ἐκεῖνος ἀπάντησε: «ὦ βασιλεῦ, οὐχί ἅπαξ οὐδέ δις ἀλλά καί μυριάκις ἡ πείλεις αὐτῷ τά δεινότερα καί ὠργίζου κατ' αὐτοῦ χαλεπῶς, καί ἐν πλήθει παρόντι πολλῶ ἔφασκες ἐκπέμψαι καί ἐξορῶσαι οἱ τοὺς ὀφθαλμούς⁹⁸».

Ἡ αὐξηση τῆς συχνότητας τῶν κρίσεων ἐπαυξάνει τῆς νοσηρῆς ὑποψίας καί τήν ὄλη παρανοική τάση τοῦ Θεοδώρου Β', ἀφοῦ «ἐπιπτούσης συχνάκις τῆς νόσου» —ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Παχυμέρης— «μῆνυμα εἶναι τό πάθος ὁ πάσχων ἐκ μαγγανείας δαιμόνιον ὑπελάμβανε¹⁰⁰».

Ὁ ἴδιος αὐτός ἱστορικός προσθέτει: «τῶ μέντοι γε πάσχοντι. πᾶς ὑποπιτος ἦν, εἰ μόνον τις ἐπί μαγγανείας κατηγορή¹⁰¹».

Δηλωτικό τῶν προλήψεων καί τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῆς νοσηρῆς καχυποψίας καί τῆς τάσης γιά παρερμηνεῖες ἀπ' τῆς ὁποῖες διακατέχονταν ὁ

94) Ἐπιστολή ἀρ. 78. Μέσα στό: Ν. Festa (1898), ὅπ.πρ. σ. 106.

95) Ν. Βλεμμύδης (ἔκδ. Heisenberg) σ. 42.

96) Ν. Γρηγοράς (ἔκδ. Schopen), σ. 58.

97) Ibid., σ. 57.

98) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 135.

99) Γ. Παχυμέρης (ἔκδ. Bekker), Τ. Ι, σ. 35.

100) Ibid. σ. 32.

101) Ibidem. Πολλοί ἐκδικήθηκαν, ἔτσι, τοὺς ἀντιπάλους τους μέ τήν κατηγορία ὅτι ἐνεργοῦσαν σέ βάρος τους μέ μαγικά μέσα. Γιά νά δικάσουν τοὺς κατηγορουμένους μεταχειρίζονταν τήν ἀπάνθρωπη καί ἀνόητη δοκιμασία τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου (μύδρου) ὡς ἀποδεικτικοῦ μέσου τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητάς τους. Ὅταν ἡ μέ ἀνθρώπινα ἀποδεικτικά μέσα εὕρεση τῆς ἀλήθειας δέν ἦταν κατορθωτή, ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖο νά ἐρωτηθεῖ τό θεῖον. (Θεοδικία — Θεοκρισία). «Ἐνα ἀπ' τά μέσα θεοδικίας ἦταν καί ἡ ἀνάληψη, μέ τά χέρια, καμένου σιδήρου. (Βλ. σχ. Α.Ν. Σιάτου, 1938 «Μιά ποινική δίκη κατὰ Μ. Παλαιολόγου μέ θεοκρισίαν». Ἀθήναι. Ἐπίσης: D.J. Geanakoplos «Ὁ Αὐτοκράτωρ Μ. Παλαιολόγος καί ἡ Δύσις», 1258-1282. Ἑλλ. μετάφρ. Κ. Πολίτη, 1979, Ἀθήναι, σ. 31-32).

Στό ἴδιο αὐτό πλαίσιο τῆς ἐκδίκησης τῶν ἀντιπάλων, ἐντάσσεται καί ἡ σχετική μέ τοὺς Μουζάλωνες φημολογία καί ἰδιαίτερα τόν Γ. Μουζάλωνα —στενό φίλο τοῦ αὐτοκράτορος καί ἄμεσο συνεργάτη του— γιά τόν ὁποῖο «φημολογεῖτο ὅτι, ἀφοῦ διά τῆς μαγείας εἶχεν ἐπιτύχει τήν ἀσθένειαν καί τόν θάνατον τοῦ Θεοδώρου, ἐσχεδίαζεν ἤδη τήν ἀνατροπήν τῆς δυναστείας καί τόν σφετερισμόν τοῦ θρόνου». (D. Geanakoplos, 1969, ὅπ.πρ., σ. 40). Κατά τόν Παχυμέρη: «ἐδόκουν γάρ καί ὑπὲρ βασιλέων ζηλοῦν, τοῦ μὲν ὅτι μαγγανείας ταῖς παρ' ἐκείνων συσκευασθεῖσαι νοσοίη καί ὡς κακῶς ἀπαλλάξει πρόωρος, τοῦ δὲ ὅτι κλπ.» (Ἑκδ. Bekker, σ. 54).

αυτοκράτωρ, είναι και τό παρακάτω αναφερόμενο επεισόδιο, σύμφωνα με τήν μαρτυρία του Παχυμέρη.¹⁰² Διέταξε ένα παιδικό του φίλο νά μνηστευθεῖ μιά άνεψιά του Παλαιολόγου (κόρη τῆς ἀδελφῆς του), ἀλλά στή διάρκεια του ἀρραβώνα τους ἄλλαξε γνώμη και τήν πάντρεψε —παρά τή θέλησή της— μέ κάποιον «εὐγενή», πού ὀνομαζόταν Καβαλλάριος. Ἐπειδή, ὁμως «ὁ νυμφίος ἐφ' ἡμέραις οὐκ ἐπλήρου τῆ κόρη τά τῶν ἀνδρῶν» (ὁ Καβαλλάριος), κατηγορήσε τήν πεθερά του, στά μαγγανεύματα τῆς ὁποίας ἀπέδωσε τήν ἀνικανότητα. («μαγγανείαν τό ἐμποδόν¹⁰³ ἔλεγε»). Καί μόνο πού ἄκουσε κάτι τέτοιο ὁ αυτοκράτωρ «εὐθύς ὑποψία περί ἐαυτῶ καί θυμός πολλά δεινός» τόν κατέλαβε. Φοβισμένος και γιά τόν ἑαυτό του, διέταξε και τήν ἐκλείσαν ὀλόγυμνη σ' ἕνα τσουβάλι μαζί μέ γάτες γιά νά ὁμολογήσει τό ἐγκλημά της. Διέταξε, ἐπίσης, νά χτυποῦν τό τσουβάλι μέ ἀγκαθωτά κλαδιά γιά νά τίς διεγείρουν. Ἡ ἀθώα γυναίκα, παρόλο πού οἱ γάτες τήν καταξέσχισαν μέ τά νύχια τους, δέν εἶχε νά ὁμολογήσει τίποτε και ἀπέδιδε τήν ἀνικανότητα σέ ψυχογενή αἷτια και εἰδικότερα στήν ἔλλειψη συμπάθειας ἐξ αἰτίας τοῦ προηγούμενου ἀρραβώνα μέ ἄλλον.

Ἀπό φόβο μήπως ὁ Παλαιολόγος τόν ἐκδικηθεῖ γιά τήν προσβολή σέ βάρος στενά συγγενικοῦ του προσώπου, τόν κατήγγειλε —κι αὐτόν— γιά μαγγανεία και διέταξε, γιά μιά ἀκόμη φορά, τή σύλληψή του και τή φυλάκισή του.

Σχετικά μέ τό γεγονός τῆς ὄλης φιλύποπτης διάθεσης και τῆς δυσπιστίας τοῦ Θεοδώρου, σημειώνεται ὅτι αὐτή ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπ' ὄλους τούς ἱστορικούς. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά τήν παρατήρηση τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου, πού σημειώνει: «ἦτο δύσπιστος και τό χεῖριστον παλίμβουλος περί τάς δυσπιστίας, εἰς ἅς συνετέλη και ἡ νοσηρά τοῦ σώματος αὐτοῦ κατάστασις, ἐκ δέ τούτου διηκόλυνε, ἂν δέν προεκάλεσε, τήν πῶσιν τῆς δυναστείας αὐτοῦ¹⁰⁴». Ὁ G. Ostrogorsky ἀναφέρει ὅτι ἀπέδωσε τίς κατά καιρούς ἀποτυχίες του σέ ἄλλους και οἱ ἀτέλειωτες δίκες και οἱ φρικτές ποινές πού ἐπέβαλε σ' αὐτούς ὁ «ὀξύθυμος» και εὐερέθιστος (αὐταρχικός και ἰδιότροπος ταυτόχρονα) αυτοκράτορας ὀδήγησαν σέ μεγαλύτερη ὄξυνση και τελικά στήν πῶση τῆς δυναστείας του¹⁰⁵».

Στό πλαίσιο τῶν συναισθηματικῶν διαταραχῶν και πέρα ἀπ' τήν παραπάνω αναφερόμενη φιλύποπτη διάθεση και τάση γιά παρερμηνεῖες, ἡ εὐερεθιστότητα ἀποτελεῖ τή συνηθέστερη ἐκδήλωση, πού πολλές φορές παίρνει τή μορφή βίαιου θυμοῦ και ἔντονης ἐπιθετικότητας. Ὅμοια και οἱ διάφορες παρορμητικές πράξεις, ὅπως ἐκεῖνες πού ἀναφέρθηκαν λίγο πῶ πρίν, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες και ὁ ραβδισμός τοῦ Ἀκροπολίτου, πράξη γιά τήν ὁποία γρήγορα μεταμελήθηκε. Ἐξάλλου, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, «ὁ ταχύς μετὰ μελος, ἀποδεικνύει ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀποτελεσμα

102) Ibid., σ. 33-35.

103) Οἱ βυζαντινοί πίστευαν ὅτι ὑπῆρχε ἰδιαιτέρο δαιμόνιο, ὁ Ἀσμοδαῖος, «ἐπιβουλευῶν τῆ μίξει τῶν ἀνδρογύνων». (Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινοί κατάδεσμοι και καταπασαλεύσεις». Μέσα στό: Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμός, Ἔκδ. 1955, Τ. ΣΤ, Ἐν Ἀθήναις, σ. 219).

104) Κ. Παπαρηγόπουλος (1932^ο), ὄπ.πρ., Τ. Ε, σ. 58-59.

105) G. Ostrogorsky (1981), ὄπ.πρ., σ. 128. (Βλ. και σ. 126).

στιγμιαίων παραφορών». ¹⁰⁶ 'Ο ἴδιος ὁ Ἀκροπολίτης ἀναφέρει σχετικά: «... καὶ ὀργῆς ὁ βασιλεὺς ἀπλέτου καὶ μανίας πλησθεὶς καὶ οἶον ἐκβακχευθεὶς τῷ θυμῷ ἐλκύσαι μὲν ὥρμησε τὴν σπάθην τοῦ κολοῦ, τῆς κώπης ἐπιλαβόμενος. ἀλλὰ τοῦτο μὲν κατέσχε· μικρὸν γὰρ ταύτην ἀπογυμνώσας πάλιν εἰσήξε¹⁰⁷».

'Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στήν «Ίστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος», χωρὶς νὰ ἀναφέρεται στή νόσο τοῦ αὐτοκράτορος μέ τὴν ὁποία καὶ συναρτᾶται αἰτιολογικά ὡς ἓνα σημεῖο ἢ συμπεριφορά του, ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι «ὁ ἔμφυτος μαθηματικός νοῦς του δέν τόν ὀδήγησε στήν αὐτοκυριαρχία. Ἦταν, ἀντίθετα, φοβερὰ ὀξύθυμος¹⁰⁸». («σκληρὸς καὶ μάλιστα ἀπάνθρωπος» ὅπως γράφει σέ ἄλλο του βιβλίου ὁ ἴδιος συγγραφέας,¹⁰⁹ πού προσθέτει ὅτι σ' αὐτό «δέν τόν ἐμπόδισαν οἱ ἀρετές του», ὅπως καὶ γιὰ τὴν ὀξύθυμία του δέν τόν ἐμπόδισαν οἱ ἴδιες αὐτές ἀρετές «οὔτε ἡ ἄρτια φιλοσοφική του παιδεία, οὔτε ἡ ἔμφυτη μαθηματικὴ καὶ γεωμετρικὴ του σκέψη»). 'Ο Κ. Krumbacher, ἀπ' τὴν ἄλλη, στήν «Ίστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», ὑπογραμμίζει τὸ βιοψυχολογικὸ ἔδαφος καὶ χρησιμοποιοῦντας τὴν ἱατρικὴ ὁρολογία τῆς ἐποχῆς του, σημειώνει ὅτι ὁ Θεόδωρος Β' ὁ Λάσκαρις ἦταν «εὐφύεστατος τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἀσθενὴς τὸ σῶμα, ἄνευ θελήσεως παρ' ᾧ ὀλεθρίας ἐπικρατεῖ ὁ νευροπαθητικὸς χαρακτήρ¹¹⁰».

'Οπωσδήποτε οἱ παραπάνω ἀναφερόμενες διαταραχές τοῦ ψυχιζμοῦ συνδέονται μέ τὴ βασικὴ ἐπιληπτικὴ νόσο καὶ ἔτσι συνδεμένες ἀποτελοῦν (πέρα ἀπ' τίς ὀξοῖες ἀλλοιωσεις τῆς ψυχικῆς λειτουργίας) τίς χρόνιες (σταθερότερες καὶ διαρκέστερες) παθολογικὲς ψυχοσυναισθηματικὲς ὁργανώσεις. Στίς τελευταῖες αὐτές, οἱ σωματικοί, ψυχολογικοί καὶ οἱ γενικότεροι κοινωνιολογικοί ἢ οἱ εἰδικότεροι περιβαλλοντικοί συντελεστές διαμορφώνουν —σέ συνδυασμό— τὴν εἰδικὴ φυσιογνωμία ὄχι μόνο τοῦ μέσου ἀσθενοῦς, ἀλλὰ τοῦ καθένα ἀπ' αὐτοὺς ξεχωριστά ὡς ἰδιαίτερης προσωπικότητας.¹¹¹

Στὸ πλαίσιο τῆς ψυχιατρικῆς σημειολογίας τῆς ἐπιληπτικῆς συνδρομῆς, τονίστηκε ἰδιαίτερα ἡ εὐερεθιστότητα μέ τίς ἔντονες κρίσεις ὀργῆς καὶ θυμοῦ καὶ ἡ ὄλη θυμικὴ ἀστάθεια.

Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα κιάλας βιβλία Παθολογίας τῶν νεύρων καὶ Ψυχιατρικῆς, πού ἐκδόθηκαν στὸν τόπο μας, ὁ Μ. Κατσαρᾶς, ἀναφερόμενος στοὺς «ψυχικοὺς χαρακτήρες» τῆς νόσου ὑπογραμμίζει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὴν συνήθως ἐμφανιζόμενη εὐερεθιστότητα, ὀξύθυμία, δυσπιστία καὶ εὐμεταβλησία.¹¹²

Λιγότερο συχνὴ συγκριτικά μέ τὴν εὐερεθιστότητα, ἡ μεταβολὴ τῆς

106) Π. Καλλιγᾶ (1894) «Μελέται βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὴν πρώτην μέχρι τῆς τελευταίας ἀλώσεως. 1205-1453), Ἐν Ἀθήναις, σ. 229.

107) Γ. Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Heisenberg), σ. 130.

108) Π. Κανελλοπούλου (1976) «Ίστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος», Ἀθήνα, Τ. Ι, σ. 83.

109) Π. Κανελλοπούλου (1967) «Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο», Ἀθήνα, σ. 77.

110) Κ. Krumbacher (1900), ὅπ.πρ., Τ. Β', σ. 141.

111) Βλ. σχ. Ι. Πατρικίου, Δ. Οἰκονόμου, Α. Χατζηδήμου (1957) ὅπ.πρ., σ. 193.

112) Μ. Κατσαρᾶ (1900) «Παθολογία τῶν νεύρων καὶ Ψυχιατρικὴ», Ἐν Ἀθήναις, Τ. ΙΙΙ, σ.

συναισθηματικότητας (όπως και της δραστηριότητας με την έννοια παρορμητικών - έκρηκτικών αντίδράσεων αλλά και αναστολών), αποτελεί μία άπ' τής συνηθέστερες εκδηλώσεις.

Ειδικότερα, η συναισθηματική αστάθεια (θυμικές μεταπτώσεις) εκφράζεται, κυρίως, ως κατάθλιψη ή —αντίθετα και σπανιότερα— ως διάχυση του συναισθήματος.¹¹³

Σέ μία άπ' τό πλήθος τών επιστολών του αυτοκράτορος Θεοδώρου Β', ιδιαίτερα άποκαλυπτικών του έσώτερου ψυχισμού του, γράφει: «*Ίδης τόν παντάσχι χαροπόν, κατηφῆ, δεινόν, συννοίας μεστόν και παντοίως τῆ λύπη τρωθέντα και τιρωσκόμενον. Οἷμοι τι έν έμοί γέγονεν! Ουδέν άλλο είπομι ή ότι πάντως κάθαρσις ψυχική και ταπεινώσις σαρκική ίνα σώση ό πλάστης τό συναμφότερον*¹¹⁴».

Όσο για τήν καταθλιπτική, ειδικά, συμπτωματολογία, υπάρχουν καταστάσεις, πού παίρνει τή μορφή μιάς βαθύτατης άπελπισίας.

Η έπιληπτική αυτή κατάθλιψη δέν διαφέρει ουσιαστικά, από άποψη ύψης, άπ' εκείνη της μελαγχολίας. (Σημειώνω έδω πώς ό ιστορικός G. Finlay¹¹⁵ μιλάει στην προκειμένη περίπτωση για «βαθιά μελαγχολία», όπως και ό Ch. Lebeau¹¹⁶ πού χρησιμοποιεί τόν όρο «une noire melancholie»). Υπάρχει ή ίδια δυσφορία, έσωτερική όδύνη και άποστροφή προς τήν ζωή, δηλωτική της άλλοίωσης του νοήματος της ζωής στενά συνδεμένης, πάντοτε, με τήν προοπτική του μέλλοντος.¹¹⁷

Σέ άλλη επιστολή, με τόν ίδιο κι έδω έξομολογητικό τόνο, ό έπιληπτικός αυτοκράτωρ εκφράζει αυτόν τόν άκραίο βαθμό έσωτερικής όδύνης γράφοντας: «*Τί τέλος λοιπόν; ουδέν άλλο, ή θανάτου τομή*¹¹⁸».

Λίγο πριν άπ' τό θάνατό του ζήτησε νά έξομολογηθεί. "Επесе στά πόδια του έξομολογητή και «*δακρύων άπλέτοις ρεύμασι τήν γῆν έν ή κατέκειτο έπλυνεν, ώστε και πηλόν γεγενῆσθαι εκ τούτων (...)* τό "έγκατέλιπόν σε Χριστέ" συνεχώς επεφώνει¹¹⁹».

Η ίδια αυτή κραυγή ενός έντονου ψυχικού άλγους ξεπηδά και μέσα άπ' τόν «*Μεγάλο Παρακλητικό Κανόνα προς τήν Θεοτόκον*»,¹²⁰ πού ό ίδιος σύνθεσε και πού και σήμερα άντηχει στους ναούς τά όμορφα δειλινά του έλληνικού Δεκαπενταύγουστου συγκινώντας τούς πιστούς με τούς έξοχους στίχους του, γεμάτους από βαθιά έσωτερική όδύνη και συντριβή¹²¹:

113) W. Mayer - Gross, L. Slater, M. Roth (1960) «Κλινική Ψυχιατρική», Έλλ. μετάφρ. Σ. Μαλιάρα, σ. 767-769.

114) J. B. Papadopoulos (1908), όπ.πρ., σ. XI.

115) G. Finlay (1854) «History of Byzantine and Greek Empires, 1057-1453», Edinburgh/London, σ. 399.

116) Ch. Lebeau (ν.έκδ. 1835) «Histoire du Bas-Empire», Paris, T. 17, σ. 29.

117) Βλ. σχ. Ι. Πατρικίου, Δ. Οικονόμου, Α. Χατζηδήμου (1957), όπ.πρ., σ. 212.

118) Έπιστολή άρ. 60. Μέσα στό: N. Festa (1898), όπ.πρ. σ. 89. J.B. Papadopoulos (1908), όπ.πρ., σ. 33. Τοῦ ίδιου (1909), όπ.πρ., σ. 20.

119) Γ. Άκροπολίτης (έκδ. Heisenberg), σ. 153.

120) J-P. Migne, 1865, T. 140, σ. 771-780.

121) Ν.Β. Τωμαδάκη (1961), όπ.πρ., σ. 473-475. Π. Νικολοπούλου (1980) «Πνευματικός βίος και πολιτισμός: Λογοτεχνία». Μέσα στην «Ίστορία του Έλληνικού Έθνους», Έκδοτική Άθηνών, Τ. Θ' (Βυζαντινός Έλληνισμός), σ. 390. Έπίσης: Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως «Μέγας Παρακλητικός Κανών ('Ωδές Ζ' και Η')». Έπιμέλεια - Εισαγωγή Μ.Γ. Παρλαμά, 1986, «Παλίμψηστον», τ. 2, σ. 53-62.

«Τῶν λυπηρῶν ἀπαγωγαί χειμάζουσι τήν ταπεινήν μου ψυχὴν, καί συμφορῶν νέφη τήν ἐμήν καλύπτουσι καρδίαν»

«Διάσωσον ἀπό κινδύνων τοὺς δούλους σου, Θεοτόκε, ὅτι πάντες μετὰ Θεόν εἰς σέ καταφεύγομεν ὡς ἄρηκτον τεῖχος καί προστασίαν»...

Βλέψον ἰλέω ὄμματί σου, καί ἐπίσκεψαι τήν κάκωσιν ἣν ἔχω...».

Μέ στραμμένα τὰ μάτια στή μορφή τῆς Γιάτρισσας Παναγιάς, θά ἀπευθύνει μιά κατανυκτική ἐπὶ κλήση, τήν ἴδια ἐκείνη, πού θά περιλάβει στόν Παρακλητικό του Κανόνα:

«Ἐπίβλεπον ἐν εὐμενεΐα, πανύμνητε Θεοτόκε, ἐπὶ τήν ἐμήν χαλεπὴν τοῦ σώματος κάκωσιν, καί ἴασαι τῆς ψυχῆς μου τό ἄλγος».

Κάποτε, στό δρόμο τῆς ἱστορίας, τό βλέμμα του διασταυρώθηκε μέ τό ἀπαλό καί γαλήνιο βλέμμα τῆς Θεοδώρας.

Ἐκείνη (πού οἱ περιπέτειες τῆς ζωῆς της —τά «παντοῖα δεινά»¹²²— ἔκαναν τὰ κυλήσουν ἀπ' τὰ μάτια της «θρόμβοι δακρῶν»),¹²³ εἶχε πάρει στή συνείδηση τοῦ λαοῦ τή διάσταση τῆς Ἁγίας. Καί στίς δύσκολες ὥρες τοῦ συλλογικοῦ βίου καί τοῦ ἀτομικοῦ πόνου σ' Αὐτή πρόστρεξε γιά νά ζητήσει τήν ἐλπίδα, τήν ἐγκαρτέρηση καί τή χαρά τῆς ψυχικῆς ἀπολύτρωσης καί νά πεῖ μαζί μέ τόν ὑμνωδό της:

«Τῆς Ἄρτης τό σέμνωμα, (...) στήριζον τάς ψυχάς τῶν τιμώντων σε». ¹²⁴*



«...Καί ὁ δέσποτας κύρ Μιχαήλ (...) ἐπῆγε ὁ ἴδιος καί εὔρηκε μέσα στους λόγγους τήν πανοσίαν Θεοδώραν καί μέ χίλιες παράκλησες καί μετάνοιες γονατιστά καί δεόμενος τήν ἐπῆρε».

«Χρονικό τοῦ Γαλαξειδίου»

(Ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα, 1985, σ. 27)

(Σχέδιο: Σπ. Καρδαμάκη)

122) «Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τῆς μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας τῆς Βασιλίσσης συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἄρτης καί Πρεβέζης Μητροπολίτου Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου». Μέσα στό «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα» (1938), ὄπ.πρ., σ. 38.

123) «Ἀκολουθία...» Συνταχθεῖσα παρ' Ἰώβ μοναχοῦ τοῦ Μελοῦ. Ibid., σ. 15.

124) Ibid., σ. 10.

* Ἡ μελέτη αὐτή ἀφιερώνεται στήν ἱερή μνήμη τοῦ πατέρα μου καί συνάδελφου - ἱατροῦ Μιχαήλ Καρατσιώλη.



ΤΟ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟΝ, ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

Οί Τσάροι τῆς Ρωσσίας, χάρις εἰς μίαν περίφημον ἐπιστολήν ἐνός μοναχοῦ, ὀνόματι Φιλοθέου, τῆς μονῆς Ἑλεάζαρ —εἰς τό Πεσκῶφ— εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἐχαρακτήριζεν τὴν Ρωσίαν ὡς «τρίτην νέαν Ρώμην», ἐνῶ εἶχον ἤδη ἀπολεσθῆ ἢ «παλαιὰ Ρώμη», λόγῳ τῆς αἰρέσεως τῶν καθολικῶν, καὶ ἢ «νέα Ρώμη» λόγῳ τῆς καταλήψεως τῆς ἀπὸ τοῦ Ἁγαρηνοῦ, καὶ ὅτι «τέταρτη νέα Ρώμη» δὲν θά ἦτο δυνατόν ποτέ να ὑπάρξῃ, ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ μηνύματος τούτου καὶ ἀφιερῶθησαν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας, κυρίως ἀπὸ πλευρᾶς ἐξασφαλίσεως γνησίων θρησκευτικῶν κειμένων εἰς τὴν ρωσσικὴν γλῶσσαν.¹

Συνεπῶς οἱ Ρῶσσοι εἶχον ἀνάγκην ἀπὸ μορφωμένους Ἑλλήνας διὰ τὴν ὀρθὴν μετάφρασιν ἑλληνικῶν ἱερῶν κειμένων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν ρωσσικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διόρθωσιν καὶ ἐρμηνείαν θρησκευτικῶν κειμένων. Ἔνεκα τούτου ὁ Τσάρος Βασίλειος Ἰβάνοβιτς, υἱὸς τῆς Σοφίας τῆς Παλαιολογίνας, ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὁρους

1. N. Antreyev, "Filofei and his epistle to Ivan Vasil' yevics". Slavic and East European Review, 38.90, Δεκέμβριον 1959, σελ. 1-31.

V. Malinin, "Starets Eleazarovskago monastirya Filofei i yego postaniya" Kievo, 1901, σελ. 9, 14, 27.

Γρηγόριος Παπαμχαήλ, «Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ πρῶτος φωτιστὴς τῶν Ρώσσω», Ἀθῆναι 1952, σελ. 289-291.

Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος» Μέρος Δεύτερο, τεῦχος Α', Ἀθῆναι 1968, σελ. 96.

Παναγιώτης Κ. Χρήστου, «Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ φωτιστὴς τῶν Ρώσσω» μελέτημα συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὸ «Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιον», ἐκδόσεως Ἐταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1986, σελ. 28.

Ἀντώνιος - Αἰμίλιος Ταχιάος, «Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν» Θεσ/νίκη 1984, σελ. 157.

Κώστας Σαρδελῆς, «Πρόγονοι» Ἀθῆνα 1985, εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ «τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ τοῦ φωτιστοῦ τῶν Ρώσσω» καὶ εἰς τὴν σελ. 62.

Κατὰ τὸν Βλάσιον Φειδᾶν «Ἡ μετὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ μογγολικοῦ ζυγοῦ Ρωσσία ἀνεζήτει τὸν ἀνακαθορισμὸν τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τῆς ταυτότητος» καὶ «ἡ ἀνακάθαρσις τὸν πηγῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ἔθεωρετο προφανῶς ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη». Βλάσιος Ἰω. Φειδᾶς, «Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ Φωτιστὴς τῶν Ρώσσω» «Ἐκκλησία» Ἔτος ΞΕ' ἀρ. τεύχ. 8, Ἀθῆναι 1988, σελ. 315.

Συμεών² ἕνα μορφωμένον μεταφραστήν καί οἱ Ἅγιορεῖται τοῦ ἔστειλαν ἕνα σοφόν Βατοπεδινόν ἱερομόναχον, τόν Μάξιμον, —τόν ἐξ Ἄρτης καταγόμενον καί κατά κόσμον Μιχαήλ Τριβόλων— καί ἀργότερον, εἰς τήν Ρωσσίαν ἐπονομασθέντα Γραικόν.³

Ὁ Τσάρος Βασίλειος καί ὁ Μητροπολίτης Μόσχας Βαρλαάμ ἐδέχθησαν τιμητικῶς τόν Μάξιμον, ὁ ὁποῖος ἀμέσως ἠσχολήθη μέ τήν μεγάλην καί ἐγκαταλελειμένην Ἡγεμονικήν βιβλιοθήκην, ταξινομῶν τά ἑλληνικά χειρόγραφα, τά ὁποῖα προσεκόμισαν οἱ βυζαντινοί φυγάδες εἰς τήν Μόσχαν, καί ἄρχισε νά μεταφράζη καί νά διορθῶναι παλαιά καί νέα ἔργα.⁴

Κατ' ἀρχήν πρέπει νά σημειώσω ὅτι ὁ Μάξιμος ἐφήρμοσε τήν φιλολογικήν κριτικήν μέθοδον, ὄχι μόνον εἰς τό συγγραφικόν του, ἀλλά καί εἰς τό μεταφραστικόν καί διορθωτικόν του ἔργον, καί ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος εἰσηγητής τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς εἰς τά ρωσσικά γράμματα.⁵ Ὁ Μάξιμος, ἐπειδή διεπίστωσεν ὅτι οἱ παλαιοὶ ρῶσσοι ἀντιγραφεῖς εἶχον γράψει στεγνά καί λανθασμένα κείμενα, ὑπέβαλεν τά πάντα εἰς τήν βάσανον τῆς ἰδικῆς του κριτικῆς καί τῶν ἰδικῶν του σπουδαίων γραμματολογικῶν γνώσεων, ἔχων ἀσφαλῶς ὡς πολῦτιμον ἐφόδιον τās πλουσίας φιλολογικῆς του γνώσεως.⁶ Ἐχρησιμοποίησε κριτικὰς μεθόδους καί ἀρχάς, διὰ νά ἀποδεικνύη τό ἀσύστατον τῶν κρινομένων κειμένων. Ἐκαμνε, συγκεκριμένως, ὀρθοτέραν μετάφρασιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καί θεωρητικῆν διόρθωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ δὲ φιλολογικὴ αὐτοῦ ἐρμηνεία καί ὁ πλατὺς σχολιασμός τῶν κειμένων ἦτο τό λαμπρόν ἀπαύγασμα τῆς σοφίας του. Τούς κριτικούς του κανόνας ὁμως δέν ἐφήρμοζεν εἰς μερικὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, λόγω τῆς συντηρητικότητός του καί εὐλαβείας πρὸς αὐτάς.⁷

2. *Μαξίμου Σημειώσεις*, Β, XXV, 299-300, Πρβλ. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ. ἄνωτ. σελ. 37, 43, 45. Ἀντιθέτως ὁ *Καραμζήν* στηριζόμενος εἰς τās «Διηγήσεις περὶ τοῦ Μαξίμου» καί ὁ *Εὐγένιος ὁ Κιέβου* (1767-1837) εἰς τό βιβλίον του «Ὁ βίος τοῦ Μαξίμου» ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Τσάρος ἐξήτησεν ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἕναν σοφόν Ἅγιορεῖτην μοναχόν διὰ μεταφραστικόν ἔργον.

3. *V. Ikonikoff*, "Maxim Grec i ego vremja", Kien, 1915, Βος τόμος σελ. 157. *S.A. Belocourouff*, «Τά ἔργα τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ», Μόσχα 1898, παράρτημα, σελ. SSXXXVIII. Παναγιώτης Κ. Χρήστου, «Πατέρες καί Θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, Θεσσαλονίκη, 1971, σελ. 326. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 78-79 καί 96. *Γρηγ. Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. 9 καί 37. *Apost. Vacalopoulos*, "The Exodus of Scholars from Byzantium in the Fifteenth Century". Ἐδημοσιεύθη εἰς τό *Cahiers d'Histoire mondiale* 3, 1967, σελ. 468-481. *V.I. Anisimov*, "Maksim Grek". Petrograd 1917, σελ. 32 κ.ἐπ.

4. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ. ἄνωτ. σελ. 48 *Νίκος Καζαντζάκης*. «Ἱστορία τῆς Ρωσσικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα 1965, σελ. 57. *Φ. Βαφειάδης*, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», Κων/πολις 1912, Τόμος III, Α. σελ. 175. *Kenneth Scott Latourette* "A History of Christianity", London 1954, σελ. 206.

Ἄντωνιος-Αἰμίλιος Ταχιάς, ἔνθ. ἄνωτ., σελ. 153.

5. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ. ἄνωτ. σελ. 433. Πρβλ. *Μεγάλη Σοβιετικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Ἀθήνα 1980, τόμος 20ος, σελ. 705.

6. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ. ἄνωτ. σελ. 433. Εἶναι γνωστόν ὅτι ὁ Μάξιμος Γραικός συνέγραψε πλεῖστα ὄσα ἔργα του, ἐκκλησιαστικοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ περιεχομένου. Περὶ αὐτῶν ἠσχολήθησαν ἐπιτυχῶς ὁ Σ.Α. Μπελοκούρωφ, ἡ Ν.Β. Σινίντσινα, ὁ Ντ. Μ. Μπουλάνιν, ὁ Α.Τ. Σάσκωφ, ὁ Β.Β. Λιουκάνωφ, ὁ Χ. Ὀλμστεντ καί ὁ Τζάκ Χέινι. Διὰ περισσότερα μελέτησε τό νέο καί σπουδαῖο βιβλίον τοῦ ΝΤ. Μ. Μπουλάνιν, «Περιγραφή ἀπάντων τῶν ἔργων τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ», Λένινγκραντ, 1984.

7. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 433.

Εἶναι, ἐπίσης, ἀναγκαῖον ἐν προκειμένῳ νά τονίσω ὅτι ὁ Μάξιμος, παραδεχόμενος βεβαίως τὰς θύραθεν ἐπιστήμας, παραμένει πιστός εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ τὰ Πατερικά κείμενα, καὶ ἰδίως, εἶναι σχολαστικός τηρητῆς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν διδασκῶν δύο μεγάλων σοφῶν διδασκάλων τῆς Ὁρθοδοξίας: τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.⁸ Οὕτως ἐξηγεῖται τό ὅτι αἱ διατυπώσεις του ἐκφράζουν τὴν συνέπειαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεώς του καὶ τὸν πλοῦτον τῶν βαθέων γνώσεών του εἰς τρόπον ὥστε ὅλα αὐτοῦ αἱ ἐργασίαι νά ἀκτινοβολοῦν ἀπὸ τὴν ἀγιορείτικην τελειότητα.

Ὡς γνωστόν, τό πρῶτον σπουδαῖον ἔργον, διὰ τό ὅποιον ἄλλωστε ad hoc ἐκλήθη ὁ Βατοπεδινός μοναχός, πατήρ Μάξιμος, εἰς τὴν Ρωσσίαν νά ἀναλάβῃ, ἦτο ἡ μετάφρασις τοῦ Ψαλτῆρος.⁹ Τό βιβλίον τοῦτο τῶν Ψαλμῶν συμπεριελάμβανε καὶ τὰ ἐρμηνευτικά σχόλια τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τό οὕτως ἐνοποιημένον τοῦτο κείμενον ἐκαλεῖτο ἀπὸ τοὺς Ρώσσοις «Ἑρμηνευμένος Ψαλτήρ».¹⁰

Ὁ Ψαλτήρ τῆς ἡγεμονικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ρωσσίας ἀπετέλει ἕνα ἐκλεκτικόν σύνολον ἀρίστων ἐρμηνειῶν διαφόρων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν αἰῶνων β΄ ἕως ζ΄, ὁ ὅποιος κατὰ τὸν Μάξιμον, «ἐφυλάσσετο ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην χωρὶς μηδεμίαν νά παρέχῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὠφέλειαν».¹²

Ὁ Ψαλτήρ δὲν περιελάμβανε ὅλα τὰ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ

8. Ἰωάννης Ὁρ. Καλογρόου, «Περὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Bernard Schultze, S.J. Κριτικὴν ἐξέτασιν Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ ὡς Θεολόγου» ἀνάτυπον ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος ΙΑ΄, σελ. 219, Θεσ/νίκη, 1966. Πρβλ. Bernard Schultze, "Maksim Grek als Theologe" εἰς τὴν σειρᾶν *Orientalia Christiana Analecta* 167 τοῦ Pont. Institution Orientalium Studiorum. Roma 1963, σελ. 157-158 καὶ 356. *Παναγιώτης Κανελλόπουλος*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 91. Φιλάρετος Ἀ. Βιτάλης Ἀρχιμανδρίτης, «Ὁ Ἡπειρώτης Μάξιμος ὡς πρόμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν Ρωσσίᾳ», Ἀθῆναι 1965, σελ. 17.

9. *Μαξίμου Σημειώσεις*, Α, Ι, 31. Πρβλ. V. Ikonikoff, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 157. Jack Haney, "From Italy to Muscovy" München 1973, σελ. 45. H. Olmsted, "Studies in the Early Manuscript Tradition of Maksim Grek's Collected Works", Cambridge, Mass. 1977, σελ. 2. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 52. Βλάσιος Φειδᾶς, «Μάξιμος Γραικός». *Μελέτημα, εἰς τό περιοδικόν «ΣΚΟΥΦΑΣ», Τόμος Στ΄ Ἰουνίος - Δεκέμβριος 1980*, σελ. 308. *Παναγιώτης Κανελλόπουλος*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 98, Φιλ. Α. Βιτάλης, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 18.

Κωνσταντῖνος Παπουλίδης, «Μάξιμος ὁ Γραικός» (1470-1556) καὶ Ἀθανάσιος Πατέλαρος (1597-1654) Ἀθῆναι, 1969, σελ. 6.

Μήτσος Ἀλεξανδρόπουλος «Σκηνές ἀπὸ τό βίο τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ» ἔκδ. Δίφρος, Ἀθῆνα, 1976, σελ. 34, 35 καὶ 36.

Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἀθῆνα 1962, τόμος 8ος σελ. 628.

Μεγάλη Ἀμερικανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἀθῆναι 1968, τόμος ΙΕ΄, σελ. 393.

Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (Π. Δρανδάκη), Ἀθῆναι, τόμ. ΙΣΤ, σελ. 651.

Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, ΗΛΙΟΣ, Ἀθῆναι 1953, τόμος 12ος, σελ. 967.

10. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 37, 51-53. *Παναγιώτης Κανελλόπουλος*, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 69. Ἐν προκειμένῳ προσθέτω ὅτι ὁ Ἑρμηνευμένος Ψαλτήρ εἶναι σημαντικόν εἰς μέγεθος μνημεῖον τό ὅποιον ἐνετυπώθη τό 1897 εἰς 2084 σελίδας.

11. A. Sinaiski, "Kratkisti otcherk tserkovno-obchtchesvennoi deyateli nosti prep. Maxima Greka po tchasti oblitcheniya i ispravleniya zabloujdenii, nedostatokof i porokof rousskago obchtchestva XVI st. (1518-1556) SP, 1898, σελ. 13.

12. *Μαξίμου Σημειώσεις*, ΒΧΧV, 229, 316. Πρβλ. V. Ikonikoff, ἔνθ' ἀνωτ., Βος τόμος, σελ. 163.

ἔπρεπε νά μεταφραστοῦν μέ ἀναγκαίαις διασαφήσεις ὄσα περιλαμβάνοντο εἰς αὐτόν.¹³

Ἐπειδή ὁ Μάξιμος εἶχε ἀνεπαρκῆ γνῶσιν τῆς ρωσικῆς γλώσσης, ὠρίσθησαν βοηθοὶ τοῦ ὁ Δημήτριος Γερασίμωφ καὶ ὁ μοναχὸς Βλάσιος ὡς γραφεῖς, ὁ μοναχὸς τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Σεργίου Σουλβανός, —ὁ μετέπειτα μαθητὴς καὶ ὁμότυχος τοῦ Μαξίμου— καὶ ὁ Μιχαὴλ Μεντοβάρτσεφ ὡς ἀντιγραφεῖς.¹⁴

Ἡ μετάφρασις ὅμως τοῦ Ψαλτῆρος ἦτο ἰδιόρρυθμον καὶ ἐπίπονον ἔργον, ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν ρωσικὴν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἀνέφερεν εἰς τὸ ὑπόμνημά του ὁ Μάξιμος.¹⁵

Ὁ Μάξιμος ἠγνόει τὴν ρωσικὴν καὶ οἱ βοηθοὶ τοῦ ἠγνόουν τὴν ἑλληνικὴν. Ὁ Ψαλτῆρ ἦτο γραμμένος εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἔπρεπε νά μεταφρασθῆ εἰς τὴν ρωσικὴν. Ὁ Μάξιμος ἐγνώριζεν ἀπταιστῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ οἱ βοηθοὶ τοῦ τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ρωσικὴν. Περί τῶν λεπτομερειῶν διὰ τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον τῆς μεταφράσεως αὐτῆς τοῦ Ψαλτῆρος μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος,¹⁶ καὶ ὁ Γερασίμωφ, ὅστις ἔγραφε πρὸς ἕνα τῆς ἐποχῆς μορφωμένον γραμματέα Μουνέχην «Ὁ Μάξιμος ὁ Γραικὸς μεταφράζει τὸν Ψαλτῆρα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἔρμηνείας αὐτοῦ χάριν τοῦ Τσάρου, ἐγὼ δέ μετὰ τοῦ Βλασίου βοηθοῦμεν αὐτόν ἐναλλάξ: ἐκεῖνος μεταφράζει εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἡμεῖς ὑπαγορευόμεν εἰς τοὺς γραφεῖς ρωσιστί».¹⁷

Ἡ ἰδιόρρυθμος αὕτη μέθοδος μεταφράσεως δέν ἠδύνατο βεβαίως νά ἔχη ἀπολύτους καὶ ἀνεπιφυλάκτους ἐγγυήσεις. Βεβαίως, τὸ ἰδανικόν θά ἦτο ὁ Μάξιμος νά γνωρίζῃ ἀπταιστῶς καὶ τὴν ρωσικὴν πλὴν τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης.

Ἡ μετάφρασις τοῦ Ψαλτῆρος ἐγένεν ἀπὸ τὸν Μάξιμον ἀπνευστί.¹⁸ Ὁ Ψαλτῆρ περιεῖχεν 24 ἔρμηνείας καὶ ὁ Μάξιμος, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς μεταφράσεώς του, ἡ ὁποία διήρκησεν ἐπὶ ἕνα ἔτος καὶ 5 μῆνας,¹⁹ ὑπέβαλεν ἐν ὑπόμνημα εἰς τὸν Τσάρον, ἀναλύων ἐμπνευσμένως, λυρικῶς, ἀλλὰ καὶ βαθυστοχάστως τὸν πνευματικὸν πλοῦτον καὶ τὴν θεολογικὴν ἀξίαν τοῦ Ψαλτῆρος καὶ δηλώνων ταπεινοφρόνως ὅτι ἡ ἐργασία του δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἀλάθητος.²⁰

Εἰς τὸ ὑπόμνημά του αὐτὸ ὁ Μάξιμος κάμνει φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τῶν Πατέρων καὶ τονίζει ἰδιαιτέρως ὅτι: «τὸ βιβλίον

13. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 52. Πρβλ. J. Haney, "From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek", Munchen, 1973, σελ. 9.

14. Μαξίμου Σημειώσεις, ΒΧΧV, 316. Πρβλ. Κώστα Σαρδέλη, «Μάξιμος ὁ Γραικός», ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα, σελ. 139 καὶ Φιλάρετος Α. Βιτάλης, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 18. Πρβλ. Jack V. Haney, ἔνθ. ἄν. σελ. 47.

15. Μαξίμου Σημειώσεις, Β 314-315. Πρβλ. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 52-53.

16. Μαξίμου Σημειώσεις, ἔνθ. ἄνωτ. Α, I, 27.

17. V. Ikonikoff, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Βος, σελ. 166. Πρβλ. Κωνσταντῖνος Δεσπότης, «Οἱ Ἁγιοὶ τῆς Ἡπείρου», Ἰωάννινα, 1986, σελ. 77. Γ. Οἰκονόμου, «40 Ἁγιοὶ τῆς Ἡπείρου» σελ. 26. Σπ. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», Ἰδε τόμους 2ον καὶ 11ον. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 435.

18. Μαξίμου Σημειώσεις, Α, XII, 182.

19. Ἐνθ' ἄνωτ. Β, XXV, 300.

20. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 52-53.

είναι διδακτικόν καί διά τούς θεολογοῦντας, διαφωτιστικόν καί διά τούς φυσιοδίφας, διά τούς συζητοῦντας ὄπλον, διά τούς σιωπηλοῦς φρουρός, διά τούς ἐν τῇ θεωρίᾳ ἀσκουμένους βοήθεια, διά τούς θλιβομένους παραμυθία, διά τούς νοσοῦντας τήν ψυχὴν ἴασις· συντόμως δ' εἰπεῖν, ἐν αὐτῷ οἱ ἐπιθυμοῦντες θά εὕρωσι τό ὑψιστον ἀγαθόν».²¹

Τέλος, παρακαλεῖ τόν Ἡγεμόνα τῆς Ρωσσίας «μνήσθητι δέ καί τῆς πενίας τῆς ἱεράς μονῆς Βατοπεδίου, χάριν τῆς ὁποίας καί ἀπεστάλην καί ἀπείρους δοκιμασίας καί μόχθους ἀνεδέχθην οὐχί δι' ἐμέ αὐτόν, ἀλλά ἵνα τήν αὐτῶν καί τήν σὴν ἐντολήν ἐπιτελέσω... καί τήν πατρίδα μου, δεινῶς χειμαζομένην ὑπό τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν, εὐδοκησάτω νά ἀπελευθερώσῃ τῆ δυνάμει τῆς βασιλείας σου...».²²

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο εἶναι δυνατόν νά ἰσχυρισθῇ κανεῖς ὅτι ὁ Μάξιμος ἐγνώριζε τὰς δυσκολίας αὐτάς, ὅτε ἀνεχώρει ἀπό τό "Ἁγιον Ὄρος" διὰ τό μεταφραστικόν καί διορθωτικόν του ἔργον καί, ἀσφαλῶς, εἶχε σοβαρωτέρους λόγους, διὰ νά ἀναλάβῃ μίαν κοπιώδη τοιαύτην ἐργασίαν. Τό ὅτι, μόλις ἤρχισε τό ταξείδιόν του πρὸς τήν Ρωσίαν, ἀμέσως ἤρχισε καί νά μανθάνῃ τήν σλαωνικὴν γλῶσσαν, αὐτό δέ ἀπετέλει ἐγγύησιν διὰ τό ἔργον εἰς τό ὅποιον εἶχε σταλεῖ ἀπό τό "Ἁγιον Ὄρος". Συνεπῶς, δεδομένου ὅτι ὁ Μάξιμος ἦτο μεγάλη προσωπικότης καί σοφός ἀνὴρ καί ἤδη εἶχεν ἐπὶ πολλά ἔτη ἀγωνισθῆ κηρύττων εἰς τούς ὑποδούλους Ἑλληνας τήν χριστιανικὴν πίστιν καί τήν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας, εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἄποψις τοῦ Γρ. Παπαμιχαήλ ὅτι ὁ Μάξιμος εἶχε τήν μυστικὴν ἐντολήν νά κατορθώσῃ νά ἐκμαιεύσῃ «τήν βοήθειαν τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου δυνάμεως πρὸς ἀπολύτρωσιν τῆς πατρίδος ἐκ τῆς τουρκικῆς τυραννίδος, ἢ τουλάχιστον, μίαν οἰανδήποτε σοβαρὰν ἀνακούφισιν ἀπό τῶν δεινῶν τῆς δουλείας».²³

Ὅταν παρέδωσε τό ἔργον του ὁ Μάξιμος εἰς τόν Ἡγεμόνα, οὗτος διεβίβασε τό χειρόγραφον εἰς τόν μητροπολίτην Βαρλαάμ πρὸς θεώρησιν, πλὴν ὅμως οὔτε ὁ μητροπολίτης οὔτε οἰοσδήποτε ἄλλος εἰς τήν Ρωσίαν ἦτο ἱκανὸς νά κρίνῃ τήν πραγματικὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου τοῦ Μαξίμου. Διεπίστωσαν, βέβαια, τήν ἀφθονίαν τῆς διδακτικῆς ὕλης καί τήν σαφήνειαν τῆς γλώσσης, ἀλλὰ ἡ μεγάλη ὑπόληψις, τήν ὁποίαν ἔτρεφον πάντες πρὸς τό πρόσωπον τοῦ Μαξίμου, καί ἡ σοφία καί αἱ ἄλλαι αὐτοῦ ἀρεταί, τὰς ὁποίας εἶχον ἤδη ἐκτιμῆσει οἱ ἀνώτεροι ἐκκλησιαστικοὶ καί οἱ ἀνεπτυγμένοι κοινωνικοὶ κύκλοι τῆς Μόσχας, ἦσαν ἀρκετὰ ἐχέγγυα πρὸς ἀπροκάλυπτον ἔγκρισιν τοῦ ἔργου.²⁴

Ἔτσι, μετὰ ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας, ὁ Μητροπολίτης μέ ὀλόκληρον τήν σύνοδον μετέβησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα καί ἐπέδωσαν ἐπισήμως, κατὰ τρόπον πανηγυρικόν τήν ἐρμηνείαν τοῦ Ψαλτῆρος εἰς τόν Τσάρον, ἐγκωμιάσαντες τό πόνημα ὡς «πηγὴν εὐσεβείας». Ὁ Τσάρος παρέλαβε τό βιβλίον περιχα-

21. *Μαξίμου Σημειώσεις*, Β, XXV, 300-304.

22. Ἐνθ' ἄνωτ., Β, 316-319. Πρβλ. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 58.

23. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 436.

24. *Elia Denissoff* "Maxime Grec et l' Occident. Contribution à l'histoire de la pensée religieuse et philosophique de Michel Trivolis", Paris-Louvain, 1943, pp 24. *N.B. Sinyntsin*, «Περιγραφή ἀπάντων τῶν ἔργων τοῦ Μαξίμου Γραικοῦ», Μόσχα 1977, σελ. 29.

ρής καί ἐτίμησε τόν μοχθήσαντα δι' ἐπαίνων καί γενναίας ἀμοιβῆς²⁵ καί ἀπέλυσε τούς συνοδοῦς του, ἀφοῦ τούς ἐφωδίασε μέ χρήματα, εἰκόνας καί ἄλλα χρειώδη διά τόν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τό "Άγιον Ὅρος" οἳτοι δέ ἀνεχώρησαν τήν 11ην Σεπτεμβρίου 1519.²⁶



Ἐνῶ ὁμως εἰς τό ὑπόμνημά του ὁ Μάξιμος θερμῶς παρεκάλει τόν Τσάρον νά τοῦ ἐπιτρέψη νά ἐπιστρέψη εἰς τήν ἱεράν του μετάνοιαν, εἰς τό "Άγιον Ὅρος, ὁ Τσάρος δέν ἠθέλησε νά τοῦ ἐπιτρέψη τήν ἐπάνοδόν του.²⁷ Τοῦτο ὀφείλεται: α) εἰς τήν φήμην ἀνδρός μεγίστης μορφώσεως καί βαθείας συνέσεως, τήν ὁποίαν ἀπέκτησε μεταξύ ὄλων τῶν κοινοικῶν τάξεων τῆς Μόσχας, β) εἰς τήν ἐξαιρετικήν εὐνοίαν καί ὑπόληψιν τοῦ μονάρχου, γ) εἰς τήν ἀμέριστον τιμῆν καί τόν σεβασμόν τοῦ Μητροπολίτου καί, τό σπουδαιό-

25. A. V. Gorski, "Maxim Grek Svyatogorets", εἰς PTSA, τμ. XVII ετ. XVII, τόμος 2ος, Μόσχα 1859, σελ. 144-192.

26. Μαξίμου Σημειώσεις, I. 224. Πρβλ. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 58-59.

27. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 98. Πρβλ. Ν. Καραμζήν, «Ἡ ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ρωσσίας», μετ. Κ. Κροκίδα, Ἄθηνησι 1857, τόμος Ζ', σελ. 167.

τερον, δ) εἰς τό ὅτι καί ὁ Τσάρος καί ὁ Μητροπολίτης συνεβουλευόντο τόν Μάξιμον διά διάφορα ζητήματα, τά ὅποια ἀντιμετώπιζον μέ δυσκολίαν καί τά ὅποια ἔτακτοποίει μέ σύνεσιν καί μοναδικήν ἐπιτυχίαν ὁ Ἄγιορείτης Μοναχός.²⁸

Ἐπῆρξε μοιραῖον ἐπακόλουθον ἡ αὐθεντία καί ἡ σοφία τοῦ Μάξιμου νά εἶναι αἱ τραγικαί αἰτίαι τῆς κατακρατήσεώς του εἰς τήν Μόσχαν διά βίου. Ἐπιμόνως, παρεκάλει τόν Βασίλειον νά ἀπολυθῆ εἰς τήν ἡσυχίαν τῆς ἐν Ἄθω μονῆς του, πλὴν ὅμως ὁ Τσάρος διά νέων τεκμηρίων εὐνοίας τόν ἐκράτησεν δι' ἑννέα ἔτη ἀκόμη εἰς τήν Μόσχαν.²⁹

Ὁ Μάξιμος ἀπό τήν νεανικήν του ἡλικίαν, ἔζησεν εἰς ἐλευθέραν χώραν, τήν Ἰταλίαν, ἥτο ἐκ φύσεως φιλελεύθερος καί ἀνῆκεν εἰς τήν κατηγορίαν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἶχον συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καί τῶν ἀνθρωπίνων δικαιομάτων καί δέν ἤμποροῦσε νά συμβιβασθῆ πρός ὦμήν, αὐταρχικήν καί δεσποτικήν ἐξουσίαν.³⁰

Ἐπίσης, ὁ Μάξιμος, ἐνάρετος μοναχός καί σοφός, ἦτο ἀδέκαστος κριτής τῶν κοινωνικῶν ἀδικιῶν, παρατυπιῶν καί ἀνομιῶν, ἀλλά καί φύσει ἀγωνιστής.³¹ Τό Ἅγιον Ὅρος πολλάκις τόν ἔστελλεν εἰς περιοδείας εἰς τό δοῦλον γένος, διά νά διδάξῃ τήν πίστιν καί τήν ἐλευθερίαν εἰς τούς Ἕλληνας.³² Ἦτο ὁ προπομπός τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ καί τοῦ Ρήγα Φεραίου.³³ Οὕτως ὁ Μάξιμος διησθάνετο ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά μείνῃ εἰς τήν Μόσχαν διά παντός, διότι, μοιραίως, θά ἤρχετο κάποτε εἰς ἀντίθεσιν μέ ὅλους δι' ὅσα συνέβαινον καί ὁ ἴδιος δέν συνεφώνει.³⁴

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως τόν εἶχαν ἀνάγκην καί ὁ Τσάρος καί ὁ Μητροπολίτης καί οὕτως, ἠναγκάσθη ὁ Μάξιμος νά παραμείνῃ διά νά ἀναλάβῃ νέας ἐργασίας.³⁵

Κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ Μητροπολίτου Βαρλαάμ ὁ Μάξιμος ἀνέλαβε νά μεταφράσῃ τὰς Πράξεις. Τό νέον ἔργον ἦτο μεταφραστικόν καί διορθωτικόν, διότι ἐπρόκειτο περί σειρᾶς ἐρμηνειῶν διαφόρων ἐρμηνευτῶν, ἰδίᾳ τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ ὁποίου ἡ μετάφρασις εἶχεν διακοπῆ εἰς τό ἰγ' κεφάλαιον. Ἔτσι, ὁ Μάξιμος συνεπλήρωσε τήν μετάφρασιν καί ἤλεγξε τό προμεταφρασθέν τμήμα.³⁶

28. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 59. Πρβλ. Π. Κανελλόπουλος ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 99.

29. Μάξιμου Σημεκώσεις, 2, 3, 200.

30. Κωνσταντῖνος Τσιλιγιάννης, «Μάξιμος ὁ Γραικός, τό πρῶτο μέρος τῆς ζωῆς του — Ἄρτα — Ἰταλία — Ἅγιον Ὅρος», ἀνάτυπον ἀπό τό «Ἡπειρος» ἐκδόσις «Ἡπειρωτική Ἐστίας» Θεσ/νίκης, τόμος Θ. Ἰαν. - Δεκ. 1986, Θεσ. 1987, σελ. 91-93.

31. S.A. Belocourff, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 30. Πρβλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 107. H. Olmsted, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 1, 40, 62.

32. Πολύκαρπος Συνοδινός, Μητροπολίτης Μεσσηνίας, «Οἱ ἄγῳνες τοῦ κλήρου ὑπέρ τῆς πατρίδος καί τῆς ἐλευθερίας», Ἀθήναι 1930, σελ. 37. Πρβλ. Κ. Σάθα, «Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς» Ἀθήναι 1869, σελ. 539 κ.ε.

33. Φιλάρετος Βιτάλης, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 11, Κώστας Σαρδελῆς, «Πρόγονοι» (κεφάλαιον περί Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, τοῦ φωτιστοῦ τῶν Ρώσων) Ἀστῆρ, Ἀθήνα 1985, σελ. 58.

34. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 60.

35. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 99. Πρβλ. Κώστας Σαρδελῆς, «Μάξιμος ὁ Γραικός», σελ. 157-200.

36. A.I. Ivanof, «Literaturnoe masledie Maksima Greca» Lenigrand 1969, σελ. 44. Jack V. Haney, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 49.

Ἐπίσης, τό 1521 ὁ Μάξιμος μετέφρασεν ἐξ ὀλοκλήρου τοὺς Ἀποστολικούς Κανόνας καί τοὺς Κανόνας τῶν Οἰκουμενικῶν καί τῶν Τοπικῶν Συνόδων ἐκ τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλαστάρως.³⁷ Τό 1524 ὁ Μάξιμος ἐν συνεργασίᾳ μέ τόν Συλβανόν ἐπεράτωσε τήν μετάφρασιν τῶν Ὁμιλιῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τά Εὐαγγέλια Ματθαίου καί Ἰωάννου, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ Μητροπολίτης ἐγένετο ὁ Δανιήλ, διαδεχθεῖς τόν Βαρλαάμ.³⁸

Μικρότερα ἔργα μετέφρασεν ὁ Μάξιμος τά ἑξῆς: τόν Βίον τῆς Θεομήτορος τοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, τόν Λόγον περί θαύματος τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, περί τοῦ Ἀπ. Θωμᾶ, τόν βίον Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, τήν ὁμιλίαν τοῦ Μ. Βασιλείου εἰς Βαρλαάμ μάρτυρα, περικοπᾶς ἐκ διαφόρων προφητειῶν μεθ' ἑρμηνειῶν, τά κεφάλαια γ' καί δ' τοῦ Β' Ἔσδρα, τās ὁράσεις Δανιήλ γ' καί η', τά περί τῆς Σωσάνης καί τῆς Ἐσθήρ καί ἄλλα. Τέλος, ὁ Μάξιμος συντάξεν ἰδίας ἑρμηνείας εἰς διάφορα κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί εἰς ἐκκλησιαστικάς ἀκολουθίας.³⁹

Κατά πρῶτον προέβη εἰς τήν διόρθωσιν τοῦ Τριωδίου καί κατόπιν τοῦ Ὁρολογίου, τῶν Ψαλμῶν, τοῦ λειτουργικοῦ Εὐαγγελίου, τῶν Μηναιῶν καί τοῦ Ἀποστόλου. Ἡ διόρθωσις τοῦ σλαωνικοῦ χειρογράφου ἐγένετο μέ ἀντιπαραβολήν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου.⁴⁰

Εἰς τά χειρόγραφα τοῦ Μαξίμου συμπεριέχονται ὠρισμένα μεταφραστικά καί ἑρμηνευτικά ἔργα, διά τά ὅποια ἡ ρωσική γραμματεία μᾶλλον ἀμφιβάλει ὅτι εἶναι καί αὐτά ἔργα του. Ὡς τοιαῦτα —ἀμφίβολα ἔργα του— θεωροῦνται: ἡ μετάφρασις ἑρμηνειῶν τοῦ Μεγ. Βασιλείου εἰς τοὺς Ψαλμούς, ἡ ἐπιτομή ἑρμηνειῶν εἰς τās προφητείας, ἡ μετάφρασις μερικῶν τμημάτων τῆς Α' Βασιλειῶν, ἡ μετάφρασις τοῦ Δ' Μακκαβαίων καί μικρότεροι ἑρμηνεῖαι ἀγιογραφικῶν κειμένων, ὅπως τῆς προσευχῆς τῆς Σωσάνης, τοῦ τρίτου καί ὀγδοῦ ὁραμάτων τοῦ Δανιήλ καί τοῦ τῆς Ἐσθήρ κειμένου.⁴¹ Αἱ ἀγιογραφικά μεταφράσεις τοῦ Μαξίμου ἀπέβλεπον, κυρίως, εἰς τήν πρακτικὴν λειτουργικὴν χρῆσιν.

Τέλος, ὁ Μάξιμος μεταξύ τῶν μεταφρασθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἔργων περιλαμβάνει καί ἓν ἰδικόν του ποίημα μέ ἀρχαίαν ἑλληνικὴν διατύπωσιν τό ὅποιον μετέφρασεν εἰς τήν ρωσικὴν γλῶσσαν μέ τόν τίτλον «Πῶς δεῖ εἰσέρχεσθαι εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς τοῦ Θεοῦ».⁴²

Ὡς ἑρμηνευτῆς ὁ Μάξιμος ἀρέσκειται εἰς τήν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν⁴³ καί ἐνίοτε συγγράφει διά τό αὐτό ἑρμηνευόμενον κείμενον περισσοτέρας τῆς μᾶς ἑρμηνείας.⁴⁴ Εἰσηγεῖται ὀρθοτέρας ἀναγνώσεις καί στίξεις διά γραμματικῶν καί συντακτικῶν παρατηρήσεων⁴⁵ παρέχει ἑρμηνείας ἑλληνικῶν λέξε-

37. *V. Ikonikoff*, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Β', σελίς 175.

38. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 61. Jack V. Haney, ἔνθ' ἄν. σελ. 50. A. I. Ivanof, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 44-47.

39. *V. Ikonikoff*, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Β', σελ. 176.

40. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 61-62. Πρβλ. *Θρησκευτικὴ καί Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμος 8ος, σελ. 630.

41. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 428.

42. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 430.

43. *Μαξίμου Σημεκώσεις*, Γ, 14.

44. Ἐνθ' ἄνωτ. Γ, 13.

45. Ἐνθ' ἄνωτ. Γ, 10, 41.

ων και ὄρων⁴⁶ και ἀφθόνους ιστορικές, γεωγραφικές και μυθολογικές πληροφορίες και ἐπεξηγήσεις⁴⁷ και, ἐνῶ ὠρισμένες ἐρμηνείας τὰς χαρακτηρίζει «παιδαριώδεις» και «γελοίας»,⁴⁸ δέχεται ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἔτοιμος, ὡς ἔχει,⁴⁹ ἀποκηρύσσει τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης και θεωρεῖ ὡς ἀξιοπίστον μόνον τὴν μετάφρασιν τῶν Ο΄.⁵⁰



ИЗВѢСТІЯ ГОРЫ, ИМЖЕ И
ЗЕЛЕНІЯГО ВЪРХУ, И КАКОГО ПРАКОВАКАГО,
СВѢТНИКА ПЕ И КНАЗА, ЧТО ОНЪ ПО =
КЕМОУ ИСТИННѢШІИ ЕСТЬ ПРАКОВАКЕНЪ И
НОКЪ, КЕМ ПРАКОВАКЕНЮ ВЪРЪ СЕЛЮДА ЦѢ
ЛЪ И НЕ ПРЕМЪНЪ И НЕ ПОРОЧЪ

САЛА . А .

46. "Ενθ' ἀνωτ. Γ, 28.

47. "Ενθ' ἀνωτ. Γ, VI.

48. "Ενθ' ἀνωτ. Γ, 27.

49. "Ενθ' ἀνωτ. Γ, 185.

50. "Ενθ' ἀνωτ. Γ, 174-178.

Ὁ Μάξιμος εισηγεῖται ἀρχᾶς ἱερᾶς κριτικῆς πρὸς διαπίστωσιν τῆς γνησιότητος καὶ ἀξιοπιστίας τῶν ἱερῶν κειμένων⁵¹ καὶ διὰ νὰ ἀποφεύγῃ- νται ἐφεξῆς μεταφραστικά λάθη, συγγράφει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰδικὸν ὑπομνημάτιον «Περὶ τῶν εἰς Ῥωσσίαν ἀφικνουμένων λογίων,⁵² εισηγούμενος δι' αὐτοῦ τοῦ ἔργου του μίαν εἰδικὴν μεταχείρησιν δι' ὅσους ξένους κατέφθανον εἰς τὴν Ῥωσσίαν, διὰ νὰ ἐργασθοῦν ὡς μεταφρασταὶ ἱερῶν ἑλληνικῶν κειμένων. Χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ μικροῦ του κειμένου εισηγεῖται ὅτι, ὅταν τελειώνη ὁ μεταφραστὴς τὴν ἐργασίαν του πρέπει νὰ ἀμοίβεται καί, ἐάν θέλῃ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του νὰ τὸν ἀφήνουν ἐλεύθερον. Τὴν σκέψιν του αὐτὴν μάλιστα ἐν προκειμένῳ πλουτίζει ὁ Μάξιμος μὲ τὴν ὁμηρικὴν διατύπωσιν «Χρὴ ξεῖνον παρέοντα φιλεῖν, ἐθέλοντα δὲ πέμπειν».⁵³

Ὁ Μάξιμος, λόγῳ τοῦ ὅτι τοῦ ἀνέθετον συνεχῶς καὶ νέον διορθωτικὸν καὶ μεταφραστικὸν ἔργον, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πλέον πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐπ' ἀόριστον παρατάσεως τῆς ἀκουσίας ξενητείας.⁵⁴ Διεπίστωσεν ὅμως ὅτι «τὸ μεταφραστικὸν καὶ διορθωτικὸν τῶν ἱερῶν βιβλίων ἔργον του⁵⁵ δὲν ἦτο ἐπαρκές διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν μεγάλων μαζῶν ὅτι διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διαφώτισιν καὶ ἀναγέννησιν τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ οὗτος εἶχεν ἀνάγκην εὐρυτέρας καὶ πολυμερεστέρας χειραγωγίας, συνειδητοποιήσεως τοῦ ὀρθοῦ προσανατολισμοῦ πρὸς τὸ γνήσιον πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν μέσων τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνορθώσεως».⁵⁶

Σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέμαθεν, ἀναγκαστικῶς, τὴν ρωσικὴν, διεύρυνε τὸν κύκλον τῶν σχέσεών του καὶ δὲν περιωρίσθη πλέον μόνον εἰς τὸ καθαρῶς φιλολογικὸν ἔργον. Ἐπλάτυνε τὰς δραστηριότητάς του εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ρωσικῆς ζωῆς, ἐλέγχων θαρραλέως διὰ προφορικοῦ λόγου καὶ διὰ πολλῶν γραπτῶν ἔργων του τὰ κακῶς κείμενα καὶ καθοδηγῶν διὰ μίαν ἀνωτέραν ζωὴν, «ἀκτινοβολοῦσαν τὸν γνήσιον χριστιανικὸν πολιτισμόν».⁵⁷

51. Ἐνθ' ἄνωτ. Γ, 104.

52. Ἐνθ' ἄνωτ. Γ, LI, 231-232. Πρβλ. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 429.

53. *Ὁμήρου* «Ὀδύσσεια», Ραψῶδ. Ο, στ. 74. Πόσον προσφιλεῖς ἦτο ἡ φράσις αὐτὴ τοῦ Ὁμήρου διὰ τὸν Μάξιμον!

54. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 62.

55. Αἱ μεταφράσεις τοῦ Μάξιμου παρέμεινον ἀνέκδοτοι. Ἴδε σχετικῶς εἰς *Γρηγόριον Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 435.

56. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 96. Κατὰ τὸν Βλάσιον Φειδᾶν «Τὸ ἐντυπωσιακὸν αὐτὸ ἔργον ὑπῆρξε καρπὸς τῆς πλήρους ἀφιερώσεως, τῆς ἀκαταπονήτου ἐργατικότητος καὶ τῆς ἀνεκτιμητοῦ ἐμπειρίας τοῦ Μάξιμου, ὁ ὁποῖος συνέδεε, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν οὐμανιστῶν, πᾶσαν μεταρρυθμιστικὴν προσπάθειαν μὲ τὸ αὐθεντικὸν περιεχόμενον τῶν πηγῶν τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως». *Βλασ. Ἴω. Φειδᾶς*, «Μάξιμος Γραικός, ὁ φωτιστὴς τῶν Ῥώσων» εἰς τὸ «Ἐκκλησία» ἔτος ΞΕ', ἀρ. τεύχ. 8, Ἀθῆναι 1988, σελ. 317.

57. *Γρηγόριος Παπαμιχαήλ*, ἔνθ' ἄνωτ. Ὁ Ν. Καζαντζάκης εἰς τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ῥωσικῆς Λογοτεχνίας» καὶ εἰς τὴν σελ. 57 γράφει ἐπιγραμματικῶς καὶ εὐστόχως ὅτι «ὁ Μάξιμος ἦταν τολμηρὸς στὴ σκέψιν, ἄφοβος στὴν ἔκφραση». Ὁ *Εὐστράτιος Μ. Πατσολᾶς* εἰς ἓνα μελέτημᾶ του εἰς τὸ περιοδικὸν «ΣΚΟΥΦΑΣ», τόμ. Η', Ἰανουάριος - Ἰούνιος 1987, σελ. 152 διατυπώνει ἐνθέρμως ὅτι «ἀγωνίσθηκε (ὁ Μάξιμος) καὶ στὴν Ἑλλάδα καί στὴν Ῥωσσία γιὰ τὴν ἀφύπνιση τῶν λαῶν αὐτῶν, γιὰ τὴν ἐλευθερὴν σκέψιν καὶ τὸ δικαίωμα κριτικῆς καὶ γενικὰ γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνοιξε νέους δρόμους ὄχι μονάχα στὴν Ἑλληνικὴ καὶ Ῥωσικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα ποῦ εἶναι ξέχωρα ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ τὴ γλῶσσαν».

Ὁλόκληρος ἡ ρωσικὴ ζωὴ εἰσέβαλεν εἰς τὸ ἀπέριττον κελλίον τοῦ καί, οὕτω, κατέστη γνώστης πασῶν τῶν λεπτομερειῶν καὶ πάντων τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια συνεκίνουν τοὺς ἐκκλησιαστικούς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτικούς κύκλους τῆς Ρωσσίας.⁵⁸ Εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν τὸ μορφωτικόν τοῦ κῦρος ἦτο τόσον μεγάλον, ὥστε ὅλοι ἀπέβλεπον εἰς αὐτόν ὡς τὸν μόνον δυνάμενον νὰ ὑποδείξῃ μὲ αὐθεντίαν τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς οἰονδήποτε βιωτικόν τομέα.⁵⁹ Παραλλήλως, τὸ κελλίον τοῦ ἀπέβη κέντρον συναντήσεως τῶν περισσώτερων μορφωμένων Μοσχοβιτῶν, διὰ νὰ συζητοῦν διάφορα φιλολογικὰ καὶ κοινωνικά θέματα.⁶⁰ Εἶχε γίνῃ τὸ κελλίον τοῦ Ἀγιορείτου Μοναχοῦ ἡ ἄτυπος ἀνωτάτη ἀκαδημία τῆς Μόσχας.⁶¹

58. Ἰωάννης Ὁρ. Καλογήρου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 216. Πρβλ. Κωνσταντῖνος Δεσπότης, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 78-79.

59. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 106-107. Πρβλ. Γ. Κονιδάρης, «Ἡ Χριστιανικὴ Ἑλλάς» ἀνάτυπον ἀπὸ τῆ «Θεολογία», τόμος ΚΒ', Ἀθήναι 1951, σελ. 268. Κώστας Σαρδέλης, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 207 καὶ 215. Κωνσταντῖνος Τσιλιγιάννης, «Μάξιμος ὁ Γραικὸς ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος εἰς τὴν Ρωσσίαν» ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ «Ἠπειρος» ἔκδοσις Ἠπειρωτικῆς Ἐστίας Θεσ/νίκης, τόμος Ι, Ἰαν.-Δεκ. 1987, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 121.

60. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 104, 105. Πρβλ. Νίκος Καζαντζάκης, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 58. Ἰδιαιτέρως ὁ Νίκος Καζαντζάκης εἰς τὸ βιβλίον «Ταξιδεύοντας — Ρουσία» Ἀθήνα, 1969 Ε' ἔκδοσις καὶ εἰς τὴν σελίδα 132, γράφει «ὁ μέγας αὐτὸς σοφὸς ἔλεγε παληκαρία τῆ γνῶμη του, δέν φοβόταν, ἄναψε πολλές καρδιές, φώτισε πολλά μυαλά· οἱ καλύτεροι ρούσοι τῆς ἐποχῆς ἦταν μαθητὲς του» καὶ ἀπὸ τῆ Μεγάλῃ Σοβιετικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, καὶ εἰς τὴν σελ. 705 πληροφοροῦμεθα ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ Μπέρσεν Μπεπλεμίσεφ, ὁ Βασιάν Κοσόι, κ.α., Ὁ Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ. ἀνωτ. καὶ εἰς τὴν σελ. 10 ἀναφέρει διὰ τὸν Ἀνδρέα Κούρμπσκι, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ καλὸς τοῦ μαθητῆς ἀλλὰ καὶ φίλος. Πατὴρ Εὐάγγελος Ματζουνέας, «Μάξιμος Γραικός» Εἰσήγησις εἰς τὴν ἸΒ Συνεδρίαν τῆς περιόδου 131 τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς Ἁγίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, Ἀθήναι 13/1/1988, σελ. 42. Ἡ εἰσήγησις αὕτη δημοσιεύεται τμηματικῶς εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», εἰς τὰ ἔτη 1988-89.

61. Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 63. Μ. Παρανίκας «Σχεδιάγραμμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστάσης (1ῃ) ἑκατονταετηρίδος», Κων/πολις, 1967, σελ. 7. Πρβλ. Νίκος Καζαντζάκης, «Ἱστορία Ρωσικῆς Λογοτεχνίας», σελ. 58. Ἀ. Διομήδης Κυριακοῦ, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», ἐν Ἀθήνεσι 1881, τόμος Β', σελ. 325. Jerome Blum «Lord and Peasant in Russia», New York 1964, σελ. 11 κ.ἐπ.

**Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ ΩΣ ΑΓΙΟΥ
ΚΑΙ Ο ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ
ΚΟΙΝΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ
ΑΓΙΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ**

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

‘Ο Μάξιμος Γραικός αναντίρρητα αποτελεί μιὰ ἀπό τίς ἐξαιρετικά σπάνιες καί λαμπρές φυσιογνωμίες τῆς ‘Ορθόδοξης ‘Εκκλησίας γενικά καί τῆς ‘Ελλαδικῆς ‘Εκκλησίας εἰδικότερα, μπορεῖ δέ νά παραβληθεῖ πρὸς τοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς ‘Εκκλησίας καί τοὺς ‘Απολογητὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ.¹ ‘Η χώρα μας ἰδιαίτερα, στὴν ὁποία εἶδε τὸ φῶς αὐτοῦ τοῦ κόσμου τὸ 1470, ἔχει κάθε δικαίωμα καί κάθε προνόμιο νά καυχᾶται γιὰ τὸν πολίτη τῆς ἐκεῖνο, ὁ ὁποῖος τὴ δόξασε ὡς πατρίδα του σ’ ὅλον τὸν κόσμον. ‘Ο ἴδιος ἐξᾴλλου ὁμολογεῖ μὲ καμάρι τὴν καταγωγή του: “Ἕλλην εἰμί καί ἐν ἑλληνικῇ χώρᾳ ἐγεννήθην καί ἀνετράφην καί ἐκάρην μοναχός».²

Τὴν παραπάνω καύχηση καί τιμὴ ἐκφράζει ἐπίκαιρα καί ἡ πρόσφατη ἐπίσημη ἀναγνώρισή του ὡς ἀγίου ἀπὸ τὴν ‘Ορθόδοξη ‘Εκκλησία, ἡ ὁποία πάντοτε ἔδινε ἰδιαίτερη προσοχὴ καί φροντίδα στὴν ἀναγνώριση τῶν προσώπων πού στὴν ἐπίγεια ζωὴ τους ὑπῆρξαν πρότυπα ἀρετῆς καί ἐναρέτου βιοτῆς, ἔμπνεοι ἀγωνιστῆς τῆς πίστεως μέχρι αὐτοθυσίας,³ ἐφαρμόζοντες τὴν εὐαγγελικὴ προτροπὴ «ἅγιοι γίνεσθε...».⁴ Καί πῶς μποροῦσε νά γίνει διαφορετικὰ ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ τῆς ‘Εκκλησίας συνταυτίζεται μ’ αὐτὴν τῶν ἀγίων;⁵

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἰδιαίτερη σημασία ἀποκτᾶ γιὰ τὴν ‘Ορθόδοξη ‘Εκκλησία ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ ὡς ἀγίου.

Ἀθρόρμητη ἀναγνώριση

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι τῆς ἐπίσημης ἀναγνώρισης

1. Πρβλ. ΜΑΤΖΟΥΝΕΑ, Ε., Μάξιμος Γραικός (Νομοκανονικὴ εἰσήγηση πρὸς τὴν ‘Ι. Σύνοδο τῆς ‘Εκκλησίας τῆς ‘Ελλάδος περὶ κατατάξεως τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ στὴ χορεία τῶν ‘Ομολογητῶν Πατέρων τῆς πίστεως), 51. ‘Η παραπάνω εἰσήγηση δημοσιεύθηκε σὲ συνέχειες ἀπὸ τίς στῆλες τῆς ‘Εφημερίδας «‘Εκκλησιαστικὴ ‘Αλήθεια» ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ φύλο 277 (1-16 ‘Ιουλίου 1988), 7.

2. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Γ., Μάξιμος ὁ Γραικός, ‘Αθήναι 1950, 9.

3. Πρβλ. ΤΣΑΜΗ, Δ., ‘Αγιολογία, Θεσσαλονικὴ 1985, 59.

4. Α’ Πέτρου, 1, 16.

5. Πρβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., Οἱ Νεομάρτυρες, ‘Αθήναι 1970, 23. Μάλιστα οἱ δυτικοὶ ἰσχυρίζονταν ὅτι μετὰ τὸ σχίσμα ἡ θεία χάρις ἐγκατέλειψε τὴν ἀνατολικὴ ‘Εκκλησία καί δὲν ὑπῆρχαν σ’ αὐτὴν ἅγιοι. Μὲ τοὺς νεομάρτυρες ὅμως οἱ ‘Ορθόδοξοι δὲν ἀργησαν νά ἀποδείξουν τὸ ἀντίθετο. Πολλοὺς ἀπ’ αὐτοὺς δὲ ἀποδέχτηκε καί τίμησε ἡ δυτικὴ ‘Εκκλησία. Πρβλ. CARAYON, A., *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant au XII siècle*, Poitiers-Paris, 228-234.

προηγήθηκε μιὰ ἄλλη, αὐτὴ τὴ φορά λαϊκὴ καὶ αὐθόρμητη ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητος τοῦ ἐπιφανῆ ἄνδρα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Μάξιμος ἦταν γνωστός ὡς ἅγιος ἀπὸ πολὺ παλιὰ τόσο στὴν Ἑλλάδα, ὅσο καὶ στὴ Ρωσία, τιμώμενος ἀπὸ τὸν ἱερό κλῆρο καὶ τὸν εὐσεβὴ λαὸ γιὰ τὴν ὁσιότητα τοῦ βίου καὶ τὰ θαύματά του.⁶ Στὴν ἄρτα συγκεκριμένα, γενέτειρα τοῦ Μάξιμου,⁷ ἡ μνήμη του ἦταν ιδιαίτερα διαδεδομένη, τὰ τελευταῖα δὲ χρόνια ἔλαβε εὐρύτερο χαρακτήρα, καθὼς ὀρίστηκε ὡς ἐτήσια ἑορτὴ ἡ 21η Ἰανουαρίου, ἡμέρα τῆς κοίμησής του.⁸ Ἀλλὰ καὶ στὴ Ρωσία ἀπὸ πολὺ παλιὰ ὁ Μάξιμος θεωροῦνται ἅγιος· «οὐδενὸς τό ὄνομα κατέχει ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ πανρωσικῇ συνειδήσει τόσον περίοπτον θέσιν, ὅσον τό τοῦ Μαξίμου Γραικοῦ», τονίζει ὁ Γρηγόριος Παπαμιχαήλ.⁹ Τὰ συγγράμματά του, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίσθηκαν «θεῖα» καὶ «ἅγια», ἀντιγράφτηκαν καὶ διαδόθηκαν ταχύτατα. Βίοι του ἐμφανίσθηκαν σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν κοίμησή του, εἰκόνες σέ ναοὺς, περιγραφές θαυμάτων καὶ ἀκολουθίες. Ὁ ἴδιος δὲ χαρακτηρίστηκε «μακάριος», «ὀσιομάρτυς» καὶ «ἅγιος»,¹⁰ ἐνῶ ὀτάφος του στὴ μονὴ Ζαγκόρσκ ἔγινε λαϊκὸ προσκύνημα, ὅπως μαρτυρεῖ τουλάχιστον ἡ διαμόρφωση τοῦ εὐρύτερου χώρου καὶ τοῦ παρεκκλησίου πού τό στεγάζει. Ὅπως σχετικὰ γράφτηκε, «ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση τῆς Ρωσίας κατέταξε τὸν ἀγιορείτην μοναχὸν εἰς τοὺς ἁγίους τῆς πίστεως καὶ δικαίως τιμᾷ τὴν μνήμην τοῦ ἀποστολικοῦ ἀνδρός καὶ φωτιστοῦ τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ».¹¹

Ἡ παραπάνω αὐθόρμητη κι ἐλεύθερη πρώτη ἀναγνώριση δὲν εἶναι αὐθαίρετη, ἀλλὰ ἔρχεται σέ πλήρη συμφωνία μέ τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, στὴν ὁποία ἡ ἀναγνώριση τῶν ἁγίων δὲν ὑπαγόταν ἀρχικὰ σέ καμμιά τυπικὴ διάταξη.¹² Μέχρι καὶ τό 10ο αἰ. δὲν ἀπαιτοῦνταν ἐπίσημη πράξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τελείως αὐθόρμητα κλῆρος καὶ λαὸς ἀπέδιδαν τὴν τιμὴ τους στὸν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀναγνωριζόμενο ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ἅγιο.¹³ Ἡ ἀναγνώριση τῶν ἁγίων γινόταν μέ πάνδημες καὶ αὐθόρμητες ἐκδηλώσεις: μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου στὴ Θ. Λειτουργία, δημόσια προσκύνηση τῶν λειψάνων του, σύνταξη ἁσμάτων.¹⁴ Ἡ ἀναγνώριση δὲ αὐτῆ, κατοχυρωμένη —ὅπως καὶ στὴν περίπτωσή μας— ἀπὸ τὴ

6. Βλ. Γράμμα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν με ἀριθμ. 158/31 Μαΐου 1988.

7. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., «Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ρώσων εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς», Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15-4-1937, 158. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Γ., Ὁ.π.: ΣΑΡΔΕΛΗ, Κ., Οἱ Πρόγονοι, Ἀθῆναι 1985, 53. ΤΣΙΑΓΙΩΑΝΝΗ, Κ., «Μάξιμος ὁ Γραικός», Ἡπειρος (1986), 88. ΠΑΠΑΡΟΥΝΗ, Π.Ν., Τουρκοκρατία, ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθῆναι, 335.

8. Βλ. Γράμμα Μητροπολίτη Ἄρτης πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδο με ἀριθμ. 795/10 Ἰουλίου 1986.

9. Βλ. στὸ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ε., Ἐντυπώσεις ἐκ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ἐν Ἀθῆναις 1965, 70 καὶ τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας», Ἐκκλησία 65 (1988), 403.

10. ΦΕΙΔΑ, Β., «Μάξιμος», Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια 8, 632.

11. ΦΕΙΔΑ, Β., «Μάξιμος ὁ Γραικὸς φωτιστὴς τῶν Ρώσων», Ἐκκλησία 65 (1988), 388.

12. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., «Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», Ἐκκλησία 12 (1934), 331.

13. Εἰδικὰ γιὰ τὴν τιμὴ τῶν μαρτύρων βλ. DELEHAVE, H., *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1912.

14. Πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Μητροπ. Σεργῶν, «Περὶ ἀναγνωρίσεως τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», Θεολογία 27 (1956), 611.

σιωπηρή επίνευση τῆς οἰκειάς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἀποτελοῦσε καί τῆ βασική ἐπικυρωτική καί καθιερωτική πράξη.¹⁵

Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολη πληροφορήθηκε τό θάνατο τοῦ ἱεροῦ Φωτίου στήν ἐξορία, αὐθόρμητα κλῆρος καί λαός μετέφεραν τό λείψανό του στήν Πόλη καί τήν ἐπομένη Κυριακή, τῆς Ὁρθοδοξίας, στό Ναό τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅταν διάβαζαν τό «Συνοδικό» φώναξαν: «Ἰγνατίου καί Φωτίου τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχικῶν αἰωνία ἡ μνήμη. Ἄπαντα τά κατά τῶν ἁγίων καί ἀοιδήμων Πατριαρχῶν... γραφέντα ἤ λαληθέντα ἀνάθεμα».¹⁶ Μ' αὐτόν τόν τρόπο πραγματοποιήθηκε ἡ ἀναγνώριση τοῦ Φωτίου ὡς ἁγίου. Παρόμοια, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἀμέσως μετά τό θάνατό του ἀποκλήθηκε ἅγιος¹⁷ καί ὡς ἅγιος ἐπίσης ἀνευφημήθηκε στήν Δ' Οἰκουμενική Σύνοδο, ἐπτά μόλις ἔτη μετά τήν τελευτή του.¹⁸ Ἔτσι λοιπόν τό ἐκκλησιαστικό πλήρωμα ἀναγνώριζε ἀνέκαθεν τοὺς ἁγίους, ὅπως συνέβη καί μέ τό Μάξιμο Γραικό.

Ἐπειτα ἀπ' αὐτά γίνεται κατανοητό ὅτι ἡ πίστη κι ἡ ἀναγνώριση τοῦ λαοῦ προηγεῖται κάθε ἄλλης διάταξης.¹⁹ Ἡ ἐπίσημη ἀνακήρυξη²⁰ ἔχει τό χαρακτήρα τῆς ἐπικύρωσης τῆς ὑπάρχουσας παράδοσης καί τῆς γενικότερης προβολῆς καί τιμῆς τοῦ Ἁγίου.²¹ Γι' αὐτό καί ἀρχή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, σ' ἀντίθεση μ' ὅ,τι συμβαίνει στήν Καθολική, εἶναι ὅτι μέ τήν ἐπίσημη ἀναγνώριση δέν ἁγιοποιεῖ, ἀλλά ἀπλά ἀναγνωρίζει τήν ὑπάρχουσα καί ἀπό τό ἐκκλησιαστικό πλήρωμα μαρτυρούμενη ἀγιότητα.²²

Ὡς τέτοια πρέπει νά θεωρηθεῖ ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ ὡς ἁγίου ἀπό τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἡ διαδικασία πού ἀκολουθήθηκε ἔχει δύο ὄψεις: ἡ πρώτη ἀφορᾷ τήν ἀναγνώριση ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο (ἔπειτα ἀπό πρόταση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος) ἡ δευτέρα τῆ Ρωσική Ἐκκλησία.

15. Πρβλ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, Α., «Ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» *Θεολογία* 19 (1941-1948), 36.

16. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Α., Ἁγιολογία, Θεσσαλονίκη 1985, 75-76.

17. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, 355.

18. Σχετικά μέ τό χρονικό παράγοντα πρέπει νά πούμε ὅτι οὐδέποτε θεωρήθηκε ἀπαραίτητο κάποιο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα γιά τήν ἀναγνώριση ἁγίων. Γιά τό θέμα βλ. ΤΣΕΤΣΗ, Γ., «Ἡ ἔνταξις τῶν ἁγίων εἰς τό ἑορτολόγιον τῆς Ἐκκλησίας», *Ὁρθοδοξία* 36 (1961), 417 καί ΤΣΑΜΗ, Δ., Ὁ.π., 63.

19. Ἄξιο μνεῖας εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός εἶναι ὁ μοναδικός —ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε— ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας πού ἀναγνωρίστηκε ἀπό ἀλλόθρησκο. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, συγκεκριμένα, ἔπειτα ἀπό ἐπαλήθευση προφητείας τοῦ ἁγίου γι' αὐτόν, τίμησε τήν κἀρα του κι ἔκτισε μοναστήρι πρὸς τιμὴν του. Βλ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ, Ζ., Ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, Βενετία 1814, 84.

20. Ὁ ὄρος αὐτός (ἀνακήρυξη), πού παράλληλα χρησιμοποιεῖται, δέν δηλώνει κάτι τό διαφορετικό. Ἴσως ἐπιπλέον σημαίνει κάποια ἐπίσημη ἐκκλησιαστική τελετὴ πανηγυρικοῦ χαρακτήρα, κατὰ τήν ὁποία προτίθεται εἰκόνα ἢ λείψανο τοῦ ἁγίου σέ προσκύνηση κ.τ.λ. Βλ. ΚΟΤΣΩΝΗ, Γ., «Ἁγίων ἀνακήρυξις», *Θ.Η.Ε.* 1, 273.

21. Πρβλ. Γράμμα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν μέ ἀριθμ. 507/4 Αὐγούστου 1988.

22. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ, Μητροπ. Θεσσαλονίκης, «Ἀνακήρυξις Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 43, (1960) 367. Δέν λείπουν καί περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες χρησιμοποιήθηκε ὁ ὄρος αὐτός. Βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Σ., Ἁγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι, 284 (Μακάριος, ὑποσημείωση) καί ΓΕΔΕΩΝ, Μ., Ἁγιοποιήσις. Τό καθεστῶς τῆς ἐν τοῖς ἁγίοις συναριθμήσεως, Θεσσαλονίκη 1984.

*Ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση
ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο*

“Ὅπως εἶναι πιά γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπευθύνεται στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὶς ἀναγνώσεις τῶν ἁγίων, ἀφοῦ «κατὰ τὴν κανονικὴν τάξιν καὶ τὴν μακρὰ ἰστορία τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν, ἡ ἐπίσημος ἀνακήρυξις ὡς Ἁγίων... ἀνήκει εἰς τὰς προνομίας καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἁγιοτάτου καὶ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας».²³ Ἡ πρώτη ὁμῶς ἐνέργεια ἀνήκει στὸν οἰκεῖο Ἱεράρχη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπαρχίας τοῦ ὁποίου ἐξῆσε καὶ ἔδρασε ὁ ἅγιος.

Ἔτσι λοιπὸν ὁ τότε Μητροπολίτης Ἄρτης κυρὸς Ἰγνάτιος, μετὰ ἀπὸ ἔγγραφο αἴτημα, τῆς 20.12.85, τοῦ καταγόμενου ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ δικηγόρου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Τσιλιγιάννη,²⁴ ἀπέστειλε πρὸς τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὸ μέ ἀριθμ. 795/10 Ἰουλίου 1986 ἔγγραφο μέ τὸ ὁποῖο τὴν παρακαλοῦσε νὰ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα γιὰ τὴν κατάταξη τοῦ Μάξιμου στὴ χορεία τῶν ἁγίων. Συνημμένα ἀπεστάλησαν καὶ ἄλλα στοιχεῖα προκειμένου νὰ διευκολύνουν τὴν προώθησιν τῶν ἐνεργειῶν.²⁵

Στὴ συνέχεια ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀνέθεσε τὴν ὅλη μελέτη τῆς ὑπόθεσης στὴ Νομοκανονικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἐκ μέρους αὐτῆς ὁ Πρωτοπρ. Εὐάγγελος Μαντζουνέας ἔκαμε εἰδικὴ ἐμπεριστατωμένη ἔκθεσις μέ τὴν ὁποία εἰσηγήθηκε «ὅπως ἡ Ἁγία καὶ Ἱερά Σύνοδος, ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἵνα ὁ Μοναχὸς Μάξιμος Γραικὸς καταταγῇ εἰς τὴν χορείαν τῶν Ὁμολογητῶν Πατέρων τῆς Πίστεως ἡμῶν».²⁶

Ἡ παραπάνω πρότασις ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο,²⁷ στὴν ὁποία ὑποβλήθηκε, ἐκ μέρους τῆς ὁποίας ὁ Πρόεδρος τῆς καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν διεβίβασε πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὰ πλήρη στοιχεῖα καὶ πρότεινε «τὴν ἀνακήρυξιν ὡς Ὁσίου τοῦ ἐξ Ἄρτης καταγομένου καὶ ἐν Ρωσσίᾳ ὁσίου τὸν βίον τερματήσαντος φωτιστοῦ τῶν Ρώσων Μαξίμου τοῦ ἐπικαλουμένου Γραικοῦ».²⁸

23. Γράμμα Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη μέ ἀριθμ. 682/9 Φεβρουαρίου 1970 καὶ 108/1 Φεβρουαρίου 1988.

24. Σχετικὸ εἶναι τὸ ἀπὸ 13-8-1986 γράμμα τοῦ Μητροπολίτη Ἄρτης πρὸς τὸν αἰτοῦντα.

25. Βλ. Γράμμα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν μέ ἀριθμ. 158/31 Μαΐου 1988.

26. MATZOYNEA, E., "Ο.π.", 51.

27. Ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης μέ τὸ ἀπὸ 15-1-1988 γράμμα του πρὸς τὸν Κ. Τσιλιγιάννη τοῦ ἀνακοίνωσε χαρμόσυνα τὴν ἀποδοχὴν ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ αἰτήματος γιὰ τὴν ἀναγνώρισιν ὡς ἁγίου τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ προσθέτοντας: «Σὰς συγχαίρων διὰ τὰς εὐλαβεῖς καὶ ἀξιεπαίνους πρωτοβουλίας σας διὰ τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ...» Ἐξἄλλου στὴ μνήμη τοῦ ἁγίου στίς 21-1-1988 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος τοῦ ἀπέστειλε γράμμα, ὅπου μεταξύ ἄλλων γράφει: «ἐν διαπύρῳ πατρικῇ ὑπερηφανείᾳ δ' ἐπιανοῦντες διὰ τὴν φιλοχρίστους ἀγῶνας σας καὶ τὴν λίαν θεάρεστον συγγραφικὴν προσφορὰν σας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, πρωτεύουσιν μεταξύ τῶν ὁποίων θέσιν κατέχει ἡ πρωτοβουλία σας διὰ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς Ἁγίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, σὰς ἐξουσιοδοτοῦμεν καὶ διὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς Ἱερᾶς του Ἀκολουθίας παρὰ τοῦ ἐλλογιμωτάτου ὑμνογράφου Γερασίμου τοῦ Μικραγιαννανίτου».

28. Γράμμα πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη μέ ἀριθμ. 2304/1986/1 Φεβρουαρίου 1988.

Ἡ Ἁγία καί Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τελικά ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη τή σχετική εἰσήγηση τῆς Κανονικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς, καθώς καί ὅλα τά ὑποβληθέντα στοιχεῖα, συμπεριέλαβε στίς 31 Μαΐου 1988 τό λαμπρό γόνο τῆς Ἄρτας στό χορό τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας καί ὄρισε νά ἑορτάζεται ἡ ἐτήσια μνήμη του τήν 21η Ἰανουαρίου, ἡμέρα τῆς κοίμησής του. Γι' αὐτό καί συντάχθηκε ἡ σχετική Πατριαρχική καί Συνοδική Πράξη, πού ἀποστάλθηκε στόν Μητροπολίτη Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας κ. Θεόκλητο, Τοποτηρητή τότε τῆς Ἱ.Μ. Ἄρτης. Μέ παρόμοιο γράμμα του πρὸς τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης γνωστοποιοῦσε τήν ἐπίσημη ἀναγνώριση.²⁹

Ἡ παραπάνω μακρά διαδικασία, πού ἀκολουθήθηκε γιά τό Μάξιμο Γραϊκό, εἶναι σήμερα ἀπαραίτητη γιά τήν ἐπίσημη ἀναγνώριση ἁγίων ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ἡ ἀναγνώριση αὐτή μέ ἐπίσημη ἐκκλησιαστική πράξη καί ἔκδοση Πατριαρχικοῦ Τόμου εἶναι νέα τακτική, πού βασιζέται οὐσιαστικά σέ παλαιότερες παραδόσεις καί πράξεις.³⁰

Ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση ἁγίου ἀπό τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἦταν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Γρηγορίου Παλαμᾶ (+1360) μέ σύνοδο πού συγκάλεσε τό 1368 στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Πατριάρχης Φιλόθεος (1354-1355, 1364-1370). Στή σύνοδο αὐτή ἀναγνωρίστηκε ἡ ἀγιότητα τοῦ ἀνδρός, τήν ὁποία ἀμφισβητοῦσαν ὁπαδοί τῶν αἰρετικῶν Βαρλαάμ καί Ἀκίνδунου.³¹

Ἀπό τότε ἔγιναν καί ἄλλες παρόμοιες πράξεις,³² ἀλλά ἡ σημερινή τακτική θεμελιώθηκε κυρίως ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα (1949-1972) ἄξιο μνείας μάλιστα εἶναι τό γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ ἅγιοι πού ἀναγνωρίστηκαν κατά τήν περίοδο αὐτή ἔζησαν καί ἔδρασαν στό γεωγραφικό ὡροπέδιο τῆς Ἑλλάδας.³³ Εὐρύτερος χαρακτήρας δόθηκε μόλις ἐπὶ Πατριαρχείας Δημητρίου (1972-σήμερα).³⁴

Ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση ἀπό τή Ρωσική Ἐκκλησία

Σχεδόν ἀμέσως μετὰ τήν ἀναγνώριση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ Ἱ. Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας καί πάσης Ρωσσίας ἀναγνώρισε κι

29. Βλ. Γράμμα μέ ἀριθμ. 158/31 Μαΐου 1988.

30. Πρβλ. Πράξη ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἁγίου Ἀρσενίου τοῦ ἐν Πάρῳ μέ ἀριθμ. 604/20 Ἰουνίου 1967, ὅπου στό τέλος τῆς δευτέρας παραγράφου ἀναφέρεται «τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας ἔθει κατακολουθοῦντες».

31. Βλέπουμε ὅτι λόγοι ἀνάγκης δόγησαν στήν πρώτη αὐτή ἐπίσημη ἀναγνώριση, ἡ ὁποία προφανῶς ἔγινε γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν τά λίγα αἰρετικά ὑπολείμματα. Πρβλ. ΠΑΠΑΜΙΧΑ-ΗΛ, Γ., Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἐν Πετρούπολει καί Ἀλεξανδρείᾳ 1911, 151.

32. Χαρακτηριστικά μόνον ἀναφέρουμε τίς περιπτώσεις τῶν ἁγίων Μάρκου Εφέσου (Συνοδικός Τόμος ἀναγνωρίσεως ΜΑΝΣΙ 37, 995), Γερασίμου ἐν Κεφαλληνίᾳ (Συνοδικός Τόμος ἀναγνωρίσεως, Ὁρθοδοξία, 6 (1931), 286 καί Μακαρίου Νοταρᾶ (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., «Περί τῆς ἀνακηρύξεως Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ», Ὁ.π., 333).

33. Βλ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, Μητροπ. Φιλαδελφείας, «Ἀναγνώρισις Ἁγίων ἐπὶ Πατριαρχείας τοῦ Ἀθηναγόρα», Ἀθηναγόρας Α' (Τόμος χαριστήριος), Ἰωάννινα 1975, 407 κ.έ.

34. Πρβλ. Ἡμερολόγιο «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας» 1989, ἀφιερῶμένο στοὺς ἅγιους τῶν ὁποίων ἡ μνήμη καταχωρήθηκε στό ὀρθόδοξο ἑορτολόγιο ἀπό τήν Ἁγία καί Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ πατριαρχείας Δημητρίου Α'.

αυτή τό Μάξιμο ὡς ἅγιο. Νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτή ἡ ἀναγνώριση ἦταν ἡ δεύτερη κατά σειρά, δεδομένου ὅτι ἕναν αἰῶνα μετά τήν κοίμησή του ἀνακηρύχθηκε καί τότε ἅγιος ἀπό τή Ρωσική Ἐκκλησία, ἡ δέ μνήμη του ὀρίστηκε νά τελεῖται στίς 21 Ἰανουαρίου.³⁵

Παρά ὅμως τήν παραπάνω πρώτη ἀναγνώριση, ἡ Ρωσική Ἐκκλησία προέβη καί σέ δεύτερη, ἡ ὁποία μάλιστα πῆρε ἐπίσημο καί πανηγυρικό χαρακτήρα, καθὼς ἐντάχθηκε στά πλαίσια τῶν λαμπρῶν ἐκδηλώσεων πού ἔλαβαν χώρα στή ρωσική γῆ κατά τό ἔτος 1988. Μέ τήν εὐκαιρία λοιπόν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς συμπληρώσεως χιλιετηρίδας ἀπό τό βάπτισμά της ἡ Ρωσική Ἐκκλησία προέβη καί πάλι σέ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς ἀγιότη-
τας τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ καί ταυτόχρονα ὀκτώ ρώσων ἁγίων. Ἡ ἀναγνώ-
ριση ἔγινε ἀπό τήν Ἱ. Τοπική Σύνοδο τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, πού
συνήλθε στή Λαύρα τῆς Ἀγίας Τριάδας καί τοῦ Ἀγίου Σεργίου τοῦ
Ζαγκόρσκ ἀπό 6-9 Ἰουνίου.³⁶ Μάλιστα μέ ἔγγραφό της πρὸς τήν Ἱ. Σύνοδο
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος παρακάλεσε νά συνταχθεῖ σχετική μελέτη
«ὡς συμβολή αὐτῆς εἰς τήν διαδικασίαν ἐπίσημου κανονικῆς ἀνακηρύξεως
ὡς ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ».³⁷ Ἡ συγγραφή τῆς παραπάνω μελέτης
ἀνατέθηκε στὸν καθηγητὴ κ. Βλάσιο Φειδᾶ καί δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικό
Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν τίτλο «Μάξιμος ὁ Γραικὸς φωτιστὴς τῶν Ρώσων».³⁸

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Ρωσική Ἐκκλησία τηρεῖ δικό της τυπικό γιὰ
τὴν ἀναγνώριση τῶν ἁγίων, τό ὁποῖο θεσπίστηκε καί ἐφαρμόζεται ἀπὸ τό
1721.³⁹ Σύμφωνα μ' αὐτό ἀκολουθεῖται ἡ παρακάτω διαδικασία:

α) Ἔρευνα γιὰ τό βίο καί τά θαύματα τοῦ ἁγίου στήν ὁποία λαμβάνεται
σοβαρά ὑπόψη τό ἀδιάφθορο τοῦ σώματος.⁴⁰ Ἡ τελευταία αὐτή θέση
ἀμφισβητήθηκε. Συγκεκριμένα ὁ Golubinski ὑποστήριξε ὅτι δέν ἀπαιτεῖται
τό ἀδιάλυτο τοῦ σώματος. Ἀρχικά ἡ γνώμη αὐτή καταδικάστηκε ἀπὸ τὴ
Διοικοῦσα Σύνοδο, ἀργότερα ὅμως ἐπιδοκιμάστηκε, ὅταν κατά τό 1903 μέ
διαταγή τοῦ τσάρου Νικολάου Β' ὁ Σεραφεῖμ Σαροβίου ἀναγνωρίστηκε
ἅγιος, παρότι τό σῶμα του βρέθηκε διαλυμένο. Οἱ παλιοὶ πάντως Ρῶσοι τό
θεωροῦσαν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀναγνώριση.⁴¹

β) Ὅρίζεται μέ αὐτοκρατορικό διάταγμα (πατριαρχική πράξη σήμερα)
ἡ τιμὴ τῆς μνήμης.

γ) Τρεῖς ἡμέρες πρὶν τὴν ἀνακήρυξη ἀρχίζουν νά τελοῦνται Θ. Λειτουργ-
γίες γιὰ τὴν ἀνάπαυση τῶν ψυχῶν τοῦ ἁγίου καί ὄλων ὄσων τὸν συναναστρά-
φηκαν καί εἶχαν σχέσεις μαζί του.

35. ΦΕΙΔΑ, Β., «Μάξιμος», Ὁ.π., 632.

36. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ε., «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἐντὸς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως»,
Ἐκκλησία 65 (1988), 515.

37. Βλ. Ἐκκλησία 65 (1988), 274 (ὑποσημ.).

38. Ὁ.π., 274-277, 314-317, 351-353 καί 387-390.

39. Βλ. ΤΣΕΤΣΗ, Γ., Ὁ.π., 411-412 καί ΤΣΑΜΗ, Δ., Ὁ.π., 62-63.

40. Δηλωτικὰ στοιχεῖα ἀγιότητος κατά τὸν Ἱεροσολύμων Νεκτάριο (1660-1669) εἶναι:
«ὀρθοδοξία ἄμωμος», «ἀρετῶν κατόρθωσις» καί «παρὰ Θεοῦ ἐπίδειξις σημείων ὑπερφῶν καί
θαυμάτων». Βλ. Πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατῶρων διὰ Πέτρου
τοῦ αὐτῶν μαῖστορος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἀντίρρησις, ἐν Ἰασίῳ 1682, 201.

41. Βλ. *Analecta Bolandiana*, 36 (1920), 172-176. Γιὰ τό θέμα αὐτό τό Οἰκουμενικό
Πατριαρχεῖο μέ ἐγκύκλιό του ἀπαγόρευσε νά τιμῶνται ὡς ἅγια τά ἀδιάλυτα σώματα. Βλ.
ΔΕΛΗΚΑΝΗ, Κ., Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος, Κωνσταντινούπολις 1905, 136-137.

δ) Γίνεται επίσημη τελετή τῆς ἀνακηρύξεως, μεταφέρουν τὰ ἰ. λείψανα τοῦ ἁγίου (ἢ εἰκόνα του) καί τὰ ἐκθέτουν γιά προσκύνηση ἀπό τοὺς πιστοὺς.⁴²

Ἀπό τὴν τοπικὴ στήν ὅλη Ἐκκλησία

Οἱ παραπάνω πολὺπλοκες διαδικασίες πού ἀκολουθήθηκαν δέν καταλύουν τὸν αὐθόρμητο χαρακτήρα τῆς λαϊκῆς ἀναγνώρισης. Ἀντίθετα —θά ἔλεγε κανεῖς— λειτουργοῦν ὡς κατασταλακτικὸ μέτρο βεβιασμένων ἐνεργειῶν καί αὐθαιρέτων πράξεων, ὅπως συνέβη στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. μὲ κάποιον δῆθεν νεομάρτυρα Παντελεήμονα, ὁ ὁποῖος ὄντας δωδεκαετῆς πέθανε. Ἡ μητέρα του ξέθαψε τὰ ὀστά του καί περιάγοντάς τα στήν Ἑλλάδα ἰσχυριζόταν ὅτι ἦταν μάρτυρας καί ἐπιτελοῦσε θαύματα. Τελικὰ ὁ τότε μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόφιλος κατέσχε τὰ λείψανα καί ἔκλεισε τὴν μητέρα σέ μοναστήρι.⁴³ Μάλιστα ὑπῆρξε προσπάθεια κυκλοφορίας ἀκολουθίας τὴν ὁποία ἀπαγόρευσε ἡ Ἱερά Σύνοδος μὲ τὴν ἀπό 30 Αὐγούστου 1865 ἐγκύκλιό της. Παρόμοια ἐγκύκλιο ἐξέδωσε καί τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀφοῦ στή συνέχεια ἔγινε ἐκ νέου ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς ἑορτῆς καί ἀκολουθίας.⁴⁴

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση ἀκολουθεῖ τὴ λαϊκὴ, ὅπως συνέβη καί μὲ τὸ Μάξιμο Γραικό. Ἀντίθετα, σέ περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ κλῆρος ἔσπευδαν στήν ἀνακήρυξη κάποιου ὡς ἁγίου, χωρὶς τὴν συμμάρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης, ἡ πράξη αὐτὴ παρέμενε κενή. Αὐτὸ φαίνεται κι ἀπὸ τὸ παρακάτω γεγονός: Σέ συμπλοκὴ μοναχῶν μὲ τὸν ἑπαρχο τῆς Ἀλεξάνδρειας Ὁρέστη, πού εὐνοοῦσε τοὺς ἐθνικοὺς, συλλήφθηκε ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ὀνομαζόμενος Ἀμμώνιος, ὁ ὁποῖος —ἐπειδὴ λιθοβόλησε τὸν ἑπαρχο— ὑποβλήθηκε σέ τέτοια φοβερά βασανιστήρια κατὰ τὴν ἀνάκριση, ὥστε πέθανε. Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, μὴ ἐκφράζοντας τὴν κοινὴ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση, πῆρε τὸ σῶμα καί τὸ ἀπέθεσε σέ κάποιον ναό, ἀποκάλεσε τὸν Ἀμμώνιο μάρτυρα καί παρακίνησε τοὺς πιστοὺς νὰ τὸν τιμοῦν κατὰ τίς ἐκκλησιαστικὰς τους συνάξεις. Ὁ λαὸς ὅμως δέν ἀποδέχθηκε τὴν ἐνέργεια αὐτὴ, δεδομένου ὅτι ὅλοι γνῶριζαν πὼς ὑπέκυψε κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἀνάκρισης. Ἔτσι ὁ λαὸς ἀκύρωσε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἀνακήρυξη ὡς μάρτυρα τοῦ ταραχοποιοῦ καί φανατικοῦ Ἀμμωνίου.⁴⁵

Ἐπιπλέον, τὸ 1921 ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Φωτίου ὡς ἅγιος ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ Ε'. Κατὰ τὸν Δ. Τσάμη ἡ πράξη αὐτὴ δέν βρῆκε ἀπήχηση στὸ ἐκκλησιαστικὸ πλήρωμα ἐξαιτίας τῆς ἑλλειψῆς σχηματισμοῦ σαφοῦς συνείδησης γιά τὴν ἁγιότητά του.⁴⁶ Τέλος, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀναγνωρίσει ὡς

42. Jugie, M., *Theologia dogmatica christianorum Orientalium*, Tom. IV, (Parisii 1931), 49.

43. Γιά περισσότερα βλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Σ., Ὁ.π., 373-374.

44. Βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 20 (1900), 66 καί ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., Οἱ Νεομάρτυρες, 8 (σημ. 1).

45. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 7, 14. Βλ. καί DELE HAVE, H., *Les martyrs d'Égypte*, Bruxelles 1923, 36.

46. Βλ. Ὁ.π., 62 (παρ. 7).

ἅγιο τὸν προκάτοχό του Γερμανό τὸν Δ' (1842-1845 καὶ 1852-1853), ἰδρυτὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Αὐτὸ ὅμως δὲν κατέστη δυνατό γιατί δὲν ὑπῆρχε διαμορφωμένη ἢ ἀνάλογη λαϊκὴ συνείδηση.⁴⁷

Ἡ ἐπίσημη πράξη ἀναγνώρισης δίνει τὴν εὐκαιρία γιὰ περαιτέρω γνωστοποίηση τοῦ προσώπου καὶ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου σὲ πανορθόδοξο ἐπίπεδο. Μέσω τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμερησίων καὶ περιοδικῶν γίνεται ἐξάλλου γνωστός ὁ ἅγιος σὲ ἄλλες περιοχές ἢ καὶ χῶρες. Ἔτσι ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου εἶναι δυνατό νὰ γενικευθεῖ· συντελεῖται δηλαδὴ κάποια μετάβαση ἀπὸ τὴν τοπικὴ στὴν ὅλη Ἐκκλησία. Κι ὁ Μάξιμος Γραικός, ἐνῶ πρῶτα ἦταν ἐλάχιστα γνωστός ὡς ἅγιος, ἀκόμη καὶ στὸν ἐλλαδικό χῶρο, μετὰ τὴν ἀναγνώρισή του καὶ τὴν ἀνάλογη προβολή που προσέλαβε τὸ γεγονός, ἔγινε εὐρύτερα γνωστός, ἐνῶ εἶναι δυνατό νὰ μνημονεῦεται μαζί μὲ τοὺς ὑπόλοιπους ἁγίους στὶς αἰτήσεις καὶ τίς ἐκκλησιαστικὲς γενικά συνάξεις.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δίνεται ἡ εὐκαιρία διεξαγωγῆς ἐπιστημονικῶν συνεδρίων, μὲ τὰ ὁποῖα προβάλλεται σὲ ἐπιστημονικό-θεολογικό ἐπίπεδο ἡ προσωπικότητα τοῦ ἁγίου. Τέτοια συνέδρια διεξήχθησαν γιὰ τοὺς ἁγίους ἀρχιεπισκόπους Συμῶν⁴⁸ καὶ Εὐστάθιο⁴⁹ καὶ τὸ λόγιο Νικόλαο Καβάσιλα⁵⁰ στὴ Θεσσαλονίκη, Εὐγένιο τὸν Αἰτωλό⁵¹ στὸ Καρπενήσι, ἐνῶ γιὰ τὸ Μάξιμο Γραϊκὸ προγραμματίστηκε νὰ γίνῃ στὴν Ἄρτα Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο μὲ θέμα «Μάξιμος ὁ Γραϊκός ὁ φωτιστὴς τῶν Ρώσων» ἀπὸ 28 ἕως 30 Ὀκτωβρίου 1988 «μὲ στόχο τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου λογίου καὶ Ἁγίου τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμη σκοπὸς τοῦ Συμποσίου εἶναι νὰ προκληθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῶν πηγῶν τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς του προσφορᾶς, ἡ παρουσίαση τοῦ Μάξιμου τοῦ Γραϊκοῦ στὴν ὑπεράσπιση τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ γενικότερα ἡ ἔρευνα τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία ἔδρασε».⁵²

Κάτι παρόμοιο συνέβαινε καὶ παλιὰ ὄταν, καθὼς διαδιδόταν ἡ φήμη ἑνὸς ἁγίου σὲ περισσότερες ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες, ἢ κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία ἀνέγραφε τὸ ὄνομά του σὲ δικὰ της βιβλία, γνωστά ὡς *μαρτυρολόγια*,⁵³ *ἡμερολόγια καὶ μνηολόγια*, *ἁγιολόγια καὶ συναξάρια*, καθὼς καὶ *δίπτυχα*.⁵⁴

47. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, Μητροπ. Φιλαδελφείας, "Ο.π.", 410.

48. Πρβλ. Πρακτικά Λειτουργικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Συμῶν Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Θαυματουργοῦ (15-9-81), Θεσσαλονίκη 1983.

49. Τὸ συνέδριο εἶχε προγραμματιστεῖ γιὰ τίς 15, 16 καὶ 17 Νοεμβρίου 1988, ἀλλὰ λόγω τῆς κατὰ τίς ἡμέρες αὐτὲς ἔκτακτης σύγκλησης τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὀρίστηκε γιὰ τίς 7, 8 καὶ 9 τοῦ ἴδιου μήνα.

50. Πρβλ. Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου καὶ τοῖς ὅλοις ἀγιωτάτου Ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Καβάσιλα τοῦ καὶ Χαμαετοῦ (17-20 Ἰουνίου 1982), Θεσσαλονίκη 1984.

51. Πρβλ. Συναξὶς Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχή του, Καρπενήσιον 12-14 Ὀκτωβρίου 1984, Ἀθήναι 1986.

52. Ἐφημερίδα «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 277 (16 Σεπτεμβρίου 1988), 4.

53. Τὸ ἀρχαιότερο εἶναι τὸ συριακὸ μαρτυρολόγιο (γύρω στὰ 370-380 μ.Χ.), ποῦ συντάχθηκε ἀπὸ περίληψη ἀρχαιότερου ἑλληνικοῦ μαρτυρολογίου τῆς Μικρασίας. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., «Περὶ τῆς ἀνακρῦξεως Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ», "Ο.π.", 331.

54. Στὰ δίπτυχα ἀναγράφονταν τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων ἐπισκόπων. Ἀναγραφή στὰ δίπτυχα σήμαινε ἀναγνώριση ὡς ἁγίου.

Μέ την συγγραφή δέ ιερᾶς ἀκολουθίας ἡ τιμὴ αὐτὴ λαμβάνει ἀκόμη μεγαλύτερη ἔκταση. Γιὰ τὸ Μάξιμο Γραικὸ μὲν λίγος καιρὸς ὁ Ὅσιολ. γέροντας Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, Ὑμνογράφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συνέγραψε ἱερά ἀκολουθία⁵⁵ ὕστερα ἀπὸ αἴτημα τοῦ δικηγόρου Κ. Τσιλιγιάννη, ὁ ὁποῖος τὰ μέγιστα συντέλεσε καὶ στὴν ἀναγνώριση τοῦ Μάξιμου ὡς ἁγίου.⁵⁶

Μὴ κοινὴ ὀρθόδοξη τακτικὴ

Ὅπως εἰπώθηκε καὶ πρὶν, ἡ διπλὴ ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητος τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ ἀποτελεῖ ἔκφραση πανορθόδοξης ἀναγνώρισης τῆς προσωπικότητάς του. Ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἄποψη ὅμως καθιστᾷ ὀξύτερο ἓνα διορθόδοξο πρόβλημα, πού ἀφορᾷ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἁγίων ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, δεδομένου ὅτι ὁ Μάξιμος Γραικὸς εἶναι ὁ ἅγιος τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίστηκε ἐπίσημα ἀπὸ δύο διαφορετικὰς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα σχεδὸν ταυτόχρονα.

Ὡς γνωστὸν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν ἀκολουθεῖ κοινὴ τακτικὴ στίς ἀναγνωρίσεις ἁγίων, τόσο ὡς πρὸς τὴ διαδικασία πού προβλέπεται, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐκδιδόμενα κείμενα. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, γιὰ παράδειγμα, ἀπευθύνεται στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, χωρὶς ὅμως νὰ λείπουν καὶ περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ἀπὸ μόνη τῆς προβαίνει σὲ ἀναγνωρίσεις ἁγίων, κάτω ἀπὸ ἰδιάζουσες συνθήκες (Γρηγόριος ὁ Ε΄,⁵⁶ Γεώργιος ἐκ Ραψάνης⁵⁷) καὶ ἐκδόσεις σχετικῶν κειμένων.

Καὶ ἄλλες ὅμως τοπικὲς Ἐκκλησίες ἀπευθύνθηκαν στὸ παρελθόν στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο γιὰ νὰ ζητήσουν τὴ γνώμη του στὸ θέμα αὐτό. Συγκεκριμένα, τὸ Πατριαρχεῖο Ρουμανίας ὑπέβαλε ἐρώτηση στὴ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ἡ ὁποία διὰ τοῦ Πατριάρχῃ Φωτίου Β΄ στίς 24 Μαρτίου 1934 ἀπάντησε ἀναφέροντας τίς γενικὲς ἀρχές πού ἐφαρμόζει σχετικὰ μὲ ἀναγνώριση καὶ κατάταξη στὸ χορὸ τῶν ἁγίων.⁵⁸

Διαφωτιστικὴ, τέλος, γιὰ τὴ μὴ ὑπαρξὴ κοινῆς ὀρθόδοξης τακτικῆς εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας τὸ ὁποῖο διὰ τοῦ Πατριάρχῃ Φωτίου τὸ Μάρτιο 1923 ἀπέστειλε ἐγκύκλιο σ' ὄλες τίς τοπικὲς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, προτρέποντας νὰ τιμᾶται ὡς ἅγιος ὁ μητροπολίτης

55. Κατὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς Ἱερᾶς Ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος πρὸς τὸν κ. Τσιλιγιάννη, ὁ πατὴρ Γεράσιμος ὁ Μικραγιαννανίτης στὸ ἀπὸ 10 Ἰανουαρίου 1989 γράμμα του μεταξὺ ἄλλων ἔγραψε: «ἡμεῖς ἐπράξαμεν τὸ καθήκον μας ἐν προκειμένῳ, καὶ Σεῖς πολὺ περισσότερον ἐμοῦ ἐκοπιάσατε καὶ κοπιᾶτε διὰ τὴν ἀξίαν προβολὴν καὶ τιμὴν τοῦ Ἁγίου τούτου Πατρός, ὅστις τυγχάνει σχεδὸν ἄγνωστος ἐν πολλοῖς, διὰ τοῦτο ὁ Ἅγιος θὰ σᾶς εἶναι ὀφειλέτης».

56. Ἀναγνωρίζοντας τίς παραπάνω πρωτοβουλίες τοῦ κ. Τσιλιγιάννη, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης τοῦ ἐξέφρασε μὲ τὸ ἀπὸ 22 Αὐγούστου 1988 γράμμα «τὴν Ἐδωρέσκειαν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας».

57. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ βλ. Ἱερός Σύνδεσμος, 1-15 Ἀπριλίου 1921, 3 κ.ε. Γιὰ τὴν «πράξη» ἀναγνωρίσεως βλ. Ὁ.π., 2 Ἀπριλίου 1922, ἀριθμ. 15, 179-181 καὶ ΜΠΕΚΑΤΩΡΟΥ, Γ., Τάξις 1953, 109 κ.ε.

58. Βλ. Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Νεομάρτυρος Γεωργίου τοῦ ἐκ Ραψάνης, Θεσσαλονίκη 1980, 3-5, ὅπου τὰ σχετικὰ κείμενα.

Σμύρνης Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε στίς 27 Αὐγούστου 1922.⁵⁹ Ἡ ἐγκύκλιος εἶχε ἀπήχηση στήν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ καθηγητής Λεωνίδας Φιλιππίδης συνέθεσε ἀπολυτικό γιά τόν ἐθνομάρτυρα.⁶⁰ Ἀλλά καί ἡ τακτική τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, πού ἀκολουθεῖ δικό της τυπικό, ὀδηγεῖ στό ἴδιο συμπέρασμα.

Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθηκες ἡ ἐνότητα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στό θέμα αὐτό διαφαίνεται κλονισμένη, σ' ἀντίθεση μέ τή Δυτική πού ἀκολουθεῖ ἐνιαία τακτική. Αὐτό τό πρόβλημα συνειδητοποίησαν οἱ ἡγέτες τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καί ἀνάμεσα στά θέματα πού συμπεριλήφθηκαν στόν κατάλογο τῶν Προσυνοδικῶν Διασκέψεων, ἐνόησε τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Πανορθόδοξου Συνόδου, ἐτέθησαν πρός συζήτηση καί θέματα πού καθιστοῦν προβληματική τήν ἐνότητα τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἔτσι ἡ Α' Προσυνοδική Διάσκεψη, πού πραγματοποιήθηκε στή Γενεύη ἀπό 21 ἕως 28 Νοεμβρίου 1976, ὄρισε ἡ ἡμερήσια Διάταξη τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου, πού πρόκειται νά συγκληθεῖ, νά ἀποτελεῖται ἀπό δέκα θέματα μεταξύ τῶν ὁποίων: ἡ ὀρθόδοξη Διασπορά, β) τό Αὐτοκέφαλο καί ὁ τρόπος ἀνακήρυξής του, γ) τό Αὐτόνομο καί ὁ τρόπος ἀνακήρυξής του, δ) τά Δίπτυχα, πού ἀφοροῦν ἐφαρμογή κοινῆς ὀρθόδοξης πρακτικῆς.⁶¹ Νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ Διορθόδοξη Προπαρασκευαστική Ἐπιτροπή (Ἰούλιος 1971) εἶχε προτείνει ἄλλο κατάλογο θεμάτων, ὁ ὁποῖος ἀναθεωρήθηκε «ἐπί τό συντομώτερον καί πρακτικώτερον».⁶²

Ἔτσι τό θέμα τῆς κοινῆς ἀναγνώρισης τῶν ἁγίων πιστεύουμε πώς μπορεῖ νά βρεῖ τή λύση του στά πλαίσια τῶν παραπάνω θεμάτων. Ἴσως χρειαστεῖ νά περάσει καιρός ἀκόμη προκειμένου νά ὀριμασθεῖ ἡ σκέψη γιά ἐφαρμογή μιᾶς κοινῆς τακτικῆς, ἀφοῦ καί λόγω τῆς παρέλευσης πολλῶν αἰῶνων ἀπό τήν σύγκληση παρόμοιας συνόδου ἔχουν συσσωρευθεῖ πολλά θέματα, πού θά ἀπαιτήσουν ἀσφαλῶς πολύ χρόνο γιά ἐπεξεργασία καί μελέτη.

Πρός μιᾶ κοινή ἐκκλησιαστική πράξη

Πάντως ἡ λύση τοῦ παρόντος διορθόδοξου προβλήματος, ὅσο πολύπλοκη κι ἂν εἶναι, δέν θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ —κατά τήν γνώμη μας— μακριά ἀπό τήν πράξη πού ἀκολουθεῖ σήμερα ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. Ἡ ἄποψη αὐτή δέν βασιζέται σέ μιᾶ στείρα θεώρηση τῶν πραγμάτων, οὔτε ὑπαγορεύεται ἀπό προσπάθεια διατήρησης προνομίων τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ὑπό τό πρίσμα μικροεθνικῶν κινήτρων. Τό ὄλο θέμα ἀφορᾶ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στό σύνολό της καί εἶναι λάθος νά εἰδωθεῖ κάτω ἀπό

59. Βλ. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, Α., «Ἀνακήρυξις Ἁγίων ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ», Ἐκκλησιαστικός Φάρος 32 (1933), 79 καί ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Χ., Ὁ.π., 334.

60. Ἡ Αἴγυπτος ἀπό τό 1911 ἔπαυσε νά βρίσκεται κάτω ἀπό τούς Τούρκους καί μέχρι τό 1922 ἦταν ἀγγλικό προτεκτοράτο. Τό 1923 ἐγίνε ἀνεξάρτητο βασίλειο μέ πρῶτο βασιλιά τόν Φουάτ Α'. Γι' αὐτό κι ὁ Πατριάρχης Φώτιος προέβη στήν πράξη αὐτή, χωρίς νά ὑπολογίσει τούς Τούρκους, ὅπως ἀντίθετα συνέβαινε μέ τό Οἰκουμενικό Πτριαρχεῖο.

61. Βλ. ΓΑΛΤΗ, Γ., «Ἁ Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος», Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τῶν Νεομαρτύρων (17-19 Νοεμβρίου 1986), Θεσσαλονίκη 1988, 462.

62. Βλ. Συνοδικά II, Chambésy-Γενεύης 1978, 125.

φθηνά ἐθνικιστικά συμφέροντα. Κι ἡ συζήτησή του σέ πανορθόδοξο ἐπίπεδο αὐτό ἀκριβῶς δηλώνει.

Ἀρχικά πιστεύουμε ὅτι γιὰ νά δίνεται σωστά στό δυτικό κόσμο ἡ ὀρθόδοξη μαρτυρία τῆς ἐνότητος «πίστεως καί τάξεως», ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῶν ἁγίων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καί ἡ ἔκδοση τῶν σχετικῶν κειμένων πρέπει νά γίνεται ἀπό τήν ἴδια πάντα ἐκκλησιαστική ἀρχή. Ἡ ἀποδοχή ὡς τέτοιας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶναι σύμφωνη μέ τόν ἀπό τή μακραίωνη παράδοση ρόλο του, τήν ἱστορία, τίς σύγχρονες συνθήκες κίνησης καί δράσης τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλά καί τίς πρακτικές ἀνάγκες πού ὑπάρχουν σήμερα.

Πιό συγκεκριμένα:

α) Ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία εἶναι γνωστό ὅτι τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς πρωτόθρονη Ἐκκλησία, ἀνέλαβε τήν πρωτοβουλία τῶν πρώτων ἐπίσημων ἀναγνώρισεων ἁγίων.

β) Ἡ παράδοση αὐτή ἔγινε γενικά ἀποδεκτή ἀπό τίς τοπικές Ἐκκλησίες καί ποτέ δέν ἀμφισβητήθηκε βάσιμα.

γ) Οἱ μέχρι σήμερα ἀναγνώρισεις ἀπ' αὐτό ἁγίων ἦταν πράξεις πού χαρακτηρίστηκαν γιὰ τή σύνεσή τους, μέ τήν ὁποία ἀποφεύχθηκαν βεβιασμένες ἀπό τή μιὰ ἐνέργειες καί καταστάθηκαν ἀπό τήν ἄλλη αὐθαιρεσίες πού στό μεταξύ παρατηρήθηκαν (ψευδο-νεομάρτυρας Παντελεήμων).

δ) Ἡ ἰδιαίτερη τακτική τῆς Ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας εἶναι πολύ νεώτερη καί ἀμφισβητήθηκε ἀπό ἐπιφανεῖς θεολόγους, ἀναγνωρισμένους καί ἀποδεκτοῦς ἀπό τήν ἴδια τή Ρωσσοική Ἐκκλησία.⁶³

ε) Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὑπῆρξε ἀνέκαθεν ὁ κύριος ἐνωτικός παράγοντας τῆς ἀνά τόν κόσμο Ὀρθοδοξίας καί αὐτό πάντοτε ἐπαιρνε τήν πρωτοβουλία γιὰ τήν κοινή ἀντιμετώπιση τῶν πανορθόδοξων προβλημάτων μέ τή συμμετοχή ὄλων τῶν κατά τόπους Ἐκκλησιῶν.

στ) Τό αἶτημα γιὰ ἀναγνώριση ἁγίων ἀπό τοπικές Ἐκκλησίες δέν γνώρισε ἰδιαίτερη ἀπήχηση καί ἐγκαταλήφθηκε κι ἀπό τοὺς ὑποστηρικτές του ἀκόμη.⁶⁴

ζ) Τό σύνολο τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ἀναγνωρίζουν σήμερα τό δικαίωμα αὐτό στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, εἴτε ἄμεσα (Ἐκκλησία Ἑλλάδος) εἴτε ἔμμεσα (Πατριαρχεῖο Ρουμανίας).

η) Οἱ ἀναγνώρισεις ἁγίων ἀπό ἄλλα πρεσβυγενή Πατριαρχεῖα ἢ τοπικές Ἐκκλησίες ἦταν μεμονωμένες περιπτώσεις κι ἔγιναν κάτω ἀπό ἰδιάζουσες συνθήκες.⁶⁵

Καί θ) Ἡ προβολή τῶν ἁγίων θά ἔχει πανορθόδοξη προβολή, παρόμοια μ' αὐτή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἦδη οἱ ἀναγνωριζόμενοι ἀπ' αὐτό ἅγιοι γίνονται γνωστοί ἀκόμη καί στό δυτικό κόσμο μέ δημοσιογραφί-

63. "Ο.π., 7.

64. ΦΕΙΔΑ, Β., "Ο.π., 274 καί ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ε., "Ο.π., 515 (παραπ. 51). Ὁ τελευταῖος πρότεινε τήν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῶν Ρώσων νεομαρτύρων ὡς ἁγίων «κατά τρόπον σύμφωνον πρὸς τήν ὑπὸ τῆς μακραίωνος κανονικῆς παραδόσεως καί πράξεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας προβλεπομένην τάξιν καί διαδικασίαν» ("Ο.π., 515) ὑπονοώντας βέβαια τήν προβλεπόμενη ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο διαδικασία.

65. Βλ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ, Μητροπ. Θεσσαλονίκης, "Ο.π., 367.

κά ὄργανα πού διαθέτει καί ἐκδίδονται σέ πολλές εὐρωπαϊκές γλῶσσες.

Ἐπειτα ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὸν ὅλο προβληματισμό γιὰ τὸ θέμα αὐτό, τὸν ὁποῖο ἔφερε στὸ προσκήνιο πρόσφατα ἡ διπλή ἀναγνώριση τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ ὡς ἁγίου, καθὼς διαγράφονται οἱ δυνατότητες καὶ προϋποθέσεις γιὰ ἐφαρμογὴ κοινῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς πράξης. Κάτι τέτοιο φαίνεται ἄλλωστε νά γίνεται ἐπιτακτικό, ἀφοῦ ἡ ἀναγνώριση ἁγίων εἶναι «γεγονός λίαν λυσιτελές εἰς τὴν καθόλου Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ πανορθόδοξου διαφέροντος».⁶⁶



66. Κυρίως λόγω τῆς θέσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Γιὰ παράδειγμα σέ Συνέκδημο τοῦ 1761 δὲν ὑπάρχει ἀναφορά νεομαρτύρων, γεγονός πού ὑποδηλώνει τὴν ἐπιφύλαξη γιὰ ἐπίσημη ἀναγνώρισή τους.

67. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ, Μητροπ. Θεσσαλονίκης, "Ο.π.", 367. Βλ. καὶ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, Μητροπ. Φιλαδελφείας, "Ο.π.", 416 καὶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Α., "Ο.π.", 76.



Ο ΕΒΛΙΓΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΗ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΚΟΛΑΚΗ

Μέσα στην γενικότερη φτώχεια των γεωγραφικών και ταξιδιωτικών περιγραφών της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τους αιώνες της άκμης της, ή περίπτωση του 'Εβλιγιά Τσελεμπί αποτελεί αξιοσημείωτη εξαίρεση. Γνώστης της 'Ισλαμικής παιδείας και πιστός άξιοματούχος της σουλτανικής αυλής, ο 'Εβλιγιά περιηγήθηκε μέ διάφορες ιδιότητες όλόκληρη σχεδόν την έκταση της αυτοκρατορίας και κατέγραψε τίς έντυπώσεις του στό δεκάτομο σύγγραμμά του «Σεγιαχάτ-ναμέ», δηλαδή «Βιβλίό των Περιηγήσεων». Κύριος σκοπός του τεράστιου αυτού έργου είναι ή τέρψη των άναγνωστών του: 'Η ματιά του είναι πρώτα άπ' όλα ή ματιά του φιλοπερίεργου, άπλοϊκού 'Ανατολίτη, του συλλέκτη έξωτικών παραμυθιών και θαυμαστή των πληθωρικών ρητορικών περιγραφών μέ τίς όποιες έπενδύει κάθε μέρος πού έπισκέπτεται. 'Από κεί προέρχονται τόσο τά προτερήματα όσο και τά έλαττώματα του έργου του, άπό τή μιά ή γοητεία και ή ζωντάνια του, άπό τήν άλλη ή άκρισία και ή ύπερβολή πού άναγκαστικά περιορίζουν πότε-πότε τή χρησιμότητά του ως ιστορικής πηγής.

Τό ταξίδι του 'Εβλιγιά Τσελεμπί στην 'Ελλάδα καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος του όγδόου βιβλίου του «Σεγιαχάτ-ναμέ» και πραγματοποιήθηκε στά χρόνια 1668-1670. 'Η άναλυτική καταγραφή των τόπων πού έπισκέπτεται, καθώς και ή καλύτερη έλληνική έπισκόπηση του συνόλου του έργου, βρίσκεται στην εισαγωγή του τόμου του Β. Δημητριάδη, «'Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τόν 'Εβλιγιά Τσελεμπί» (Μακεδ. Βιβλιοθήκη Νο 39, Θεσ/νίκη 1973). 'Αρκεί έδώ νά αναφέρουμε ότι μετά τήν άλωση του 'Ηρακλείου άπό τους Τούρκους, στην όποία και παραβρέθηκε, ό 'Εβλιγιά άποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο και περνώντας άπό τήν Αίτωλοακαρνανία και τήν Τουρκοκρατούμενη τότε Λευκάδα έφτασε στην Πρέβεζα τό φθινόπωρο του 1670. Στή συνέχεια έπισκέφτηκε τήν 'Αρτα, τά Γιάννενα, τή Θεσπρωτία και τίς πόλεις τής Βόρειας 'Ηπείρου, έπιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη κατά τά τέλη του ίδιου χρόνου.

Γιά τήν περιγραφή τής 'Ηπείρου άπό τόν 'Εβλιγιά διαθέτουμε ως τώρα στά έλληνικά μόνο τήν περίληψη του Χ. Σούλη στά «'Ηπειρωτικά Γράμματα» του 1944 (I, τεύχη 5-8), βασισμένη σε μιά μάλλον έρασιτεχνική μετάφραση των Α. Κεχαγιόγλου - Χ. Λογοθέτη. 'Η δημοσιευόμενη έδώ μετάφραση των περιγραφών τής Πρέβεζας, τής 'Αρτας και των περιχώρων τους σίγουρα δέν μπορεί νά δώσει άπάντηση σε όλα τά έρωτήματα πού θέτει τό δύσκολο κείμενο του 'Εβλιγιά. Πιστεύω όμως πώς αποτελεί ένα άκόμη έρέθισμα γιά τή μετάφραση και κριτική έπεξεργασία όλόκληρου του όγδόου βιβλίου του «Σεγιαχάτ-ναμέ», κάτι πού αποτελεί ζωτική άνάγκη γιά τήν έλληνική ιστορική έρευνα αλλά βρίσκεται έξω άπό τίς δικές μου περιορισμένες δυνατότητες.

Πηγή τής μετάφρασης αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ παλιά ἔκδοση τῆς Τουρκικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρίας (τ. Η΄, 1928, σ. 637-646). Ἐάν καί δέν εἶχα ἄμεσα ὑπόψη μου τά σωζόμενα χειρόγραφα, προσπάθησα νά ἀξιοποιήσω ὅσο γινόταν καλύτερα τό στοιχειῶδες κριτικό ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης, στό ὁποῖο παραδίδονται ἀρκετές γραφές φανερά προτιμότερες ἀπό ἐκεῖνες πού υἰοθετοῦνται στό σῶμα τοῦ κειμένου. Οἱ λέξεις ἢ φράσεις τῆς μεταφράσεως πού ἀποδίδουν τέτοιου εἴδους διορθωμένες γραφές περιβάλλονται ἀπό ἀγκύλες ([]). Ὅταν ἡ διόρθωση ὀφείλεται σέ δική μου ἐπέμβαση, δέν στηρίζεται δηλαδή στά χειρόγραφα, σημειώνεται μέ ἀστερίσκο (*). Οἱ κενές ἀγκύλες ([]) δηλώνουν τήν ὑπαρξή χάσματος στό ἀρχικό κείμενο· τά πολυάριθμα αὐτά χάσματα ὀφείλονται ἴσως στό γεγονός ὅτι ὁ Ἐβλιγιά δέν πρόλαβε νά κάνει τήν τελική ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου πρῖν τό θάνατό του. Μιά σειρά ἀστερίσκων (***) δηλώνει λέξη δυσανάγνωστη ἢ ἀκατανόητη, ἐνῶ οἱ ἀμφίβολοι ἀποδόσεις σημειώνονται μέ ἐρωτηματικό (;). Οἱ ἐπεξηγήσεις πού περιλαμβάνονται σέ παρένθεση, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες καί ἡ μετατροπή τῶν Μουσουλμανικῶν χρονολογιῶν σέ Χριστιανικές, ἀποτελοῦν δική μου προσθήκη. Περισσότερες λεπτομέρειες γιά κάθε ἀμφισβητούμενο σημεῖο δίνονται στίς ὑποσημειώσεις.

Στή μετάφραση προσπάθησα νά κρατήσω κάτι ἀπό τό ἐπιτηδευμένο, πλεοναστικό ὕφος τοῦ πρωτοτύπου, χωρίς νά ταλαιπωρήσω ὑπερβολικά τό γλωσσικό αἶσθημα τοῦ ἀναγνώστη. Ἡ ἀκριβής μεταγραφή τῶν ἐλάχιστων τουρκικῶν λέξεων πού ἔκρινα ἀναγκαῖο νά παραθέσω ἀπό τό πρωτότυπο (κυρίως στίς ὑποσημειώσεις) προσκρούει ἀναπόφευκτα στό γνωστό πρόβλημα τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων· ἐπικαλοῦμαι τήν κατανόηση τῶν Τουρκολόγων. Ὁ σχολιασμός τοῦ κειμένου περιορίζεται στά φιλολογικά κυρίως ζητήματα, καί ἡ ταύτιση τῶν μνημείων ἢ ἡ ἀξιολόγηση τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ἐβλιγιά ἀφήνεται σέ ἄλλους ἀρμοδιότερους. Τέλος, εὐχαριστῶ γιά τίς κριτικές τῆς παρατηρήσεις τήν κ. Εὐαγγελία Μπαλτά, ἡ ὁποία φυσικά δέν ἔχει καμία εὐθύνη γιά τίς ἐκφραστικές ἢ ἄλλες ἀδυναμίες τῆς μεταφράσεως.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΤΑ ΠΑΙΝΕΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΑΙΟΥ ΟΧΥΡΟΥ ΤΗΣ «ΠΥΛΗΣ»,¹ ΔΗΛΑΔΗ ΤΟΥ ΑΣΦΑΛΕΣΤΑΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ἡ αἰτία τῆς ὀνομασίας τῆς εἶναι []. Χτίστηκε ἀπό τόν Σουλεϊμάν Χάν τό ἔτος [960] (1552/3 μ.Χ.).² Εἶναι χάσι³ τοῦ μπέη τῶν Ἰωαννίνων στήν ἐπικράτεια τοῦ ἐγιαλετίου τῆς Ρούμελης, μέ διοικητή τό σουμπασή τῆς, καί ἀποτελεῖ καζά ἑκατόν πενήντα ἀκτσέδων.⁴ Ὁ ναχιγιές τῆς ἔχει ἀριθμητικά

1. Ὁ Ε.Τ. πλαισιώνει συχνά τίς ὀνομασίες τῶν πόλεων μέ κάποιο παρατσούκλι δικῆς του πιθανότατα ἐμπνεύσεως. Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα λογοπαίγνιο ἀνάμεσα στήν ὀνομασία Pireveze (Πρέβεζα) καί στήν Περσοτουρκική λέξη dervaze (πύλη).

2. Τό κείμενο τῆς ἔκδοσης ἔχει τήν ἐκδοχή «965» (1557/8 μ.Χ.), ἀλλά βλ. στή σημ. 7.

3. Χάσι, περιοχή τῆς ὁποίας τά εἰσοδήματα εἶχαν παραχωρηθεῖ σέ ἀνώτατο κρατικό ἀξίωματοῦχο, ἐδῶ στό σαντζάκμπεη (διοικητή, πασά) τῶν Ἰωαννίνων.

4. Δηλ. ὁ καδής (ιεροδίκης) τῆς ἔπαιρνε ἡμερήσια ἀποζημίωση 150 ἀκτσέδων (ἄσπρων, ἀσημένιων νομισμάτων).

[] χωριά.⁵ Δέν διαθέτει ἐπίτροπο τοῦ κεχαγιᾶ (τῶν σπαχήδων) ἢ σερδάρη τῶν γενιτσάρων, ἢ ἄλλες ἀρχές, ὑπάρχει ὅμως ἕνας φρούραρχος στό κάστρο μέ φρουρά διακοσίων πενήντα ἀνδρῶν καί ἑπτὰ ἀξιωματικῶν (agavat), καθῶς καί ὁ καπετάνιος τῆς Πρέβεζας, πού ἀρμενίζει στό πέλαγος μέ τρεῖς φρεγάτες ψάχνοντας γιά λεία· ὅλα του τά παλληκάρια εἶναι ντυμένα μέ ροῦχα νησιώτικα. Τό φρούριο βρίσκεται στό στόμιο ἑνός κόλπου τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἄρτας, πάνω σέ μιά ἀμμουδερή προεξοχή, καί εἶναι ἕνα κυκλώπειο⁶ οἰκοδόμημα μέ κυκλικό σχῆμα καί ἑπτὰ προμαχῶνες, ἕνα φρούριο λαμπρό μέ περιφέρεια χίλια ἑκατό ἀκριβῶς βήματα. Μέσα του στέκουν ἑκατό κεραμοσκεπέστα σπίτια, μονόπατα καί δίπατα, στενόχωρα καί δίχως κήπους, ἐνῶ οἱ δρόμοι του εἶναι στενά καί σκοτεινά σοκάκια. Ὑπάρχει ἕνα τζαμί —εἶναι τοῦ Σουλεϊμάν Χάν— καί μιά πόρτα. Ψηλά στό ἀνώφλι αὐτῆς τῆς πόρτας, βλέποντας πρός τά ἀνατολικά, εἶναι ἡ ἀκόλουθη κτιτορική ἐπιγραφή (taih)⁷:

« Ὑψώθηκε [τό φρούριο]⁸ αὐτό ἐπί τῶν ἡμερῶν τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάνου [* Σουλεϊμάν]-ἱμπν-Σελίμ· ὁ Θεός νά προστατεύει τό κράτος του καί νά παρατείνει τή σουλτανεῖα του· ἔτος [ἔξηντα] καί ἐννιακόσια ἀπό τή φυγή τοῦ Προφήτη»

Στό μέρος ὅπου μπαίνουμε περνώντας ἀπό τήν πύλη αὐτή τοῦ φρουρίου, στή δεξιᾶ πλευρά τῆς πόρτας, εἶναι σκαλισμένο σέ πέτρα τό ὁμοίωμα τῆς κεφαλῆς ἑνός βοδιοῦ κι ἑνός προβάτου πού μοιάζουν σάν ζωντανά, ἐνῶ στό χαντάκι πού βρίσκεται μπροστά στήν πύλη ὑπάρχει μιά δίπατη ξύλινη γέφυρα ἀπό τήν ὁποία [* μπαίνουν]⁹ στό κάστρο. Στό ἐσωτερικό τοῦ φρουρίου εἶναι οἱ πυριτιδαποθήκες καί τά ἀμπάρια γιά τά γεννήματα καί τά ὕδραγωγεῖα καί σαράντα μικρά καί μεγάλα κανόνια καί τό οἶκμα τῆς μάντας, καθῶς καί ἕνας τεχνίτης ζουρνατζῆς μέ τέλεια γνώση τῆς μουσικῆς.

Τά παινέματα τοῦ βαροσιού¹⁰ τῆς Πρέβεζας

Στή βορεινή πλευρά αὐτοῦ τοῦ φρουρίου βρίσκονται τριακόσια ἀρχοντικά σπίτια, μονόπατα καί δίπατα, μέ κήπους καί περιβόλια, ἕνα μοναδικό τζαμί, τρία συνοικιακά προσκυνήματα (mesacid), ἕνας μεντρεσές (ιεροδίδα-

5. Ὁ ναχιγιές ἀποτελοῦσε ἐδαφική ὑποδιάρθρωση ἄλλοτε ἀντίστοιχη καί ἄλλοτε μικρότερη ἀπό τόν καζά.

6. Κατά λέξη «οἰκοδόμημα τοῦ Σεντάντ», ἑνός μυθικοῦ βασιλιᾶ τῆς Ὑεμένης.

7. Τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, γραμμένο στά Ἄραβικά, ἔχει ὑποστεί κάποιες παραφθορές. Τό ὄνομα τοῦ σουλτάνου παραδίδεται ὡς «Σελίμ-ἱμπν-Σελίμ», ἀλλά ἡ διόρθωση εἶναι αὐταπόδεικτη· πρόκειται γιά τό Σουλεϊμάν τό Μεγαλοπρεπῆ (1520-1566), πού εἶχε πράγματι ἀποσπάσει τήν περιοχή τῆς Πρέβεζας ἀπό τοῦς Βενετούς κατά τό 1530. Στή χρονολογία ἡ γραφή «ἔξηντα» (sittin) συμφωνεῖ καί ἐπιβεβαιώνει τήν ὀρθή ἐκδοχή τῆς χρονολογίας πού ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Ἐβλιγιά (παραπάνω, σημ. 2)· κακῶς ἡ ἐκδοχή ἔχει «ἔξι» (sitte), ἐκδοχή πού μᾶς μεταφέρει πίσω στά 1500/1 μ.Χ., δηλαδή στά χρόνια τοῦ Βαγιαζήτ Β'.

8. Ἡ ἐκδοχή γράφει «τά φρούρια» (al kila), ἔχει ὅμως τό ρῆμα στόν ἐνικό (buniya).

9. Διαβάζοντας girirler ἀντί γιά gerilir.

10. Βαρόσι λέγεται γενικά τό ἀτείχιστο μέρος μιᾶς πόλης.

σκαλειό), ένα σχολείο, ένας τεκές, ένα λουτρό —είναι εγκαταλειμμένο— καθώς και ένα χάνι και εκατό συνολικά μαγαζιά και άμετρητοι κήποι. Κι εδώ όλος ο πληθυσμός φοράει ρούχα νησιώτικα, γιατί είναι όλοι τους ναυτικοί στίς φρεγάτες, πού έχουν ρημάξει τό έσωτερικό του Βενετικού κόλπου¹¹ και τίς άκτές τής 'Απουλίας, τής Καλαβρίας και ***.¹² 'Εκφράζονται και αυτόί στά Ρωμέικα. 'Υπάρχουν παλληκάρια πολύ γενναία και άντριωμένα, πού είναι όλα τους κορυφαίοι και άξιοι άρχηγοί. Μάλιστα τό έτος [979] (1571/2 μ.Χ.),¹³ τήν έποχή του Σουλτάνου Σελίμ του Δευτέρου, όταν τά πλοία μας τράπηκαν σέ φυγή αφήνοντας διαλυμένο τό στόλο μας, στόν όποιο άναφερθήκαμε παραπάνω, και πολεμώντας μέ τούς άπίστους έφτασαν σ' αυτό έδώ τό λιμάνι τής Πρέβεζας, όπου κρύφτηκαν γιά νά γλυτώσουν τό κεφάλι τους, τότε τά στρατεύματα τής Πρέβεζας, δίνοντας θάρρος στους κατατροπωμένους μαχητές τής πίστης, ξανοίχτηκαν τά ίδια μέ τίς φρεγάτες ένάντια στά πλοία τών άπίστων και κυρίεψαν πενήντα από τά σκάφη τους, ρίχνοντας στά σίδερα όλους τούς άπίστους πού ξεχύθηκαν στή στεριά — έτσι άφηγούνται όρισμένοι. Αυτή είναι ή ρώμη και ή λεβεντία τών παλληκαριών της, οί φρεγάτες τών όποίων διανυκτερεύουν ως σήμερα στό λιμάνι τής Πρέβεζας, έτοιμες νά σαλπάρουν. Τό ίδιο τό λιμάνι άπέχει από τό φρούριο μισή ώρα πρós τά βόρεια· είναι ένα λιμάνι μικρό, αλλά άσφαλισμένο άπ' τούς όχτώ άνέμους, και παίρνει διακόσια καράβια. Βρίσκεται μέσα στόν κόλπο τής Πρέβεζας, σ' ένα μυχό όπου είσχωρει από τή θάλασσα ένας μικρός κολπίσκος. 'Εδώ άράζουν τά πλοία, και στίς δυό πλευρές του κόλπου βρίσκονται κήποι και περιβόλια. Και τώρα στό μυχό αυτού του λιμανιού:

Ο ΕΠΑΙΝΟΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Δέν είναι παρά ένα έρείπιο. Μέσα του δέν ύπάρχει ούτε άνθρωπος ούτε όνομα ή ίχνος ανθρώπινου πλάσματος. "Όμως κάτω άπ' αυτό τό ρημαγμένο φρούριο άράζουν όλα τά καράβια τής Πρέβεζας, χωρίς καθόλου νά ρίχνουν άγκυρα, προφυλαγμένα άπ' τούς όχτώ άνέμους. Στή συνέχεια προχωράμε μία ώρα πρós τά βόρεια· περνάμε μία ράχη και φτάνουμε σ' ένα μεγάλο κόλπο ή βραχίονα του κόλπου τής Πρέβεζας· συνεχίζουμε άλλη μία ώρα κατά μήκος τής παραλίας· περνάμε κάτι ίχθυοτροφεία· ύστερα:

Η ΕΞΥΜΝΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΑΝΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ¹⁴

Λοιπόν, πιστοί μου άδελφοί, σ' αυτό τόν κόσμο δέν έχτίστηκε άλλο κάστρο μεγάλο σάν κι αυτό. Σήμερα είναι έρείπιο, αλλά μέσα του ύπάρχουν

11. «Βενετικός κόλπος» (Venedik Köfesi) άποκαλείται ή 'Αδριατική, από τήν Κέρκυρα και πάνω· ή όνομασία δίνεται και στήν ίδια τήν Κέρκυρα, κατά παρετυμολογία του τύπου «Κορφοί» (βλ. σ. 667 τής έκδοσης).

12. Τό κείμενο έχει «tmnts», λέξη άκατανόητη.

13. 'Η έκδοση έχει «927» (1520/1 μ.Χ.), έκδοχή πού δέ συμφωνεί μέ τό όνομα του Σουλτάνου. 'Η άναφορά είναι στά γεγονότα πού άκολούθησαν τή ναυμαχία τής Ναυπάκτου, γιά τά όποια έχει προηγηθεί μία νύξη στήν περιγραφή τής Λευκάδας (σελ. 632 τής έκδοσης).

14. «Παλιά Πρέβεζα» είναι ή άρχαία Νικόπολη.

μεγάλα, πλούσια και θαλερά τσιφλίκια. Σ' όλόκληρη τή γήινη επιφάνεια μόνο τό κάστρο τῆς Κωνσταντινούπολης ἢ τὰ ἑρείπια τῆς πόλης τοῦ Ἰράκ Νταντιγιάν (;)¹⁵ μποροῦν νά συγκριθοῦν μαζί του, γιά νά μὴν πῶ ὅτι εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερο καί ἀπό τό κάστρο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἢ τῆς Ἀντιόχειας, ἢ τῆς Καβάλας· σημειώνω μονάχα πῶς ὁ γύρος του ἰσοδυναμεῖ μέ πορεία πάνω ἀπό δύο ἡμερῶν, καί ὅτι στή μεγάλη αὐτή πόλη ἔφερναν κάποτε γάργαρα νερό¹⁶ ἀπό δύο μέρες μακριά μέ τή βοήθεια χιλιάδων ἀψίδων. Ὄταν κανεῖς ἐπισκεφτεῖ καί περιεργαστεῖ τήν πόλη αὐτή μένει μέ τό δάχτυλο στό στόμα ἀπό τήν ἔκπληξη. Νά ἡ αἰτία πού ἐρημώθηκε:¹⁷ Τόν παλιό καιρό ὁ βασιλιάς τῆς «Ἰκρήτ», δηλαδή ὁ γιός τοῦ βασιλιά Ἰκρήτ, τοῦ οἰκιστῆ τῆς Κρήτης, καί εἰδωλολάτρης αὐτοκράτορας τῶν Ρωμιῶν, μέ τό ὄνομα Μαρτίν ὁ Βρώμικος, ἦρθε μέ χίλια καράβια ἐναντία στόν αἰρετικό¹⁸ βασιλιά τοῦ Κάρλελι.¹⁹ Μιά καί ἡ πόλη αὐτή ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ βασιλιά τοῦ Κάρλελι, ὀνόματι Μαρκοντών, ὁ βασιλιάς τῆς Κρήτης Μαρτίν ὁ εἰδωλολάτρης ἔσφαξε τό βασιλιά τοῦ Κάρλελι καί μέσα σ' ἑφτά μήνες ἔκανε τή μεγάλη αὐτή πόλη τῆς Πρέβεζας ἑρείπιο καί χάλασμα, ἔψησε στήν πυρά χιλιάδες Ρωμιούς Χριστιανούς αἰχμαλώτους, ἔκανε τὰ σπίτια χῶμα, καί μείναν ἔτσι ὡς σήμερα. Ἐάν ἀριθμήσουμε τὰ μαγικά εἰδῶλα, τήν ἀξιοθαύμαστη πολυτέλεια τῶν θόλων καί τῶν στοῶν, τίς τόσες χιλιάδες μεγάρα καί τίς τόσες χιλιάδες κιονόκρανα ἀπό πολύχρωμα μάρμαρα πού κείτονται ἐδῶ, τό ἀπάνθισμά μας θά γίνει ἕνα βιβλίο ἑρειπίων. Στή συνέχεια προχωρᾶμε καί πάλι ἐπὶ μισή ὥρα πρὸς τὰ ἀνατολικά καί συνεχίζουμε γιά διάστημα μιᾶς ὥρας, φέρνοντας γύρο τή θάλασσα τῆς Πρέβεζας καί βλέποντας τὰ ἰχθυοτροφεῖα.

Δραματική ἐμπειρία τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ

Καί καθὼς προχωρούσαμε ἀμέριμνοι στήν ἄκρη τῆς θάλασσας πάνω στήν ἄμμο φάνηκαν τὰ ἴχνη τῶν ποδιῶν ἐνὸς ἀλόγου πού προχωροῦσαν

15. Δέν ξέρω ποιά πόλη ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Ἐβλιγιάν· ἡ λέξη «Νταντιγιάν» συναντᾶται πάντως στό Β' βιβλίο τοῦ «Σεγιαχάτ-ναμέ», ὅπου δηλώνει τό γενάρχη μιᾶς ὁμώνυμης φυλῆς στήν περιοχή τῆς Περσικῆς Γεωργίας.

16. Κατὰ λέξη «νερό τῆς ζωῆς», «ἀθάνατο νερό» στόν Ε.Τ. καταντᾶει ὁμως νά εἶναι συνώνυμο τοῦ «πόσιμο».

17. Ἡ ἱστορία πού ἀκολουθεῖ ἐκτίθεται ἐκτενέστερα στίς σ. 522 κέ. τοῦ ἴδιου βιβλίου, ὅπου οἱ ἐκδότες ἀναφέρουν σάν πηγή της τό «Μπαχριγιέ» («Ναυτικά») τοῦ Πιρί Ρεῖς. Οἱ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις τοῦ μύθου, ἰδίως ἡ Ἰσπανικὴ καταγωγή πού ἀποδίδεται ἐκεῖ στόν ἐπώνυμο βασιλιά «Ἰκρήτ», μέ πείθουν ὅτι ἀπηχεῖ παλαιότερες Χριστιανικὲς παραδόσεις γιά τίς ἐπιδρομὲς τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης· ἀγνωσθ' ὡστόσο ἀπὸ πού προέρχεται ἡ ἀλλόκοτη ἀναφορά στό ὄνομα τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, καί ἂν ἡ ἀνάμιξη του προδίδει κάποια μακρινὴ ἀνάμνηση τῆς μάχης τοῦ Ἀκτίου, ἡ ὁποία βέβαια ὀδήγησε στήν ἴδρυση καί ὄχι στήν καταστροφὴ τῆς Νικοπόλεως.

18. Δηλ. Χριστιανό.

19. *Κάρλελι* εἶναι ἡ «χώρα τοῦ Καρόλου», τοῦ δυνάστη τῆς οἰκογένειας τῶν Τόκκων (1381-1430), στόν ὁποῖο ὑπαγόταν ὄχι μόνο ἡ Αἰτωλοκαρνανία (ὅπου περιορίστηκε ἀργότερα τὸ τοπανῦμο) ἀλλὰ καί ὁλόκληρο τό νότιο κομμάτι τῆς Ἡπείρου. Ἀνάμεσα στίς χώρες πού ἐξουσίαζε ὁ «Μαρκοντιών» ὁ Ε.Τ. ἀναφέρει ἐπίσης (ὅπ. παρ.) τήν Ἄρτα, τὴ Ναύπακτο καί τὴ Λευκάδα.

σχεδόν εὐθεία μπροστά μας. Ἄλλά τό ἴχνος αὐτό προχωρώντας γινόταν ὄλο καί μεγαλύτερο, καί στό τέλος ἔγινε μία πατημασιά μέ τρεῖς πιθαμές πλάτος. Λέω ἡ ἀφεντιά μου στούς ὑπρέτες μου: «Βρέ παιδιά, τήν εἶδατε αὐτήν τήν πατημασιά;» καί τότε ὁ Φερχάντ μέ τόν Χοσρέφ φωνάζουν «Μά τό Θεό, τί μεγάλη πατημασιά ἀνθρώπου εἶν' αὐτή, ἀφέντη!» κοιτώντας ὅμως τήν ἀριστερή πλευρά τοῦ δρόμου. «Βρέ παιδιά μου, ἐδῶ στά δεξιά κοιτάξετε. Πῶς εἶναι ἀνθρώπινες πατημασιές; Αὐτή ἐδῶ εἶναι πατημασιά ἀλόγου», τοὺς λέω. Καί βλέποντας τά παιδιά τήν πατημασιά τοῦ ἀλόγου, λένε: «Μά κι ἐδῶ ἀφέντη μου, καί σ' αὐτή τήν πλευρά ἔχει ἀχνάρι ἀνθρώπινο», γιατί ἐδῶ, σ' ἀριστερά τῆς ἀλογίσιαι πατημασιάς, ἦταν τά ἴχνη ἐνός πεζοῦ πού πήγαινε πλάι στόν καβαλάρη. Εὐθύς πηδάω ἡ ἀφεντιά μου ἀπ' τ' ἄλογο μου καί μέ τή φράση «Μπισμιλλάχ» (στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ) μετράω τό μήκος τῆς ἀνθρώπινης πατημασιάς. Μά τήν ἱερή Καάβα, ἡ ἀνθρώπινη πατημασιά ἔπιανε τέσσερεις ὀλόκληρες πιθαμές, καί τό μέρος ἦταν ζεστό ἀπό τή θερμότητά της. Χάσαμε ὄλοι τά μυαλά μας: ἄμάν, λέγαμε, τί πράμα καί τί θάμα εἶναι τοῦτο, κι ἀρχίσαμε τίς συζητήσεις. Τί ἔπρεπε νά κάνω; Τά πατήματα προχωροῦσαν εὐθεία μπροστά μας στήν ἄκρη τῆς θάλασσας πάνω στήν ἄμμουδιά. Βρίσκοντας καταφύγιο στό Θεό ἐπαναλάβουμε μέ τοὺς ὑπρέτες καί τοὺς συντρόφους μου τά ἐδάφια τοῦ Θρόνου (al Kursi) καί τῶν Δύο Δεομένων (muavizeteyn), καί καθῶς προχωροῦσαμε στίς μύτες τῶν ποδιῶν μας, βλέπουμε πάνω στό δρόμο τά κλαδιά ἀπό κάτι πλατάνια, λευκες καί καστανιές, πού ἡ κορφή τους ἔφτανε ὡς τά ὕψη τοῦ οὐρανοῦ, νά κείτονται στό ἔδαφος λές καί τά εἶχε κόψει ξυράφι. Τρόμος φρικτός μέ διαπέρασε ὡς τό κόκκαλο, καί μέ κυρίεψε ἀναστάτωση. Ἄλλά τί νά κάναμε, αὐτός ἦταν ὁ δρόμος μας, ἀδύνατο νά πᾶμε πίσω.

Τέλος πάντων, ἀφοῦ προχωρήσαμε σ' αὐτή τήν κατάσταση γιά 3 ὥρες μέσα ἀπό βουνά καί δάση, περάσαμε τήν ἄκρη τοῦ κόλπου τῆς Πρέβεζας καί μπαίνοντας ξανά σέ μεγάλα σύδενδρα δάση, καθῶς βαδίζαμε μέ τήν ψυχή στό στόμα, ξάφνου δέκα πάνοπλοι ἄπιστοι ληστοσυμμοριτες ἀντικρῶζοντάς μας φωνάζουν «Ἐλεος, βοήθεια, συγχώρεση ἀφέντη μου» καί πετώντας σπαθιά καί ντουφέκια μέσα στό δάσος κουλουριάστηκαν κλαίγοντας στά πόδια τῶν ἀλόγων μας. Ἀπομακρύνθηκα καί πάλι ἀπό δίπλα τους καί λέγοντάς τους «Τί εἶναι μωρέ καταραμένοι;» ρώτησα νά μάθω τί τοὺς συνέβαινε. «Κάντε ἕνα καλό στούς ταξιδιώτες, βρέ ἄπιστοι!» (τοὺς λέω (:)).²⁰ «Ἐνας πελώριος καβαλάρης καί ἕνας πελώριος πεζός προχωρᾶνε μπροστά σας, καί τά κεφάλια τῶν συνοδοιπόρων σας φτάνουν ἴσαμε τά δέντρα. Στοῦ πεζοῦ τό χέρι εἶναι ἕνα μαστούνι καί στό ἄλλο του τό χέρι ἕνα σπαθί, καί στό χέρι τοῦ καβαλάρη ἕνα ἀκόμα σπαθί. Βαδίζουν στό δρόμο κατακόβοντας τά δένδρα. Βλέποντας ἑμεῖς τοὺς συνταξιδιώτες σας χάσαμε τά μυαλά μας καί λουφάξαμε σέ μίαν ἄκρη, καί ὁ πεζός σηκώνει τό ρόπαλο πού βαστοῦσε καί χτυπάει ἕναν ἀπό μᾶς στό κεφάλι μέ τόση βία πού τόν ἔκανε λυῶμα. Νά τό κουφάρι του», λένε καί δείχνουν τό κουφάρι. Πραγματικά τό ρόπαλο εἶχε δώσει τέτοιο χτύπημα στόν ἄπιστο πού τίποτε δέν ἀπέμενε γιά νά μαρτυράει

²⁰ Φράση περιέργη καί ἴσως παρεφθαρμένη (τό πρωτότυπο εἶναι: Bir ala-i yolcu kefire-teriz lutf eylesin:).

πώς ήταν ανθρώπινο σώμα· ήταν όλο ένα συντρίμμα. Βλέποντας κι εμείς τόν άπιστο σ' αυτά τὰ χάλια, μέ τό σώμα του καταξεσκισμένο μέσα στά ρούχα του, χάσαμε τελείως τὰ μυαλά μας. Φοβόμασταν όμως και τούς άπίστους, γιατί οί άπιστοι αυτοί ήταν ληστές και είχαν επικεφαλής τους άνδρες δοκιμασμένους. Παίρνοντας λοιπόν όλα τὰ όπλα πού είχαν πετάξει μέσα στό δάσος τούς λέω: «Άκούστε καταραμένοι, αυτοί εκεί μπροστά μας είναι συνταξιδιώτες μας· μήν ξαναβγείτε λοιπόν στίς στρατές όπλισμένοι και άποκηρύξτε τή ληστεία». Πήρα θάρρος και είπα αρκετά λόγια· μά ό Θεός ξέρει πόσο φτωχά είναι όπως τὰ έγγραφα. Οί ύπηρέτες μου πήραν έννέα όπλα, και έννέα άπίστους αφήσαμε εκεί στό δάσος έμβρόντητους.

Δέ μου απέμενε πιά κανένα άπόθεμα δύναμης για νά προχωρήσω παραπέρα, αλλά επικαλούμενοι ξανά τόν Ύψιστο Δημιουργό συνεχίσαμε για [] ώρες, βαδίζοντας και πάλι κατά μήκος του κόλπου τής Πρέβεζας, ώσπου φτάσαμε ξανά στίς πατημασιές. Αυτές όμως άρχισαν νά μικραίνουν, ώσπου τίς χάσαμε στά σύνορα του τσιφλικιού του Καπλάν Πασά, γιου του 'Αρσλάν Πασά των 'Ιωαννίνων.²¹ Δέν είδαμε ώστόσο τὰ πρόσωπά τους, και μολονότι ρωτήσαμε όσους ταξιδιώτες πλησίαζαν από τήν αντίθετη μεριά, δέν πήραμε ούτε τήν παραμικρή πληροφορία. Τότε μονάχα συνέλαβε ή ταπεινή μου ύπαρξη τό νόημα των γεγονότων, και καθώς προχωρούσα καβάλα στό άλογο βάλθηκα ευθύς νά επαναλαμβάνω νοερά τό ιερό Κριτήριο, τό μεγάλο και θείο Κοράνι. 'Εάν σ' αυτό τό δρόμο πέφταμε κατευθείαν πάνω στους άπίστους ληστές θά είχαμε ύποσσει τίς συνέπειες, και τήν ώρα πού θά περνούσε τό μεγάλο άμάξι μας μερικοί από μās ίσως νά έχαναν τή ζωή τους. 'Αλλά χάρη στην ιερότητα του θεϊκού Κορανίου, για νά μās προστατέψει ό Ύψιστος έστειλε μπροστά μας τούς συνταξιδιώτες και υπερασπιστές μας, πού έσφαξαν μέ τό ρόπαλο τόν άρχηγό των ληστών, ώστε οί άπιστοι νά υποθέσουν ότι κι εμείς ήμασταν μαζί τους, και νά μετανοήσουν ζητώντας έλεος· έτσι, χάρη στην ιερότητα του μεγάλου Κορανίου, πού είναι άνώτερο άπ' τὰ όπλα, γλυτώσαμε από τούς ληστές, όπως όρίζει και τό θεόπνευστο εδάφιο του κεφαλαίου []: «και οί φύλακες του θείου νόμου και οί όδηγοί και τὰ χαρμόσινα νέα των πιστών».²² Πόσες φορές δέν είδα νά εφαρμόζεται ή ρήση αυτή προς όφελος των όπαδών του Κορανίου; Αυτά όμως για τή χάρη του Ύψιστου. Στη συνέχεια προχωράμε μισή ώρα προς τὰ βόρεια:

ΤΟ ΤΣΙΦΛΙΚΙ ΤΟΥ ΛΟΥΡΟΥ (LUROZ)

Είναι του γέρου²³ πασά των 'Ιωαννίνων. 'Εκεί μείναμε φιλοξενούμενοι και άποκαμωμένοι, ένόσω τό αίματηρό άγγελμα τής σφαγής του άπίστου

21. 'Ο Ι. Λαμπρίδης («Περιγραφή τής πόλεως 'Ιωαννίνων, σ. 50) θεωρεί τόν Καπλάν Πασά έγγονό του 'Ασλάν Πασά· πβ. σημ. 47.

22. 'Αντί για τήν περικοπή αυτή, ένα χειρόγραφο έχει άπλως τή φράση «και σās στέλνει φύλακες».

23. Πιθανότατα πρέπει νά διορθώσουμε τό *pir* (γέρου) του κειμένου σε *Bebr* (σημ. 47)· τό ίδιο αντιγραφικό λάθος έπισημαίνεται και σε ένα χειρόγραφο τής περιγραφής των 'Ιωαννίνων (σελ. 651 τής έκδοσης).

ταξίδευε μπροστά μας, ώσπου έφτασαν άνθρωποι από τό ιεροδικείο για νά κάνουν έρευνα. Προηγούμενος είχε πεθάνει και ό κεχαγιας του τσιφλικιού, ό Χασάν άγάς, και άφού ή ταπεινότητά μου τόν ένιψα και τόν κήδεψα, τό άλλο πρωί πήραμε από τό Λούρο κολαούζους και περνώντας τους μύλους του Λούρου και ένα έρειπωμένο φρούριο προς τά ανατολικά, και τό τσιφλίκι του Σαχίν μπέη όνόματι [* Καντζά],²⁴ σέ [] ώρες διαβαίνουμε από τά πόδια ενός βραχώδους βουνού, διασχίζουμε δάση, και τέλος:

ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΩΝ ΡΩΓΩΝ (ROGUZ)

Είναι κτίσμα τών Ρωμιών βασιλιάδων. Τό κυρίεψε τό έτος [] ό Γαζή Έβρενός μπέης,²⁵ τήν έποχή του Σουλτάνου Μωάμεθ Χάν του Πορθητή, από τους Βενετούς άπίστους, όταν αυτοί έγκατέλειψαν άτακτα τίς θέσεις πού κατείχαν μέσα στο κάστρο, παρατώντας το στη σημερινή του κατάσταση. Τό φρούριο στέκει στην άκρη του κόλλου τής Πρέβεζας, πάνω σ' ένα χωμάτινο ύψωμα, ένα κυκλώπειο οικοδόμημα μέ σχήμα πενταγωνικό, ένα κάστρο έξαισιο, πού τό μέγεθος του φτάνει όλόγυρα τά χίλια βήματα. Τό έξωτερικό του βέβαια είναι έρειπωμένο, αλλά τό μέσα φρούριο κατοικείται άκόμη. Φρούραρχος όμως και φρουρά δέν υπάρχουν, παρά μόνο μερικά άνθηρά τσιφλίκια στο έσωτερικό του, στα όποια κατοικούν άπελεύθεροι μαυροι, Αιθίοπες (και) Άραβες. Και αυτό τό κάστρο βρίσκεται μέσα στα όρια του σαντζακίου τών Ίωαννίνων στην ανατολική πλευρά του κάστρου, κοντά δύο χιλιάδες βήματα άπ' αυτό, ή *γέφυρα τών Ρωγών*. Είναι μία έξαισια μονοκάμαρη γέφυρα, χαμηλότερη όμως και όμαλότερη από τή γέφυρα του Μοστάρ στο σαντζάκι τής Έρζεγοβίνης, και τό ύψος της είναι άκριβώς πενήντα πήχες. Η γέφυρα είναι φοβερά στενή, τόσο πού φοβάται κανείς νά περάσει από πάνω της, γιατί έχει πλάτος μία όργιά. Πού νά τολμήσει κανείς νά κοιτάξει κάτω! Άπό κάτω της κυλάει ό *ποταμός ****,²⁶ πού κατεβαίνει από τά βουνά τής πόλης τών Ίωαννίνων και τής πόλης τής Παραμυθιάς και σμίγει μέ τή θάλασσα τής Πρέβεζας. Είναι σαράντα πήχες βαθύς και κυλάει μέ μεγάλη όρμη. Άπό κεί, προχωρώντας μία ώρα προς τά ανατολικά, τό *χωριό [Χαλκιάδες]*.²⁷ Περνώντας το διασχίζουμε κατοικημένα χωριά μέσα σέ παρθένους κάμπους· προχωράμε ξανά επί μισή ώρα προς τά ανατολικά· ύστερα:

24. Η σημερινή Στεφάνη. Τά χειρόγραφα έχουν «Канга» ή «Кпаре».

25. Τό θρυλικό αυτό στρατηγό ό Ε.Τ. τόν άναφέρει άβασάνιστα ως πορθητή δεκάδων φρουριών. Στην πραγματικότητα ό Έβρενός είχε πεθάνει πολύ προτού άνεβεί στο θρόνο ό Μωάμεθ Β' ή γίνει ή κατάκτηση τής Ήπειρου.

26. Πρόκειται φυσικά για τό Λούρο, αλλά τά χειρόγραφα έχουν τόν άκατανόητο τύπο «гвани» ή «ωατι». Η άνάγνωση «Ρουμπάτης» πού επιχειρεί ό Σούλης δέν είναι πειστική· ύποψιάζομαι μάλλον ότι πρέπει νά διαβάσουμε Vasi, δηλαδή «Βαθύ», όνομασία πού δίνεται πότε-πότε στην κοιλάδα του Λούρου μεταξύ Φιλιπιάδας και Κλεισούρας (*Σεραφείμ Ξενοπούλου*, Δοκίμιον (περί) Άρτης και Πρεβέζης, 1884, σελ. 329, σημ. κθ', και 390, σημ. υιε'). Τό άρχικό γ θά προέρχεται σ' αυτή τήν περίπτωση άπό έσφαλμένο διπλασιασμό του τελευταίου γράμματος τής προηγούμενης λέξης *neh* (ποταμός). Για την υπόψη γέφυρα πρβ. Ξενοπούλου, σελ. 46.

27. Τό όνομα φέρεται μέ ποικίλες παραλλαγές: «Hnkârs», «Mikâds», «M-i-kârs».

ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΙΜΑΡΕΤΙ (IMARET)

Είναι ένα μουσουλμανικό χωριό με σαράντα σπίτια, με κήπους και με περιβόλια, βακούφι του Φαϊκ Πασᾶ.²⁸ Τό χάνι, τό τζαμί, τό ἄσυλο καί ὁ μεντρεσές εἶναι ὅλα εὐεργεσίες τοῦ Φαϊκ Πασᾶ καί ἀποτελοῦν ἕνα σπουδαῖο τόπο περιπάτου ὁμοιο μέ κήπο τῆς Ἑδέμ.²⁹ Τό τζαμί καί τὰ ὑπόλοιπα οἰκοδομήματα εἶναι ὅλα κεραμοσκέπαστα, καί στό μαγειριό τοῦ ἐστιατορίου ὑπάρχουν ἄφθονα καλά πρωί καί βράδυ γιά κάθε περαστικό ἢ διαβάτη. Στή συνέχεια, χωρίς νά περάσουμε τό μεγάλο ποταμό τῆς Ἄρτας, περπατήσαμε πρὸς τὰ κάτω κατά μῆκος τοῦ ποταμοῦ καί σέ μία ὥρα διαβήκαμε τὴν ἀξιοθαύμαστη κυκλώπεια γέφυρα τοῦ Φαϊκ Πασᾶ μέ τὰ δεκατρία τῆς τόξα,³⁰ πού ὀρθώνεται ἴσαμε τὰ οὐράνια. Εἶναι μιά γέφυρα περὶτρανη, μέ ἕνα πανύψηλο κεντρικό τόξο, μέ πλάτος τεράστιο, ὕψος πενήντα πῆγες καί συνολικό μᾶκρος ὄχτακόσια βήματα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη, ἕνα ἀριστοτεχνικό γεφύρι πού οἱ τέσσερεις ἀπ' τὶς καμάρες του ἔχουν ἀπὸ ἑκατὸ βήματα ἀνοιγμα. Πάνω σ' αὐτό τό γεφύρι μποροῦν νά περάσουν δυὸ ἀμάξια πλάι-πλάι. Ἀπὸ κάτω κυλάει ὁ ποταμός τῆς Ἄρτας, πού κατεβαίνει ἀπὸ τὰ βουνά τῶν Τρικάλων καί τῆς Καλαμπάκας καί περνώντας αὐτὴ τὴ γέφυρα σμίγει μέ τὸν κόλπο τῆς Πρέβεζας. Περνώντας αὐτὴ τὴ γέφυρα ὑπάρχει κι ἀπ' τὶς δύο μεριές στράτα λιθόστρωτη γιά διάστημα μιᾶς ὥρας, καί οἱ δυὸ πλευρές τῆς εἶναι ὄλο [* κῆποι,]³¹ ὅπου φυτρώνουν λεμονιές καί νεραντζιές. Ἀπὸ τὴ γέφυρα αὐτὴ προχωρᾶμε χίλια βήματα πρὸς τὰ βόρεια πάνω στό καλντερίμι· περνᾶμε ὄνειρεμένους κήπους καί κατοικημένα χωριά καί τσιφλίκια ὕστερα:

ΤΟ ΕΓΚΩΜΙΟ ΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΑΙ ΚΡΑΤΑΙΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ἡ αἰτία τῆς ὀνομασίας τῆς [].³² Εἶναι κτίσμα τοῦ βασιλιᾶ [], ἀφέντη τῶν Τρικάλων. Τὴν πῆρε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βενετῶν ὁ μέγας Γαζή Ἑβρενός τό ἔτος [], τὴν ἐποχὴ τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ τοῦ Ὀσίου.³³

28. Γιά τό Φαϊκ Πασᾶ καί τὰ ἱδρύματά του βλ. *Ξενοπούλου*, ὄπ.παρ., σελ. 177, 327.

29. Κατὰ λέξη «τῆς Ἑρέμ», ὄνομα μυθικοῦ κήπου στήν Ἀραβία.

30. Στόν ἀριθμό τῶν τόξων τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας ὁ Ε.Τ. περιλαμβάνει προφανῶς καί τὶς μικρές, ἐνδιάμεσες καμάρες, ὀρισμένες ἀπ' τὶς ὁποῖες εἶναι σήμερα φραγμένες. Τὴν ἀπόδοση τοῦ γεφυριοῦ στό Φαϊκ Πασᾶ δέ μπόρεσα νά τὴ διασταυρώσω.

31. Διορθώνω σέ *baglar* (κῆποι) τό *daglar* (βουνά) τοῦ κειμένου.

32. Μία παρετυμολογία τοῦ τουρκικοῦ τύπου *Narda* δίνεται παρακάτω (ὄπου ἢ σημ. 42). Γιά τοὺς διοικητικούς ὄρους πού ἀναφέρονται στή συνέχεια βλ. τὶς σημειώσεις 3, 4, 5.

33. Εἶναι ὁ Βαγιαζήτ Β' (1481-1512). Καί αὐτὴ ἡ πληροφορία τοῦ Ἑβλιγιά δέν ἔχει καμία ἰδιαιτέρη ἱστορική βάση (ἢ Ἄρτα κατασχέθηκε ἀπὸ τοὺς Τόκκους τό 1449)· φαίνεται ὅμως πὺς ὑπάρχει ἐδῶ κάποια εἰδικότερη σύγχυση στό ὄνομα τοῦ σουλτάνου, γιατί καί παρακάτω τό ὄνομα τοῦ Βαγιαζήτ δίνεται στό μεγάλο τζαμί τοῦ κάστρου, πού στήν πραγματικότητα ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν προκατόχου τοῦ Μωάμεθ Β' (*Ξενοπούλος*, ὄπ.παρ.· τό τζαμί τοῦ βαροσιοῦ, ἀντίθετα, ἦταν πράγματι τοῦ Βαγιαζήτ). Ἡ περιγραφή τοῦ κάστρου τῆς Ἄρτας περιέχει καί ἄλλες περιέργες ἀνακολουθίες, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ μιά προσεκτικὴ τῆς ἀνάγνωση.

Ἔχει καθεστῶς αὐτοκρατορικοῦ χασιοῦ στήν περιφέρεια τοῦ σαντζακίου Ἰωαννίνων καί ἀποτελεῖ καζά βαθμοῦ ἑκατόν πενήντα ἀκτσέδων. Ὁ ναχιγιές της ἔχει [] χωριά. Τό κάστρο της εἶναι μία ὥρα ἀπὸ τὴν ἄκρη τῆς θάλασσας πρὸς τὰ βόρεια, στή ρίζα ἑνὸς χαμηλοῦ καί βραχῶδους βουνοῦ, ἓνα κυκλώπειο λίθινο ἀρχιτεκτόνημα μέ σχῆμα τετράπλευρο, ἓνα κάστρο τῆς μάχης καί τοῦ πολέμου· ψηλά στό ἀνώφλι μιᾶς πύλης πού βλέπει πρὸς τὴν πλευρά τῆς Μέκκας, στήν ἐσωτερικὴ ὄψη τῆς καμάρας, εἶναι συμβολικά κρεμασμένο ἓνα τεράστιο ψαροκόκαλο.³⁴ Ἡ πόρτα εἶναι μεγάλη καί σιδερένια, καί τὸ ἐσωτερικὸ φρούριο βρίσκεται στ' ἀριστερά της, ὅπως βλέπουμε πρὸς τὴν πόλη. Μέσα ὑπάρχουν σαράντα κεραμοσκέπαστα σπίτια καί τὸ τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ τοῦ Ὀσίου. Τό μέγεθός του εἶναι ὀλόγυρα δύο χιλιάδες ἐξήντα βήματα. Ἡ βορεινὴ (semal) καί ἀρκτική (yildiz) πλευρά αὐτοῦ τοῦ φρουρίου περιβάλλεται ἀπὸ τὸν ποταμὸ τῆς Ἄρτας. Στὴ νότια, νοτιοανατολικὴ καί ἀνατολικὴ του πλευρά ὑπάρχει ἓνα μεγάλο βαρόσι. Στό φρούριο βρίσκεται τὸ ὀλότελα κεραμοσκέπαστο τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν μέ τὸν πέτρινο μιναρέ του καί στήν αὐλὴ του ἓνα μεντρεσέ, ἐνῶ στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρά τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ φρουρίου, βλέποντας πρὸς τὴν πόλη, ὑπάρχει ἓνα πολυόροφο βασιλικὸ σεράι. Μέσα του κατοικεῖ μονάχα ὁ φρούραρχος καί στέκει ἓνα ἔρημο προσκύνημα (mescid). Μαγαζιά μέσα στό φρούριο δέν ὑπάρχουν καθόλου, ἐνῶ οἱ δρόμοι εἶναι ὅλοι στρωμένοι μέ λεία [φυσικὴ] ἄσπρη πέτρα, καί τὸ πᾶν μέρος τῆς βάσης τοῦ τείχους εἶναι ἀπὸ μάρμαρο· πέρα ἀπὸ τὸ δρόμο εἶναι ἓνας τόπος προσευχῆς (namazgâh). Δέντρα φυτεμένα δέν ὑπάρχουν καθόλου· μιὰ πλατεία (musala) μέ χλόη καί κρίνα εἶναι ὁ μόνος χώρος ἀναψυχῆς. Τό φρούριο αὐτό, ἐνῶ ἔχει ὀλόγυρα τείχη διπλά, διαθέτει χαντάκι μονάχα στὴ δυτικὴ του πλευρά. Στίς ἄλλες πλευρὲς χαντάκι δέν ὑπάρχει. Συνολικά ὑπάρχουν δεκαοχτῶ ὄχυρά. Τό φρούριο κατοπεύεται ἀπὸ τὰ βουνά πού ὑψώνονται πίσω ἀπὸ τὸ βαρόσι πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς νοτιοανατολικῆς του πύλης.

Ἕγνος τοῦ ἔξω βαροσιοῦ τῆς Ἄρτας

Συνολικά ὑπάρχουν ὄχι λιγότερα ἀπὸ δύο χιλιάδες κεραμοσκέπαστα σπίτια λαμπρά, καταστόλιστα καί πάντοτε διόροφα, μέ κήπους, μέ περιβόλια, μέ συντριβάνια καί στέρνες γεμάτες γάργαρα νερά, ἐνῶ ὑπάρχουν συνολικά δεκαεπτὰ μαχαλάδες, ἀλλὰ μόνο οἱ τρεῖς μαχαλάδες εἶναι μουσουλμανικοί, οἱ τέσσερις ἐβραϊκοί, καί οἱ δέκα εἶναι τῶν Ρωμιῶν ἀπίστων. Ἀρμένιοι καί Φράγκοι ἀπουσιάζουν τελείως, ἀλλὰ Λατίνοι ἄπιστοι ὑπάρχουν κάμποσοι.³⁵ Ἐπίσης ὑπάρχουν ἀριθμητικὰ ἔξι τζαμιά γιὰ τίς προσευ-

34. Ὑποθέτω πῶς ἔννοεῖ κάποιο φονικό ἐργαλεῖο· παρόμοια ἀναφέρει γιὰ τὴν πύλη τῆς Καστοριάς (τ. Ε', σ. 575), ὅτι εἶναι στολισμένη μέ «ποικίλα πολεμικά ὄργανα καί κρεμαστὲς σιδερένιες ψαλίδες» (makas· ὁ Δημητριάδης, σ. 165, μεταφράζει «δικτυωτά»), καί τοῦ Χαλεπιῦ (τ. Θ', σ. 371) μέ «κράνη, πανοπλίες, θώρακες καί μάνταλα».

35. Λατίνοι ὀνομάζονταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους οἱ Ἑλληνοκαθολικοί· δυσπιστῶ γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ Δημητριάδη (σ. 70) ὅτι ἔννοεῖ τοὺς Βλάχους.

χές τῶν πιστῶν. Δυὸ τζαμιά εἶναι μέσα στό κάστρο, ἐνῶ στήν ἀρχή τῆς ἀγορᾶς ὑψώνεται τό δίπατο τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ τοῦ Ὀσίου, κεραμοσκεπαστο καί μέ πέτρινο μιναρέ, τό κέντρο τῆς πολυπληθέστερης ἐνορίας. Στήν αὐλή του διαθέτει χῶρο προσευχῆς. Στήν ἄκρη τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς πόλης στέκει τό κομψό Τεκέ τζαμί. Τό [] τζαμί εἶναι κτίριο ἀρχαίο. Ἐπιπλέον ὑπάρχουν συνολικά [9] προσκυνητάρια τῶν πιστῶν, ἀνάμεσά τους τό τέμενος τοῦ Μπαμπᾶ κοντά στό σεράι τοῦ Γιουσούφ μπέη καί τό τέμενος τοῦ Φρουράρχου (dizdar mescidi) καί []. Στήν πόλη αὐτή δέν βρίσκεται οὔτε ἓνα κτίριο σκεπασμένο μέ μολύβι, ἐνῶ συνολικά ὑπάρχουν τρεῖς μεντρεσέδες γιά τοὺς σπουδαστές, ἀνάμεσά τους ὁ ἀνθηρός μεντρεσές τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν καί [] συνολικά ὑπάρχουν πέντε σχολεῖα γιά τὰ παιδιά καί τρία μοναστήρια δερβισῶν, ἀνάμεσά τους τό ἀνθηρό μοναστήρι τοῦ Τεκέ τζαμί []· ἐπίσης ὑπάρχει ἓνα χάνι γιά τοὺς ἐμπόρους. Εἶναι ἓνα μεγάλο χάνι πού βρίσκεται στό δρόμο ἀπέναντι ἀπό τό τζαμί τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν. Μπροστά στήν πόρτα αὐτοῦ τοῦ χανιοῦ, ὁ ἀξιοθαύμαστος πύργος τοῦ ρολοιοῦ. Εἶναι ἓνας ἐπιβλητικός πύργος στό δρόμο ἀπέναντι ἀπό τό χάνι, μ' ἓνα ρολοῖ τοῦ ὁποῖου ἡ καμπάνα εἶναι τεράστια. Ὁ χτύπος τῆς ἀκούγεται ὡς μία ὥρα μακριά. Ἐχει ἓνα μηχανισμό καί κάνει μία περιστροφή σέ εἰκοσιτέσσερις ὥρες. Εἶναι ἓνα πραγματικό ἀριστούργημα πού ὅμοιο τοῦ μηχανικό ρολοῖ δέν ὑπάρχει σέ καμμία χώρα.

Συνολικά ἐξάλλου ὑπάρχουν [] λουτρά, καί 400 μαγαζιά. Ὑπάρχουν μπόλικοι [μαχαιράδες]³⁶ καί παπουτσηδες, ἀλλά λιθοκτιστή σκεπαστή ἀγορά δέν ἔχει· καί πάλι ὅμως ὑπάρχει διαθέσιμο κάθε παράξενο ἐμπόρευμα σέ ἀτέλειωτη ποικιλία. Καφενέδες ὑπάρχουν στή ρίζα τοῦ κάστρου. Μερικοὶ δρόμοι εἶναι λιθόστρωτοι, μά καθὼς ἡ πόλη εἶναι σέ τόπο ἀμμουδερό πολλές μεριές εἶναι χωρὶς λιθόστρωτο· καί ἐπειδὴ ἡ τοποθεσία τῆς εἶναι ταυτόχρονα ἀμμουδερή καί βραχώδης, δέν ὑπάρχουν καθόλου πηγές, ἀλλά πίνουν ἐξαίσιο γάργαρο νερό ἀπό χίλια ἑκατὸ συνολικά πηγάδια. Ὁ ποταμὸς τῆς Ἄρτας πού κυλάει μέσα στήν πόλη ἔχει κι αὐτὸς νερό γάργαρο, ἀλλά οἱ κάτοικοι τῆς περιφέρειας, κρίνοντας ὅτι τό νερό εἶναι βαρὺ, δέν πίνουν ἀπὸ αὐτό, παρά πίνουν νερά πηγαδίσια. Μιά καί ὁ ἀέρας εἶναι βαρὺς, ὅσοι ἔχουν προβλήματα ὑγείας βγαίνουν στὸν ἀγιαλά,³⁷ γιατί στά ἀνατολικά καί νοτιοανατολικά τῆς πόλης εἶναι χαμηλοὶ καί ἀπότομοι ἄσπροι βράχοι καί ἡ πόλη βρίσκεται ἀνάμεσά τους, γι' αὐτό τό χρῶμα τοῦ προσώπου τῶν κατοίκων τείνει κάπως πρὸς τό ὠχρό. Διακρίνονται γιά τὰ ζωηρά φαγοπότια τους. Συνολικά ὑπάρχουν ἔντεκα ἐκκλησίες, καί ἀνάμεσά τους, πέρα ἀπὸ τὴ νότια ἄκρη τῆς πόλης μέσα στά περιβόλια, εἶναι ὁ αἰρετικὸς ναὸς τοῦ βασιλιᾶ [Μιχαήλ],³⁸ ἓνα τεράστιο καί ἀριστουργηματικὸ θολωτὸ κτίριο πού μέσα του

36. Στὸ πρωτότυπο b(i)zakci· ἀπίθανη φαίνεται ἡ γραφή τῆς ἐκδοσης n(a)cakci («κασματζήδες, ἀξινοποιοί»).

37. Ἄγιαλᾶς (yaylak): θερινὴ διαμονή, θερινὸ βοσκοτόπι.

38. Ἡ ἐκδοσις ἔχει m(e)cal, κατὰ λέξη «ἐμβέλεια»· τό πιὸ ἀξιόπιστο χειρόγραφο γράφει ὅμως «mha-l patrk», πού μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ «τοῦ Μιχαήλ τοῦ Πατριάρχου» ἢ «τοῦ Μιχαήλ ὁ Πατριαρχικός» (ναὸς). Ἡ (ἐσφαλμένη, ἀπόδοσις τῆς Παρηγορητίσσης — γιὰτὴν περὶ αὐτῆς φυσικὰ πρόκειται — στὸ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαήλ Δούκα μαρτυρεῖται καί ἄλλοῦ· βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Ἡ Παρηγορητίσση τῆς Ἄρτης, σελ. 8-9. Ἡ λέξη «Πατριάρχης», πού

είναι πενήντα καλόγεροι και τά κελλιά τους· επίσης [* αξιοπεριεργο] κτίσμα³⁹ είναι και ή Πατριαρχική εκκλησία κοντά στο σεράι του Γιουσούφ άγα. Είναι εκπληκτική ή λαμπρότητα και ό στολισμός τους, καθώς και ό αριθμός των άφιερωμάτων (enkaf) που διαθέτουν μέσα στην πόλη. Έρχονται τάματα άπ' όλη τή Φραγκιά, και γύρω στους διακόσιους παπάδες προσφέρουν τροφή και περιποιούνται κάθε περαστικό και διαβάτη. Από τό ναό αυτό ό μουφτής της πόλης και ό ιερός έπίτροπος της Μέκκας και ό καδής μέ βαθμό εκατόν πενήντα άκτσέδων και ό άγάς του χασιού της πόλης και ό φρουράρχος και οι έβδομήντα άνδρες της φρουράς και ό μουχτεσίπ άγάς (άγορανομικός έπίτροπος) και οι λοιπές άρχές της πόλης, όλοι εισπράττουν δικαίωμα προστασίας για τά άφιερώματα αυτού του ναού. Έγάρχει ένα παγκοσμίως γνωστό Πατριαρχικό μοναστήρι, ενώ ή πόλη αυτή της Άρτας τον καιρό του Φιλίππου (Filikos)⁴⁰ ήταν μεγάλη πόλη, όπως δείχνουν οι τόσες εκατοντάδες χιλιάδες μεγάλων κτιρίων και τά άρχαία ίχνη σε τόσες χιλιάδες τόπους.

Ό έπαινος του πλούτου των φαγώσιμων, των όπωρικων και των ποτων

Σ' αυτά περιλαμβάνεται ή περίφημη και εκλεκτή εύλογία των ροδιων —που φτάνουν ως μιά όκά— και των ξυνων ροδιων της, που μόνο στη χώρα των Περσων και στην πόλη της Βέροιας⁴¹ έχουν σπόρια τόσο ζουμερά. Βουνά και πέτρες είναι κατάφορτα από ροδιές, πράγμα που ύπηρξε και ή αίτια της όνομασίας «Άρτα»,⁴² ενώ άπ' τήν άλλη μεριά οι λεμονιές, οι πορτοκαλιές, τά σύκα, οι έλιές, τ' άμπέλια και τά περιβόλια σκεπάζουν τον όρίζοντα ως μιάς ήμέρας δρόμο. Ρόδια, λεμόνια, νεράντζια, έλιές και σύκα φεύγουν όλα από δω για τίς χώρες της Ρούμελης.

Οί κερδοφόρες άσχολίες του επαγγελματικού κόσμου

Βασικό έπάγγελμα και άσχολία των κατοίκων είναι τό έμπόριο. Τά κρασιά που βγαίνουν άπ' τ' άμπέλια τους τά πουλάνε κουβαλώντας τα από έπαρχία σε έπαρχία, και γνωστά σ' όλο τον κόσμο είναι και τά λευκορόδινα πεπόνια τους.

συναντάται και παρακάτω, έχει στον Ε.Τ. πολύ χαλαρή σημασία: «Όρθόδοξος ιεράρχης», «δεσπότης» για τό χαρακτηρισμό «αίρετικός» (dall) πβ. σημ. 18.

39. Τό κείμενο έχει bina-i garbi, «κτίσμα Δυτικό», «των Δυτικων» προτιμάω να διαβάσω garib, «περιεργο».

40. Για τον Φίλιππο ό Ε.Τ. αναφέρει άλλου ότι, εκτός από πατέρα του Άλεξάνδρου, ήταν και έγγονός του Σολομώντα και βασιλιάς της Καβάλας· βλ. Δημητριάδης, σ. 163, 209 κ.ά., και Έπει. Έτ. Βυζ. Σπουδων, ΙΔ' (1938), σ. 508 κέ.

41. Τό κείμενο γράφει «Καραφερετζίκ» αντί του σωστού Τουρκικού τύπου «Καραφέρια». Πβ. Δημητριάδης, σ. 260.

42. Η λέξη Narda (Άρτα) μπορεί επίσης να σημαίνει «στό ρόδι».

Ὁ ὑπολογισμός τῶν συντεταγμένων τῆς περιοχῆς

Σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης ἡ πόλη αὐτή βρίσκεται στό μέσο τῆς τρίτης κλιματικῆς ζώνης⁴³ καί τό πλάτος τοῦ παραλλήλου τῆς ἀντιστοιχεῖ στά γράμματα «λάμ - τά» (39^ο), ἐνῶ τό μήκος τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς στά γράμματα «νούν - χέ» (55^ο).⁴⁴ Ἡ διεύθυνση τῆς Μέκκας παρουσιάζει ἀπόκλιση τριανταεννέα μοιρῶν πρός τά ἀνατολικά τῆς γραμμῆς τοῦ μεσημβρινοῦ πού ἐκτείνεται πρός τά νότια.

Ἡ ἀξιοθαύμαστη περιγραφή τοῦ βουνοῦ τῆς Ἄρτας

Προχωρώντας ἀπό τήν πόλη τῆς Ἄρτας ἐπί μισή ἡμέρα πρός τά βόρεια ὑπάρχει ἀπό τόν καιρό πού κατεῖχαν τήν Ἄρτα οἱ ἄπιστοι ἕνα ἀπύθμενο χάσμα, ὅπου, τεντωμένες μεταξύ τῶν δύο βράχων πού ὑψώνουν ἀπ' τίς δύο πλευρές μιᾶς ρεματιᾶς τίς κεφαλές τους ὡς τά ὕψη τοῦ οὐρανοῦ, διπλές καί παράλληλες σιδερένιες ἄλυσίδες μέ πάχος ὅσο τό μπούτι ἑνός ἀνθρώπου σχηματίζουν μιᾶ γέφυρα· πάνω στήν κρέμαση τῶν ἄλυσίδων τῆς ἔχουν προσαρμοστεῖ πατερά, δημιουργώντας ἕνα ἀριστοτεχνικό γεφύρι ἀπ' ὅπου περνοῦν κάθε φορά οἱ ἄνθρωποι. Ἄλλά οἱ ἄντρες αὐτοί θά πρέπει νά ἔχουν ψυχή στά σωθικά τους γιά νά μήν τούς κοπεῖ ἡ χολή καί συμβεῖ τό μοιραῖο, γιὰτί ἂν κανεῖς κοιτάξει πρός τά κάτω τά μάτια του σκοτεινιάζουν λές καί πρόκειται γιά ἀπύθμενη ἄβυσσο ἢ γιά τήν τρύπα τῆς Κόλασης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς τῆς χώρας εἶναι μαθημένοι ὥστε περπατώντας ἀπό τό ἕνα χωριό στό ἄλλο δίχως νά χασομεροῦν οὔτε [* στιγμή] στό βάθος τῶν κοιλάδων νά φτάνουν σέ μιᾶ [* μέρα]⁴⁵ ἀπό τήν κρεμαστή αὐτή γέφυρα στίς πόλεις τῆς Καλαμπάκας καί τῶν Τρικάλων. Στό σφυροκόπημα τοῦ ἀνέμου ὅμως οἱ ἄλυσίδες τῆς γέφυρας τραπαλιζονται σάν τραμπάλα, καί ἄλλωστε μονάχα οἱ ἄνθρωποι περνᾶνε ἀπό κεῖ, ἐνῶ τά ἄλογα, τά μουλάρια, τά βόδια ἢ τά βουβάλια ὄχι· πάντως τό ταπεινό, ἀδέξιο, γεμάτο ἀδυναμίες κοπάδι μας μέ τά (ἀνθρώπινα) πρόβατά του κατόρθωσε νά περάσει. Τό μάκρος τῆς γέφυρας εἶναι δύο χιλιάδες πενήντα βήματα, καί οἱ δύο ἄκρες τῶν ἄλυσίδων εἶναι στερεωμένες στά βράχια τῶν δύο πλευρῶν μέ μαρμάρινα κιονόκρανα. Ἡ συντήρηση, ἡ ἐπισκευή καί ἡ ἀσφάλεια τῆς γέφυρας ἔχει μόνιμα ἀνατεθεῖ στόν πληθυσμό ἑνός χωριοῦ. Ἀφοῦ θαυμάσαμε αὐτό τό ἀσύγκριτο γεφύρι, στή συνέχεια γυρίσαμε καί πάλι στήν πόλη τῆς Ἄρτας, ὅπου παρέμεινε ὁ ἀγάς τοῦ δεφτερδάρη (οἰκονομικοῦ ἐπόπτη) Ἀχμέτ Πασά, κι ἀφοῦ ἀποχαιρετιστήκαμε μέ τόν ἀγά καί μέ τόν προεστό τῆς πόλης Γιουσούφ ἀγά ἐφύγαμε ἀπό κεῖ, καί περνώντας τό χωριό Ἰμαρέτι διαβήκαμε τίς παρυφές

43. Οἱ Ἄραβες γεωγράφοι διέκριναν ἐφτά παράλληλες κλιματικές ζώνες (iklim) μέ κατεύθυνση ἀπό τόν Ἰσημερινό πρός τά βόρεια· πβ. *Ibn Khaldun*, Προλεγόμενα, Κάλβος (1980), σ. 58 κέ.

44. Τό ἀκριβές γεωγραφικό πλάτος τῆς Ἄρτας εἶναι 39^ο 9'. Τό μήκος τῆς ἔχει υπολογιστεῖ μέ τό Πτολεμαϊκό σύστημα, πού τοποθετεῖ τόν μηδενικό μεσημβρινό στόν Ἀτλαντικό Ὠκεανό, στό θεωρούμενο ὡς δυτικό ἄκρο τῆς οἰκουμένης.

45. Στό κείμενο οἱ λέξεις «στιγμή» (anda) καί «μέρα» (gunde) βρίσκονται σέ ἀντίστροφες θέσεις.

τῶν βουνῶν τοῦ κάμπου τῆς Ἄρτας, διασχίσαμε πετρώδεις καί ἀμμόδεις τόπους, προχωρήσαμε ἐπὶ 4 ὥρες πρὸς τὰ βόρεια μέσα ἀπὸ κατοικημένα χωριά, καί τότε, μέσα σέ μία μεγάλη [ώραία] κοιλάδα καί πάνω στό δρόμο, (εἶδαμε):

ΤΟ ΧΑΝΙ ΤΟΥ ΚΑΠΟΥ ΑΓΑ

Εἶναι ἓνα μεγάλο χάνι μέ πενήντα τζάκια καί σκεπασμένο μέ κεραμίδια, προσφορά τοῦ εὐνοῦχου Ἄβδουραχμάν Πασᾶ, ἄλλοτε βεζύρη τῆς Αἰγύπτου· στήν πόρτα του ὑπάρχει τό ἐξῆς χρονόγραμμα (tarih)⁴⁶:

Ἐδῶ ὁ Ἄβδουραχμάν ἀγάς, πρῶτος ἀγάς τῆς Πύλης
ἔχει ἀπὸ τὰ θεμέλια του τοῦτο τό χάνι ὑψώσει·
δύο χεράκια βγάλε μου καί τή χρονιά του βλέπεις:
«Ὁ Κύριος μέ Παράδεισο ἄς τοῦ τό ξεπληρώσει»

1058 (1648 μ.Χ.)

Ἀπό τό χάνι αὐτό, ἄλλες 3 ὥρες πρὸς τὰ βόρεια, τό *χωριό Δερβένι* (Derbend) εἶναι τόποι ἄγριοι καί ἐπικίνδυνοι. Στή συνέχεια περνᾶμε τὰ Πέντε Πηγάδια (Bes Kuyu) καί ἀφοῦ προσπεράσουμε ἓνα μεγάλο ἀγιαλά διασχίζουμε σέ [7] ὥρες τόπους μέ κήπους καί περιβόλια καί στίς δύο πλευρές· κατεβαίνουμε τήν πλαγιά· ὕστερα, στήν ἄκρη τῆς πεδιάδας τῶν Ἰωαννίνων:

ΤΟ ΤΣΙΦΛΙΚΙ ΤΟΥ ΜΠΕΜΠΡ ΠΑΣΑ⁴⁷

Ἐχει ἓνα χάνι σάν κάστρο καί μερικά μαγαζιά. Στή συνέχεια προχωρᾶμε ἐπὶ [3] ὥρες πρὸς τὰ δυτικά, περνώντας εὐφορα τσιφλίκια [μέ τρεχούμενα νερά καί ζωογόνα νάματα, καί κήπους καί περιβόλια ἐδῶ κι ἐκεῖ]⁴⁸ (καί φτάνουμε στὰ Γιάννενα).

46. Ἀντίθετα μέ τήν ἀπλή κτιτορική ἐπιγραφή τοῦ κάστρου τῆς Πρέβεζας (σημ. 7), ἐδῶ ἔχουμε ἓνα πραγματικό «χρονόγραμμα», δηλαδή ἓνα ἐπίγραμμα τοῦ ὁποῦ ἡ χρονολογία ἐξάγεται ἀπὸ τήν ἀριθμηση τῶν ἀριθμητικῶν ἀξιών τῶν γραμμάτων τοῦ τελευταίου (συνήθως) στίχου του, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τή θέση τους στό παλιό ἀραβικό ἀλφάβητο. Ἐδῶ ὁ κρίσιμος στίχος, μέ κάποιες διορθώσεις πού προτείνουν οἱ ἐκδότες, ἔχει ὡς ἐξῆς στό πρωτότυπο: *vire c(e)natla ec(i)ni m(e)nlā*. Τά γράμματα αὐτά μᾶς δίνουν τόν ἀριθμό 1060, ἀπὸ τόν ὁποῖο ἀφαιρώντας δύο μονάδες («χεράκια», iki el) προκύπτει ἡ σωστή χρονολογία, 1058 Ἐγίρας. Ὁ τίτλος «Καπού ἀγάς» ἢ «ἀγάς τῆς Πύλης» δηλώνει τόν ἀρχιενοῦχο τοῦ σουλτανικοῦ ἀνακτόρου· τό χάνι του, κατά τόν Σούλη, εἶναι τό γνωστό ἀργότερα ὡς χάνι τοῦ Καρβασαρά, κοντά στό χωριό Μουλιανά (Γοργόμυλο).

47. Ὁ Μπέμπρ Πασάς γνωστός καί ἀπὸ ἄλλες πηγές μέ τὰ παρεφθαρμένα ὀνόματα «Μπρέτι» ἢ «Pepirini», ἀναφέρεται ὡς διοικητής τῶν Ἰωαννίνων λίγο πρὶν ἀπὸ τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἐβλιγιά. Πρόκειται πιθανότατα γιά τό ἴδιο πρόσωπο μέ τόν προαναφερόμενο Καπλάν Πασά (καί τὰ δύο ὀνόματα σημαίνουν «τίγρης»)· πρβ. *I. Θεοχαρίδη*, Οἱ διοικητές τῶν Ἰωαννίνων σύμφωνα μέ τό Salname τοῦ 1892-1893, Δωδώνη, 12 (1983), σ. 166, καί *Λαμπρίδη*, ὁπ.παρ. (σημ. 21), ὅπου καί περισσότερες, ὄχι πολύ ἀξιόπιστες πληροφορίες γιά τή γενεαλογία καί τή διαδοχή τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἄσλάν Πασᾶ.

48. Ἡ ἐπιπλέον φράση ὑπάρχει μόνο σέ ἓνα χειρόγραφο.



Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

MIX. ΠΕΡΑΝΘΗ

Ἡ ἀρχαιότητα

Ἡ προϊστορία τῆς Ἠπείρου ἀποτελεῖ τὴν κώχη ὅπου κυοφορήθηκε ἡ ὅλη Ἑλληνικὴ Ἱστορία. Στὴν Ἠπειρο διαδραματίζονται οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ ἐδῶ καταφεύγουν, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὀμηρικούς ἥρωες. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Πύρρος, γυιὸς τοῦ Ἀχιλλέου (δισεγγονοῦ τοῦ Δία), ἰδρυτῆς τοῦ Βασιλικοῦ οἴκου τῆς Ἠπείρου.

Τὰ ὄρια τῆς χώρας ἀρχίζαν ἀπ' τὰ Ἀκροκεραυνεῖα καὶ κατέληγαν στὸν Ἀμβρακικό, ἀπὸ δὲ τὸ Ἴόνιο πέλαγος ἔφταναν, ἀνατολικά, ὡς τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ζοῦσαν 44 ἡπειρωτικὰ ἔθνη. Σπουδαιότερα ἦταν οἱ Χάονες, οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Μολοσσοί, πού κυριάρχησαν διαδοχικὰ σ' ὅλη τὴ χώρα καὶ ἐξουσίασαν μετὰ σειρά τὶς ὑπόλοιπες φυλές.

Ἀπὸ τὶς σημαντικότερες πόλεις τῆς Ἠπείρου ἦταν ἡ Ἀμβρακία (στὴ θέση τῆς σημερινῆς Ἄρτας), ἔδρα τῆς φυλῆς τῶν Ἀμβρακιωτῶν, πλούσια, ἰσχυρὴ καὶ ναυτικὴ. Ἐλαβε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὴν Ἀμβρακία, κόρη τοῦ Βασιλιά Θεσπρωτοῦ ἢ, κατ' ἄλλες ἐκδοχάς, κόρη τοῦ Μελενάου ἢ κόρη τοῦ Αὐγείου τῆς Ἠλίδας ἢ κόρη τοῦ Φόρβαντα γυιοῦ τοῦ Ἠλίου.

Κατ' ἄλλον μῦθον, πού ἀναφέρει ὁ ἐπιχώριος ἱστορικός Ἀθανάδας, γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς πόλεως μάλλοναν ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις καὶ ὁ Ἡρακλῆς, πού ἔβαλαν ὡς κριτὴ τῆς διαφορᾶς τους τὸν ἥρωα Κραγαλέον. Αὐτὸς ἀποφάνθηκε τὴν πόλιν Ἡρακλέους εἶναι.

Οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ, βασιλευόμενοι στὴν ἀρχή, κατέληξαν ὕστερα στὸ ἀριστοκρατικὸ πολίτευμα.

Οἱ Μολοσσοί, ἀντιθέτως, ὄχι μόνον ἐβασίλευον ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν κυριαρχία τους σ' ὅλη τὴν Ἠπειρο συνετέλεσαν στὴν πανηπειρωτικὴ ἐπιβολὴ τοῦ Βασιλικοῦ θεσμοῦ. Ὁ λαὸς ἀποτελοῦσε πάντα ὑπολογίσιμο παράγοντα, ὑπὸ ὁποιαδήποτε μορφή πολιτεύματος, γι' αὐτὸ καὶ οἱ Βασιλιάδες ἦταν κατὰ κανόνα συντηρητικοί. Στούς Μολοσσούς ὑπῆρχε καὶ ὁ θεσμὸς τοῦ «Μολοσσικοῦ προστάτη» εἶδος πρωθυπουργοῦ μὲ ἐκτελεστικὰ καὶ δικαστικὰ δικαιώματα. Ἐπὶ πλέον κάθε χρόνο βασιλιάδες καὶ λαὸς μαζεύονταν στὴν Πασσαρώνα, σὲ ἐπίσημο συνέδριο, ὅπου ὀρκίζονταν οἱ πρῶτοι νὰ διοικοῦνε κατὰ τοὺς νόμους καὶ οἱ δεῦτεροι νὰ φυλάναι τὴ βασιλεία κατὰ τοὺς νόμους.

Ὁ βασιλικὸς οἶκος τῶν Μολοσσῶν κρατοῦσε, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὸν Πύρρο (ἢ Νεοπτόλεμο), γυιὸ τοῦ Ἀχιλλέου. Τὸν διαδέχτηκε ὁ Πύρρος ὁ Β'. Τὰ ὀνόματα τῶν ἐπόμενων διαδόχων μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Θὰ ἦταν, λέει ὁ

Ἄριστοτέλης, φρόνιμοι καὶ δίκαιοι καὶ γι' αὐτὸ δέν τοὺς συναντοῦμε σέ πόλεμο μέσα ἢ ἔξω ἀπ' τήν Ἠπειρο. Ἐδρα τοῦ βασιλείου τους εἶχαν τή Φοινίκη. Δέν ἔπαψαν ὅμως νά ἐποφθαλμιοῦν τήν Ἀμβρακία, χωρίς, γιά πολλές γενιές, νά καταφέρνουν τίποτε, ὡς τήν ἐποχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ Ἀμβρακία ἦταν πλούσια, ἦταν ἰσχυρὴ κι εἶχε μεγάλη ναυτικὴ δύναμη κι ἐκτεταμένο ἐμπόριο. Εἶχε ἐπίσης τήν προστασία τῆς Κορίνθου, τῆς ὁποίας ἦταν ἀποικία ἤδη ἀπὸ τὸ 660 π.Χ., ἀποικισθεῖσα ἀπὸ τὸν Γόργον, γιὸ (ἢ ἀδελφὸ) τοῦ Κυψέλου. Ἐπὶ πλέον ξεχώριζε γιά τὸν πολιτισμὸ καὶ τήν ἑλληνικότητά της. Ἀπὸ τήν Ἀμβρακία καὶ κάτω λογάριζε ὁ Διονύσιος ὁ Καλλιφῶν τήν Ἑλλάδα: *Τῆς Ἑλλάδος ἐστὶν Ἀμβρακία πρώτη πόλις.*

Στὴ διάρκεια τῶν Περσικῶν πολέμων ἡ Ἀμβρακία, χωρίς καθόλου νά κινδυνεύει ἢ ἴδια, δίνει ὡστόσο ἓνα θαυμάσιο παρῶν. Βοηθάει στὴ ναυμαχία τοῦ Ἀρτεμησίου μέ ἑπτὰ καράβια (*Ἀμπρακιῆται ἑπτὰ νέας ἔχοντες ἐπεβόθησαν*).

Τὸν ἄλλο χρόνο πεντακόσια παλληκάρια τῆς Ἀμβρακίας πολέμησαν στίς Πλαταιές καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἀμβρακίας χαράχθηκε στό χρυσοῦ τρίποδα τῶν Δελφῶν, μέ τίς ἄλλες νικητρίες πόλεις. Ἔλαβε ἐπίσης μέρος στὴ Ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας καὶ τὸ ὄνομά της ξανασκαλίστηκε στό βάθρο τοῦ μεγάλου ἀγάλματος τοῦ Διός, στήν Ὀλυμπία, μαζί μέ τὰ ὀνόματα ὄσων πολέμησαν τὸν Μαρδόνιο.

Στό μεταπολεμικὸ συνέδριο τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ὅπου παραβρέθηκαν ἀντιπρόσωποι, ἡλικίας ἄνω τῶν 50 ἐτῶν, ὁ Περικλῆς τιμώντας τὴ συμβολὴ τους, κάλεσε καὶ πέντε ἀντιπροσώπους ἀπὸ τήν Ἀμβρακία, τήν Ἠπειρο καὶ τήν Ἀκαρνανία. Δηλαδή μιὰ ὄντοτητα ἀποτελοῦσε ἡ Ἠπειρος ὁλόκληρη, ἐνωμένη στό σκῆπτρο τῶν Αἰακιδῶν βασιλέων καὶ μιὰ ξεχωριστὴ ἀνεξάρτητη δύναμη ἡ πόλη τῆς Ἀμβρακίας. Ἦδη ὅμως καὶ ἡ Ἀμβρακία δέν θ' ἀργοῦσε νά περιέλθει στοὺς Μολοσσούς. Αὐτὸ ἔγινε διαρκοῦντος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, στίς περιπέτειες τοῦ ὁποίου μπλέχτηκε μοιραῖα, ὡς σύμμαχος τῶν Κορινθίων, καὶ ἡ Ἀμβρακία. Ἐδωσε ἑπτὰ καράβια στὴ ναυμαχία πού ἔγινε κοντά στό ἄκτιο μεταξύ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων, ναυμαχία στὴν ὁποία νίκησαν οἱ Κερκυραῖοι.

Ἐν συνεχείᾳ οἱ Κορίνθιοι ἐτοιμάζουν δευτέρη σύγκρουση ἔχοντες 90 καράβια δικά τους, 33 ἀπὸ τέσσερες ἄλλους συμμάχους του καὶ 27 ἀπὸ τήν Ἀμβρακία. Οἱ Κερκυραῖοι διαθέτουν 140 σκάφη καὶ ἡ νέα σύγκρουση γίνεται κοντά στά Σύβοντα, μέ θρίαμβο τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀμβρακιωτῶν.

Μέ τὴ γενίκευση τοῦ πολέμου, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 431, ἡ Κόρινθος (ἐπομένως καὶ ἡ Ἀμβρακία) τάσσεται μέ τὴ Σπάρτη, ἐνῶ οἱ γείτονες τῆς Ἀμβρακίας Ἀκαρνάνες τάσσονται μέ τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ Ἀμβρακία καταλαμβάνει τὸ Ἀμφιλοχικὸ Ἄργος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως στέλλουν τὸν στρατηγὸ Φορμίωνα ὁ ὁποῖος τοὺς διώχνει. Ἐν συνεχείᾳ οἱ Ἀμβρακιῶτες ζητοῦν τὴ βοήθεια τῆς Σπάρτης πού τοὺς στέλνει τὸ ναύαρχο Κνήμο μέ χίλιους ὀπλίτες. Ὁ Κνήμος ὀργανώνει τοὺς Ἀμβρακιῶτες καὶ τοὺς ἄλλους Ἠπειρώτες συμμάχους, οἱ ὁποῖοι συγκροοῦνται μέ τοὺς ἀντιπάλους τους στὴ πόλη Στράτου. Οἱ Ἀμβρακιῶτες δέν κατάφεραν νά νικήσουν.

Στό έκτο έτος του πολέμου οί Ἄμβρακιῶτες μετέχουν στή μεγάλη μάχη κοντά στίς Ὀλπεις. Καί ἐνῶ νικοῦν τούς ἀπέναντί τους (καί γάρ μαχιμώτατοι τυγχάνουσιν ὄντες, λέει ὁ Θουκυδίδης) ἡ ὄλη μάχη καταλήγει σέ ἦττα, λόγω ἀδυναμίας τῶν ἄλλων συμμάχων. Πρόσθετη Ἄμβρακική δύναμη πού κατέβαινε νά βοηθήσει, φθείρεται κι αὐτή ἄδοξα στήν Ἰδομένη. Ὡστόσο οί Ἄκαρνᾶνες δέν τόλμησαν νά στραφοῦν ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς Ἄμβρακίας, πού ἦταν πάντοτε καλά ὀχυρωμένη, ἀλλά ἔκλεισαν συμμαχία μέ τούς Ἄμβρακιῶτες (426) νά μήν ξαναπολεμήσουν μεταξύ τους. Τό 413 ξαναβρίσκουμε τό στόλο τῆς Ἄμβρακίας νά συμπράττει μέ τόν Σπαρτιατικόν ἐναντίον τῶν πολιορκουμένων ἀπό τούς Ἀθηναίους Συρρακουσῶν.

Τόν καιρό αὐτό ξαναβρίσκουμε τό νῆμα τῶν βασιλιάδων τῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν. Τό 480 π.χ. εἶναι ὁ Ἄδμητος, στόν ὁποῖον καταφεύγει ἰκέτης μέσω Ἄμβρακίας, τό 466 π.Χ. ὁ Θεμιστοκλής. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ Θάρυψ ἢ Θαρύπας, γιός ἢ ἐγγονός τοῦ προηγούμενου. Εἶχε ἀνατραφεῖ στήν Ἀθήνα, ἀνέβηκε στό θρόνο περί τό 420 καί μέ τήν ὄλη πολιτεία του στερῶσε τό βασιλικό ἀξίωμα. Ἡ ἱστορία τῶν Μολοσσῶν ταυτίζεται ἀπό δῶ καί πέρα μέ τήν ἱστορία τῆς Ἠπείρου. Διάδοχός του ἀναφέρεται ὁ Ἀλκέτας (400-360 π.Χ.). Ἀκολουθοῦν οί δύο γιοί του Νεοπτόλεμος καί Ἀρρύβας πού βασιλεύουν μαζί ὡς τό 350, κι ὕστερα μόνος του ὁ Ἀρρύβας ὡς τό 340. Ἦταν προστάτης τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν καί σ' αὐτόν ἀφιέρωσε ὁ Ξενοκράτης ὁ Χαλκηδόσιος τά τέσσερα βιβλία του περί Κυβερνητικῆς Τέχνης.

Τόν διαδέχεται ὁ Αἰακίδης, ἀλλά δέν πρόλαβε νά βασιλέψει, διωγμένος ἀπ' τόν Φίλιππο τῆς Μακεδονίας. Στό προσκήνιο ἐμφανίζονται τώρα καί τά δύο παιδιά τοῦ Νεοπτόλεμου, Ἀλέξανδρος καί Ὀλυμπίας. Ἡ Ὀλυμπίας παντρεύτηκε τό 357 π.Χ. τόν Φίλιππο τῆς Μακεδονίας, πού βρῆκε ἔτσι τήν εὐκαιρία νά ἀναμιχθεῖ στά ἡπειρωτικά πράγματα, νά καταλάβει τήν Ἀμβρακία καί νά ἐγκαθιδρύσει βασιλεῖα τόν γυναικάδελφό του Ἀλέξανδρο.

Ὁ Ἀλέξανδρος τῆς Ἠπείρου (ὅπως ἐπεκράτησε νά λέγεται σ' ἀντιδιαστολή πρὸς τό συνονόματο ἀνεψιό του) ἦταν μεγαλεπήβολος καί φιλόδοξος. Οὔτε στήν ἡλικία διάφεραν πολύ. Καί ξεκίνησαν, ἴσως κατόπιν συμφωνίας, νά ὑποτάξουν τόν κόσμον (334), ὁ ἕνας πρὸς τήν Ἀσία, ὁ ἄλλος πρὸς τήν Ἰταλία, ὅπου σκοτώθηκε τό 324. Ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν ὁ πρῶτος πού συγκέντρωσε πραγματικά βασιλικές ἐξουσίες καί πού πῆρε τόν τίτλο τοῦ βασιλιά (ὡς τότε οἱ βασιλιάδες, ἔχοντες πάνω ἀπ' αὐτούς τούς νόμους, λέγονταν ὑπαρχοί).

Μετά τό θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς Ἠπείρου, ἡ Ἠπειρος περιέρχεται στήν ἄμεση κηδεμονία τῶν Μακεδόνων. Κι ὅταν πεθαίνει κι ὁ Μεγαλέξανδρος, περιλαμβάνεται στή μερίδα τοῦ Ἀντιπάτρου. Ὅταν ἡ Ὀλυμπιάδα ἔρχεται σέ ρήξη μέ τόν Ἀντίπατρο, κατεβαίνει στή Μολοσσία καί ἀναλαμβάνει ἡ ἴδια τή διοίκηση, βοηθώντας ὕστερα ν' ἀνέβει στό θρόνο ὁ διωγμένος Αἰακίδης, ἄνθρωπος πρᾶος, πού τήν συντρέχει σέ ὄλα καί μπλέκεται σέ πολλές μάχες μέ τούς ἀντιμαχόμενους φιλόδοξους στρατηγούς τῆς Μακεδονίας. Ὅταν σκοτώνεται σέ μιά μάχη ἐναντίον τοῦ Φιλίππου (ἀδελφοῦ τοῦ Κασάνδρου), τόν διαδέχεται ὁ ἀδελφός του Ἀλκέτας ὁ 2ος, σκληρός καί τυραννικός, πού συνέχισε τούς πολέμους ἐναντίον τοῦ Κασάν-

δρου, ὥσπου δολοφονήθηκε τὸ 307 ἀπὸ τοὺς πολιτικούς του ἀντιπάλους. Τὸν διαδέχεται ὁ Πύρρος ὁ Μέγας, ἡ μεγαλύτερη στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ φυσιογνωμία πού ἀνέδειξε ἡ Ἡπειρος. Στὴν ἀρχὴ βασιλεψε ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ γιό τοῦ Ἀλεξάνδρου *Νεοπτόλεμο* ἀλλὰ πολὺ σύντομα συγκέντρωσε στὰ χέρια του ὅλη τὴν ἐξουσία καὶ ὑπέταξε στὴ δύναμὴ του ὄχι μόνον ὅλη τὴν Ἡπειρο, ἀλλὰ καὶ πολλὲς γειτονικὲς ἐπικράτειες. Ἡ πολεμικὴ του δραστηριότητα ἀναπτύχθηκε πρῶτα ἐναντίον τῆς ἀναρχοῦμενης Μακεδονίας. Ὑστερα διοχετεύθηκε στὴ μεγάλη ὑπερπόντια ἐκστρατεία του ἐναντίον τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας. Τὸ 281 π.Χ. τὸ λιμάνι τῆς Ἀμβρακίας γνώρισε τὴ μεγαλύτερη συγκέντρωση πολεμικῶν πλοίων καὶ ἀποβατικῶν σκαφῶν. Καὶ τέλος στράφηκε στὴν ἐκστρατεία τῆς Πελοποννήσου, σέ δύο κρίσιμες μάχες: τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Ἄργους. Στὴν τελευταία αὐτὴ τὸν περιμένε (271 π.Χ.) ὁ θάνατος, μὲ τὴ μορφή μιᾶς μοιραίας κεραμίδας. *Κεράμω δέ βληθέντα ὑπὸ γυναικὸς τεθνάναι φασὶ Πύρρον.*

Ἡ μορφή τοῦ Πύρρου συνδέεται ἀμεσῶτα μὲ τὴν Ἀμβρακία γιατί μόλις τὴν πῆρε ἀπ' τοὺς Μακεδόνας ἔσπευσε νὰ τὴν κάνει πρωτεύουσά του. Ἡ Ἀμβρακία ἔγινε τὸ σύμβολο τῆς ἡπειρωτικῆς ἐνότητας. Ἀπὸ τότε δὲ πού ὁ Πύρρος ἐλευθέρωσε τὴν Ἀθήνα, φιλοδόξησε νὰ κάνει καὶ τὴ δική του ἔδρα ἐφάμιλλη σέ ὁμορφιά καὶ καλλιτεχνικὴν αἴγλη. Στὴν εὐγενικὴ αὐτὴ προσπάθεια δὲν ἐμποδίστηκε οὔτε ἀπὸ τίς πολεμικὲς περιπέτειες, γιατί ἄφηνε πίσω του ἄξιους συνεργάτες. Μὲ τὸν Πύρρο ἡ Ἀμβρακία γνωρίζει τὴ μεγαλύτερη λαμπρότητα καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τίς πιὸ εὐτυχισμένες πολιτείες. *Εὐτόχει μὲν οὖν καὶ πρότερον ἢ πόλις διαφερόντως, λείει ὁ Στράβων.*

Τὴν πόλιν ἀποτελοῦσαν τρία τμήματα: ἡ Ἀκρόπολις (στό σημερινὸ Ριζόκαστρο), τὸ Πύρρειον (στὴν περιοχὴ ἀγίας Θεοδώρας) καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον (στὴ σημερινὴ Μητρόπολη). Πελώριο καὶ γερό τεῖχος προστάτευε τὴν πόλη, ἀπ' τὸν Ἀμυντικὸ στρατῶνα ὡς τὸ σημερινὸ κάστρο κι ἀπ' τοὺς ἁγίους Θεοδώρους ὡς τὴ Μητρόπολη. Ἰχνη τῶν κυκλωπέων τειχῶν σώζονται ἀκόμη σέ πλεῖστα σημεία. Ὑπῆρχε ἐπίσης μικρότερο ἐσωτερικὸ τεῖχος πού προστάτευε τὴν Ἀκρόπολη. Ἐξ ἄλλου τέσσερα γερά φρουρία προστάτευαν τὴν πόλη, τὸν λιμένα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς: ἡ *Κορώνια* (Κορακονησιά) οἱ *Δεξαμενές*, ἡ *Χαράδρα* καὶ ὁ Ἄμβρακος. Ὑπῆρχαν ἐπίσης τέσσερις μεγαλοπρεπεῖς ναοί, μολοντί πολλὴ ἀμφισβήτηση κυριαρχεῖ ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴ τους θέση: τῆς Ἀφροδίτης (κάτω ἀπ' τὸν Ἀμυντικὸ Στρατῶνα), τοῦ Ἀσκληπιοῦ (στὴ Μητρόπολη ἢ στό χῶρο τοῦ σημερινοῦ Ἀγίου Νικολάου), τῆς Ἀρτέμιδος (στό λόφο τῆς Φανερωμένης ἢ στὴν πλατεῖα Κιλκίς) καὶ τῆς Ἀθηνᾶς (στό χῶρο τοῦ σημερινοῦ φρουρίου). Ἡ πόλη διέθετε δύο θέατρα, τὸ μεγάλο καὶ τὸ μικρό. Κοντὰ στό μικρὸ ὑπῆρχε τὸ *Ἡρῶ τοῦ Αἰνεΐα*, πού εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἀμβρακία στό ταξίδι του πρὸς τὸ Λάτιο. Ἡ πλατεῖα τῆς Ἀμβρακίας στολίζονταν ἀπ' τ' ἀγάλματα τῶν ἐννέα Μουσῶν κι ὅλη ἡ πόλη ἦταν καταστόλιστη μὲ ἄλση, ἀνδριάντες, ἀγάλματα καὶ γενικά μὲ πλῆθος ἔργων τέχνης, μερικά ἀπ' τὰ ὁποῖα ἦταν τοῦ Ζεύξιδος καὶ ἄλλα ἀποδίδονται στό Δίποινο καὶ στόν Σκύλιδα. Ἀνάμεσα στοὺς φιλοσόφους τῆς Ἀμβρακίας ἀναφέρεται ὁ *Κλεόμβροτος*, πού αὐτοκτόνησε πέφτοντας ἀπ' τὰ τεῖχη τῆς.

Μετὰ τὸν Πύρρο βασιλεψε γιὰ λίγο ὁ γιός του Ἀλέξανδρος. Μετὰ τὸν

θάνατό του έμεινε έπίτροπος τής βασιλείας ή γυναίκα του *'Ολυμπιάδα*, ή όποία έγκατέλειψε τήν *'Αμβρακία* και μετέφερε πάλι τήν έδρα του βασιλείου στη Φοινίκη. *'Εκεί* τήν διαδέχεται ό γιός της *Πύρρος*, κι ύστερα άπ' αυτόν ό άδελφός του *Πτολεμαΐος*, πού δολοφονήθηκε άπ' τούς άντιμοναρχικούς, και έν συνεχεία ή κόρη του Πύρρου *Λαοδάμεια*. Αυτή έγκατέλειψε τή Φοινίκη και μετέφερε εκ νέου τήν Πρωτεύουσα στην *'Αμβρακία*. *'Ο* λαός τή δέχτηκε μέ τιμές και τής όρκίστηκε άφοσίωση. Τό δημοκρατικό ρεύμα όμως ήταν κι έδω έντονο και ή *Λαοδάμεια* έπεσε άπ' τό δολοφονικό μαχαίρι του *Μίλωνος* στό ναό τής *'Αρτέμιδος* *'Ηγεμόνης*, όπου είχε καταφύγει ικέτισσα. *'Ο* *Παυσανίας* έξ άλλου λέει πώς, όντας άκληρη, μοίρασε μόνη της τήν έξουσία στό δήμο, όταν έπρόκειτο νά πεθάνει.

Μέ τό θάνατο τής *Λαοδάμειας* σβήνει όριστικά ή δυναστεία τών *Αιακιδών*. *'Η* *'Αμβρακία* διοικείται τώρα μέ διορισμένον άρχοντα πού καλείται *Πολέμαρχος*. Δέν τής μέλεται όμως πιά νά εϋημερήσει. *'Εν*ώ ύπάρχει έν όψει ή ρωμαϊκή άπειλή, *Μακεδόνες* και *Αίτωλοί* έρίζουν για τήν *'Ηπειρο*. Τό 219 π.Χ. ό *αίτωλός* στρατηγός *Δωρίμαχος*, καταλαμβάνει τήν *'Αμβρακία* και τή λεηλατεί άγρια. Λίγο άργότερα πολιορκείται στενά από τόν *Ρωμαίο* *Μάρκο Φούλβιο*. *'Η* φυσική της όχύρωση και ή άνδρεία τών κατοίκων της συντελοϋν ώστε ή πόλις νά άνθίσταται επί καιρό. *'Επεμ*βαίνει όμως ό *φιλορωμαίος* βασιλιάς τών *'Αθαμάνων* *Αμύνανδρος* και πείθει τούς *'Αμβρακιώτες* νά παραδώσουν τήν πόλη οικειοθελώς, μέ συμφωνία, ώστε «*έξελέσθαι τών προεστώτων κακών*». *'Αλλά* ό *Φούλβιος* δέν έτήρησε τή συμφωνία και γύμνωσε τήν πόλη άπ' τούς θησαυρούς της. «*Τά δ' άγάλματα και τούς άνδριάτες και τάς γραφάς άπήγαγον εκ τής πόλεως, όντα και πλείω...*» *Καράβια* όλόκληρα μέ καλλιτεχνήματα φόρτωσε ό *Ρωμαίος* στρατηγός και τάστειλε στη *Ρώμη*. *'Ε*χτισε μάλιστα εκεί και ναό στό μουσηγέτη (;) *'Απόλλωνα*, πού τόν στόλισε μέ τ' *άρπαγμένα* άπ' τήν *'Αμβρακία* *άγάλματα* τών έννέα *Μουσών*.

Τήν καλλιτεχνική συμφορά δέν άργησε ν' ακολουθήσει άλλη, γενικώτερη και άνεπανόρθωτη, όταν ό *Αιμίλος Παϋλος* (167 π.Χ.) έρήμωσε 70 ήπειρωτικές πόλεις, τίς κατάκλεψε, τίς άνέσκαψε και έσυρε σκλάβους 150.000 ήπειρώτες. *'Η* *'Αμβρακία* ήταν μέσα σ' αυτές. *Καμένη*, γυμνωμένη, γκρεμισμένη μέ τούς κατοίκους της σκοτωμένους ή αιχμαλώτους, άπόμεινε μιά πένθιμη άνάμνηση. *Οί* λίγοι διασωθέντες έμειναν στά έρείπια, σέ μιά *'Αμβρακία* πού ήταν πιά άσημος οικισμός. Δέν παρέλειψαν νά στείλουν στη *Ρωμαϊκή* *Γερουσία* ένα ψήφισμα, ζητώντας νά τούς επιστραφοϋν *οί* κλεμμένοι θησαυροί τους. *'Αλλ'* έμειναν φυσικά χωρίς άπάντηση.

"Όταν σ' άνάμνηση τής νίκης του *'Οκταβίου* στό *Ακτιο* (31 π.Χ.) χτίστηκε ή *Νικόπολη*, *άρκετοί* άπ' τούς *'Αμβρακιώτες* πήγαν κι έγκατεστάθηκαν στην καινούργια πολιτεία.



ΚΩΣΤΑΣ ΦΡΟΝΤΖΟΣ
Ο ΗΠΕΙΡΟΛΑΤΡΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΠ. ΑΝΑΛΟΓΙΔΗ

“Όσοι τολμοῦν καί μιά ἀπλή σκιαγράφηση μιᾶς χαρισματικῆς καί πληθωρικῆς προσωπικότητος, μεστής ἀπό προσφορά καί δράση, ὅπως ὁ Κώστας Φρόντζος, ξέρουν καλά ὅτι δέν θά μπορέσουν νά τό πετύχουν, ὄση γνώση, κριτική εὐθύτητα καί ἀγαθή προαίρεση καί ἄν ἔχει ἡ γραφή τους.

“Ἄν σήμερα τό ἐπιχειροῦμε ξέρουμε ὅτι τό χέρι μας καθοδηγεῖται ἀπό τό χρέος, τό σεβασμό καί τήν ἀνάγκη, ἄν θέλετε, νά εἰπωθοῦν μερικές ἀλήθειες καί πικρές ἀκόμη ἀλήθειες, πού ἡ κοινή προσπάθεια ἀλλά καί ἡ ἀπόσταση ἀπό πρόσωπα καί πράγματα «ἐπέκεινα» τοῦ Ἐραχθοῦ μᾶς τό ἐπιβάλλει καί μέ ἄνεση τό ἐπιτρέπει. «Γνώσεσθε τήν ἀλήθειαν καί ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς». Σωστός ὁ Λόγος.

Ἐὸ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ», οἱ ἄνθρωποι πού κατὰ καιροῦς διακόνησαν σ’ αὐτόν καί αὐτός πού ὑπογράφει εἶχαν τό προνόμιο καί τήν τιμὴ νά τόν γνωρίσουν καλά σέ μιά σκληρή καί παράλληλη πορεία ἀπό τά πρῶτα της ἀκόμη βήματα.

Πρᾶγμα φυσικό ἀφοῦ ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ἦταν ὁ μέγας ἀδελφός τῆς ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ καί αὐτή ἦταν μόνο ἓνα ὄνομα, Κώστας Φρόντζος.

“Ἄς μὴ γελιόμαστε καί ἡ πρακτική τῆς ζωῆς καί ἡ δυναμική τῶν πραγμάτων καθιερώουν πολλές φορές καί ταυτόσημες ἔννοιες καί ἀβίαστους συνειρμούς.

“Ἄν γιά τήν Ἄρτα, Ἄρτα καί σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» εἶναι πράγματα ταυτόσημα, τό ἴδιο καί περισσότερο ἰσχύει καί τό δίπτυχο Ἐταιρεία Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν — Φρόντζος ἀφοῦ συμβαίνει ὁ ἴδιος νά εἶναι καί ὁ γεννήτορας καί ὁ ἀλάθητος ποδογέτης της.

Ἐὸ Κώστας Φρόντζος ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα μιά πολυεδρική προσωπικότητα μέ ἐκπληκτική ἐμβέλεια δράσης πού ὁ ἴδιος ἐπικέντρωσε σ’ ὀλόκληρο τόν Ἡπειρωτικό χῶρο. Γιατί τόν ὠραῖο αὐτόν εὐπατρίδη δέν τόν ἔθελεγε τίποτε ἄλλο ἀπό τήν Ἡπειρο, πού πολύ τήν ἀγάπησε καί περισσότερο τήν ὑπῆρέτησε.

Ἄνθρωπος μέ κουλτούρα Εὐρωπαϊοῦ, μέ πνευματική καί αἰσθητική συγκρότηση ἄσπογη, μέ προσόντα ἀναντίρρητα ἠγετικά πού τά χαρακτήριζε φιλοπατρία καί βαθειά ἐνόραση, ἦταν φυσικό νά προαισθανθεῖ τήν ἐπερχόμενη ἀλλοτριώση κάθε παραδοσιακῆς μας ὁμορφιάς σ’ ἓνα εὐρύτατο δυστυχῶς μέτωπο καί νά ἀγωνιστεῖ μέ τόν ἥρωικό καί ἀλάθητο τρόπο πού αὐτός ἤξερε γιά τήν σωτηρία τους. Πάλαιψε ὁ Φρόντζος καί μέ νύχια καί μέ

δόντια. Γνώριζε καλά ότι μόνο η διατήρηση αυτής της πανέμορφης πολιτιστικής μας ταυτότητας, σε συνάρτηση με τη διάσωση της παράδοσης θά ήταν πέρα από το έρμα συγκράτησης της εθνικής μας συνείδησης και το γοητευτικό μας πλεονέκτημα απέναντι στους ξένους.

Ἡ «εἰδοποιός διαφορά» δηλαδή στήν ψυχική ἀνυδρία καί στήν πληκτική τεχνολογική τυποποίηση πού κουβαλοῦσαν ἀναπότρεπτα οἱ νέοι καιροί. Γιά τό πιστεύω του, πατριώτης καθώς ἦταν ἑκατό τοῖς ἑκατό πάλαιψε σέ πολλές μάχες ἀπό πολλές θέσεις.

Δίνει φυσικά τό παρόν στήν Ἑθνική Ἀντίσταση γιά νά ὑπάρχει ἐλεύθερη πατρίδα καί σχεδιασμός.

Στήν ἀπόφασή του νά ὑπηρετήσῃ τήν Ἡπειρο γενικώτερα καί νά ὑλοποιήσῃ τά ὀράματά του μπλαίνει στήν πολιτική — εἶχε ὅμως τό ἀτύχημα νά ἔχει «ἀνάστημα» καί ὅπως συμβαίνει δυστυχῶς στήν πολιτική ιδιαίτερα στόν τόπο μας, ἐνῶ ἀγαπήθηκε ἀπό τούς πολλούς, μισήθηκε καί πολεμήθηκε τρομερά ἀπό τούς λίγους, τούς ἀνεπαρκεῖς καί τούς ἀνάξιους πού πάντοτε τούς τρομάζει ἡ σύγκριση.

Τό ἀνάστημα ἔπρεπε νά γκρεμιστεῖ, ἡ ἐπιτυχημένη πορεία νά σταματήσῃ. Ἀδίστακτοι καθώς ἦταν τό πέτυχαν. Ξέρουν τρόπους αὐτοί. Κέρδισαν οἱ οὐτίδανοί καί ἔχασε ἡ πολιτική, ἡ πατρίδα μας καί ἡ Ἡπειρος ἀμεσώτερα ἕνα δημιουργικό ἔργο, κατ' ἐξοχήν Ἑθνικό ἔργο.

Γιατί εἰλικρινά, εἶναι πιστεύουμε κοινή πίστη, ὅτι ὁ τότε πρωτοδημιούργητος Τουρισμός τῆς Ἑλλάδος πολλά θά εἶχε κερδίσει ἂν τά πρῶτα του βήματα καθοδηγοῦσε ἡ φαντασία καί ἡ δραστηριότητα τοῦ Κώστα Φρόντζου. Αὐτοῦ τοῦ ἀπαράμιλου συνταιριαστέῃ τῆς παράδοσης μέ τίς ἀπαιτήσεις τῶν νέων καιρῶν.

Ἀσυμβίβαστος ὅμως καί πεισματάρης καθώς ἦταν, δέν ἔσκυψε τό κεφάλι. Τό ὀρμητικό ποτάμι δέν τό σταματάει κανένα πρόχωμα, γιατί ἂν δέν τό παρασύρει ξέρεῖ νά τό παρακάμπει. Λάθησαν οἱ διῶκτες του. Ἡ πορεία δέν σταμάτησε, συνεχίστηκε. Γνωρίζει πλέον καλά ὅτι ἀπό δῶ καί πέρα θά πρέπει νά προστατεύσῃ ἀποτελεσματικά τό ἔργο πού θά δημιουργήσῃ στηριζόμενος μόνο στίς δικές του δυνάμεις.

Χτίζει μέ μαστοριά καί ταχύτητα τό λαμπρό καί καλά περιχαρακωμένο μετερίζι του, τήν «Ἐταιρεία Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν». Ἀπ' αὐτή θά πολεμήσῃ καί θά δημιουργήσῃ.

Δραστήριος καί ἐνθουσιώδης πάντα, ἐξασφαλίζει μιά στέρεα ὑποδομή καί μιά οἰκονομική αὐτάρκεια ὥστε τό ἔργο νά μὴν κινδυνεύει ἀπό κανένα ἐχθρό καί πολέμιο.

Ἐμεῖς στήν Ε.Η.Μ. θά σταθοῦμε γιατί ξέρουμε καλά, ὅτι αὐτό ἦταν τό ἔργο τῆς ζωῆς του, ἀφοῦ μέσα ἀπ' αὐτή ἔδωσε τό πλούσιο καί πολλαπλό ἔργο πού καταξιώθηκε τόσο πολύ στή συνείδηση τοῦ Λαοῦ μας ὥστε ἔχασε κάθε ἐπί μέρους ὀνομασία καί πῆρε τήν ὀνομασία Φρόντζου. Μιά ὀνομασία πού θά κρατήσῃ χρόνια (ἔτσι θέλουμε νά πιστεύουμε) πέρα ἀπό τό ἐφήμερο τέρμα τῆς διαδρομῆς τοῦ δημιουργοῦ.

Τήν ἀγάπησε ὅμως πολύ αὐτή τήν Ἐταιρεία ὁ Κώστας Φρόντζος, τήν λάτρεψε θά λέγαμε μέχρι τήν παραφορά. Στό μεγαλόπρεπο Πνευματικό Κέντρο πού δημιουργεῖ ἀνθεῖ κάθε μορφῆ πνευματικοῦ λόγου καί τέχνης.

Καί δέν στέκεται μόνο στήν αὐστηρή παράδοση ἀλλά πρωτοπορεῖ ἀγκαλιάζοντας καί τίς σύγχρονες ἐπιθυμίες τῶν νέων μας. Ἐναφέρω ἐνδεικτικά τά «Μουσικά Νειάτα». Θεσμός πρωτόγνωρος τότε.

Ἐοδοιοπορεῖ μόνος κάθε γωνιά τῆς Ἡπείρου καταγράφοντας κάθε εἶδους μνημῆς καί συλλέγοντας κάθε μορφῆς παραδοσιακό ὕλικό. Διασώζει ἔτσι τίς φορεσιές κάθε περιοχῆς, τό Περίτεχνο Ἡπειρωτικό κέντημα, τό ψηφιδωτό, τίς λυχνίες, τά ξυλόγλυπτα, τά στολίσματα κάθε μορφῆς.

Καταγράφει τά ἦθη, τά ἔθιμα, τό τραγούδι, τούς θρύλους, καθετί πού δίνει νόημα καί ὁμορφιά στό κολαστήριο τῆς σημερινῆς μας ζωῆς. Τήν ψυχή τῆς Ἡπείρου διασώζει ὁ Φρόντζος.

Μετά τή Δώρα Στράτου ὁ Φρόντζος εἶναι ἐκεῖνος πού πρωτοπορεῖ στήν προβολή τῶν παραδοσιακῶν μας χορῶν μέ τήν ἴδρυση τοῦ συγκροτήματος τῆς Ε.Η.Μ. πού περιτρέχει κάθε γωνιά τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἑλλάδος καί τῆς ξένης ἀκόμη.

Διαμορφώνει ἕνα ὁλόκληρο λόφο καί στήνει ἐκεῖ τό ξακουστό περίπτερο τῆς ΕΗΜ πού κυριολεκτικά δέν ὑπάρχει ἐπισκέπτης τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων πού νά μήν πέρασε ἀπ' ἐκεῖ γιά νά ἀποθέσει τό θαυμασμό του γιά τό ἔργο πού προβάλλει τά Γιάννενα τόσο, ὅσο καί ἡ ξακουστή τους λίμνη.

Κάτι ξέρεῖ ὁ λαός πού λείει στό περίπτερο τοῦ Φρόντζου. Δέν εἶναι μόνο αὐτό, εἶναι ἀκόμα τό περίπτερο στίς Πηγές τοῦ Λούρου, τά Λιθαρίσια, ἔργα πού φέρνουν τή δική του περίτεχνη αἰσθητική σφραγίδα.

Στίς προθέσεις μας δέν εἶναι ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ἔργων του. Μνημονεύουμε ἐνδεικτικά τό ὠραῖο ὑπαίθριο θέατρο γιά τίς καλλιτεχνικές ἀνάγκες τῆς Ἐταιρείας καί σταματᾶμε στό μελετητικό καί ἐκδοτικό ἔργο. Ἄλλοι χρέος ἔχουν νά σταθοῦν ἀναλυτικά στό καθένα. Γιά κάθε Ἡπειρώτη ὅμως θά ἦταν ἀσέβεια ἄν εὐλαβικά δέν σταματοῦσε στήν ἰδιαίτερη μνημόνευση τῶν Δωδωναίων.

Ἐστερα ἀπό ἑκατοντάδες χρόνια ἀνασύρει ἀπ' τή λησμονιά ἕνα ἐγκαταλειμένο ἀρχαῖο θέατρο καί ἕνα νεκρό θεσμό γιά νά τοῦς δώσει ζωντάνια ἀπό τή ζωντάνια του καί λάμψη καί ὁμορφιά ἀπό τήν ὁμορφιά τῆς ψυχῆς του. Καί ἐκεῖ πού θρηνοδοῦσαν τά νυκτόβια πουλιά ἀρθρώνεται πάλι ὁ ἀρχαῖος θεατρικός λόγος. Στό δέ προσκλητήριο του προστρέχει ἀπό κάθε Ἡπειρωτική γωνιά τό «Κοινόν τῶν Ἡπειρωτῶν» καί οἱ Πανέλληνες σ' ἕνα προσκύνημα στό ἀρχαῖο κάλλος πού παίρνει μέ τήν ὁμαδικότητά του, τήν γραφικότητα καί τόν ἐνθουσιασμό ἑνός ἀτέλειωτου λαϊκοῦ πανηγυριοῦ. Καί νά σκέπτεται ἀλλοίμονο κανένας ὅτι τό τεράστιο αὐτό ἔργο τῆς ΕΗΜ τό πραγμάτωσε οὐσιαστικά μόνος, κατάμονος.

Γιατί αὐτός ὁ «αὐταρχικός», αὐτός ὁ «μή συνεργάσιμος» ὁ καινούργιος Ἀλῆ-Πασᾶς, γιατί καί ἔτσι τόν εἶπανε δυστυχῶς μερικοί, ἤξερε νά μή γονατίζει μπροστά σέ ὅποια δυσκολία. ἤξερε πολύ καλά ἐκεῖνο πού δέν βόλευε τούς ἀνήμπορους, τούς λιπόψυχους καί τούς ἐπιδειξίες, ὅτι ἡ δημιουργία βρίσκεται σέ μόνιμη ἀντίθεση μέ τόν ἀτέρμονα σκεπτικισμό, τίς βυζαντινολογίες καί τά κούφια λόγια. Δέν φταίει αὐτός γιατί ὁ μόνιμος ἐνθουσιασμός του, τό κοφτερό του μυαλό καί ἡ σκληρή ἐργατικότητά του, πλήρωνε μέ ἐπάρκεια τά κενά πού δημιουργοῦσαν ἡ ἀβουλία, τό ράθυμο πνεῦμα καί τελικά ἡ λιποταξία τῶν συνεργατῶν του.

Κι όμως δέν μνησικακούσε ο Φρόντζος ούτε για τίς λιποταξίες ούτε τό χειρότερο για τίς κατηγορίες πού τίς συνόδευαν. Τά αντιπαρέρχονταν και προχωρούσε μέ μεγαλύτερο πείσμα έτσι πού θά έλεγεσ ότι τόν έθελγε ή μονήρης πορεία.

Τό κενό πού άφησε ο χαμός του είναι δυστυχώς σήμερα ή πειστικότερη έπιβεβαίωση τών άρετών του και τό ήχηρό ράπισμα στίς μικρότητες τών κατηγορών του.

Κάπου πρέπει, άν υπάρχει ακόμη γενναιότητα, οί τύψεις νά έλοχεύουν. "Όχι δέν αγάπησε τά αξιώματα και τίς φανφάρες ο Φρόντζος, τή δράση βίωσε και τίποτε άλλο. 'Η συνέχεια τής ζωής του τό έπιβεβαιώνει. 'Αφού δέν άρκέστηκε ποτέ στό ότι έδωσε.

Πληθωικός σέ ενεργητικότητα και σχεδιασμούς καθώς ήταν και μεστός πλέον άπό σοφία και πείρα, σέ κάποια στιγμή διαπίστωσε ότι ή ΕΗΜ δέν μπορούσε θεσμικά πλέον νά του ίκανοποιήσει τά ευρύτερα όράματα.

Στό μετερίζι της άσφυκτιούσε. Πόθησε και πάλι τόν άνοιχτό χώρο πού προσφέρονταν στά μεγάλα σχέδια και ξαναγουρίζει στήν πρώτη του αγάπη, τήν πολιτική. Τώρα όμως ξέρει ότι τά μεγάλα πετάγματα στους ευρύτερους χώρους του είναι άπαγορευμένα άφού τά φτερά τών άετών ψαλιδίζονται. Πληρωμένη βέβαια εμπειρία. "Έτσι άποφασίζει νά άφιερωθεί στά Γιάννενα στηριζόμενος μόνο στό λαό τους, πού τόσα έκανε γι' αυτόν. 'Αντιμετωπίζει και πάλι τήν οργανωμένη αντίδραση τής φεουδαρχίας, τά κόμματα και τό χειρότερο τήν άδιαφορία μιās μερίδας του Λαού πού δέν μόρεσε νά σταθει στό ύψος τών έργων του γι' αυτόν.

Χάνει για λίγους ψήφους. 'Αργότερα ή μέν φεουδαρχία άπό πολιτική άνάγκη, ο δέ λαός άπό έπιθυμία νά ξεπλύνει τήν ντροπή τής προηγούμενης άχαριστίας, τόν άναδείχνει πρώτο πολίτη.

Κι όταν εκείνος ευπιστος όνειροπόλος (προνόμιο μά και παγίδα τών μεγάλων) άπλώνει τά μεγαλεπήβολα σχέδια για ύλοποίηση τών υποσχήμενων τό πολιτικό ιερατείο έντρομο του άρνείται κάθε συνδρομή άθετώντας κάθε είδους δέσμευση. "Ηθελαν άπλά τή Δημαρχία κι όχι φυσικά τό Φρόντζο Δήμαρχο. Ζακχαίοι τής πολιτικής βλέπεις ήταν οί άνθρωποι. 'Ο Κώστας Φρόντζος όμως, φύση υπερήφανη και γενναία καθώς ήταν έχει τή δύναμη νά άπολακτίσει τό φαλκιδευμένο πλέον αξίωμα και άηδισμένος νά κλειστεί στό άπαρτο κάστρο του, τήν ΕΗΜ. Και μόνη αυτή ή παραίτηση, άγνωστη σήμερα πολιτική πράξη, άποτελει τήν άπάντηση σέ όσους μικρόψυχα και επιπόλαιο τόν άποκάλεσαν φιλόδοξο. Σάμπως ή ευγενική φιλοδοξία νά είναι ντροπή και ο φθόνος των προτέρημα. 'Από δώ και πέρα ή άρρώστεια, ή άηδία κι ο άδυσώπητος χρόνος θά άρχίσουν τό δικό τους φθοροποιό έργο.

'Από μιá παράλληλη και μακρά άδελφική πορεία, τί νά πρωτοθυμηθει κανένας άπό τόν ύπέροχο αυτόν ευπατρίδη και άξέχαστο φίλο για νά καταγράψει σάν θύμηση;

Θά σταθώ σέ δυό μόνο σκηνές γιατί περιέχουν τό παράδειγμα και τίς ύποθήκες πού προέχουν.

Πρόεδρος τότε του «ΣΚΟΥΦΑ» έγώ και προγενέστερος ο Κώστας Τσέτης. 'Επίσκεψη όπως πάντα στό «σπίτι» του τήν ΕΗΜ. Στο τεράστιο αυτό κτίριο,

κατάμονος ψυχή και στοιχείο μαζί θα 'λεγες συνδούλιζε μιὰ πλούσια φωτιά καθισμένος στά μπάσια τῆς παραδοσιακῆς σάλας. "Όμοιος «πασάς» ὅπως τόν ἀποκαλοῦσαν οἱ ἄσπονδοι φίλοι του, χωρίς ὅμως ἀξιοματούχους και ὑποτακτικούς. Γιατί αὐτός ἦταν τίς πιό πολλές φορές ὁ Πρόεδρος, αὐτός ὁ Γραμματικός, αὐτός ὁ "Εφορος, αὐτός ὁ φύλακας και ὁ κλητήρας. "Ό ἀφισοκολητῆς ἀκόμη.

Μόνο ὅσοι διακόνησαν ἀπό τὴν Προεδρική θέση, αὐτοὶ μόνον μποροῦν νὰ ξέρουν πόση μοναξιά, πόση ἀπογοήτευση πολλές φορές και πόση παγωνιά ἔχει πάντα ἡ κορυφή στους πνευματικούς και πολιτιστικούς Συλλόγους. Τέλος ἡ παρένθεση. Εἶπαμε γιὰ τὰ παλιά, εἶπαμε γιὰ τὰ τρεχούμενα, κάναμε τίς ἀντιδιαστολές ἀνάμεσα στους δύο Συλλόγους μακαρίζοντάς τον γιὰ τίς καταστατικές του δομές και τὴν οικονομική αὐτάρκεια πού τοῦ ἐξασφάλιζαν τουλάχιστον τὴν ἔλλειψη ἐσωτερικῶν τριβῶν. Κούνησε τὸ κεφάλι του και μᾶς εἶπε: «Μπορεῖ νὰ ἔχετε δίκη. "Εσεῖς ὅμως ἔχετε ἕνα μεγάλο προτέρημα. Τὴν ὁμαλή και ἐπιτυχημένη πάντα διαδοχή. "Επιβιώνετε σχεδόν ἕναν αἰώνα. Δέν κρίνω τὰ ἀναστήματα τῶν Προέδρων σας, ξέρε ὅμως ὅτι εἶναι ὅλα ἰσοῦψῆ και μέ ἀγάπη γιὰ τὸ Σύλλογο. Φεύγει ὁ ἕνας ἔρχεται ὁ ἄλλος χωρίς ταλαντώσεις γι' αὐτὸ δέν ἀνησυχῶ γιὰ τὸ μέλλον τοῦ "ΣΚΟΥΦΑ"».

Τόλμησα τότε τὴν κρίσιμη και στενόχωρη ἐρώτηση. Πρόεδρε ἔχεις ἐτοιμάσει τὴ δική σου κάποτε διαδοχή; Κούνησε ἀκαθόριστα τὸ κεφάλι του, ἀνακάτεψε χωρίς λόγο τὴ φωτιά, δέν μίλησε ἀλλὰ κοίταξε, μέ σημασία πιστεύω, πάνω ἀπό τὴν περίτεχνη ὀροφή, τούς οὐρανούς. Σίγουρα τότε ἐκεῖ εἶχε ἕναποθέσει τίς προσδοκίες του κι ἀπό ἐκεῖ σήμερα αὐστηρά και μέ λαχτάρα ἐποπτεύει.

Γενάρης τοῦ 69. Στὴν "Αρτα ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» γιορτάζει τὴν ὁμορφότερη στιγμή τῆς ζωῆς του. Τὰ ἐγκαίνια τῆς δικῆς του, ἐπὶ τέλος Πνευματικῆς Στέγης. Πρῶτος ἀνάμεσα στους ἑορταστές ὁ Κώστας Φρόντζος, ἡ φιλόλιγνη ὁμορφὴ και ἀριστοκρατικὴ φιγούρα. Βασικός ὁμιλητῆς εἶπα σέ κάποια ἀποστροφή τοῦ λόγου μου ὅτι «ἂν πρέπει νὰ υαυμάζει κανεὶς κάτι, εἶναι τὸ πῶς κατόρθωσε ὁ Σύλλογος αὐτός νὰ ἐπιβιώσει, ἐπὶ ἕνα σχεδόν αἰώνα, ἀπό τίς ἀντιδράσεις και τὸ φθόνο, εὐτελεῆ ἄνθη πού εὐδοκιοῦν δυστυχῶς στά θερμοκήπια τῶν μικρῶν πόλεων». Πράγματι ριγῶ καθὼς ἀποκρυπτογραφῶ ἀπό τὸ μαγνητόφωνο τὰ λόγια του. Γιατί ὁ Φρόντζος δέν ἦταν μόνον ἐξαίρετος ὁμιλητῆς ἀλλὰ και βαθύς φιλόσοφος. Φύση γενναία ἤξερε νὰ ἀποδίδει και τόν ἔπαινο και τόν ψόγο. "Όχι δέν ἦταν ἐγωιστῆς ὁ Φρόντζος, δίκαιος ἦταν.

"Επειδὴ ἔχω τὴν βεβαιότητα, ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ δέν εἶναι ἕνας συμβατικός χαιρετισμός, ἀλλὰ μιὰ βαρειά και ὠραία μαζί ὑπόθηκη πρὸς ὄλους τούς "Ηπειρώτες και ἰδιαίτερα τούς πνευματικούς ἀνθρώπους, γι' αὐτὸ και τὸ καταγράψω αὐτούσιο ὅπως ἡ ψυχή του πιστεύω θὰ τὸ ποθοῦσε. Εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια ἀπό τότε και δέν ἔχασε τίποτε μά τίποτε ἀπό τὸ φιλοσοφικὸ εἰδικὸ του βάρος. Εἶναι ἕνα κείμενο προφητικὸ. Εἶπε ἀπευθυνόμενος στους ἀγαπητούς "Αθαμάνες και "Αμβρακιώτες, ἀκριβῶς αὐτά:

«Κύριε Πρόεδρε τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου τῆς "Αρτης, τερματίζετε μέ τὴν παρουσία σας εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ Συλλόγου τὴν τρίτην γενεάν ἀπό τῆς ἰδρύσεως. "Απετέλεσε ὁ "ΣΚΟΥΦΑΣ" τὴν συνισταμένην τῆς

πολιτιστικής ύποδομής τῆς Ἡπείρου ὅλης, ἐπὶ μίαν δεκαετίαν. Ἄλλὰ συνέχισε τὴν δραστηριότητά του ὡς ἐκπρόσωπος πνευματικός ὀλοκλήρου τῆς Ἡπείρου καὶ γιὰ ἄρκετό καιρό. Γιὰ τὸν λόγον αὐτόν ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ ὅλου Ἡπειρωτικοῦ χώρου πρέπει νὰ ἐκδηλοῦται.

Τὰ συγχαρητήρια εἶναι κενός λόγος. Ἐθαύμασα καὶ θαυμάζω τὴν Ἀποστολικὴν σας διακονίαν ὧν ὅσων ὑπηρετήσαν τὸ «ΣΚΟΥΦΑ» καὶ ἐλπίζω ὅτι μὲ τὸ αὐτὸ περιεχόμενο θὰ ἐργασθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι. Εὐχομαι ἡ νέα γενιά ἀνάλογα μὲ τὶς δικές μας θυσίες νὰ βρεῖ τὸ δρόμο καὶ νὰ μιμηθεῖ.

Καὶ κάτι τελευταῖο. Δέν γεννᾶται ζήτημα ἢ ζωὴ προχωρεῖ καὶ φυσικὰ ἔχει τὰ δικαιώματά της. Ἄλλὰ ἂν ἡ ζωὴ προχωρεῖ ἀποκομμένη ἀπὸ τὶς παραδόσεις δέν εἶναι ζωὴ ἀνθρωπιᾶς, αὐτὸ τουλάχιστον πιστεύουμε. Ἡ πολιτιστικὴ αὐτὴ συνισταμένη τῆς Ἄρτης κρατώντας τὴ φύτρα τῆς παραδόσεως καὶ βάζοντάς τη στό θερμοκήπιο τῶν νέων ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς, ἄς κινηθεῖ. Ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ἔχει καὶ μιὰ ἄλλη βαρεῖα κληρονομιά, τὸ ὄνομά του. Ἔχει τὸ ὄνομα ἑνός Ἡπειρώτου ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τὰ γήινα γιὰ νὰ ἀφοσιωθεῖ εἰς τὰ Ἐθνικά καὶ τὰ ἠθικά. Θὰ πρέπει πάντα οἱ νέοι νὰ ὀραματίζονται τὴν πορεία του στη ζωὴ, ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους. Ἡ Ε.Η.Μ. ἀδελφὴ τῆς ὀργανώσεώς σας, παρκολουθεῖ πάντοτε μὲ ἐνδιαφέρον καὶ θὰ παρακολουθεῖ καὶ σὲ πολλὰ θὰ σᾶς μιμεῖτε.

Νὰ πῶ καὶ κάτι. Ὑπαινίχθη ὁ κ. πρόεδρος ἀντιξοότητες. Πρὸς Θεοῦ. Μείναμε λίγοι Ἡπειρώτες εἰς τὸν τόπο μας. Οἱ λίγοι πού μείναμε ἄς εἴμαστε ἀδελφωμένοι καὶ ἀγαπημένοι καὶ ἄς μὴ ἀντιδροῦμε ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον γιὰ νὰ συντηρήσουμε τὴν παράδοση τοῦ Ἡπειρωτισμοῦ, διότι ἔχουμε χρέος νὰ τὴν συντηροῦμε καὶ νὰ τὴν προαγάγουμε. Ὁ Ἡπειρωτικὸς διαφωτισμὸς ἦταν ἐκεῖνος πού προπαρασκεύασε τὴν Ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος. Βαρεῖα κληρονομιά. Ἄς ἀφήσουμε τὶς μικρόχαρες σκέψεις καὶ τὶς μικροψυχίες, ἄς καταλάβουμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον κι ἄς ζήσουμε ἀδελφικά. Καὶ πάλι ἐπαναλαμβάνω, ξεριζώνεται ὁ Ἡπειρωτισμὸς, ἀπ' τὸν Ἡπειρωτικὸν ἄνθρωπον. Κρατήστε τον νὰ τὸν κρατήσουμε».

Αὐτὸς ἦταν ὁ Κώστας Φρόντζος, ὁ ἐραστής τῆς Ἡπείρου, τῆς λεβεντιᾶς καὶ τῆς ὁμορφιάς.

Μὲ τὸ χαμό του ἡ Ἡπειρος φτᾷχυνε, γιὰτὶ ἀναστήματα σάν τὸ δικό του, οἱ δεκαετίες καὶ ὄχι τὰ χρόνια γεννᾶνε.

Συγχωρήστε μου ἂν θέλετε καὶ τὸν πληθωρικὸ καὶ ἴσως τὸν ἀσύμμετρο λόγο. Λόγια ὅμως γιὰ τέτοιες προσωπικότητες καὶ ἔργο δέν μπαίνουν ποτέ σὲ καλοῦπια. Πολὺ δὲ περισσότερο ὅταν ἀθόρυβα καὶ Χριστουγεννιάτικα καθὼς ἔφυγε γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι, μᾶς στέρησε τὸ χρέος νὰ ξεπροβαδίσουμε τὸ δάσκαλο, τὸ φίλο καὶ τὸν ὀδηγὸ μας ὅπως ἡ καρδιά μας θὰ τὸ ἔθελε.

Σήμερα μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» καὶ οἱ ἄνθρωποι του οἱ Ἀθαμάνες καὶ οἱ Ἀμβρακιώτες τοῦ δίνουμε τὴν ὑπόσχεση πού κάποτε ζήτησε.

Θὰ κρατήσουμε γερὰ Πρόεδρε.

Χέρι-χέρι μὲ τὴν Ἐταιρεία Σου πού σ' αὐτὴ πέφτει ὁ μεγαλύτερος κληρὸς (ἄς μὴ τὸ ξεχνάει) μὲ τὸ «Κοινὸν τῶν Ἡπειρωτῶν» θὰ διαφυλάξουμε τὸν Ἡπειρωτισμὸ σου στό πείσμα τούτων τῶν δίσεκτων καιρῶν.

Γαλήνιος ἀναπαύσου.



Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΔΩΡΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ*

Μετάφραση: Πατρούλας Μάλιου

MICHELL AVEROFF

‘Ο ‘Ιωάννης Πετραλίφας,¹ ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας, ἦταν ἡγεμόνας τῆς Μακεδονίας. Ἦταν ἐγκατεστημένος στή Θεσσαλονίκη πρὶν ἀπ’ τὴ φράγκι-

1. *Πετραλίφες*: κατάγονταν ἀπὸ τὴ Νορμανδία ἀλλὰ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἰταλία. ‘Ο πρόγονός του Πέτρος ‘Αλίφας ἦταν γιὸς κάποιου Robert, πού ἰσχυρίζοταν ὅτι κρατοῦσε ἀπὸ τοὺς πρίγκηπες τοῦ Caroue (: Καπού). Κατοίκησε τὴν ‘Αλίφα, κομόπολη στὴν περιοχή τῆς Caserta (: Καζέρτα). ‘Ο Πέτρος ‘Αλίφας ἄρχισε νὰ ὑπηρετεῖ στό στρατό τοῦ Robert Guiscard (: Ρομπέρ Γκουισκάρ) ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς νορμανδικῆς εἰσβολῆς στὴν Ἡπειρο καὶ πολέμησε τὸν ‘Αλέξιο Κομνηνὸ στὸ Δυράχιο (1082). ‘Αλλὰ στὴν πραγματικότητα εἶχε ἤδη μαλώσει μὲ τοὺς συμπατριῶτες στὸν Τάραντο. ‘Επίσης μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Guiscard (: Γκουισκάρ) ἀποφάσισε νὰ καταταχτεῖ στὶς βοηθητικὲς δυνάμεις πού τὶς ἀποτελοῦσαν Ῥωμαῖοι στρατιῶτες πού πολεμοῦσαν κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ ‘Αλεξίου στὴν Ἀντιόχεια ἐναντὶα στοὺς Τούρκους. ‘Ο Αὐτοκράτορας γιὰ νὰ τὸν ἀποζημιώσῃ τοῦ ἀναγνώρισε τὴν κυριαρχία τῆς Καισαρείας.

‘Η Ἄννα Κομνηνὴ στὰ κείμενά της τὸν περιγράφει ὡς ἕνα ἄνθρωπο τοῦ ὁποῖο ἡ εὐθύτητα ἀπέναντι στὸν χωροδεσπότη του δὲν ἄφηνε καμιὰ ἀμφιβολία. Τὸ 1107 μετὰ τὸν πόλεμο μὲ τὸν Bohemond στὸ Δυράχιο γιὰ λογαριασμό τοῦ ‘Αλεξίου, ὁ Πέτρος ‘Αλίφας ἐγκαταστάθηκε στὴ Démostica (: Ντεμότικα) στὴν περιοχή τοῦ Διδυμότειχου στὴ Θράκη, ὅπου ἡ οἰκογένειά του ἔμεινε μέχρι τὴν κατάκτηση. Στὸ μεταξύ ἐξελληνίστηκαν τελείως. Τὸ 1109 ἡ ὑπογραφή τοῦ Πέτρου βρίσκεται στὴ συνθήκη εἰρήνης πού ἐγίνε ἀνάμεσα στὸν Bohemond καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸ ἀντιπρόσωπο. Σαράντα χρόνια ἀργότερα ὁ Νικήτας Χωνιάτης μᾶς διηγεῖται τὴν ἀνδραγαθία τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Πετραλίφα ἀπὸ τὸ Διδυμότειχο κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Κέρκυρας ἀπὸ τὸν Μανουὴλ τὸν Α΄. Δύο ἄλλα μέλη αὐτῆς τῆς οἰκογένειας ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ ‘Αλέξης Πετραλίφας μνημονεύονται ἀνάμεσα στοὺς «ἄρχοντες τῆς Κωνσταντινουπόλης πού συνωμότησαν ἐναντίον τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Β΄ (1167-1175). Περίπου εἴκοσι χρόνια ἀργότερα κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο Αὐτοκράτορα, βλέπουμε ἕναν ἄλλο Ἰωάννη Πετραλίφα τοῦ Σεβαστοκράτορα νὰ ἔχει τὸν τίτλο τοῦ Κυβερνήτη τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. ‘Αλλὰ τὴ στιγμή τῆς πτώσης τῆς Κωνσταντινουπόλης ἡ οἰκογένεια χωρίζεται ἀνάμεσα στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Νίκαια. ‘Ο ‘Ιωάννης Πετραλίφας ἀφοσιώνεται στὴ Νίκαια καὶ γίνεται «Χαρτουλᾶριος» τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη τὸ 1237. ‘Η ἀδερφή του Μαρία παντρεύτηκε τὸ Θεόδωρο Ἄγγελο τῆς Ἡπείρου ἐνῶ δύο ἀπὸ τὰ τέσσερα παιδιά του παντρεύτηκαν μὲ Ἡπειρώτες. ‘Η Μαρία τοῦ Φραντζέσκο τὸ γιὸ τοῦ Μάιο Ὁρσίνη τῆς Κεφαλονιάς καὶ ἡ Θεοδώρα ἡ πιὸ ἐπιφανὴς τῆς οἰκογένειας (αὐτὴ πού ἀργότερα ἀγίασε). ‘Η Θεοδώρα παντρεύτηκε τὸ Μιχαὴλ τὸ Β΄ τῆς Ἡπείρου. Ἐνα ἄλλο κορίτσι ἐγίνε ἡ δευτέρη σύζυγος τοῦ ‘Αλεξίου τῆς Βουλγαρίας τοῦ Δεσπότη τοῦ Μελένικου, καὶ ἕνας γιὸς ὁ Θεόδωρος παντρεύτηκε τὴ κόρη τοῦ μεγάλου Λογοθέτη τοῦ Θεόδωρου Λάσκαρη στὴ Νίκαια.

Δύο ἄλλα μέλη αὐτῆς τῆς οἰκογένειας ἔζησαν τὸν 13ο αἰώνα: ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Νικηφόρος.

Βρέθηκαν δύο σφραγίδες πού εἶχαν ἐπιγραφή τὸ ὄνομα τῆς «Θεοδώρας Πετραλίφα ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια». Εἶναι πιθανὸ ὅτι αὐτὴ ἡ πρόγονος εἶχε παντρευτεῖ ἕνα συγγενὴ τοῦ Πέτρου Ἀλίφα πού ἔμεινε στὴ Μικρὰ Ἀσία ἐνῶ οἱ ἄλλοι μετανάστευσαν στὴ Θράκη.

* Ἄπ’ τὸ βιβλίο τῆς Michell Averoff «Jadis en Romanie», Paris 1965.

κη κατάληψη, και όλα του τά παιδιά γεννήθηκαν εκεί. Μετά τό θάνατό του, τά ὄρφανά του ἔμειναν στήν κηδεμονία τοῦ Δεσπότη Θεοδώρου Δούκα, ὁ ὁποῖος ἀνέθρεψε τή Θεοδώρα και τήν εἶχε σάν κάτι πολύτιμο.

Γεννημένη ἀπό ἡλικιωμένους γονεῖς ἦταν καρπός μιᾶς φθίνουσας συζυγικῆς σχέσης. Ἦταν ἐπίσης τό ἀγαπημένο τους παιδί. Οἱ ἡλικιωμένοι ἀγαποῦν περισσότερο τά στερνοπαῖδια τους, γιατί αὐτά ἀποδεικνύουν τήν ζωντάνια τους και τούς ἀντιπροσωπεύουν περισσότερο πάνω στή γῆ. Ἡ Θεοδώρα εἶχε εὐνοηθεῖ ἀπ' τή μοῖρα. Ἦταν πάρα πολύ ὁμορφη και προικισμένη μέ σπάνια ἐξυπνάδα σέ σχέση μέ τά νεαρά ἄτομα τῆς ἡλικίας της και τοῦ περιβάλλοντός της.

Ἀγαποῦσε πάρα πολύ τή μουσική και τήν ποίηση. Ἦξερε ἀπ' ἔξω ὅλους τούς ὕμνους, τούς ὁποῖους ἔψελνε μέ γλυκεῖα φωνή, συνοδεύοντάς τους ἢ ἴδια μέ ἄρπα.

Ὅλα τά παιδιά τοῦ Ἰωάννη Πετραφίλια ἦταν καστανά. Μόνο ἡ Θεοδώρα ἦταν ξανθή. Τά μαλλιά της ἦταν καστανόχρυσα και τά μάτια της τόσο γαλάζια πού ἦταν σάν νά ἀντανακλοῦσαν τόν οὐρανό.

Τ' ἀδέρφια της τήν ζήλευαν. Γιατί νά εἶναι προικισμένη μέ ὅλες τίς ἀρετές ἐνῶ ἐκεῖνοι ὄχι. Ἡ ἀγάπη πού τῆς εἶχαν οἱ γονεῖς της και ὁ Δεσπότης ἀργότερα ὄξυναν τά αἰσθήματα ἐναντίον της. Ἦταν ὅμως πολύ περήφανη γιά νά δείξει ὅτι ὑπέφερε ἀπό τή συμπεριφορά τῶν ἀδελφῶν της γιαντό κλείνονταν στόν ἑαυτό της και ζοῦσε μέ τίς σκέψεις και τά ὄνειρά της. Ἔτσι μεγάλωνε μέσα στήν τυραννία και τήν περιποίηση, ἕνα μοναχικό παιδί. Γι' αὐτή πού περνοῦσε τόσες ὥρες μέ τίς σκέψεις της ἢ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἦταν σταθερή και δέν ἀμφέβαλλε καθόλου γι' αὐτή. Μεγαλωμένη μέ τήν πίστη τῶν πατέρων της ποτέ ἢ ἀμφιβολία δέν κέντρισε τό πνεῦμα της. Ἡ προσωπική της ἐμπειρία τεκμηριῶνε αὐτά πού τῆς εἶχαν διδάξει. Ἔνοιωθε τήν παρουσία τοῦ Θεοῦ πολύ κοντά της. Τοῦ μιλοῦσε σάν νάταν ἀνθρώπινο ὄν — καλύτερα ἴσως γιατί ὅταν ἀγωνιοῦσε ἐρχόταν και τή βοηθοῦσε.

Ἄν ὁ κόσμος τῆς ἔμοιαζε καλός, ὁ Θεός τῆς φαινόταν χαρούμενος και τήν παρότρυνε νά τοῦ ψάλλει ἐγκώμια. Ἀγαποῦσε αὐτό τό ὄν πού μέ τόν τρόπο του ἦταν δυνατό και φιλεύσπλαχνο. Τοῦ ζητοῦσε χάρες πού πάντα ἐκπλήρωνε. Εὐτυχισμένη γιά τά καλά πού εἶχε πάνω της και ἔνοιωθε ὅτι ὁ Θεός τῆς τά εἶχε χαρίσει. Αὐτή ἡ ζωντάνια γινόταν ἀναγνώριση.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, τσάρος τῆς Βουλγαρίας πού εἶχε φυλακίσει τόν Θεόδωρο Δούκα στή μάχη τοῦ Ἐβρου και τοῦ εἶχε βγάλει τά μάτια, ἔστειλε ἕνα ἀπεσταλμένο νά ὀδηγήσει πίσω τό γιό τοῦ παλιοῦ Δεσπότη² Μιχαήλ και τή μητέρα του ἀπό τό Μοριά ὅπου εἶχαν καταφύγει

2) Δεσπότης: ἀπό τόν Ἰουστινιανό τόν Α' (527-565) οἱ αὐτοκράτορες ὀνομάζονταν πάντα «δεσπότες» ἀπό τό δεσπότην. Γιά πολλούς αἰῶνες τό δεσπότης ἔγινε συνώνυμο τοῦ κληρονομικοῦ πρίγκιπα. Ὁ τίτλος εὐγενείας τοῦ δεσπότη δέν εἶχε τίποτα κοινό μέ τόν τίτλο τοῦ Αὐτοκράτορα. Ὁ τίτλος τοῦ Δεσπότη δόθηκε στούς Πατριάρχες και τούς Ἐπισκόπους. Στό τέλος τοῦ 13ου αἰῶνα αὐτός ὁ τίτλος ἔπαιρνε τήν ἔννοια τοῦ κληρονομικοῦ πρίγκιπα. Ὁ Δεσπότης φοροῦσε μιᾶ καλύπτρα στολισμένη μέ πέρλες και εἶχε ἐπάνω χαραγμένο τό ὄνομά του μέ χρυσά γράμματα. Τά ρούχα του ἦταν κόκκινα και τά παπούτσια του ἄσπρα κεντημένα μέ χάντρες. Ἡ σέλα τοῦ ἀλόγου του ὄπισ και ἡ σημαία του ἦταν ἄσπρες μέ κόκκινες ρίγες. Ἡ γυναίκα τοῦ Δεσπότη εἶχε τόν τίτλο τοῦ συζύγου της και ὀνομάζονταν Δεσπότησσα.

ἀπό φόβο μήπως δολοφονηθῶν ἀπό τόν κουνιάδο του καί θεῖο Θεόδωρο. Ὁ νεαρός Μιχαήλ δέχτηκε ἀπό τόν Ἰσάν ὅλες τίς ἐξουσίες πού κληρονομοῦσε ἀπό τόν πατέρα του. Ἰσκούγοντας νά λένε ὅτι οἱ Σέρβοι βολιδοσκοποῦσαν γιά μιᾶ ἐπιθεση στά βόρεια σύνορα τῆς Μακεδονίας ἔνοιωσε ἱκανός νά ἐπιστρέψει στή Βλαχία γιά νά ἀποδείξει στόν Ἰσάν ὅτι δίκαια τόν εἶχε χρεῖσει ἄρχηγό.

Ἡ ἀπελευθέρωση μιᾶς πόλης πού τῆς εἶχαν ἐπιτεθεῖ οἱ γείτονες ἀπό τό Βορρά ἄποτέλεσε μιᾶ μοναδική βάση γιά τή φήμη του.

Σέ 5 χιλόμετρα περίπου νότια τοῦ κάστρου τῶν Σερβίων βρίσκονταν τό μικρό χωριό Démotico, ὅπου κατοικοῦσαν οἱ Πετραλίφες. Οἱ κάτοικοι τοῦ Demotico δέχτηκαν μέ χαρά τόν ἐλευθερωτή. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Μιχαήλ μπόρεσαν νά γευτοῦν γιά λίγο τίς χαρές πού προσφέρει ἡ πόλη. Καί στόν Μιχαήλ ὅταν ἐπισκέφτηκε τούς ἄρχοντες τοῦ τόπου τοῦ ἀποδόθηκαν οἱ τιμές πού τοῦ ἄρμοζαν.

Ἐνα νεαρό πρόσωπο τράβηξε τήν προσοχή τοῦ Μιχαήλ περισσότερο ἀπό τά ἄλλα τῆς συντροφιάς. Ἦταν ἕνα νεαρότατο κορίτσι ἀλλά σχεδόν γυναικά.

Ἡ ἐτοιμολογία τῆς ἀλλά καί τό πνεῦμα τῆς τόν γοήτευσαν. Ἔμαθε ὅτι ἦταν ἡ δευτερότοκη κόρη τῶν Πετραλίφα, ἡ Θεοδώρα. Ἦταν πανέμορφη καί οἱ χαριτωμένοι τρόποι τῆς βοήθησαν τόν Μιχαήλ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή δειλία πού τόν κυρίευε ὅταν βρισκόταν μπροστά τῆς. Τόσα προτερήματα συμπλήρωναν αὐτή τή ὁμορφιά, τόσες χάρες πού αὐτός ὁ αὐστηρός Δεσπότης οὔτε κἀν φανταζόταν ὅτι ὑπῆρχαν. Μαγεύτηκε ἀπό τήν ἔκφραση αὐτῶν τῶν μεγάλων ματιῶν μέ τά μαῦρα βλέφαρα. Μάτια εἰρωνικά, μάτια πειρακτικά, προκλητικά πού προσποιοῦνταν ὅτι περιφρονοῦν τίς κοινές θέσεις, τίς ἀνόητες κουβέντες πού ἐναλλάσσονται καί προπάντων τούς ὑποψήφιους ἐραστές τῆς καί τό θαυμασμό πού προκαλοῦσε.

Μετά ἀπό δύο ἢ τρεῖς συναντήσεις ὁ Μιχαήλ κατάλαβε ὅτι εἶχε πλήρη συνείδηση τῆς βαθειᾶς ἐντύπωσης πού προκαλοῦσε καί ὅτι δέν τήν πείραζε καθόλου. Ἐναντίον αὐτός ὁ Δεσπότης μέ τό σκοτεινό πρόσωπο, φλογερός, μέ τήν ἔκφραση νά λάμπει ἀπό τήν πρόσφατη στρατιωτική ἐπιτυχία του καί μέ τό θαυμασμό φανερό γιά τή θηλυκιά ὁμορφιά, γεμάτος τολμηρή ἐπιθυμία ἀλλά χωρίς βαρβαρότητα, τῆς ἄρεσε ἄρκετά.

Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού γνώριζε παρόμοιο ἄνθρωπο, σπουδαῖο καί μέ ἐπιθυμητή φυσιογνωμία πού ὅμως τό βελούδινο βλέμμα μαῦρο καί διαπεραστικό πλημμύριζε ἀπό τρυφερότητα ὅταν ἀπευθυνόταν σ' αὐτήν. Αὐτός ἀπό τήν ἄλλη μεριά πίστευε ὅτι πρὸς τό παρόν ὑπῆρχε κάτι περισσότερο ἀπό εὐθύμη περιέργεια στό βλέμμα μέ τό ὅποιο αὐτή ἀντιμετώπιζε τή συμπεριφορά του. Ἐχοντας ἐμπιστοσύνη στό μέλλον του ὁ Μιχαήλ ἔκανε πρόταση γάμου στήν οἰκογένεια τῆς νεαρῆς, ἡ ὁποία ἐγινε ἀμέσως δεκτή.

Μετά τίς θρησκευτικές διαδικασίες ἡ νεαρή παντρεμένη ἐγκατέλειψε τόν τόπο πού γεννήθηκε γιά νά ἀνακαλύψει τήν πρωτεύουσα τοῦ μελλοντικοῦ τῆς Δεσποτάτου. Ἡ συνοδεία διέσχισε μιᾶ κοιλάδα δίπλα στά βουνά τῆς Πίνδου καί ὄλοο ἐντυπωσιάστηκαν ἀπό τήν χαρακτηριστική διαμόρφωση τῆς χώρας. Ἀπ' αὐτήν τήν κοιλάδα ὅπου τό νερό κυλοῦσε ἄφθονο φάνηκε ἕνας λόφος ἀπόκρημνος καί βραχώδης. Παράμερα ἀπό τήν κεντρική

άλυσίδα τῶν βουνῶν τῆς Ἡπείρου, αὐτός ὁ λόφος δημιουργοῦσε ἓνα σημεῖο ἀπομονωμένο. Κοντά στήν κορυφή βρίσκονταν βαθείες σπηλιές καί ὁ Μιχαήλ πού γνώριζε καλά τόν τόπο, γιατί εἶχε ὀργανώσει μιά ἐκστρατεία κάποια ἄλλη φορά, ἀποφάσισε νά σταματήσει τό караβάνι καί νά κατασκευώσουν γιά τή νύχτα. Ἔτσι οἱ 600 ἄνθρωποι τοῦ Δεσπότη ἔστησαν τίς σκηνές τους. Φωτιές ἀνάφτηκαν, στρώθηκαν κρεβάτια ἀπό φτέρη στό ἔδαφος γιά νά πάρουν θέση οἱ συνδαιτημόνες γύρω ἀπό τά κλαδιά πού ἔχαν σκεπαστεῖ μέ κεντητά ὑφάσματα καί χρησίμευαν γιά τραπέζια. Γιαούρτι, αὐγά σφιχτά καί ἓνα ἀρνί, πού κάποιος βοσκός ἔψησε στή σούβλα πάνω σέ θράκα πού ἀργόεσθηνε, κομμένο στά τέσσερα βρισκόταν μέσα σέ μεγάλα ἀσημένια πιάτα. Οἱ συνδαιτημόνες σερβίρονταν μέ τά δάχτυλά τους. Γιά νά φᾶνε τό γιαούρτι χρησιμοποιοῦσαν μικρά κομμάτια ψωμί. Ἡ Θεοδώρα πού δέν εἶχε μέχρι τώρα παρευρεθεῖ σέ τέτοια σκηνή ἦταν ἔκπληκτη. Ὁ Μιχαήλ γονατισμένος στά πόδια της κοίταζε τό πρόσωπό της μέ λατρεία. Οἱ βοσκοί εὐθυμοί ἀπό τό καινούργιο κρασί τραγουδοῦσαν παλιά τραγούδια ἐνῶ οἱ πιό νεοί χόρευαν ἀναπνέοντας τόν ἀέρα τῆς πατρίδας τους.

Ἡ μέρα ξημέρωνε καί ἤδη ὁ ἥλιος ἦταν ψηλά ὅταν ξαναπῆραν τό δρόμο πρὸς τό Νότο γιά νά πᾶνε στήν Ἄρτα. Ὅλη τή μέρα βάδιζαν ἀνάμεσα σέ ἀπότομα βράχια, διασχίζοντας τά ὄροπέδια τῆς Ἡπείρου μέ γρήγορο βάδισμα. Σέ μιά στροφή τοῦ δρόμου διέκριναν μακριά, μέσα στή γαλάζια ἀτμόσφαιρα τῆς μέρας πού τελείωνε, τίς στέγες τῆς πόλης. Ἡ Θεοδώρα σταμάτησε τό ἄλογό της καί ἔκανε σῆμα στούς ἄνδρες νά τήν ἀφήσουν μόνη. Κατευθύνθηκε πρὸς ἓνα μικρό ἐκκλησάκι καθαρά βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, πού ἦταν χτισμένο πάνω σ' ἓνα βράχο. Ἦθελε νά εὐχαριστήσει σ' αὐτό τό σημεῖο τόν Παντοδύναμο —πρὶν μπεῖ στό παλάτι τῆς Ἄρτας— γιά τήν ἐπιτυχία στή ζωή της, γιά ὅσα τῆς εἶχε δώσει καί γονατίζοντας μπροστά στό εἰκονοστάσι ὑποσχέθηκε στόν Κύριο νά φτιάξει σ' αὐτό τό σημεῖο μιά ἐκκλησία ἀντάξιά του. Μετά συναντώντας πάλι τή συνοδεία της πῆρε θέση κοντά στό Μιχαήλ. Ἴππευαν δίπλα-δίπλα κάτω ἀπό τό φῶς τοῦ φεγγαριοῦ πού εἶχε βγεῖ καί συζητοῦσαν μέ τόν ἐνθουσιασμό τῆς νιότης τους γιά τά μεγάλα πράγματα πού ἔπρεπε νά κάνουν στό βασιλεῖο τους.

Εἶναι στό κάστρο τῆς Ἄρτας πού ὁ Μιχαήλ ὁ δεῦτερος καί ἡ γυναίκα του ἐγκαταστάθηκαν ἀφοῦ ὄχι μόνο τό συγύρισαν ἀλλά ἐπισκεύασαν μιά ὀλόκληρη πτέρυγα. Ἐκεῖνος ἦταν πάντα ἀπασχολημένος μέ τίς μάχες. Ὁ Μιχαήλ συνάπτοντας ἢ ἀκυρώνοντας συμμαχίες καί ἐνῶ ἦταν ἀπασχολημένος μέ τό νά κυβερνάει τίμια, ἡ Θεοδώρα φτάνοντας στό ἀπόγειο αὐτῶν πού μιά γυναίκα μπορεῖ νά ἐπιθυμήσει, δέν ζοῦσε παρά γιά νά βοηθάει τό διπλανό της, σκορπίζοντας γύρω της τό καλό καί βοηθώντας τοὺς δυστυχισμένους. Ὁ Μιχαήλ τή θαύμαζε πάρα πολύ καί παραδειγματισμένος ἀπό ἐκείνη περιφρονοῦσε ὅλα τά ἐφήμερα τῆς ζωῆς. Θεωροῦνταν οἱ δύο τους ἀπό τό λαό σάν τήν ἴδια τήν πηγὴ τοῦ καλοῦ.

Μετά ἀπό κάμποσα χρόνια μιᾶς εὐτυχίας χωρίς σύννεφα, ὁ πειρασμός χώρισε τό Δεσπότη Μιχαήλ ἀπό τή Θεοδώρα, μέ τή μορφή μιᾶς χήρας —ἀπό τίς καλύτερες οἰκογένειες τοῦ τόπου— τῆς ὁποίας ἡ ἰδιοσυγκρασία δέν ἱκανοποιοῦνταν ἀπό ἓνα κακό σύζυγο, γιατί ἂν καί ἦταν καλός ἄνθρωπος, ὁ σύζυγος τῆς Γαγγρινῆς, ἦταν πολύ ἀπασχολημένος μέ τίς μάχες καί τό ποτό

μέ τούς άνδρες του, παρά μέ τό νά κρατάει συντροφιά στή νεαρή του γυναίκα. "Όταν ό Δεσπότης Μιχαήλ αντίκρουσε τήν Γαγγρινή λαχτάρησε από τήν άρχή όπως κάποτε μέ τή Θεοδώρα. Καινούργιο αίμα χτύπησε στίς φλέβες του. Τί θαύμα νά άνακαλύπτει έκ νέου μετά από τόσα χρόνια αυτή τήν ταραχή. 'Ακόμη δέν ήθελε ν' αφήσει νά του ξεφυγει τέτοια εύκαιρία.

Αυτή, από τή μεριά της, παντρεμένη χωρίς τή θέλησή της μ' έναν άντρα πού δέν άσχολούνταν ποτέ μαζί της κολακεύονταν και έντυπωσιάζονταν νά βλέπει τό Δεσπότη στα πόδια της χωρίς νά 'ναι μπροστά της ούτε στρατηγός ούτε βασιλιάς παρά μόνο ένας έρωτευμένος. 'Υπήρχε μιά δόση ματαιοδοξίας στό χαρακτήρα της. 'Η ιδέα νά είναι ή έρωμένη του συζύγου της 'Αγίας Θεοδώρας τής προκαλούσε μιά έξαιρετική εύχαρίστηση. 'Ηταν επιδέξια και φιλόδοξη, ήθελε νά προσκολληθεί περισσότερο στό Μιχαήλ, νά εκδιώξει τή βασίλισσα και νά βρεθεί στήν κορυφή τής έξουσίας.

Βρήκε ένα μάγο πού καθώς έλεγε είχε φίλτρα πού 'χαν έρθει από τήν 'Ανατολή. Κανένas στό κάστρο τής "Αρτας δέν μπορούσε νά φανταστεί, ούτε οί φρουροί ούτε οί φύλακες ούτε οί ύπηρέτες ότι ό άνθρωπος πού έμπαινε στα διαμερίσματα τής Γαγγρινής ντυμένος σαν γιατρός ήταν ένας άισχρός μάγος πού τής έφερνε φίλτρα για νά κάνει μάγια στό Δεσπότη.

'Ο άνθρωπος έφερε στήν εννοούμενη ένα μικροσκοπικό κοκάλινο μπουκάλι.

—«Αυτό τό φίλτρο, κυρά, θά μαγέψει αυτόν πού θά τό πιει τόσο ώστε νά γίνει τρελός γι' αυτή πού θά του τό δώσει. Είναι φτιαγμένο από κεφαλάκι άρνιου άνακατωμένο μέ αίμα κόκκορα. 'Εφτά κύματα τό πέρασαν όσο κράτησαν έφτά φεγγάρια. "Επειτα μελετήθηκε γι' αυτό τό σκοπό και ύστερα τό κράμα κάηκε για νά γίνει αυτή ή σκόνη πού δέν έχετε παρά νά ρίξετε μέσα σ' αυτό πού θά σερβίρετε στόν ευγενή έραστή σας».

'Εντούτοις ή Γαγγρινή σκεπτική άνοιξε τό μικρό κουτί και παρατήρησε τήν κοκκινωπή σκόνη.

—«Πιστεύεις ότι αυτό τό φίλτρο μπορεί άλήθεια νά ύποτάξει αυτόν πού μ' άγαπά στή θέλησή μου; "Αν καταφέρω τό σκοπό μου, σου ύπόσχομαι νεαρέ μιά θέση στό παλάτι. 'Αλλά άν μέ κοροϊδεύεις φυλάξου. Πόσο στοιχίζει αυτό;»

—«Δοκιμάστε το ευγενική μου Κυρά και μέ πληρώνετε μετά. Αυτά τά φίλτρα ένωμένα μέ βότανα πού ήρθαν από τήν 'Ανατολή και μέ τήν πρακτική, χωρίς νά ύπολογίσουμε τούς κινδύνους στους όποιους μπαίνουν οί μάγοι, άξίζουν τό βάρος τους σέ χρυσάφι. 200 ύπέρπυρα για νά δέσετε τήν άγάπη ενός τόσου ευγενικού άρχοντα δέν μου φαίνονται πολλά. Τό έλάχιστο θά είναι νά τον δείτε νά άπεχθάνεται τή γυναίκα του μέ μιά δύναμη πού τίποτε δέν θά μπορεί νά συγκρατήσει».

Πράγματι, ό Δεσπότης κουρασμένος από τήν ύπομονή και τήν ύποταγή πού ή Θεοδώρα έδειχνε για ότιδήποτε, δέν μπορούσε πιά ούτε τή φωνή της νά άκούσει, ούτε τήν εικόνα τής ένάρετης γυναίκας νά δει. 'Αποφάσισε νά τή βασανίσει. Τό πάθος του για τήν Γαγγρινή είχε φουντώσει σέ τέτοιο βαθμό πού έφτασε νά χάσει κάθε συστολή, και νά έγκαταστήσει τήν έρωμένη του μέσα σέ μιά πτέρυγα του κάστρου όπου περνούσε κοντά της όλες τίς νύχτες του και μεγάλο μέρος από τίς μέρες του. 'Απαγόρευσε στους

αυλικούς και στους ύποτελεις να υπακούουν στη Θεοδώρα. Ἐπαγορεύτηκε να προφέρουν τό ὄνομά της και πήραν διαταγή να υπακούουν μόνο στη Γαγγρινή. Ἐχασε τό μυαλό του σέ σημεῖο να σηκώσει τό χέρι και να χτυπήσει τή Θεοδώρα ἀφοῦ τήν ἔκανε να υποφέρει ὄλες αὐτές τίς ὕβρεις. Ἐρεθισμένος ἀπό τήν στωικότητα πού ἔδειχνε ἀπέναντι σ' ὄλα αὐτά τά κακά, δέν μπορούσε να υποφέρει τήν ἰδέα τῆς παρουσίας της στό κάστρο τῆς Ἄρτας και τελικά τήν πέταξε ἔξω ἀπό τά τείχη ἐνῶ συνέχιζε τήν ὀργισμένη ζωή του.

Ἡ Θεοδώρα ὑπέφερε τή δοκιμασία μέ κουράγιο. Χωρίς να χάσει τήν πίστη της δέν παραπονιόνταν ποτέ και ἐμπιστεύτηκε στίς προσευχές της. Ἐξαντλημένη ἀπό τό κρύο τοῦ χειμῶνα και τή ζέστη τοῦ καλοκαιριοῦ θά ἀντέξει πέντε χρόνια βασανισμένη και δυστυχισμένη συκρατοῦμενη πάντοτε ἀπό τήν πίστη της. Δέν εἶπε ποτέ μιά κακή λέξη, οὔτε ἓνα παράπονο δέν βγήκε ἀπό τά χεῖλη της γιά τά κακά πού τή χτύπησαν, ἀντίθετα εὐχαριστοῦσε τόν Κύριο κάθε μέρα και τόν παρακαλοῦσε να τῆς δίνει κούραγιο να υποφέρει καλύτερα τίς ἀνθρώπινες δοκιμασίες.

Ἦταν ἔγκυος ὅταν ἐκδιώχτηκε ἀπό τό παλάτι και ἔφερε στόν κόσμο μόνη μέσα στά χωράφια αὐτόν πού ἀργότερα θά γινόταν ὁ διάδοχός τους.

Ὁ μῦθος λέει ὅτι πέρασε κάμποσο καιρό στό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου κοντά στό ποταμό Ἄραχθο. Ὑπάρχει λένε ἀκόμα ἐκεῖ ἡ πέτρα πού ξεκουράζονταν.

Κάποια μέρα πού μάζευε χόρτα γιά να φᾶνε μέ τό μωρό της, πού κουβαλοῦσε δεμένο στήν πλάτη, ὅπως τό συνηθίζουν οἱ βουνίσιοι χωρικοί, πέρασε ἓνας καλόγερος ἀπό τό χωριό Πρέντιστα πού βρίσκεται στήν κάτω πλευρά τῶν Τζουμέρκων. Σταμάτησε και τήν ρώτησε ποιός εἶναι ὁ καλύτερος δρόμος γιά να ἀκολουθήσει και ξαφνιάστηκε βλέποντας τά λεπτά χέρια αὐτῆς τῆς φτωχῆς. Παραξενεμένος τή ρώτησε τό ὄνομά της (ἢ ποιά εἶναι). Μπροστά στήν ἐπιμονή τῆς γυναίκας να σιωπᾷ, ὁ μοναχός ὄλο και περισσότερο περίεργος κατέφυγε σέ ἄλλα μέσα. Τῆς μίλησε γιά τήν πίστη στό Θεό και γιά τούς ἀντιπροσώπους του ἐδῶ κάτω ἀπ' τούς ὁποίους δέν ἔπρεπε να κρύβει τίποτα. Ἦταν σύντομος ἀλλά δέν ἄργησε να πείσει τή Θεοδώρα, πού μέ δάκρυα στά μάτια τοῦ ἐξομολογήθηκε και τοῦ ἀπεκάλυψε τήν ταυτότητά της. Ὁ μοναχός ὀρκίστηκε να μή ἀποκαλύψει τίποτα. Ἀπό κείνη τή στιγμή τή βοήθησε να βρεῖ κατοικία και τροφή και ἔκρυψε μέ φροντίδα τή μητέρα και τό παιδί. Τούς ὀδηγοῦσε ἀπό μοναστήρι σέ μοναστήρι. Ἐπειτα φοβούμενος να μήν ἀποκαλυφθεῖ ἡ ταυτότητά τους τούς φιλοξένησε σπιτί του. Ἐτσι γιά πέντε χρόνια ἡ Θεοδώρα πέρασε μιά ζωή μέ στερήσεις, προσευχές και περιουλλογή.

Ἐν τῷ μεταξύ στό κάστρο τῆς Ἄρτας τά πράγματα ἔπαιρναν ἀλλιώτικη τροπή. Οἱ αὐλικοί και οἱ ἀξιωματικοί ἐνθαρρυσμένοι ἀπό τήν ἀκόλαστη διαγωγή τοῦ κυρίου τους ἄρχισαν να τήν κριτικάρουν δημόσια. Κάποια μέρα πού ὁ Μιχαήλ βρισκόταν σέ κινήσι στήν Ἀρκαδία ἀφοῦ σύσκέφτηκαν, ὀρμώντας ξαφνικά μέσα στά διαμερίσματα τῆς εὐνοοῦμενης τήν ἀνάγκασαν να ὀμολογήσει γιά τά μαγικά πού χρησιμοποιοῦσε γιά να δέσει τό Δεσπότη και να τόν κάνει ἓνα παιχνίδι στά χέρια της.

Ἐπιστρέφοντας ὁ Μιχαήλ, οἱ ἄρχοντες ἔσπευσαν να τοῦ ἀναφέρουν τί

είχε συμβεί κατά την απουσία του. 'Ο Μιχαήλ έκπληκτος άπ' αυτή την αποκάλυψη ήρθε ξαφνικά στά σύγκαλά του. 'Ηταν εξάλλου κουρασμένος από την άκόλαστη ζωή πού ζούσε. 'Η ψυχή του ήταν στοιχειωμένη από τύψεις και εφιάλτες πού τάραζαν τόν ύπνο του, έπικαλούμενοι ουράνιες τιμωρίες άν δέν μετανοούσε. Μόλις έμαθε για τά μαγικά τών όποιων ήταν άντικείμενο έστειλε άπεσταλμένους σ' όλη την περιοχή για νά βρούν και νά φέρουν πίσω στό παλάτι τή Θεοδώρα στόν μετανωμένο σύζυγό της. 'Ετσι έγκατέλειψε την Πρέντισσα και επέστρεψε στό κάστρο τής "Αρτας γεμάτη χαρά και αγαλλίαση.

Στό μεταξύ ό Μιχαήλ όργισμένος έπειδή ήταν τό παιχνίδι αυτής τής γυναίκας πού συνεργαζόταν μέ τό διάβολο άποφάσισε νά την παραδειγματίσει. Διέταξε νά δέσουν τή Γαγγρινή σ' ένα γάιδαρο και νά την κουβαλήσουν νά διασχίσει την πόλη όπου ό λαός θά μπορούσε νά την φτύνει και νά την χλευάζει. Στό τέλος νά την κόψουν στά τέσσερα και νά τή πετάξουν στά σκυλιά.

'Η Θεοδώρα άκούγοντας την άπόφαση ήρθε κοντά στό Δεσπότη για νά έμποδίσει μιá τέτοια άγριότητα. 'Η γλυκύτητά της, ή ταπεινότητά της και οι ίκεσίες της κάλμαραν τόν άντρα της έτσι πού ή μάγισσα έφυγε από τό κάστρο χωρίς περισσότερα σχόλια. "Υστερα ό Μιχαήλ και ή Θεοδώρα έζησαν ειρηνικά. 'Η άγάπη βασίλευε στό κάστρο τής "Αρτας. 'Ανάθρεψαν τρεις γιούς και τρεις κόρες. 'Αλλά παράλληλα μέ την οίκογενειακή τους εύτυχία δέν παρέλειπαν ποτέ νά βοηθάνε τούς φτωχούς και νά άνακουφίζουν τούς δυστυχισμένους. 'Η έπίδραση τής Θεοδώρας στόν άνδρα της ήταν τόσο μεγάλη πού έγινε άλλος άνθρωπος. Για νά άνακουφίσει την ψυχή του από τίς τύψεις και για νά μπορέσει νά πιστέψει ότι μέ την ειλικρινή μεταμέλεια του είχε συγχωρεθεί, έχτισε δύο μοναστήρια: αυτό τής Παντάνασσας στό Γαλαξίδι και τό άλλο πού λέγεται Κάτω Παναγιά ή «Παναγιά όδοϋ Βρϋσεως» κοντά στην "Αρτα πού κατοικείται άκόμα από μερικές μοναχές. Μετά άπ' αυτό για νά τιμήσει περισσότερο τή γυναίκα του έχτισε μιá άλλη εκκλησία αφιερωμένη στόν "Αγιο Γεώργιο, θείο τής Θεοδώρας, πού άργότερα μετατράπηκε σέ μοναστήρι για γυναίκες, σέ «Semnion».

Κι ενώ αυτά συνέβαιναν στό κάστρο τής "Αρτας όσον άφορā την ιδιωτική τους ζωή, στην Νίκαια ό Αυτοκράτορας Βατάτζης πού βασίλευε και ήταν άνήσυχος γιατί ήθελε νά άναγνωρισθεί άπ' όλους τούς λαούς τής 'Ελλάδας προσπαθοϋσε νά κάνει συμμαχία μέ τό Δεσποτάτο. Πρέπει νά γυρίσουμε πίσω για νά καταλάβουμε τό ρόλο πού έπαιξε ή Θεοδώρα στην ιστορία τής 'Ηπείρου.

Κατά τά πέντε χρόνια τής διακυβέρνησης, δηλαδή από την επιστροφή του Μιχαήλ στην 'Ηπειρο, τό Δεσποτάτο ήταν σύμφωνα μέ τούς νόμους τουλάχιστον έξαρτημένο από τό βασίλειο τής Θεσσαλονίκης. 'Η Θεοδώρα πού έκανε περισσότερες από μιá προσπάθεια άργότερα για νά γίνει συμμαχία μεταξύ τών 'Ελλήνων τής 'Ηπείρου και αυτών τής Νίκαιας, ήταν αυτή την εποχή έξόριστη. Οι πολιτικές ίντριγκες τών Δεσποτών τής Θεσσαλονίκης άπειλοϋσαν συνεπώς αυτούς τής 'Ηπείρου. 'Ο Μανουήλ, θεός του Μιχαήλ, πού βασίλευε στη Θεσσαλονίκη επικύρωσε τίς πράξεις σέ όφελος του Πατριαρχείου τής Νίκαιας (1236). 'Αλλά λίγο-λίγο, ό Μιχαήλ ό Β' κατόρ-

θωσε νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τόν Μανουήλ καί τούς διαδόχους του. Παρόλα αὐτά, οἱ σχέσεις μέ τούς θεῖους του δέν ἔγιναν λιγότερο φιλικές. Τό 1236 πῆρε ὑπό τήν προστασία του τό νησί τῆς Κέρκυρας. Ἦρξε νά ὀχυρώνει τό κάστρο τοῦ Βωθρωτοῦ πού βρίσκεται στήν πλευρά τῆς Ἡπείρου, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπό τήν Κέρκυρα. Μετά ἐπειδή ἔδινε μεγάλη σημασία στή χρηστότητα τῶν Κερκυραίων ἀποκατέστησε μέ ἕνα βούλευμα τά προνόμια πού τούς εἶχε ἀναγνωρίσει ὁ Ἰσαάκ ὁ Β΄ ἀπαλλάσσοντας ἀπό τίς ποινές 32 ἄντρες τῆς ἐκκλησίας πού ὀνομάζονταν «Καστρινοί» (Kastrinois) ὅπως καί ὅλους τούς ὑπηκόους πού δούλευαν γιά λογαριασμό τους. Μερικούς μῆνες ἀργότερα, τό φθινόπωρο τοῦ 1236 ἀπάλλαξε ἀπό τίς ἴδιες ποινές μιά ἄλλη ὀμάδα ἀπό 32 ἄνδρες πού αὐτή τή φορά ὀνομάζονταν «Ἐξωκαστρινοί» (Echokastrinois) δηλαδή ζοῦσαν ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης. Τούς ἀπάλλαξε ἀπό κάθε φόρο καί κάθε ὑποχρέωση. Ἀπό τότε τό Δεσποτάτο τῆς Θεσσαλονίκης μποροῦσε νά ἐξαφανιστεῖ. Θά ἔμεινε ὅμως τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου δυνατό καί σταθερό, ἔτοιμο νά προστατέψει τά δικαιώματα καί τά συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τό 1237 τά πράγματα πῆραν ξαφνικά ἄλλη τροπή μέ τήν ἐπανεμφάνιση στή σκηνή τοῦ παλιοῦ Δεσπότη Θεόδωρου. Ὁ βασιλιάς τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννης Ἀσάν, πού ἦταν τρελά ἐρωτευμένος μέ τήν κόρη αὐτοῦ τοῦ Δεσπότη, πού τοῦ εἶχε βγάλει τά μάτια, καί ζώντας γιά νά τήν κάνει γυναίκα του ὑποσχέθηκε στήν Εἰρήνη νά ἀπελευθερώσει τόν πατέρα της μόλις γινόταν ὁ γάμος. Ὁ γερο-τυφλός ἐκμεταλεύτηκε ἐπιδέξια τίς χάρες τῆς κόρης του. Πῆρε ἄδεια λοιπόν ἀπό τόν γαμπρό του νά ἀνακτήσει τήν πόλη του. Ποτέ ὁ Ἀσάν δέν πίστευε ὅτι ὁ γέρο τυφλός πού δέν τοῦ ἔδωσε συνοδεία παρά ἕνα μόνο ἄνδρα, θά εἶχε τήν δύναμη καί τήν τρελλή φιλοδοξία νά ρίξει στή φωτιά καί τό αἶμα τήν Ἡπειρο, μετά ἀπό ἑφτά χρόνια φυλακῆς καί στερήσεων.

Ἐν τούτοις ἐλεύθερος ὁ Θεόδωρος ἐπέστρεψε στή Θεσσαλονίκη. Ντυμένος μέ κουρέλια μπῆκε μέσα στήν πόλη. Ἐκεῖ συνάντησε παλιούς φίλους, οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ὁποίους τοῦ ἦταν ὑποχρεωμένοι ἀπό παλιά. Μέ τή βοήθειά του οἱ συνωμότες ἐκθρόνισαν τόν Μανουήλ καί ἔτσι ὁ Θεόδωρος ἦταν ἐκ νέου θριαμβευτής. Ἐξ αἰτίας τῆς τύφλωσής του ἄφησε τό θρόνο στό γιό του, ἀλλά παρέμεινε ὁ ἴδιος ἡ διοικοῦσα ἀρχή. Ἔστειλε τή Μαρία, τή γυναίκα τοῦ Μανουήλ στή Βουλγαρία στόν πατέρα της τόν Ἰωάννη Ἀσάν. Αὐτή ἡ προμελετημένη πράξη γιά νά ἀποχτήσει τήν εὐνοια τοῦ Βασιλιά, ἀπέφερε καρπούς. Καί ἐνῶ τά ἀδελφία του σύναπταν συμμαχίες καί τίς πρόδιναν, ὁ Μιχαήλ στήν Ἡπειρο συνέχιζε νά ἀκολουθεῖ μιά πολιτική τελείως προσωπική. Ὁ Μανουήλ ἐνῶ κόντευε νά πεθάνει βάδισε κατά τῆς Θεσσαλίας καί ἀνακηρύχθηκε Κύριος τῆς χώρας. Τά γεγονότα ἐπισπεύδονταν. Λίγο ἀργότερα πέθανε ὁ Ἀσάν καί ἄφησε σάν διάδοχό του ἕνα ἀδύναμο παιδί ἑφτά χρόνων. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ Λατίνος Αὐτοκράτορας Μποντουέν ὁ Β΄ δέν ἦταν σέ θέση νά κυβερνήσει καλύτερα ἀπ' ὅτι ἦταν τό παιδί τοῦ Ἀσάν. Ὅλα λοιπόν προέβλεπαν τήν ἀποκατάσταση τοῦ Βατάτζη στό θρόνο τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ ἀνταγωνισμός τῶν δύο ἀνεξάρτητων Ἑλληνικῶν κρατῶν, πού μέχρι

τώρα δέν ἐκδηλώνονταν παρά μόνο μέ ἐχθρικά λόγια, ἔπαιρνε τή μορφή ἐνός ἀνοιχτοῦ πολέμου.

Ἡ πρωτοβουλία πάρθηκε ἀπό τόν Βατάτζη. Κρίνοντας τή στιγμή κατάλληλη, θεώρησε καλό νά βάλει τέρμα στίς ἀξιώσεις τοῦ Βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, πού κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ τυφλοῦ Θεόδωρου ἀποτελοῦσε ἕνα διαρκή κίνδυνο γιά τή Νίκαια.

Γιά νά φτάσει ὁ Βατάτζης στό σκοπό του προσκάλεσε τόν τυφλό τό 1241 στή Νίκαια καί τόν κράτησε κοντά του μέχρι τή μέρα πού μπόρεσε νά μαζέψει ἄρκετά μεγάλο στρατό γιά νά διασχίσει τόν Ἑλλήσποντο. Κύριος τῆς Θεσσαλονίκης τό Δεκέμβριο τοῦ 1246 ἀλλά χωρίς νά μπορεῖ νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τά ἐδάφη του πού τά ἀπειλοῦσαν οἱ Μογγόλοι, ὁ Βατάτζης ἐπέστρεψε βιαστικά, ἀφήνοντας στούς Δεσπότες τό πεδίο ἐλευθερο.

Προτοῦ φύγει ἐγκατέστησε φρουρά σέ κάθε πόλη καί κάθε φρούριο πού εἶχε καταλάβει. Ὅταν ὁ Βατάτζης ἐπέστρεψε στή Μικρά Ἀσία, τίς πρώτες μέρες τοῦ 1247, ὁ Θεόδωρος Ἄγγελος χωρίς καμιά ἐξουσία, τυφλός καί χωρίς καθόλου στρατό ζοῦσε στά Βοδενά.

Ὁ ἄλλος Δεσπότης τῆς Ἡπείρου, ὁ Μιχαήλ ὁ Β΄, ἀντιπροσώπευε ἕνα κίνδυνο πολύ σοβαρότερο γιά τόν Αὐτοκράτορα. Ἀλλά μιά ἐκστρατεία ἐναντίον του ἀπαιτοῦσε πολύ στρατό καί ὁ Βατάτζης αὐτή τή στιγμή εἶχε ἄλλα πράγματα νά κάνει. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε ἀνακτηθεῖ ἀπό τή Νίκαια, τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου εἶχε στά ἀπόκρημα βουνά τῆς Ὀχρίδας, στό Prilep (Πριλέπ) καί κατά μήκος τῆς Πελαγονίας κοινά σύνορα μέ τήν Αὐτοκρατορία. Ἐξάλλου ὁ Μιχαήλ εἶχε περιορισμένες σχέσεις μέ τό γέρο θεῖο του στά Βοδενά.

Κάποτε γυρνώντας ἀπό τή Νίκαια καί περνώντας ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ὁ αὐτοκράτορας δέν πίστευε ὅτι μπορούσε εὐκόλα νά ἀνασυγκροτήσει τή Βυζαντινή Αὐτοκρατορία. Ἔτσι ἔστειλε ἀπεσταλμένους στόν πεθερό του Φρειδερίκο τό Β΄ καί στόν Πάπα, παρακαλώντας τους νά μή βοηθήσουν καθόλου τόν Μπωντουέν, πού γύρναγε ἀπό πόρτα σέ πόρτα γυρεύοντας βοήθεια γιά νά ἀνακτήσει τό θρόνο του στό Βυζάντιο. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Πάπα ἔφτασε σέ μορφή ἐντολῆς ἐπιφορτισμένης μέ τή συζήτηση, γιά μιά ἀκόμη φορά, τῆς δυνατότητας ἔνωσης τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τῆς Ὀρθόδοξης καί τῆς Καθολικῆς. Ἐνῶ ὁ Φρειδερίκος ὁ Β΄ ἦταν ἔτοιμος νά δώσει ἀλλά καί νά δεχτεῖ τή βοήθεια τοῦ γαμπροῦ του.

Τό μοναδικό ἐμπόδιο γιά τόν Βατάτζη σ' αὐτό τό σχέδιο ἦταν ὁ Μιχαήλ ὁ Β΄. Πώς θά τόν ἔκανε νά καταλάβει τήν πολιτική χρησιμότητα μιᾶς ἔνωσης τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν κάτω ἀπό τήν ἐξουσία ἐνός αὐτοκράτορα; Καί ποιοῦ ἄλλου αὐτοκράτορα καλύτερα παρά αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου; Μετά ἀπό ὄριμη σκέψη ὁ Βατάτζης διάλεξε μιά καινούργια τακτική γιά νά πλησιάσει τό Μιχαήλ. Πρότεινε ἕνα γάμο ἀνάμεσα στίς οἰκογένειες πού βασιλεύαν στήν Ἡπειρο καί τή Νίκαια, δηλαδή πρόσφερε τό χέρι τῆς Μαρίας τῆς ἑγγονῆς του, κόρης τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη, στό γιό τοῦ Μιχαήλ Β΄ τό Νικηφόρο.

Ὁ Μιχαήλ θαμπωμένος ἀπό τή συμμαχία πού εἶχαν συνάψει ὁ Βατάτζης

καί ὁ Φρειδερίκος ὁ Β΄ θά συμφωνοῦσε προφανῶς χωρίς συζήτηση νά ὑποταχτεῖ στά συμφέροντα τοῦ Βατάτζη. Ἐλλά ἡ Θεοδώρα πού ἀσχολοῦνταν μέ τίς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, ἀνέλαβε δράση. Ἀντίθετα ἀπό τό σύζυγό της καί τό γιό της οἱ διπλωματικές της ἱκανότητες ἐνέπνεαν ἐμπιστοσύνη. Ἀποφάσισε λοιπόν νά ἀκολουθήσει τό Νικηφόρο. Κάποτε οἱ ἐτοιμασίες τοῦ ταξιδιοῦ τελείωσαν, ἡ μητέρα μέ τό γιό ἔφυγαν μέ συνοδεία μιᾶς μικρῆς ὁμάδας ἀντρῶν. Γνώριζαν καλά τούς δρόμους καί ἤθελαν νά ἐπιστρέψουν ὅσο τό δυνατόν γρηγορώτερα. Κόντευε μεσημέρι ὅταν ἔφτασαν στό παλάτι de Rigais (Πηγέ) ὅπου ἔμεινε ὁ Αὐτοκράτορας. Ὁ Βατάτζης, ὁ ὁποῖος εἶχε πολλές ὑποχρεώσεις τούς ἄφησε νά περιμένουν σ΄ ἕνα δωμάτιο διακοσμημένο μέ πολύ πολυτέλεια, ὅπου ὀλόκληρη ἡ μιᾶ πλευρά του ἦταν καλυμένη μέ μιᾶ βαρεῖα κουρτίνα. Μετά ἀπό λίγη ὥρα, τό κάλυμα σηκώθηκε ἀπό ἕνα νεαρό αὐλικό, πού τούς ἔκανε νόημα νά περάσουν. Μόλις ἡ κουρτίνα ξανάπεσε πίσω τους, βρέθηκαν σ΄ ἕνα χώρο πού φωτίζονταν σάν νά ἔταν μέρα κι ἕνας ἄνδρας ψηλός στέκονταν μπροστά στό τζάκι ζεσταίνοντας τά χέρια του.

Ἡ Θεοδώρα καί ὁ Νικηφόρος γονάτισαν, ἀπευθύνοντας τό χαιρετισμό πού ἔρμόζει στούς Αὐτοκράτορες. Ὁ Βατάτζης πού ἔστρεψε ξαφνικά, ἔριξε ἕνα βλέμμα γεμάτο ἐνδιαφέρον στή γυναίκα, κατόπιν πλησιάζοντας τό νεαρό ἄνδρα τοῦ σήκωσε μέ τόνα χέρι τό πηγούνι καί ἐξέτασε προσεχτικά τό πρόσωπό του. Μέ μιᾶ ἀπλότητα φυσική καί μέ ἀσυνήθιστα, γιά τήν ἐποχή, καλό τρόπο, ἡ Θεοδώρα καί ὁ Βατάτζης συζήτησαν γιά τό μέλλον τῶν παιδιῶν τους. Ἡ μικρή Μαρία ἦταν ἀκόμα κοριτσάκι, ἔτσι ὁ Βατάτζης ὅπως καί ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης, ὁ πατέρας τῆς μικρῆς, συμφώνησαν μιᾶ καί ὁ γάμος εἶχε ἀποφασιστεῖ, νά γυρίσουν ὁ καθένας σπιτί του γιά νά ἀρχίσουν τίς προετοιμασίες τοῦ γάμου πού θά γινόταν σ΄ ἕνα χρόνο. Ἐλλά αὐτή ἡ πολιτική συμμαχία καί αὐτή ἡ ὑπόσχεση γάμου δέν θά διαρκοῦσε πολύ γιὰτί ὅπως λέει καί ὁ Ἀκροπολίτης: «στραβλόν ζύλον οὐποτε ὀρθόν».

Αὐτή τήν ἐποχή ὁ Μιχαήλ ἦταν μοιρασμένος ἀνάμεσα στήν ἐπίδραση τῆς ἐνάρετης γυναίκας του καί αὐτήν τοῦ δολιοπλόκου θεῖου τοῦ Θεοδώρου. Ἀφοῦ ἡ Θεοδώρα ἐπέστρεψε ἔχοντας συνάψει συμμαχία μέ τόν Βατάτζη, ὁ Μιχαήλ τόν ὁποῖο φάνηκε νά πείθει ὁ Θεόδωρος, ἔψαχνε νά βρεῖ τρόπο νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπ΄ αὐτή τή συμφωνία.

Δέν εἶχε περάσει ἕνας χρόνος ἀπό τήν ἐπιστροφή του ὅταν ἡ Θεοδώρα μαθαίνοντας τήν ἀπόφαση τοῦ Μιχαήλ νά ἐπιτεθεῖ στόν αὐτοκράτορα, ἀνησυχώντας πολύ χρησιμοποίησε ὅλη τήν ἐπίδραση πού εἶχε στόν ἄνδρα της γιά νά τόν πείσει νά μήν ἀθετήσῃ τό λόγο του. Ἐλλά ὁ Μιχαήλ πού ἐνδόμυχα ἐπιθυμοῦσε ἐδῶ καί πολύ καιρό νά ἐπιτεθεῖ στόν Βατάτζη, ἀλλά δέν εἶχε ποτέ τήν εὐκαιρία, τώρα πού ἐνιῶθε τό θεῖο του νά τόν ὑποστηρίξει τίποτε δέν θά τόν ἔκανε νά ἀλλάξει γνώμη.

Ὁ θεῖος καί ὁ ἀνηψιός λοιπόν ἄρχισαν μιᾶ ἐπίθεση-ἐκπληξη μέ στόχο τήν Σαλονίκη.

Ὁ Βατάτζης κατάλαβε πολύ ἀργά τήν τρέλα νά διακινδυνεύσει περιφρονώντας τήν κακή πίστη καί τό δόλο τοῦ γέρο-τυφλοῦ. Ὁ τελευταῖος ἐνωμένος μέ τίς δυνάμεις τοῦ Μιχαήλ, ἦταν σέ θέση νά προκαλέσει ἀπρόβλεπτες καταστροφές.

Ἔτσι ἔπρεπε μ' ἓνα μόνο κτύπημα νά καταστρέψει καί τούς δύο φιλόδοξους. Τήν ἀνοιξη τοῦ ἔτους 1252, ὁ Αὐτοκράτορας ἐπικεφαλῆς μιά πολὺ μεγάλης στρατιᾶς διέσχισε ἐκ νέου τόν Ἑλλησποντο. Ὁ Μιχαήλ καί ὁ Θεόδωρος, μπροστά στήν ἀριθμητική ὑπεροχή τοῦ ἀντιπάλου, κατάλαβαν γρήγορα ὅτι τό σχέδιό τους γιά ἐπίθεση ἦταν καταδικασμένο ἐκ τῶν προτέρων. Κάνοντας μεταβολή, συγκεντρώθηκαν πάνω στά βουνά τῆς Πίνδου, διαφεύγοντας ἀπό τό δρόμο τῆς Καστοριᾶς, ὅπου οἱ ἄνδρες του ἐξαφανίστηκαν. Καί καθὼς ὁ χειμώνας ἦταν μακρὺς καί βαρὺς κι ὅπως ἡ κατάσταση δέν ἄλλαξε οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἑπειρωτῶν ἄρχισαν νά λιποτακτοῦν. Κάποιος Πετραλίφας, κουνιάδος τοῦ Μιχαήλ προσχώρησε στόν ἐχθρό.

Ὁ Μιχαήλ ὀργίστηκε ὅταν τοῦ ἀνακοίνωσαν τήν προδοσία τοῦ στενοῦ τοῦ συγγενῆ. Ἀλλά συνειδητοποιώντας τήν πραγματικότητα, περιορίστηκε στό νά παραχωρήσει περισσότερες πόλεις. Ἀλλά ὑποσχέθηκε νά παραδώσει δεμένο χειροπόδαρο στό νικητή, τό θεῖο του Θεόδωρο πού καταφεύγοντας στά Βοδενά γύρεψε καταφύγιο σπίτι του. Ὁ Βατάτζης πῆρε σάν ὄμηρο τό Νικηφόρο τόν ὁποῖο καί ἄφησε ἀργότερα. Ἐξ ἄλλου λίγο καιρο ἀργότερα, ὁ Βατάτζης πέθανε ἀφήνοντας σάν διάδοχο τό γιό του Θεόδωρο Β' Λάσκαρη.

Ἐπιθυμώντας νά ἀνακτήσει αὐτά πού τοῦ εἶχαν πάρει, ὁ Μιχαήλ ξαναγύρεψε συμμαχία ἀπό τούς γείτονές του στό βορρά, τούς Σέρβους, τούς Βουλγάρους καί τούς Ἀλβανούς. Μπροστά σέ τέτοιες συμμαχίες ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης δέν θά τολμοῦσε νά συνεχίσει σοβαρά τό κατακτητικό πρόγραμμα τοῦ πατέρα του, στίς ἀκτές τῆς Ἀδριατικῆς.

Ἐν τούτοις τό Δυρράχιο καί τό λιμάνι του παρέμειναν ἓνα βασικό σημεῖο γιά τό γόητρο τῆς Αὐτοκρατορίας. Πῶς νά φυλάξουν τίς πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ, πραγματικά μέσα στά χέρια τοῦ Δεσπότη, χωρὶς μιά διέξοδο στή θάλασσα; Ἦταν λοιπόν προφανές ὅτι θά ἦταν ἀπερισκεψία νά δώσουν αὐτή τή στιγμή στόν αὐτοκράτορα κάποια πρόφαση, πού θά τοῦ ἐπέτρεπε νά ἐπιτεθεῖ στήν Ἠπειρο. Δέν θά ἦταν σοφώτερο νά προσπαθήσουν νά τόν ἀπομακρύνουν ἐμπνέοντάς του ἐμπιστοσύνη; Ἡ Θεοδώρα πού συμβούλευε πάντα τόν ἄνδρα της στίς διπλωματικές ὑποθέσεις, τόν προέτρεψε νά ἀναθεωρήσει τό θέμα τοῦ γάμου τοῦ Νικηφόρου, πού ἐδῶ καί ἐπτὰ χρόνια εἶχαν βάλει τελείως στήν ἄκρη.

Τελικά, στή διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1256, ξαναξεκίνησε συνοδευόμενη ἀπό τό γιό της μέ διεύθυνση τήν Ἀνατολική Θράκη, ὅπου ὁ καινούργιος αὐτοκράτορας ἦταν ἐγκατεστημένος στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Maritza (Μαρίτσα) σ' ἓνα τόπο πού λέγεται Lenza (Λέντζα). Μάνα καί γιός εἶχαν νά διασχίσουν πολλούς τόπους στήν πλειοψηφία ἐχθρικούς προτοῦ φθάσουν στό στρατόπεδο τοῦ Αὐτοκράτορα τῆς Βουλγαρίας.

Χωρὶς νά πεῖ λέξη στό Μιχαήλ, ἡ Θεοδώρα εἶχε φορτώσει στά μουλάρια 200 καρβέλια ψωμί, δέκα ἄσκια κρασί καί ξερά σύκα. Ὁ Αὐτοκράτορας ὅταν πληροφορήθηκε τήν ἄφιξή της πῆγε νά τήν συναντήσει.

Εἶδε ἀπό μακριά τή συνοδεία τῶν βαρυφορτωμένων μουλαριῶν. Ἐπικεφαλῆς μιά γυναίκα. Νέα ἀκόμα στό πλάι της πήγαινε καθάλα ἓνας ὄραϊος πολεμιστής. Μόλις διέκρινε τό Θεόδωρο Λάσκαρη κατέβηκε ἀπό τό ἄλογό

της καί ἀπευθυνόμενη μέ ἀπλότητα σ' αὐτόν τόν παρεκάλεσε σάν ἀπόδειξη εἰρήνης νά δεχτεῖ τὰ δῶρα πού εἶχε φέρει. Μετά ἀπό αὐτό γιόρτασαν μαζί τή γιορτή τοῦ Σταυροῦ γιατί ἦταν 14 Σεπτέμβρη.

Τὴν μεθεπομένη συνέχισαν τὸ δρόμο τους πρὸς τὴ Σαλονίκη ὅπου θά γιορτάζονταν ὁ γάμος. Ὁ Λάσκαρης ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὸ ταξίδι γιὰ νά θέσει τοὺς ὅρους του. Ἀπαίτησε σάν ἀντάλλαγμα τῆς συγκατάθεσής του γιὰ τὸ γάμο νά τοῦ ἀφήσει ὁ Δεσπότης τὶς πόλεις Δυρράχιο καί Σέρβια.

Γιὰ πρώτη φορά αὐτὴ ἡ ἐπιδέξια γυναίκα τῆς ὁποίας ἡ διπλωματία ἦταν πάντα ἐπιτυχημένη αἰφνιδιάστηκε. Αὐτὴ καί ὁ γιὸς της ἦταν στὰ χέρια τοῦ Λάσκαρη. Ἔν δέν δεχόταν, θά τοὺς κρατοῦσε ὁμήρους γιὰ νά ἐκβιάσει τὸ Μιχαήλ νά τοὺς ἀνταλλάξει μέ τὶς δύο πόλεις.

Προχωρώντας σκεφτόταν γεμάτη πίκρα. Ἐχοντας ἐμπιστοσύνη στὶς ἱκανότητες της ἦρθε νά τελειώσει μέ τὸ Λάσκαρη ἕνα γάμο ἴσος πρὸς ἴσον, βέβαιη γιὰ τὴ θέση τους (τὸ Δεσποτάτο δέν περιελάμβανε μιά ἔκταση πὶο μεγάλη ἀπ' αὐτὴ τοῦ Βασιλείου τῆς Νίκαιας). Ἀλλὰ τὰ πράγματα παρουσιάζονταν διαφορετικά. Ἐξουσία, δράση, ἀγάπη. Δέν ἔνιωθε πιά παρά μιά φυλακισμένη ἔχοντας νά διαλέξει ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ φυλάκιση καί τὴν ἀπώλεια δύο πόλεων κλειδιῶν.

Ἡ πίστη της πού δέν εἶχε καθόλου λιγοστεύει κατὰ τὴ διάρκεια τῶν εὐτυχισμένων ἡμερῶν ἦρθε ἄλλη μιά φορά νά τὴ βοηθήσει. Ὅσο μόνη κι ἂν ἔνιωθε κι ὅσο μεγάλες κι ἂν ἦταν οἱ ἀνησυχίες της γιὰ τὴν ἀπόφαση πού ἔπρεπε νά πάρει, ἤξερε ὅτι ὁ κύριος δέν θά τὴν ἐγκατέλειπε. Δυνατὴ μ' αὐτὴ τὴ σκέψη, ἐξέταζε τὶς προτάσεις τοῦ Λάσκαρη μέ περισσότερη ἐμπιστοσύνη. Αὐτὸ τὸν καιρὸ βάδιζαν πρὸς τὴ Σαλονίκη, ὅπου θά γινόταν ἡ τελετὴ καί ὁ Νικηφόρος θά συναντοῦσε στὸ παλάτι, τὴ Μαρία, τὴ μέλλουσα γυναίκα του.

Ἡ Θεοδώρα ζήτησε ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἄδεια νά περάσει μιά νύχτα μέ προσευχὲς σ' ἕνα γειτονικό μοναστήρι, πού κατοικοῦνταν ἀπὸ καλόγριες πού ἔχαν ἀφιερῶσει τὴ ζωὴ τους σέ θρησκευτικά καθήκοντα. Ὅχι χωρὶς φόβο καί δυσπιστία, ὁ Αὐτοκράτορας συγκατατέθηκε. Ἀλλὰ τοποθέτησε γύρω ἀπὸ τὸ μοναστήρι ἄντρες τῆς ἐμπιστοσύνης του μέ ἐντολή νά φέρουν τὴ Δεσποτίσσα πίσω στὸ παλάτι μόλις αὐτὴ θά τελείωνε τὶς προσευχὲς της.

Μένοντας μόνη στὴν Ἐκκλησία, τρέμοντας ὀλόκληρη κάλεσε τὸ Θεό της. Ἐκεῖ γονατισμένη πῆρε τὴ μοναδικὴ ἀπόφαση πού τῆς ἔμενε: νά δεχτεῖ τὴν ἀγορά. Παρακάλεσε νά μὴ συμβεῖ καμιά συμφορά ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπόφαση. Ἀλοίμονο ὅμως, ἡ προσευχὴ της δέν εἰσακούστηκε καθόλου.

Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης δέν ἤλπιζε νά ἀποκτήσει τόσο εὐκόλα τὸ Δυράχιο καί τὰ Σέρβια, πόλεις χωρὶς τὶς ὁποῖες τὸ Δεσποτάτο ἦταν ἐκτεθειμένο στὸν ἐχθρό.

Τὰ χαρτιά πού συντάχτηκαν στάλθηκαν στὸ Μιχαήλ νά τὰ ἐπικυρώσει καί οἱ γάμοι τελέστηκαν στὴ Σαλονίκη ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Ἀρσένιο σέ μιά μεγάλη γιορτὴ. Ὁ Νικηφόρος σάν ἀποζημίωση γιὰ τὶς δύο δυνατὲς θέσεις πού εἶχε παραχωρήσει στὸν Αὐτοκράτορα, ἀξίωσε ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισή του σάν Δεσπότη.

Ὁ Μιχαήλ βλέποντας ὅτι ἦταν ὑποχρεωμένος νά ὑπογράψει τὴν ἀπώλεια τοῦ Δυραχίου καί τῶν Σερβίων καί ἀπὸ φόβο μήπως ἡ γυναίκα του

κρατηθεῖ ὄμηρος κράταγε τό θυμό του περιμένοντας τή μέρα πού ἡ Θεοδώρα θά ἐπέστρεφε κοντά του καί ὁ Λάσκαρης ἤσυχος θά ἐπέστρεφε στή Μικρά Ἀσία.

Ἡ φρουρά τοῦ Δυραχίου γιά λογαριασμό τῆς Νίκαιας ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπό Ἀλβανούς. Γι' αὐτό τό λόγο ἄλλωστε ὁ Ἀκροπολίτης πῆρε ἐντολή ἀπό τόν Αὐτοκράτορα νά ἐπιβλέπει αὐτή τήν περιφέρεια. Ὁ καυμένος ὁ Ἀκροπολίτης ἦταν ἀναγκασμένος τό βαρῦ χειμῶνα τοῦ 1256 νά διασχίζει πολλές φορές τίς ἀπέραντες ἐρήμους τῶν ἀπόκρημνων βουνῶν τῆς Πίνδου πηγαίνοντας ἀπό τήν Ἠπειρο στήν Ἀλβανία καί τανάπαλιν. Ἀλλά ἡ χρηστότητα τῶν Ἀλβανῶν γύρναγε σάν τόν ἄνεμο.

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, μετά ἀπό ταξίδι τριῶν μηνῶν ἔφτασε στό μοναστήρι ὅταν ἔμαθε γιά τήν ἐπανάσταση πού ὑπέθαλπε ὁ Δεσπότης. Ἦταν εὐκολο στό Μιχαήλ νά ξεσηκώσει τήν ἀλβανική κοινή γνώμη. Οἱ Ἀλβανοί εἶχαν ἀκόμη ἐπαναστατήσει γιά τά ὑπολα καί καθόλου γενναῖα τεχνάσματα μέ τά ὁποῖα ὁ Λάσκαρης εἶχε σφετερισθεῖ τό Δυράχιο.

Ἡ ἀνταρσία τῶν Ἀλβανῶν ἦταν τό πρῶτο χτύπημα κατά τῆς Νίκαιας. Οἱ ἐνέργειες τοῦ Δεσπότη πῆραν τή μορφή ἀνοιχτῆς ἔχθρας ὥσπου φυλακίστηκε ὁ κυβερνήτης τοῦ Ἐλμπασάν. Ἐπρόκειτο γιά κάποιον Chabaron (Σαμπάρων) πού ἂν καί ἦταν σπουδαῖος στρατιώτης εἶχε καινόδοξο χαρακτήρα. Γοητευμένος μέ τό νά παίρνει ἐρωτικά γράμματα, ἀπό τή Μαρία Πετραλίφα, ἀδελφή τῆς Θεοδώρας, πού εἶχε ψεύτικα ἐπινοήσει ἔπεσε στήν παγίδα. Μέ τή φυλάκιση τοῦ Σαμπάρων ξεσηκώθηκαν οἱ Ἀλβανοί, ἐνθαρρυνόμενοι ἀπό τό Μιχαήλ καί βοηθούμενοι ἀπό τούς φίλους τους, τούς Σέρβους. Κατόπιν ὅλες οἱ πόλεις τῆς Ἀλβανίας ξεσηκώθηκαν κατά τῆς Νίκαιας παίρνοντας τό μέρος τοῦ παλιοῦ τους συμμάχου, τοῦ δεσπότη Μιχαήλ Β' τῆς Ἠπείρου.

Πρός τό τέλος τοῦ 1257 καί ἐνῶ ὁ Μιχαήλ ἦταν ἀπασχολημένος μέ τό νά διώξει τόν αὐτοκρατορικό στρατό τῆς Νίκαιας ἔξω ἀπό τή Μακεδονία, γαλέρες πού ἀρμένιζαν κατά μήκος τῶν Ἀλβανικῶν ἀκτῶν βρίσκοντας εὐκαιρία, ἀποβιβάστηκαν στή Βόρεια Ἠπειρο.

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1258, ἐμφανίστηκε στή σκηνή γιά πρώτη φορά στό Δυράχιο ὁ Μανφρέδος. Αὐτές οἱ πόλεις πού ἐδῶ καί σχεδόν ἕνα χρόνο ἦταν στήν ἐξουσία τῆς Νίκαιας πέρασαν ξαφνικά στά χέρια τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σικελίας, ὁ ὁποῖος σφετεριζόταν ὄχι μόνο τή Βόρεια Ἠπειρο ἀλλά καί τήν Κέρκυρα, τό Βουθρωτό καί τά νησιά Σύβοτα.

Ἡ ἀναπάντεχη ἐμφάνιση τοῦ Μανφρέδου στά καθορισμένα σύνορα τοῦ δεσποτάτου του, παρουσίαζε σοβαρό κίνδυνο γιά τό Μιχαήλ τή στιγμή πού ἡ ὑπεροχή του πάνω στή Νίκαια ἄρχισε νά βεβαιώνεται. Ἡ ἀπώλεια τῆς Κέρκυρας καί τοῦ Δυραχίου, πού τοῦ ἔχε κοστίσει τόσο πολύ ὥσπου νά κατακτήσει τόν λαό, ἦταν ἕνα χτύπημα γι' αὐτόν. Ἀλλά καταλάβαινε ὅτι ἦταν ἀδύνατο νά ἀντιμετωπίσει δύο ἐχθρούς συγχρόνως τή Νίκαια καί τή Σικελία. Μέ ἐξυπνάδα καί διπλωματία, πάντα μέ τίς συμβουλές τῆς Θεοδώρας ἀποφάσισε νά λύσει τό πρόβλημα μέ φιλικές διαπραγματεύσεις μέ τόν Μανφρέδο, προτείνοντάς του νά τόν βοηθήσει ἀρχικά ἐνάντια στίς ἑδαφικές ἀπαιτήσεις τῆς Νίκαιας ὥστε νά ἐπιτύχει γι' αὐτό προνόμια. Ὁ Μιχαήλ μ'

αυτή την πρόταση αναποδογύριζε την κατάσταση προς όφελος του δεσποτάτου.

Τόν Ίανουάριο τῆς ἴδιας χρονιᾶς τοῦ 1258 ὁ Μανφρέδος ἔχασε τὴ γυναίκα του τὴ Βεατρίκη τῆς Σαβοΐας. Ἄλλος ἕνας λόγος πού τόν ἀνάγκαζε νά ψάχνει γιὰ ἕνα περισπασμό στίς ἀλβανικές ἀκτές. Τόν Αὐγουστο, ἐπικαλούμενος ψεύτικο πρόσχημα τὸ θάνατο τοῦ ἀνεψιοῦ του Conradin (Κονραντέν), ὁ Μανφρέδος σφετερίστηκε τὸ στέμμα τῆς Σικελίας. Ἡ Θεοδώρα ἔπεισε τὸ Μιχαήλ νά ἐξετάσει τὴ δυνατότητα νά παντρεύουν τὴν πρωτότοκη κόρη τους μέ τὸ Μανφρέδο. Ἡ ἀπόφαση πού ἔπρεπε νά πάρει ἦταν πικρὴ. Ἀντιστάθηκε πάρα πολύ στὴ λογικὴ πού τόν πίεζε γιὰτὶ ἀγαποῦσε πάρα πολύ τὴν Ἑλένη. Ἀλλὰ μέρα μέ τὴ μέρα οἱ δυσκολίες τῆς κατάστασης αὐξάνονταν. Ἐπρεπε νά συμμαχῆσει μέ τόν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο ἐχθρούς πού εἶχε στὰ σύνορα, ἂν δέν ἤθελε νά βρεθεῖ μεταξὺ «σφύρας καὶ ἄκμωνος». Ἔτσι ὅταν ἡ λυπητερὴ ἀπόφαση πάρθηκε, πρότεινε στὸν Μανφρέδο σάν προῖκα γιὰ τὸ χέρι τῆς κόρης του, τίς ἤδη κατακτημένες πόλεις, τῶν ὁποίων νομιμοποίησε ἔτσι τὴν κατάκτηση.

Ὁ Μανφρέδος εἶχε κάθε συμφέρον νά δεχτεῖ αὐτὴ τὴ συμφωνία. Ἀπέφυγε ἔτσι νά κρατᾶει ἐπὶ ποδός ὅλο τὸ στρατό του. Ἐπίσης ἡ φήμη τῆς ὁμορφιάς τῆς Ἑλένης εἶχε ξεπεράσει τὰ σύνορα. Καὶ ἔτσι ὁ πρίγκηπας εἶχε προσωπικούς λόγους νά ἐπιτεθεῖ κατὰ τῆς Νίκαιας. Ὁ γαμπρός του ἀπὸ ἀδελφὴ, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ἐπειδὴ ἐρωτεύτηκε κάποια κυρία ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῆς γυναίκας του, ἔδωξε τὴν Constance (Κωνστάνς), ἀδελφὴ τοῦ Μανφρέδου πού ὁ διάδοχός του ὁ Λάσκαρης εἶχε κρατήσῃ παράνομα μέσα στίς σκοτεινὲς φυλακὲς τοῦ παλατιοῦ τῆς Νίκαιας. Ἐκεῖ ἡ Κωνστάνς γιὰ νά ἀπωθήσῃ τίς προτάσεις τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου πού ἤθελε νά τὴν κάνει φιλενάδα του, ἔπρεπε νά μάχεται ἐναντίον του. Ὁ Πατριάρχης τῆς Νίκαιας ἦταν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος στό γάμο τοῦ Παλαιολόγου μέ τὴν Κωνστάνς. Ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα παρακίνησαν τὸν Μανφρέδο νά δεχτεῖ τὴν προσφορὰ τοῦ Μιχαήλ.

Ἀλλὰ προτοῦ τελεστεῖ αὐτός ὁ γάμος, ἔγινε ἕνας ἄλλος τὸ καλοκαίρι τῆς ἴδιας χρονιᾶς. Ἡ Ἄννα, ἡ πιὸ νέα ἀπὸ τίς κόρες τοῦ Μιχαήλ Β΄ παντρεύτηκε τὸ μεγάλο Βιλλεαρδουῖνο στό Andreville (Ἄντρεβίλ), στό κάστρο τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μοριᾶ, ὅπου ὅλη ἡ οἰκογένεια παραβρέθηκε σέ πομπή γιὰτὶ ἐκτός ἀπὸ τίς κυρίες τῆς ἀκολουθίας της, ὁ Μιχαήλ ἔδωσε στὴν Ἄννα μιὰ προσωπικὴ φρουρὰ πλουσιοπάροχα ντυμένη, πρᾶγμα πού ἐντυπωσίασε πολύ τοὺς Φράγκους.

Τὸ μυστήριό τελέστηκε στὴν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου μέ ὅλους τοὺς τύπους τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ τῆς Ὁρθόδοξης καὶ τῆς Καθολικῆς. Τὸ νεαρό κορίτσι παρέδωσε ὁ ἀδερφός της Νικηφόρος. Ἐνα μέρος τῆς λειτουργίας διαβάστηκε στὰ λατινικά ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἀλλὰ τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀποστολικὲς ἐπιστολὲς διαβάστηκαν στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη.

Μετὰ ἔφαγαν, ἤπιαν, διασκέδασαν. Οἱ κονταρομαχίες, οἱ ἀθλητικὲς συναντήσεις (οἱ ἵππικοὶ ἀγῶνες) καὶ τὰ συμπόσια στοίχιζαν σίγουρα πολλὰ χρήματα, ἀλλὰ ὅλος ὁ κόσμος ἦταν στό κέφι, καταλαβαίνοντας τὸ νεαρό

κορίτσι πού στά 16 της χρόνια παντρευόταν ένα γέρο ήγεμόνα³του όποιου γίνονταν ή τρίτη σύζυγος. 'Ο Βιλλεαρδουίνος ήταν καταγοητευμένος. 'Η μόρφωση πού τής είχε δώσει ή Θεοδώρα ήταν τέλεια. Είχε περισσότερη συστολή από τίς φράγκισες πριγκήπισσες τής γενιάς τής, αλλά ήταν τρυφερή, γλυκειά και θηλυκή τόσο πού μπορούσε νά οδηγήσει τόν άνδρα από τόν όποιο φαινομενικά φαινόταν ότι εξαρτιόταν.

'Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος βλέποντας ότι καμιά συμφωνία δέν ήταν δυνατόν νά γίνει μέ τούς 'Ηπειρώτες και μή έχοντας χρόνο για χάσιμο, έστειλε στην 'Ιταλία και στον Μοριά εχέμυθους άγγελιοφόρους. Μήνυσε στον Μανφρέδο ότι ή αδελφή του Κωνσάνς θά στέλλονταν σπίτι τής στην 'Ιταλία άν ό Μανφρέδος δέν βοηθοῦσε καθόλου τόν πεθερό του. 'Αλλά ό βασιλιάς Μανφρέδος πού είχε γερή μνήμη διέταξε νά συλλάβουν τούς άπεσταλμένους από τή Νίκαια και νά τούς ρίξουν στή φυλακή. Κι όσο για τούς άπεσταλμένους στό Βιλλεαρδουίνο δέν είχαν κι αυτοί καλύτερη τύχη. 'Αφού απέτυχαν οι προσπάθειες για διαπραγματεύσεις μέ τή συμμαχία, ό Παλαιολόγος αποφάσισε νά ενισχύσει τό στρατό τής Μακεδονίας. Γιατί άν καταλάμβανε τή Σαλονίκη ό δρόμος για τήν Κωνσταντινούπολη θά έμενε άνοιχτός. 'Ηταν άδύνατο νά προβάλλει στό Βορρά τήν παραμικρή αντίσταση. Γι' αυτό πολύ γρήγορα τό Μάρτιο του 1259 οι πιθανοί σύμμαχοι τής Νίκαιας συγκεντρώθηκαν νότια τής 'Ανδριανούπολης.

'Ο Μιχαήλ και ή τεράστια άκολουθία του, πού περιελάμβανε αυτή τή στιγμή όχι μόνο τήν οικογένειά του, τή γυναίκα του και τά παιδιά του, αλλά και τίς οικογένειες των τετρακοσίων πολεμιστών του έγκατεστάθηκαν στή πόλη τής Καστοριάς. 'Η θέση τους δέν άργησε νά γίνει γνωστή στον Παλαιολόγο ό όποιος έκρινε σκόπιμο νά τούς έπιτεθει άιφνιδιαστικά χωρίς νά περιμένει ενισχύσεις από τή Νίκαια. Τή νύχτα ό αυτοκρατορικός στρατός διέσχισε τά βουνά και από τό πέρασμα των Βοδενών χτύπησε τήν Καστοριά. Μπορούμε νά φανταστοῦμε τή σύγκριση πού άπλώθηκε στό στρατόπεδο του Δεσπότη, όταν οι έκπληκτοι άνδρες μέσα στον ύπνο τους έψαχναν μέσα στή λάσπη και τό σκοτάδι τά όπλα τους, έχοντας νά παλέψουν σώμα μέ σώμα. "Όσοι άπ' αυτους μπορούσαν νά διαφύγουν δέν τό έκαναν μέ στενοχώρια. Τότε είναι πού ό αδελφός τής Δεσποτίνας, κάποιος Θεόδωρος Πετραλίφας, γκρεμίστηκε μέ τό άλογό του από ένα λόφο και τό σώμα του δέν βρέθηκε ποτέ. "Όσον άφορά τόν Μιχαήλ και τή Θεοδώρα μετά από πολλές περιπληνήσεις μαζί μέ τούς δικούς τους επέστρεψαν στην ΑϿλώνα. Τό μοναδικό θετικό άποτέλεσμα άπ' αυτή τή βραδυή έξόρμηση ήταν ότι ό Μιχαήλ πήρε τό στρατό του και κατευθύνθηκε προς τήν ΑϿλώνα, όπου είχε πολλούς λόγους νά επιστρέψει.

'Η ΑϿλώνα ήταν μία από τίς πόλεις πού ό Δεσπότης είχε παραχωρήσει στό Μανφρέδο και περιλαμβανόταν στην προίκα τής κόρης του 'Ελένης. 'Αλλά ή γαμήλια τελετή δέν είχε γίνει άκόμη. Δέν ήταν λοιπόν τυχαίο πού ξεφεύγοντας από τό στρατό του Παλαιολόγου, ό Μιχαήλ όδήγησε τήν οικογένειά του στην ΑϿλώνα.

"Όταν κάποτε έφτασε εκεί, επέμεινε νά τακτοποιήσει τά πράγματα. Στις 2

3) 'Ο Βιλλεαρδουίνος ήταν αυτό τόν καιρό σαράντα χρόνων.

Ἰουνίου 1259 ἕνας στολίσκος ἀπό ὀκτώ γαλέρες συνόδευσε τή νύφη, πού τήν ἀκολουθοῦσαν πολλές κυρίες καί ἰππότες, στό λιμάνι τοῦ Τράνι ὅπου τήν περίμενε ὁ Μανφρέδος. Ἡ μοναδική περιγραφή πού ἔχουμε γι' αὐτό τό γάμο εἶναι αὐτή πού μᾶς ἄφησε ἕνας ἄγνωστος ἀπό τό Τράνι, γραμμένη στή διάλεκτο τῶν Rouilles: «Ὅταν τό νεαρό κορίτσι ἀποβιβάστηκε ἀπό τή γαλέρα, ὁ βασιλιάς τήν πῆρε τρυφερά στήν ἀγκαλιά του καί τή φίλησε. Ἄφου τήν ἔκανε ἕνα γῦρο στήν πόλη, ὅπου ἐπικρατοῦσε γενική εὐθυμία, ἀνάμεσα ἀπό τίς ζητωκραυγές καί τίς ἐπευφημίες τοῦ λαοῦ τήν ὀδήγησε στόν πύργο ὅπου ἔγιναν γιορτές καί συναυλίες. Ὅταν κάποτε ἔπесε ἡ νύχτα, ἄναψαν τόσους πυρσούς μέσα στούς δρόμους πού νόμιζες ὅτι ἦταν μέρα. Τήν ἐπομένη, ὁ βασιλιάς ἔχρισε ἰππότες πολλοῦ νεαροῦς ἄνδρες. Δύο ἀπ' αὐτοῦς εἶχαν ἔρθει μαζί μέ τήν πριγκήπισσα. Τήν εἶχαν συνοδεύσει ἀπό τήν Αὐλώνα, ἦταν Ἕλληνες ἀπό τή χώρα της, ὁ ἕνας ἦταν ὁ Colas Pelaganas (Κόλας Πελαγάνας) καί ὁ ἄλλος ὁ Frédéric Sifulas (Φρειδερίκος Σίφουλας). Ὁ Μανφρέδος, ὅπως καί ὁ Βιλλεαρδουίνος γιά τήν Ἄννα, ἦταν καταγοητευμένος ἀπό τή συμπεριφορά τῆς Ἑλένης πού σέ ἡλικία 18 ἐτῶν εἶχε ὅλα τά ψυχικά χαρίσματα μιᾶς γυναίκας καί μιᾶς βασιλισσας. Ἡ γλυκύτητά της καί ἡ καλωσύνη της ἦταν ἀντάξιες τῆς μόρφωσης πού τῆς εἶχε δώσει ἡ μητέρα της.

Ἡ πτώση τῆς Νίκαιας ἔγινε ὁ μοναδικός σκοπός τοῦ Μιχαήλ. Αὐτή τή χρονιά πρὸς τό τέλος τοῦ μήνα Ἰουνίου, ἡ στρατιά πού ὀδηγοῦνταν ἀπό τόν Παλαιολόγο κατευθύνονταν πρὸς τίς ὄχθες τῆς λίμνης Ὀχρίδας. Αὐτό τόν καιρό ὁ Μιχαήλ καί οἱ σύμμαχοί του στρατοπέδευαν βόρεια τῆς Καστοριάς. Ὁ αὐτοκρατορικός στρατός ἔκανε μιά πρώτη ἔφοδο μέ κατεύθυνση τοῦς λόφους τῆς Πελαγονίας, τό πραγματικό Μοναστήριον. Πάνω στίς κορυφές τῶν λόφων πού τό περιέβαλλαν ὁ Παλαιολόγος ἐγκατέστησε τόν κύριο ὄγκο τῶν δυνάμεών του. Ὅσον ἀφορᾷ τοῦς 2.000 ἄνδρες τοῦ ἐλαφροῦ ἰππικοῦ του, τοῦς χρησιμοποίησε σάν ὀμάδες ἀναγνώρισης καί γιά νά καταδιώκουν τόν ἐχθρό σέ συχνές ἀψιμαχίες. Γιά μιά ἀκόμη φορά ἀποδείκνυε τά στρατηγικά του χαρίσματα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά διέδιδε ψεύτικες φήμες γιά τήν πραγματική κατάσταση τοῦ στρατοῦ του. Κατόρθωνε ἔτσι, μέ ἔξυπνες ὑπεκφυγές νά προκαλεῖ πανικό στό ἀντίπαλο στρατόπεδο.

Δημιούργησε ἕνα σκηνικό, ὑποχρεώνοντας τοῦς κατοίκους ν' ἀνάβουν φωτιές στά χωράφια καί τοῦς λόφους δημιουργώντας τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ φωτιά κατέβαινε μέχρι τήν πεδιάδα ὅπου στρατοπέδευαν οἱ ἄνδρες τοῦ Μιχαήλ. Στή διάρκεια τῆς μέρας, οἱ χωρικοί εἶχαν πάρει διαταγή νά σέρνουν, δεμένα πίσω ἀπό τά βόδια τους, τεράστια κλαδιά πού σήκωναν σκόνη καί ἀπό μακρυνά ἔμοιαζε μέ καπνό. Καί μέσα ἀπό τή σκόνη ἀκούγονταν φωνές πόνου. Σ' αὐτό τό σκηνικό προστίθονταν οἱ ψεύτικες φήμες πού ἐφεύρισκε γιά νά φτάσουν στούς στρατηγούς Συμμάχους, μέ σκοπό νά διαλύσουν τό στρατό, καί ἔτσι νά πειστοῦν οἱ Φράγκοι νά γυρίσουν στή χώρα τους.

Τελικά τό μίσος πού σιγόκαιγε ἐδῶ καί πολύ καιρό στίς στρατιές τοῦ Δεσπότη ἀνάμεσα στούς Φράγκους καί τοῦς Ἕλληνες, ἄναψε γιά τά καλά στούς ἀρχηγούς μέ τή μορφή τῆς διαφωνίας πάνω στήν στρατηγική τακτική πού ἀκολουθοῦσαν. Ὁ Ἰωάννης Δούκας, γιός τοῦ Δεσπότη, ἦταν ὁ πρῶτος

πού μέ τούς Βλάχους του έγκατέλειψε τό στρατόπεδο. Θυμωμένος καί ζηλεύοντας τίς φιλοφρονήσεις τών Φράγκων ίπποτών πρós τή γυναίκα του, πού είχε μιá άγρια καί συγχρόνως σπάνια όμορφιά, λιποτάκτησε τή νύχτα καί πήγε νά προσφέρει τίς ύπηρεσίες του στόν Αυτόκράτορα, θέτοντας σάν μοναδικό όρο αυτόν, δηλαδή νά μήν πολεμήσει καθόλου έναντίον τών Έλληνικών στρατευμάτων του πατέρα του καί του άδελφού του. Μερικά βράδια άργότερα ό ίδιος ό Μιχαήλ καί ό Νικηφόρος έγκατέλειψαν μέ τή σειρά τους τό στρατόπεδο οδηγώντας τούς άνδρες τους από στενά καί περάσματα πού μόνο οί ίδιοι ήξεραν.

Έτσι ό Βιλλεαρδουίνος καί ό Μανφρέδος βρέθηκαν ένα πρωί μόνοι νά αντιμετώπισουν τόν έχθρό αυτόν πού τούς είχε καλέσει νά τόν βοηθήσουν.

Ό Παλαιόλογος έπετέθη στόν αντίπαλο στρατό πού ήδη είχε έλαττωθεί καί τόν νίκησε στην πεδιάδα της Πελαγονίας τόν Όκτώβριο του 1259. Οί στρατιώτες του Αυτόκράτορα μπηκαν στην Άρτα, τήν πρωτεύουσα του Δεσποτάτου, παρά τίς έπίμονες παρακλήσεις του Geoffroy de Bruges, πού ήταν φημισμένος για τό κουράγιο του καί ήθελε νά συνεχίσει τή μάχη. Ό Βιλλεαρδουίνος είχε τή σοφία νά υποχρεώσει τό στρατό νά φυγομαχήσει σώζοντας έτσι τή ζωή σε πολλούς από τούς άνδρες του. Τό πόσο βοήθησε στό νά διαλυθούν τά συμμαχικά στρατεύματα ή άβεβαιότητα πού είχε δημιουργήσει ή τακτική του Παλαιολόγου θά ήταν δύσκολο νά τό πούμε, αλλά αυτή ή μάχη της Πελαγονίας, πού στην πραγματικότητα δέν έγινε καί κερδήθηκε χωρίς μεγάλες μάχες, ήταν ή άποτυχία του Δεσποτάτου καί άνοιξε στους άνθρώπους της Νίκαιας τό δρόμο για τήν Κωνσταντινούπολη.

Παρόλα αυτά ό Μιχαήλ, συνοδευόμενος από τή γυναίκα του καί τό γιό του Νικηφόρου, νιώθοντας προδομένος κατέφυγε στά νησιά του Ίονίου. Έφτασαν πρώτα στην Λευκάδα καί από κει στην Κεφαλλονιά στό θείο του Μιχαήλ, τό Μάιο Όρσίνι. Η έξορία είναι μιá μορφή τιμωρίας γιατί ή άγάπη της πατρίδας είναι βαθειά ριζωμένη στις καρδιές τών ανθρώπων. Έτσι τό νά εγκαταλείψει τόν πύργο τους στην Άρτα, μ' όλες τίς άναμνήσεις πού ήταν δεμένες μ' αυτόν, ήταν για τήν Θεοδώρα ή εγκατάλειψη τών πιό πολύτιμων θησαυρών της ζωής της. Αναγκασμένος νά ζητήσει καταφύγιο σε μιá ξένη χώρα, ό Μιχαήλ προτίμησε νά πάει στό σπίτι του συγγενή του του Μάιο Όρσίνι. Εκεί τουλάχιστον ήταν βέβαιο ότι θά γινόταν δεκτός μ' όλες τίς τιμές πού αναλογοῦσαν στην τάξη του, καί όχι σάν άπλός έπίτιμος από τόν όποιο θά μπορούσαν νά έπωφεληθούν μέ ανταλλάγματα για τήν προστασία πού προσέφεραν στόν ίδιο καί τήν οικογένειά του. Εξάλλου δέν εγκατέλειπαν καθόλου τήν έλπίδα νά ξαναπάρουν τήν Άρτα. Τό νησί της Κεφαλλονιάς δέν ήταν τόσο άπομακρυσμένο άπ' αυτή. Η λογική τόν πίεζε καμιά φορά νά πιστεύει ότι άπ' αυτό τό νησί όπου είχαν βρει καταφύγιο, είχαν λίγες πιθανότητες νά καταρωθώσουν νά ξανακατακτήσουν τή γη τους.

4) Ό Ματθαίος Όρσίνι (1194-1238) ό γιός του παλατιανού κόμη Ριχάρδου Όρσίνι υπήρξε ό πρώτος κόμης πού κατάγονταν άπ' αυτή τή γενιά. Μητέρα του ήταν ή κόρη του Marguaritone του Μπρίντεζι. Τήν έποχή του Μιχαήλ Β' είναι ό ξάδερφός του Ριχάρδου Όρσίνι πού τούς δήχηκε κι όχι ό Ματθαίος.

“Όλα έμοιαζαν χαμένα, όταν έφθασε τό νέο στόν πύργο τών Ὅρσινι ὅτι ὁ Ἰωάννης Δούκας, πού εἶχε μετανοήσει ἐδῶ καί πολύ καιρό γιά τήν ἐνέργειά του στό πεδίο τῆς μάχης τῆς Πελαγονίας, καί δέν εἶχε ποτέ σκοπό νά βλάψει τά συμφέροντα τοῦ πατέρα του, ἔφτασε στή Βόνιτσα. Ἐπωφελοῦμενος ἀπό τήν ἀπουσία τοῦ Παλαιολόγου πού ἦταν ἀπασχολημένος μέ τήν ἐπίθεση στή Θήβα, ὁ Ἰωάννης Δούκας ἐγκατέλειψε τόν αὐτοκρατορικό στρατό τόσο ξαφνικό ὅσο κι ὅταν εἶχε εἰσχωρήσει σ’ αὐτόν. Αὐτό τό νέο ἐπέτρεψε κάθε ἐλπίδα στό Δεσπότη.

Δώδεκα ἱππότες ὀδηγημένοι ἀπό τόν Μιχαήλ πού ἔρχονταν ἀπό τήν Κεφαλλονιά, ἀποβιβάστηκαν στό χωριό Δραγομέτσι καί ξεχύθησαν μέ γρήγορο βῆμα στά μονοπάτια τῶν βουνῶν. Στό ψηλότερο σημεῖο τοῦ δρόμου τους σταμάτησαν κοιτάζοντας μακριά τό τοπίο πού ζωγραφίζονταν στά πόδια τους. Τά δάση ἔφταναν σάν σκαλοπάτια μέχρι τή θάλασσα. Ἄπό δῶ κι ἀπό κεῖ διακόπτονταν ἀπό ἕνα χωράφι μέ ἀδύνατο κι ἀραιοσπαρμένο σιτάρι ἤ ἀπό ἕνα βράχο πού ἔσπαζε τήν πρασινάδα ὀλόγουρα μέ τό γκρίζο του χρώμα. Ὁ ἄνδρας πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τράβηξε τό δεξί του χέρι πού τό ἔχε σάν γεῖσο πάνω ἀπό τά μάτια του καί κάρφωσε τό βλέμμα του μακριά πρὸς τήν πεδιάδα. «Ἡ Ἥπειρός μου! Νά ἐπιτέλους ἡ γῆ μου πού εἶχα νά δῶ τόσους μῆνες». Μετά πήδηξε ἀπό τό ἄλογό του ἔκανε τό σταυρό του καί μέ τό ἕνα γόνάτο στή γῆ ἄρχισε νά προσεύχεται. Τόν εἶδαν νά ξεκουμπώνει τή μάγια* καί ξαφνικά νά γέρνει καί νά φιλάει τή γῆ.

Ἄφου σηκώθηκε, γύρισε πρὸς τοὺς ἄνδρες του, πού στέκονταν παράμερα καί σιωποῦσαν ἀπό σεβασμό. «Σύντροφοι» εἶπε, «ὀρκίζομαι μπροστά στό Θεό ὅτι δέν θά ἐγκαταλείψω ποτέ πιά αὐτή τή γῆ. Θά τήν κατακτήσουμε ξανά μέχρι τό τελευταῖο χαλίκι. Ἐμπρός ἄρχοντές μου». Ξανανέβηκε στή σέλλα ὀδηγώντας τό ἄλογό του πρὸς τήν Ἄρτα. Ἰππευαν μέχρι τό βράδυ. Πρὶν πέσει ἡ νύχτα, πέρασαν μέσα ἀπό μιά κωμόπολη, ὕστερα ἀπό μιά ἄλλη καί ἔνωσαν ἐκπληξη βλέποντας παντοῦ ἀνθρώπους σέ ὀμάδες νά τοὺς ἐπευφημοῦν ζωηρά στό διάβα τους καί νά συγκεντρώνονται κοντά τους. Σ’ ὅλες τίς πόλεις πού πέρασαν, μόλις ἀναγνώριζαν τό στρατό τῶν Ἀγγέλων ἀκούγονταν δυνατές ζητωκραυγές ἀπό τό πλῆθος: «Μακροζωῖα στό Δεσπότη μας».

Μπῆκε στήν Ἄρτα. Κατευθύνθηκε ἀρχικά δεξιά στό μεγάλο κάστρο πού εἶχε κτίσει καί σταμάτησε γιά νά θαυμάσει τή μεγαλοπρέπειά του. Μόλις προσπέρασε τή μικρή σηκωτή γέφυρα μπροστά στή μεγάλη πόρτα αὐτό πού εἶδε ἀντικατόπτριζε τή λεηλασία. Πάνω στίς πλάκες πού κάλυπταν τήν ἐσωτερική αὐλή, κηλίδες ἀπό ξεραμένο αἶμα διηγόνταν τήν ἱστορία τοῦ τρόμου πού πέρασε. “Όλα τά εἶχαν ἀρπάξει τά εἶχαν λεηλατήσει. Ἄκόμα καί ἀπό τήν ἐκκλησία ὅπου ἡ Θεοδώρα προτιμοῦσε νά προσεύχεται, εἶχαν πάρει τό χρυσό δισκοπότηρο, τίς εἰκόνες πού ἦταν ντυμένες μέ ἀσήμι καί τά δαμασκωτά ἄμφια τοῦ ἱερέα. Τά σπασμένα βιτρώ ἦταν σκορπισμένα στό πάτωμα.

* ροῦχο μέ μεταλλικούς κρίκους.

Ἡ ἐνθουσιασμός καί ἡ ἐντιμότητα τοῦ λαοῦ τοῦ ἐπέτρεψαν στό Μιχαήλ νά ἀνακτῆσει τήν πρωτεύουσά του. Ἐτσι μόλις ἀποκαταστάθηκε ἡ τάξη καί ἡ Θεοδώρα μπόρεσε καί ἐγκαταστάθηκε στό κάστρο, ὁ Δεσπότης ἰκανοποιημένος ἄρχισε νά στριφογυρίζει στό μυαλό του καινούργια σχέδια.

Εἶχε ζήσει μιὰ ζωὴ σκληρὴ, μέ κινδύνους, στερήσεις καί μάχες καί ἦταν σέ θέση νά καταλάβει ὅτι στὰ ἑβδομήντα του χρόνια δέν μποροῦσε νά πεθάνει χωρὶς νά στερεώσει τό ἔργο του καί νά μεταβιβάσει στους γιούς του μιὰ κληρονομιά ἰκανή γιά νά ἐπιβιώσουν. Ἀφοῦ μπόρεσε νά ἐκδιώξει τό στρατό τοῦ Σεβαστοκράτορα τόσο εὐκολά ἀπό τήν Ἡπειρο, γιατί νά μήν μποροῦσε νά ξαναπάρει τά Γιάννενα, τό Δυράχιο καί τήν Βόρειο Ἡπειρο; Γιά νά βάλει σέ ἐφαρμογή αὐτό τό σχέδιο ζήτησε τή βοήθεια τοῦ ξαδέρφου του Μάιο Ὁρσίνι, μέ τόν ὁποῖο ἦταν δεμένος πιό στενά ἀπό τότε πού ἔμεινε στήν Κεφαλονιά καί πού ἦταν ὑπῆκοος τοῦ Μανφρέδου καί τοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας.

Τίς πρώτες μέρες τοῦ Γενάρη τοῦ 1260, ὁ Νικηφόρος ἐπικεφαλῆς μιᾶς ὁμάδας ἰταλῶν μισθοφόρων, ἐπέστρεψε ἀπό τήν Ἰταλία ὅπου εἶχε διαπραγματευθεῖ τούς ὅρους τῆς καινούργιας συμφωνίας μέ τό Μανφρέδο.

Στό μεταξύ ὁ Μιχαήλ καί ὁ γιός του Ἰωάννης Δούκας ξανακατέλαβαν σχεδόν ὅλη τήν Ἡπειρο. Ὅσον ἀφορᾷ τό στρατό τῆς Νίκαιας ὑποχωροῦσε πρὸς τή Θεσσαλία. Ἡ κατάσταση γιά τόν Αὐτοκράτορα ἦταν κρίσιμη. Ἐτσι ὁ Παλαιολόγος γιά δευτέρη φορά ἀναγκάστηκε νά στείλει ἐνισχύσεις στή Σαλονίκη γιά νά κόψει τό δρόμο τοῦ Δεσπότη πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη. Πανικόβλητος ὁ Αὐτοκράτορας ἀνέθεσε στόν Γεώργιο Ἀκροπολίτη νά ἐπιβεβαιώσει τή φιλία τῶν Βουλγάρων. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὑπέγραψε συνθήκη μέ τή Γένουα πού τοῦ ἐξασφάλιζε ναυτική βοήθεια ἀπὸ τή Δημοκρατία. Ὁ Στρατηγόπουλος ἔφυγε γιά τή Θράκη ἐπικεφαλῆς σέ ὀκτακόσιους (800) τοξότες γιά νά ἐντυπωσιάσει τούς Φράγκους Βαράνους.

Ἦταν περισσότερο τυχεῖο παρά ἀπό τό Στρατηγόπουλο; Ὁ Ἀλέξης Μελισσινός⁵ καί οἱ ἄνδρες του ἔμαθαν φτάνοντας στήν πόλη Σιλιβρία, ὅτι οἱ φράγκικες ὁμάδες τοῦ Αὐτοκράτορα Μποντουέν ἀπουσίαζαν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ἀπασχολημένοι βοηθώντας ἕνα Βενετό ἄρχοντα, πού ἤθελε νά σφετεριστεῖ ἕνα νησάκι στίς ὄχθες τοῦ Βοσπόρου. Μέ ἕνα ἐπιτυχημένο τόλμημα ὁ Στρατηγόπουλος ἐπωφελήθηκε ἀπό τήν εὐκαιρία γιά νά βάλει μερικούς ἀπό τούς ἄνδρες του μέσα στήν πόλη. Τήν νύχτα σκότωσαν τή φρουρά καί ἀνοίξαν τήν πύλη τῆς Σιλιβρίας στους δικούς τους. Ἐτσι στίς 25 Ἰουλίου 1261 ὁ Αὐτοκρατορικός στρατός ξαναπῆρε τήν Κωνσταντινούπολη καίγοντας καί λεηλατώντας ὅλη τή πόλη. Εἶναι σωστό ὅτι ὁ Φράγκος αὐτοκράτορας Μποντουέν μόλις πού πρόλαβε νά γλυτώσει ἀπό τίς φλόγες.

Μετά ἀπό πενήντα πέντε (55) χρόνια ἀντιζηλίας καί πολέμων μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης, ἡ τύχη ἦταν μέ τό μέρος ἐνός σφετεριστή. Τό γόητρο καί ἡ ἔκταση τοῦ δεσποτάτου δέν ἦταν μικρότερα

5) Στρατηγόπουλος: Ἀλέξης Μελισσινός, πῆρε μέρος στή νικηφόρο ἐκστρατεία τοῦ Αὐτοκράτορα Ἰωάννη Βατάτζη ἐναντία στό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου στή Μακεδονία. Πολέμησε ἐπίσης τούς Βουλγάρους καί τόν καιρό τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ τοῦ Η΄ τοῦ Παλαιολόγου πῆρε τόν τίτλο τοῦ Καίσαρα.

ἀπό αὐτά τῆς Νίκαιας, ἀλλά αὐτό πού προκάλεσε τὴν ἀπώλειά του ἦταν ἡ ἔλλειψη συνενόησης καὶ ὁμοιογένειας ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Φράγκους συμμάχους τους. Ἡ Νίκαια ἀντίθετα εἶχε ἓνα ἀρχηγό, ἓνα διοικητή. Ἐνῶ τὸ Δεσποτάτο εἶχε στρατό μέ περισσότερους ἀρχηγούς καὶ ἄνδρες ἀπὸ διαφορετικὲς φυλές.

Ἄντὶ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Οὐρανὸ μέ προσευχὲς καὶ λιτανίες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ὁ Μιχαὴλ ὀρηκτικὸς δὲν κατέθεσε τὰ ὄπλα. Σπρωγμένος ἀπὸ τὴν ἴδια ὀρμὴ μέ σύμμαχο τὸν Μανφρέδο συνέχισε νὰ πολεμᾷ τὸν καινούργιο Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ Θεοδώρα ἀντίθετα χρησιμοποιώντας διπλωματία προσπαθοῦσε νὰ φέρῃ σέ συμφωνία τὸν Παλαιολόγο, καὶ τὸν ἄνδρα τῆς. Δὲν ἔβλεπε τὴν χρησιμότητα αὐτῆς τῆς μανιώδους διαμάχης ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους τῆς ἴδιας φυλῆς καὶ τῆς ἴδιας θρησκείας. Νὰ χυθεῖ αἷμα γιὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ λατίνοι ἀπὸ τὴ γῆ τους εἶναι σωστό, ἀλλά νὰ συνεχίσει ὅλη τῆς τὴ ζωὴ τὸν πόλεμο ἐνάντια σ' ἓνα ὀρθόδοξο Βυζάντιο ξεπερνοῦσε τὴν σωστὴ κρίση τῆς κόρης τοῦ Πετραλίφα.

Ὁ Μιχαὴλ πανευτυχῆς πού φυλάκισε τὸ Στρατηγόπουλο εἶπε τὸ νέο τὴν ὥρα τοῦ δείπνου στὴ Θεοδώρα. Πρόσθεσε ὅτι ἔτσι ὁ Μανφρέδος θὰ μπορούσε νὰ ἀνταλλάξῃ τὸ φυλακισμένο μέ τὴν ἀδερφή του τὴν Κωνσταντῆ, πού βρίσκονταν μέχρι τώρα στὴ φυλακὴ μέσα στὸν ψηλότερο πύργο τοῦ παλατιοῦ τῆς Νίκαιας. Ἀλλὰ ἡ Θεοδώρα ἀπομακρυσμένη παρακολουθοῦσε μέ δυσκολία τὰ λόγια του. Ἀνήσυχος βλέποντάς τὴν ἔτσι σκυθρωπὴ, ὅταν ἔφυγαν οἱ αὐλικοὶ καὶ οἱ κυρίες τῆς αὐλῆς, ὁ Μιχαὴλ βιάστηκε νὰ πάει στὴ γυναίκα του. Ξαφνιάστηκε λίγο ὅταν τὴ βρῆκε γονατιστὴ στό προσκυνητᾶρι τῆς. Εἶχε τελειώσει τίς βραδυνὲς τῆς προσευχῆς πρὶν ἔρθῃ νὰ τὴ συναντήσῃ ξανά. Ποτὲ δὲν τοῦ φάνηκε ὠραιότερη. Τὰ μακρὰ τῆς μαλλιά στό χρῶμα τῆς στάχτης καὶ τοῦ ἀσημιοῦ ἔπεφταν ὡς τὴ μέση τῆς.

«Μιχαὴλ», εἶπε γυρνώντας ἀπότομα «θὰ κάνω μιὰ ἀπόπειρα συμφιλίωσης μέ τὸ Βυζάντιο. Οἱ λαοὶ μας δὲν πρέπει νὰ συνεχίσουν νὰ πολεμᾶνε μεταξύ τους». Ὁ Μιχαὴλ τὴν κοίταξε μιὰ στιγμή κατάπληκτος.

«Ἄδύνατο, ἀδύνατο», φώναξε «ἡ ἴδια μου ἢ γυναίκα ἐναντίον μου. Θὰ μέ ἀτιμάσεις. Δὲν θέλω, δὲν θέλω νὰ μοῦ μιᾶς γιὰ συμφωνία μ' αὐτὸ τὸ σφετεριστὴ τὸν Παλαιολόγο». Ἄρχισε νὰ βηματίζει πάνω-κάτω στό δωμάτιο. Τὸ πρόσωπό του ἦταν κατακόκκινο. Ὁ θυμὸς ἐμπόδιζε τὴν κρίση του. Ἡ Θεοδώρα ἀφοῦ σηκώθηκε ἀπὸ τὸ προσκυνητᾶρι τῆς πῆγε κοντά του. Ἔβαλε τὰ χέρια στοὺς ὤμους τοῦ ἄνδρα.

«Εἶμαι ἡ γυναίκα σου γιὰ νὰ μοιράζομαι τίς λύπες ὅπως καὶ τίς χαρὲς σου. Θὰ κάνω ὅτι θέλεις, ἀλλά γιὰ νὰ σώσουμε τίς ψυχὲς μας πρέπει νὰ σταματήσουμε τὴ σφαγὴ τῶσων φτωχῶν ἀνθρώπων».

Τὴν κοίταξε μέσα στὰ μάτια. Σ' αὐτὸ τὸ πρόσωπο πού γνώριζε καλά δὲν ἔβλεπε παρά καλωσύνη καὶ συμπόνοια.

«Ἀγαπημένη μου ἅγια γυναίκα, εἶσαι καλύτερη ἀπὸ μένα. Σοῦ ὑποσέθηκα κάποτε ὅταν ὁ μοναχὸς Ἰῶβ σ' ἔφερε στό παλάτι καὶ ἤμουνα γεμάτος ντροπὴ καὶ μεταμέλεια, νὰ βελτιωθῶ καὶ ν' ἀκούω τὰ λόγια σου. Σοῦ

υπόσχομαι, Θεοδώρα μου, ν' ακολουθήσω τις συμβουλές σου, γιατί χωρίς έσένα πώς θά μπορούσα νά ζήσω;»

Μιλώντας άγγιξε μέ τά χείλη του τόν αυχένα τής γυναίκας του στίς ρίζες τών μαλλιών της. Προσπάθησε νά τήν οδηγήσει στό κρεβάτι αλλά αυτή έλευθερώθηκε από τό άγκάλιασμά του.

«Όχι Μιχαήλ, ό καιρός περνάει, πρέπει νά φύγω, άπόψε κιόλας μέ τίς πρώτες άκτίνες του ήλιου γιά τό Βυζάντιο. Δώσε διαταγή νά μέ συνοδέψει μιά ομάδα από τούς άνδρες σου. Θά πάρω μαζί μου μιά μόνο κυρία τής αύλης, τήν Γιολάντα ντέ Σέντορ καί τήν Έλένη αύτό τό νεαρό δεκαπεντάχρονο κορίτσι γιά νά μέ ύπηρετεί, γιατί καί οι δύο είναι καλές ίππεύτριες. Ό Μιχαήλ τρόμαξε στήν ιδέα ότι ό Αυτοκράτορας μπορούσε πάλι νά τήν κρατήσει γιά όμηρο. «Δέν θά φύγεις παρά μόνο μέ τόν όρο νά πάρεις τό γιό σου τόν Ίωάννη μαζί σου».

Τήν επομένη, μέ τήν αυγή, μιά ομάδα από τοξότες βρίσκονταν στήν αύλή έτοιμοι γιά αναχώρηση. Όταν κατέβηκε ή γέφυρα, ή Θεοδώρα πήρε θέση μέ τίς δύο συνοδούς της σέ μιά ξύλινη άμαξα σκαλισμένη όλόκληρη, πού στίς στροφές έπρεπε νά τή σπρώχνουν οι άνδρες. Αυτοί άφησαν τά άλογά τους γιά νά βοηθήσουν τά ζώα νά σύρουν τίς μεγάλες ρόδες στίς λασπωμένες ροδιές του δρόμου.

Όταν οι πόρτες του κάστρου τής Άρτας άνοιξαν, ό Μιχαήλ πού συνόδευσε τή γυναίκα του μέχρι τήν αύλή, άφου τούς εδχήθηκε καλό ταξίδι, πολύ άπλά καί μπροστά στή συνοδεία τή φίλησε στό στόμα.

Ή ομάδα μέ μεγάλο θόρυβο διέσχισε τά δάση, τά βουνά καί τά χωριά τής Θεσσαλίας καί τής Μακεδονίας. Τά χωράφια ήταν μαύρα κι έρημα. Τά κοπάδια λούφαζαν στά μαντριά. Ή έξοχή ήταν ναρκωμένη από τήν κρύα σιωπή του χειμώνα. Ή Θεοδώρα στή διάρκεια τής πορείας έλεγε προσευχές τίς όποιες διέκοπτε μόνο τίς πιό φωτεινές ώρες τής ημέρας είτε γιά νά κεντήσει κάποιον τραπεζομάντηλο γιά τήν Άγία Τράπεζα, είτε γιά νά ακολουθήσει τήν ομάδα μέ τό άλογο. Ήταν οι πιό μικρές μέρες τής χρονιάς. Έβδομάδες πέρασαν πριν ή συνοδεία διακρίνει τά όδοντωτά τείχη τής Κωνσταντινούπολης.

Έμειναν κατάπληκτοι μπροστά στήν όμορφιά αυτής τής μοναδικής πόλης στον κόσμο. Τό παλάτι τών Αυτοκρατόρων είχε πεντακόσια (500) συνεχόμενα δωμάτια όλα καλυμμένα μέ χρυσά μωσαϊκά. Ύπηρχαν επίσης τριάντα εκκλησίες μεγάλες καί μικρές. Οι Κομνηνοί είχαν εγκαταλείψει τό Μεγάλο Παλάτι, όταν ό Μανουήλ τόν ΙΒ΄ αιώνα, είχε ανακαινίσει τό παλάτι τών Βλαχερνών.⁶ Άλλά ό πρώτος Παλαιολόγος μετά τήν άνάκτηση τής πόλης από τούς Έλληνες διέμενε εκεί τό 1261, περιμένοντας νά καθαριστεί καί νά ξαναβαφεί τό παλάτι τών Βλαχερνών πού ήταν μαύρο από τόν καπνό από τίς κουζίνες του Μποντουέν.

Έκει λοιπόν δέχτηκε τή Θεοδώρα. Στο έσωτερικό όλα ήταν έτσι

6) Τό όνομα Βλαχέρνα προέρχεται από τό όνομα ενός άρχηγού μιάς φυλής του Σκούθου Βλαχέρνα ή άκόμα από τό ρωμαϊκό Βλαχέρνα. Ύπάρχει άκόμα μιά τρίτη έκδοχή ότι προέρχεται από τή Βλάχνα, είδος φτέρης πού όπήρχε στήν Κωνσταντινούπολη σ΄ αυτή τήν περιοχή πού λέγονταν Βλαχέρνα (Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια).

τακτοποιημένα ώστε να είναι άνετα. Τά ιδιωτικά διαμερίσματα βρίσκονταν κοντά στις μεγάλες αίθουσες υποδοχής. Ο Αυτοκράτορας δεν είχε παρά μία μικρή απόσταση να διασχίσει για να πάρει θέση στο θρόνο του. Αυτές οι αίθουσες χρησίμευαν σε σημαντικές περιπτώσεις για τραπεζαρίες. Άλλά εκεί γίνονταν κυρίως οι ακροάσεις και οι μεγάλες δεξιώσεις. Ήταν διακοσμημένες με πολυτέλεια και εκεί μαζεύονταν όλοι οι θησαυροί του παλατιού που τους κρεμούσαν στα θολωτά και τις κορνίζες ή τους έβαζαν σε μεγάλα ράφια όπως το «Πενταπύργιον». Αυτές οι αίθουσες ήταν τόσο επιβλητικές που φόβισαν τη Θεοδώρα όταν τις είδε. Η πολυτέλεια φαινόταν κυρίως στη διακόσμηση των τοίχων με τά μωσαϊκά. Δεν υπήρχαν εκεί κομψοτεχνήματα. Ήταν αίθουσες επίδειξης όπου μπορούσαν να κινούνται πρόσωπα με μεγαλόπρεπα κουστούμια και όπλα που ακτινοβολούσαν. Όσον αφορά τον Αυτοκράτορα έμοιαζε να ζει αποτραβηγμένος στα διαμερίσματά του που δεν ήταν διακοσμημένα παρά μόνο με κρεβάτια και καρέκλες. Μόνο τά χαλιά έδιναν κάποια ζεστασιά σ' αυτά τά αυστηρά δωμάτια. Οι πόρτες ήταν στολισμένες με πολύτιμα υλικά όπως χαλιά, άσχημι και έλεφαντόδοντο. Η Θεοδώρα και ο Ίωάννης κατάλαβαν ότι ο χώρος που τους όδηγοΰσαν, ήταν μία αίθουσα υποδοχής βασιλικού ρυθμού, που τελείωνε άνατολικά σε μία άψίδα και ένα τετράγωνο δωμάτιο. Η αίθουσα υποδοχής έπικοινωνούσε βορινά με τά αυτοκρατορικά διαμερίσματα του «Χρυσοτρικλινίου». Τίς τελευταίες μέρες του Γενάρη του 1263, μέσα στη μεγάλη αίθουσα αυτού του όνειρεμένου παλατιού, έμεναν οι κύριοι άξιωματούχοι της αυτοκρατορίας και πολλές κυρίες που περίμεναν την είσοδο του Αυτοκράτορα και της Δεσπότισσας, που είχε φτάσει τό ίδιο πρωί.

Μιλούσαν για ειρήνη άνάμεσα στα δύο έλληνικά κράτη, την Ήπειρο και τό Βυζάντιο. Φαινόταν ότι όλα είχαν τακτοποιηθεί. Οι άπεσταλμένοι της Θεοδώρας είχαν δουλέψει καλά, πολλαπλασιάζοντας τά διαβήματά τους παρά τους αντίπαλους τους. Ο Ίωάννης συμβούλευε τη μητέρα του να υποχωρήσει σε περισσότερα σημεΐα, έλπίζοντας έτσι να έπαναφέρει την ειρήνη και την ήρεμία. Έξάλλου ή κόρη του Σεβαστοκράτορα ή Τορνικέσ (: Τορνικέ) ήταν έρωτευμένη μαζί του και για να ευχαριστήσει τον παιδικό του φίλο, ο Παλαιολόγος έπιθυμούσε να εύλογήσει αυτό τό γάμο. Η Θεοδώρα έπρεπε να συγκατατεθεί σε όλα και όλοι πίστεψαν σε μία άληθινή συμφιλίωση. Μετά την υποδοχή των ξένων εύγενών στο «Τρίκλινον» του Ίουστινιανού, ο Αυτοκράτορας σηκώθηκε από τό θρόνο του πέρασε από τό «Λαυσαϊκό» και τό «Τριπετόν» για να έπιστρέψει στο «Καινούργιον» και μετά στον «Κοιτώνα». Η Δεσπότισσα με τη σειρά της άκολούθησε την ίδια διαδρομή μέχρι τό «Καινούργιον» όπου σταμάτησε μία στιγμή για να ξεκουραστεί. Μετά μπήκε με την αυτοκράτειρα στο δωμάτιό της που βρισκόταν στο βόρειο τμήμα του «Χρυσοτρικλινίου».

Νά πιστέψει σε μία διαρκή ειρήνη με τό φιλόδοξο χαρακτήρα του Μιχαήλ ήταν παράτολμο. Ο Μιχαήλ δεν είχε παρά μία έπιθυμία, να τά διαλύσει όλα. Τό φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς τό 1263, ή Αυτοκρατορία ύποχρεώθηκε να στείλει τον Ίωάννη Παλαιολόγο στα περίχωρα της

7) Ebersolt (: Εμπερσόλ): «Γιορτές και Βυζαντινά παλάτια».

Θεσσαλονίκης, μέ σκοπό νά αναγκάσει τόν Δεσπότη νά ήσυχάσει. Ἡ φήμη τήν ὁποία εἶχαν οἱ στρατιωτικές δυνάμεις τοῦ Μιχαήλ, δέν μπορούσε νά περιφρονηθεῖ. Γιαυτό τό 1264 ὁ Παλαιολόγος ἐτέθη ἐπικεφαλῆς μιᾶς μεγάλης δύναμης καί βάδισε κατά τῆς Θεσσαλονίκης.

Τό χρονικό λέει ὅτι ὅταν ὁ Παλαιολόγος εἶδε ἕνα κομήτη νά δισχιζοῦ τόν οὐρανό, τό θεώρησε κακό οἰωνό, καί ἀνέβαλε τήν ἐκστρατεία γιά τήν ἀνοιξη τῆς ἐπόμενης χρονιάς. "Ἐτσι λοιπόν τά στρατεύματα τοῦ Μιχαήλ ἀπωθήθηκαν ἀπ' αὐτά τοῦ Αὐτοκράτορα πρὸς τά ἀπόκρημνα βουνά τῆς Ἡπείρου. Ὁ Μιχαήλ δέν εἶχε πιά τή βοήθεια τοῦ Μανφρέδου πού ἦταν ἀπασχολημένος μέ τό νά πολεμᾷ κατά τοῦ Κάρολου Ντ' Ἀνζού στό Βενέvento, τό Φλεβάρη τοῦ 1266.

Μή μπορώντας νά κάνει τίποτε ἄλλο, ἀναγκάστηκε νά συνάψει εἰρήνην μέ τόν αὐτοκράτορα. Παραχώρησε τήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων καί δέχτηκε τό γάμο τοῦ πρωτότοκου γιου τοῦ Νικηφόρου, πού εἶχε χάσει τήν πρώτη του γυναίκα, μέ τήν κόρη τῆς Εὐλογίας ἀδερφῆς τοῦ Αὐτοκράτορα.

Αὐτή ἡ εἰρήνη δέν τοῦ προσέδιδε κανένα πλεονέκτημα ἐκτός ἀπό τήν εὐκαιρία νά διαπράξει ἕνα καινούργιο ἔγκλημα. Δολοφόνησε τό Ναύαρχο Chinardo (: Χινάρδο), σύζυγο τῆς ἀδερφῆς τῆς Θεοδώρας, τῆς Μαρίας Πετραλίφα, πού εἶχε πάρει κάποτε γιά προῖκα τήν Κέρκυρα καί τῆς ὁποίας ὁ σύζυγος εἶχε ὀνομαστεῖ κυβερνήτης τοῦ νησιοῦ ἀπό τόν Μανφρέδο.

Αὐτό τό ἔγκλημα δέν τοῦ χρησίμευσε σέ τίποτε, γιατί λίγο ἀργότερα πέθανε ὁ Μανφρέδος, ἡ Κέρκυρα ὅπως καί οἱ ἀκτές τῆς Ἡπείρου περιήλθαν στά χέρια τοῦ Καρόλου Ντ' Ἀνζού, βασιλιά τῆς Σικελίας. Αὐτό ἦταν τό τελικό χτύπημα. Μετά ἀπ' αὐτό ἦταν τόσο καταβεβλημένος ἀπ' αὐτή τήν ἀποτυχία πού δέν εἶχε πιά σκοπό νά πολεμήσει. Ἀποτραβήχτηκε ἀπό τόν κόσμο, τήν πολιτική καί τόν πόλεμο γιά νά καταφύγει στόν εἰρηνικό τομέα τῆς πίστεως καί τῶν ἀναμνήσεων.

Ἡ ἐκκλησία ἔμοιαζε νά εἶναι ὄλο καί περισσότερο κάθε μέρα, ὁ μοναδικός λόγος πού τόν κράταγε στή ζωῆ. Περνοῦσε ὄρες γονατισμένος μέσα στό ναό πού εἶχε χτίσει, κοιτάζοντας εὐλαβικά μιᾶ εἰκόνα. "Ἐλεγε προσευχές καί θυμόταν τό παρελθόν του, τά μακρινά παιδικά του χρόνια, κατόπιν τά νιάτα του μέχρι πού ἔφτανε στίς στρατιωτικές κατακτήσεις του. Ὁνειρευόταν ἐπίσης τή δόξα στήν αὐλή του. Τίς χαρές του μέ τίς γυναῖκες, τήν ἔκσταση νά αἰσθάνεται τήν ὑπεροχή τοῦ μυαλοῦ του.

"Ὅλα ἔπαιρναν στό μυαλό του τό φωτιστέφανο πού δίνει ἡ ἀπόσταση. Τοῦ ἄρεσε νά καθυστερεῖ στά σημεῖα πού τοῦ ἔφερναν στό νοῦ τήν εὐεργετική παρουσία τῆς γυναίκας του. Ἐνῶ ἀπόφευγε τή σκέψη τοῦ κακοποιοῦ πνεύματος τῆς Γαγγρινῆς. Ἐν τούτοις εἶχε ἀποκτήσει ἀπ' αὐτή ἕνα γιό, τόν ἀγαπημένο του Ἰωάννη Δούκα. Μάταια προσπαθοῦσε νά διώξει τήν ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς γυναίκας.

"Ὅταν ἔνωσε τό θάνατο νά πλησιάζει κάλεσε τούς δύο του γιούς καί τούς προέτρεψε νά ὑπηρετοῦν πιστά τό Θεό: «Νικηφόρε θά ἐγκαταστήσεις τό σπίτι σου καί τό βασιλείο σου ἐδῶ στήν Ἄρτα. Τό ἄλλο μισό τοῦ Δεσποτάτου θά πάει στόν ἀδερφό σου πού θά συνεχίσει νά βασιλεύει μέ πρωτεύουσα τή Νέα Πάτρα. Θά ἐνεργεῖτε σύμφωνα μέ τή σοφία καί τίς συμβουλές τῆς ἁγίας σας μητέρας τῆς Θεοδώρας». Αὐτά ἦταν λίγο πολύ τά

τελευταία του λόγια. "Ωσπου νά ξεψυχίσει ή Θεοδώρα έκλαιγε στό προσκεφάλι του φιλώντας τά ένωμένα χέρια τοῦ Μιχαήλ.

Ἡ σορός τοῦ δυναμικοῦ Δεσπότη θάφτηκε στήν ἐκκλησία τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Βλαχέρνας βορειοδυτικά τῆς Ἄρτας, στίς ὄχθες τοῦ Ἄραχθου καί ἔγινε κάτι παράξενο πού μαρτυροῦσε μέ συγκινητικό τρόπο πόσο σέβονται καί ἀγαποῦσε ἡ Θεοδώρα τόν ἄνδρα της. Ἐγινε καλόγρια καί ἐγκατέλειψε τό παλάτι γιά νά ἀφιερωθεῖ στίς προσευχές καί τή θρησκεία. Πέρασε τήν υπόλοιπη ζωή της στό μοναστήρι τῆς Βλαχέρνας προσευχόμενη νύχτει ὀλόκληρες. Ἄν καί ἦταν Ἡγουμένη, φερόταν στίς καλόγριες μέ ὑποταγή εὐγένεια καί ὑπομονή. Ἐπιβάλλονταν στό σῶμα της μέ τή δύναμη τῶν στερησιῶν καί τῶν προσευχῶν καθῶς καί τῆς μετάνοιας. Ἄν καί βρισκόνταν στό μοναστήρι δέν παρέλειπε ποτέ νά βοηθαίει τοὺς δυστυχισμένους, τίχῃρες καί τά ὀρφανά πού ἀπευθύνονταν σ' αὐτή. Εὐχαριστιόταν νά ἀσχολεῖται μέ τό νάο καί νά τακτοποιεῖ τίς προσφορές τῶν πιστῶν ἔτσι ὥστε νά φαίνονται.

Ἡ τοπική παράδοση μᾶς λέει ὅτι γιά κείνη σκάφτηκε τό ὑπόγειο πέρασμα πού συνδέει τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Ἄρτας καί τὸ μοναστήρι τῆς Βλαχέρνας⁸ πού εἶχε διαλέξει γιά τό μοναχικό της βίο, γιά νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τά ἐπίγεια ἀγαθά.

Ὁ μοναχός Ἰῶβ μᾶς ἀναφέρει ὅτι μεταξύ τῶν ἄλλων πού ἔκανε ὅταν πλησίαζε τό τέλος της, παρακάλεσε μέ δάκρυα τή μητέρα τοῦ Θεοῦ καί τόν Μεγαλομάρτυρα Γεώργιο νά μεσολαβήσουν γι' αὐτή στόν Παντοδύναμο νά τῆς παραχωρήσει ἕξη μῆνες ζωῆς ἀκόμα γιά νά μπορέσει νά ὀλοκληρώσει τήν ἀποπεράτωση τῆς ἐκκλησίας.

Ὅταν πέρασαν οἱ ἕξη μῆνες, ἡ Θεοδώρα κάλεσε ὄλες τίς μοναχές κοντά της. Τοὺς ἔδωσε τίς τελευταῖες ὀδηγίες της καί τήν εὐχή της. Οἱ ἀδελφές γονατισμένες ὄλες μαζί γύρω ἀπό τό κρεβάτι της προσεύχονταν γιά τήν ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς της. Σ' αὐτή τῇ γεμάτῃ λύπη ἀτμόσφαιρα καί μέσα στή σιωπή καί τήν ἡρεμία αὐτῆς τῆς νύχτας, παρέδωσε τό πνεῦμα εἰρηνικά, ἀφήνοντας τήν ψυχή της στό Θεό, γιά τόν ὁποῖο ἐργαζόταν σ' ὄλη τή διάρκεια τῆς ζωῆς της.

Ἡ σορός της θάφτηκε στό μοναστήρι πού ἡ ἴδια εἶχε κτίσει. Αὐτός ὁ τόπος πού ἦταν γιά τόν κόσμο τόπος προσευχῆς, ἔγινε ἐπίσης τόπος θαυμάτων. Ὁ τάφος της εἶχε τή δύναμη νά θεραπεύει ὄλες τίς ἀρρώστιες. «Μέ τήν ταχύτητα τῆς ἀστραπῆς», μᾶς λέει ὁ Ἰῶβ, «ἔσπευδαν οἱ πιστοί σ' αὐτόν τόν ἅγιο τόπο νά παρακαλέσουν τή Θεοδώρα, πού γιάτρευε καί τίς πιό δύσκολες ἀρρώστιες. Λένε ἀκόμα ὅτι καί αὐτοί πού εἶχαν καρκίνο γιαιτρεύονταν σάν ἀπό θαῦμα. Εἶναι ἀδύνατο νά μετρήσουμε ὄλα τά θαῦματα πού ἔκανε. Βοηθοῦσε ὄχι μόνο αὐτοὺς πού εὐλαβικά προσεύχονταν στόν τάφο της, ἀλλά ὄλους τοὺς δυστυχισμένους πού ζητοῦσαν τήν παρέμβασή της στό Κύριο».

Ἰσως μίλησα πολύ γιά τό Δεσποτάτο θέλοντας νά περιγράψω τήν Ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἄρτας. Ἀλλά αὐτά τά ἱστορικά λόγια δημιουργοῦν τό φυσικό

⁸) Ἡ Βλαχέρνα: εἶναι κοινότητα τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἄρτας καί τῶν Τζουμέρκων πού βρῖσκεται στήν περίχωρα τῆς Ἄρτας καί ἔχει 332 κατοίκους.

πορτραίτο αὐτῆς τῆς γυναίκα. Πῶς θά σκιαγραφοῦσα τό πορτραίτο τοῦ νεαροῦ κοριτσιοῦ, τῆς γυναίκα καί μετά τῆς Ἁγίας ἄν καταργοῦσα τίς σκιές πού δημιουργήθηκαν ἀπό τά πρόσωπα καί τό χῶρο πού τήν περιέβαλλε. Θά νιώθαμε ὅτι ἦταν μία Ἁγία ἄν δέν ξέραμε ὅτι ἦταν ἓνα ἀνθρώπινο ὄν, ἀνήσυχο μέ τά ἴδια πάθη μέ τά δικά μας.

Θέλησα νά κάνω μέ μία ἀφθονία ἀκατάληπτων καί μακρινῶν πηγῶν μία διήγηση σύντομη πού ὁ καθένας θά μπορούσε νά τήν παρακολουθήσει. Εἶναι στό χέρι τοῦ ἀναγνώστη νά δεῖ ἄν τά κατάφερα ἤ ὄχι.





ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Μετάφραση: 'Ολυμπίας Τολίκα

ΑΛΚΗ Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ

Στις 28 'Απριλίου του 1982, σ' ένα ειδικό άρθρο γραμμένο σέ μία εύρειας κυκλοφορίας εβδομαδιαία νομισματική,¹ ανήγγειλα γιά πρώτη φορά τήν εξακρίβωση ενός πορτραίτου του Πύρρου, από τήν ιστορική ανάλυση τών συμβόλων που εμφανίζονται πάνω σ' αυτό. 'Ακολουθώντας ένα διαφορετικό δρόμο έρευνας άπ' αυτόν που συνήθως ακολουθοϋν οι μαθητές μου, είχα χρησιμοποιήσει αυτή τή νέα πορεία νωρίτερα, στή μελέτη του παλιότερα γνωστού πορτραίτου σέ περικεφαλαία του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου,² και άργότερα στήν ανάλυση τής ύπάρχουσας εξακριβωμένης μαρτυρίας γιά τό πορτραίτο του Φιλίππου II τής Μακεδονίας. Σάν άποτέλεσμα τής συγκεκριτωτικής χρήσης τής νέας μεθόδου, τό σχέδιο έρευνας τελείωσε μέ τρεις βασικές ιστορικές εξακριβώσεις:

1. Τήν εξακρίβωση τής διάπλασης και τής φόρμας τής περικεφαλαίας που χρησιμοποιούσε τό «ίππικό» και ό 'Αλέξανδρος σάν Γενικός Διοικητής του Μακεδονικού στρατού.³

2. Τήν εξακρίβωση του πρώτου πορτραίτου του Φιλίππου II τής Μακεδονίας, μέ βάση τά δεδομένα από άρχαίες φιλολογικές έρευνες συνδυασμένα μέ άρχαιολογική ανάλυση.⁴

1. 'Εξακρίβωση: «'Η Νίκη ένισχύει τό βασιλιά Πύρρο» «Coin World» (28 'Απριλίου 1982) 33, 36. Μία περίληψη αυτού του άρθρου εμφανίζεται στό ανw 5 (1982) 7, Νο 5.

2. «Τό Μακεδονικό 'Ιππικό και ό Μέγας 'Αλέξανδρος διοικητής του 'Ιππικού στήν 'Αρχαία Τέχνη και Νομισματολογία». Ανw 4 (1981) 81. Βλέπε επίσης: Τό δεκάδραχμο βοηθά στήν εξακρίβωση του 'Αλεξάνδρου. «Coin World» (25 Νοεμβρίου, 1981) 31-32. Γιά μία περίληψη βλέπε ανw 5 (1982) 7 Νο 3.

3. Βλέπε 2 παραπάνω. 'Η ειδική περικεφαλαία του Συντρόφου ονομάζεται δυστυχώς ακόμα μέ κοινά όνόματα όπως «Φρυγική περικεφαλαία». 'Η κ. Τζούλια Βοκοτοπούλου έχει εκδόσει μέ τίτλο «Φρυγική περικεφαλαία» έναν κατάλογο τών δειγμάτων που ύπάρχουν στά μουσεια και στις συλλογές. «Archaeologisches Anzeiger» 1982, 497-520.

4. Γιά τήν προτομή του Φιλίππου II στό Field Museum of National History του Σικάγου (No 26749) βλέπε τήν καταχώρησή μου (S-I) στήν «'Ερευνα γιά τόν 'Αλέξανδρο»: Συμπλ. I στόν κατάλογο (Σικάγο 1931) και τό άρθρο μου «'Η έρευνα γιά τόν 'Αλέξανδρο άποκαλύπτει τόν Φίλιππο II» (Coin World» (9 Σεπτ., 1981) 97, 102. Γιά περίληψη: Ανw 5 (1982) 7, Νο 2. 'Ο John Heigmann του καλλιτεχνικού Μουσείου τής Βοστώνης δέχθηκε και πρόσθεσε στυλιστικές παρατηρήσεις υποστηρίζοντας τήν εξακρίβωσή μου στό «'Η έρευνα γιά τόν 'Αλέξανδρο» συμπλ. II στόν κατάλογο (Βοστώνη 1982) Καταχώρηση Νο I. Αυτή ή καταχώρηση επανελήφθη στό συμπλ. III, IV και VI.

'Από τό περιοδικό «The ancient world», vol. VIII, 1983, Νο 1-2.

3. Τήν εξακρίβωση του πρώτου πορτραίτου του Πύρρου της Ἡπειρου από μία ιστορική ανάλυση της «Τροπαιοφόρου Νίκης με τή Γαλλική πανοπλία και άσπίδα» που φαινόταν στις επωμίδες του θώρακα.⁵

Πρέπει να παραδεχθώ ότι η τρίτη εξακρίβωση δεν ήταν από τα αρχικά θέματα στην πρώτη πειραματική χρήση της νέας μεθόδου. Το «γενειοφόρο πορτραίτο» όμως σε ένα από τα τρία χρυσά μετάλλια από την Ταρσό⁶ έχει εξακριβωθεί από το 1868 σαν «πορτραίτο του Φιλίππου II» και έτσι έπρεπε να επανεξεταστεί και να αναλυθεί στη δεύτερη φάση του σχεδίου. Όταν οι ιστορικές μαρτυρίες από την «Τροπαιοφόρο Νίκη», τη Γαλλική δβάλ άσπίδα και πανοπλία και το λαμπερό άστρο, το σύμβολο της Ἡπειρου, εξακρίβωσαν ότι ο βασιλιάς που φορούσε το θώρακα ήταν ο Πύρρος της Ἡπειρου, αυτή η εξακρίβωση έπρεπε αυτόματα να ξεχωριστεί από το άλλο ύλικό που είχε σχέση με το πορτραίτο του Φιλίππου. Μετά απ' αυτόν τον διαχωρισμό, το «Πορτραίτο του Πύρρου» έγινε μία ανεξάρτητη τρίτη φάση του θέματος.

Από άλλη άποψη, το χρυσό μετάλλιο από την Ταρσό με το πορτραίτο του Πύρρου της Ἡπειρου, παραμένει ακόμα συνδεδεμένο κατά έναν πολύ παράξενο τρόπο με τη μινιατούρα -πορτραίτο του Φιλίππου II που βρέθηκε από τον Μ. Ανδρόνικο στο βασιλικό τάφο II στη Βεργίνα.⁷ Παρά το γεγονός ότι αυτό το παλιό άριστούργημα της Μακεδονικής προσωπογραφίας δεν έχει καθόλου μακρυνή όμοιότητα με το πορτραίτο του Πύρρου της Ἡπειρου στο μετάλλιο από την Ταρσό, και έχει εξακριβωθεί στη βάση των νομισματοπορτραίτων σαν πορτραίτο του Ἀμύντα III της Μακεδονίας⁸ ο

5. Βλέπε 1 παραπάνω. Βλέπε επίσης «Ἡ Νίκη Ὀδηγεί σε Εϊδική Νομισματολογία. Ὁ Πύρρος κόβει νομίσματα Νίκης» (Coin World» (17 Φεβρουαρίου 1982) 73, 76. Για περίληψη Anw 5 (1982) 7 No 4.

6. Ἐκδόθηκε από τον Adrien Longperier στο Revue Numismatique 13 (1868) 313 ff.

7. Σάν μέρος διαφημιστικού ύλικού για την έκθεση «Της έρευνας για τον Ἀλέξανδρο» στις Ἡν. Πολιτείες και Καναδά, έχουν τυπωθεί φωτογραφίες αυτού του πορτραίτου του Φιλίππου II σ' όλες σχεδόν τις έφημερίδες, περιοδικά, περιοδικό και ημερήσιο τύπο της Νότιας Ἀμερικής.

8. Τό άρθρο μου: «Ἀμύντας ο παλιότερος που εμφανίστηκε σε νόμισμα» (Coin World» (26 Αύγουστου 1981) 7 No 1. Είναι θλιβερό ότι κανένας από τους επιστήμονες που έχουν μιλήσει για τό νέο αυτό πορτραίτο του Φιλίππου II δεν φαίνεται να γνωρίζει ότι η «εξακρίβωση» που πρότεινε ο Μ. Ανδρόνικος βασίζεται έντελώς στο παρακάτω κείμενο που εκδόθηκε στο AAA (1976) 158 (τό μόνο που εξέδωσε από όσο ξέρουμε αυτή την εποχή).

«...Πλλά βρισκόταν ένα κεφάλι κάπως σκοτεινό από τις θρυμματισμένες ουσίες. Όταν τό καθάρισα είδα ότι ήταν ένας γενειοφόρος άντρας με κορόνα του οποίου τά χαρακτηριστικά δεν ήταν άγνωστα. Είμουν σίγουρος ότι ήταν πορτραίτο. Ὁ Φίλιππος II ήλθε στο μωλό μου. Τό πορτραίτο του όπως τό γνωρίζουμε από τό γνωστό Μετάλλιο από την Ταρσό. Τό δυναμικό αλλά κάπως κουρασμένο πρόσωπο με την ανεπαίσθητη βλάβη στο δεξί μάτι είναι ένα πορτραίτο μεγάλης τέχνης.

Ἐάν τό κείμενο που παρέθεσα παραπάνω δεν είναι παρά «φιλολογία Κυριακάτικης έφημερίδας» όπωςδήποτε δεν είναι σοφό να τό πάρουμε στά σοβαρά. Τό πώς μπορεί κανείς να εξακριβώσει τό πορτραίτο του Φιλίππου II συγκρίνοντάς το με τό πορτραίτο του Πύρρου της Ἡπειρου, θά παραμείνει για πάντα μυστήριο σε άνθρωπος σαν έμένα. Ὅσο για την «ανεπαίσθητη βλάβη στο δεξί μάτι» ο Ἀνδρόνικος φαίνεται να έννοεί ότι όταν οι αρχαίοι συγγραφείς λένε ότι ο Φίλιππος «έξεκόπη οφθαλμόν» χτυπημένος στο δεξί μάτι από μία σαίτα (για τό άδειο κοίλωμα του ματιού που φαίνεται στο πορτραίτο του Σικάγου βλέπε τις εκδόσεις

Ἄνδρόνικος πιστεύει ἀκόμα στή δική του ἔνθερμη καί εὐαίσθητη ἐξακρίβωση ὅτι εἶναι τὸ πορτραῖτο τοῦ Φιλίππου II.⁹

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΟΜΩΝ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ

Ἀπό ὄλες τίς προτομές τοῦ Πύρρου τῆς Ἡπείρου πού κάποτε ὑπῆρχαν στίς ἀγορές καί στούς ἱερούς χώρους τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀρχαιολογικές ἔρευνες καί ἀνασκαφές ἔχουν ἀποκαλύψει μόνον ἓνα βᾶθρο ἑνός μαρμάρινου ἀγάλματος στό νησί Δῆλος, πού φαίνεται ὅτι ἦταν τοῦ Πύρρου. Ἡ ἐπιγραφή ἀφιέρωσης (δυσανάγνωστη τὸ 1957, ὅπως ἀνέφερε ὁ J. Marcade) δεῖχνει τὸ 1909 τὰ ἀκόλουθα:

IG XI 4, 1201. J. Marcade. Recueil des signatures de Sculpturs Grecs. II (Παρίσι, 1957) 124. PL. XLVII, 2.

3ος αἰώνας π.Χ. Ἦλει (-----)
στησ(-----)
3 υἰόν Α(-----)
Αἰακιδ(-----)
Τελεσίνοσ
6 Ἀθηναῖοσ
ἐποίησε.

Μιά ἄλλη ἐπιγραφή στή Δῆλο (IG XI 4, 514, F. Durrbach, Choix. No 16) μνημονεύει ὅτι ὁ γλύπτης Τελεσίνοσ εἶχε κάνει ἀκόμα ἓνα ἀγαλμα τῆσ «Βασίλισσασ Στρατονίκησ»... πρᾶγμα πού φανερώνει ὅτι ἦταν ἓνας σημαντικός γλύπτης γιά τὰ ἀγάλματα τῆσ Ἑλληνικῆσ βασιλείασ.

Ὁ Πausανίας ἀπό τήν περιοδεία του στήν Ἑλλάδα, ἀναφέρει δύο ἀκόμα ἀγάλματα τοῦ Πύρρου τῆσ Ἡπείρου, ἓνα στήν ἀγορά τῆσ Ἀθήνας καί ἓνα στήν Ἄλτιν τῆσ Ὀλυμπίας:

Πausανίας I, 11.1: Ἀθηναῖοσ δέ εἰκῶν ἔστι καί Πύρρου.....

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν ἀκόμα μία προτομή τοῦ Πύρρου... (στό δρόμο πρὸσ τὸ Ὠδεῖον).

Πausανίας VI, 14.9: Πύρρον δέ τόν Αἰακίδου, βασιλεύσαντα ἐν τῇ Θεσπρωτίδι Ἡπείρῳ καί ἔργα πολλὰ ἐργασάμενον καί ἄξια μνήμησ... τοῦτον ἐσ τήν Ἄλτιν ἀνέθηκε Θρασύβουλοσ Ἡλείοσ.

(Μία προτομή τοῦ Πύρρου γιοῦ τοῦ Αἰακίδη πού βασιλεύσε στή Θεσπρωτία τμήμα τῆσ Ἡπείρου καί πραγματοποιήσε πολλὰ ἔργα ἄξια νά μείνουν στή μνήμη... ἐδῶ στήν Ἄλτιν καθιέρωσε ὁ Θρασύβουλοσ Ἡλείοσ.

Δέν ἔχω καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἡ πληροφόρηση πού ἔχουμε εἶναι ἀτελής

πού ἀναφέρονται στό σημ. 4 παραπάνω) ...αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ μάτι του ἦταν ἐλαφρά γρατσουνισμένο. Ἀλλά ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ φανταστικὴ ἐλαφρά γρατσουνιά δέ φαίνεται πουθενά στό μικρὸ πορτραῖτο ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο.

9. Στίσ 30 Ἰανουαρίου 1983 ὁ Μ. Ἄνδρόνικοσ προσπάθησε σέ μιά διάλεξη γιά τὰ νέα εὐρήματα στή Βεργίνα νά στηρίξει τήν «ἐξακρίβωσή» του προβάλλοντασ σλάιτσ ἀπὸ ζωγραφιέσ προσθέτοντασ τὰ μαλλιά ἀπὸ τὸ πορτραῖτο τοῦ Πύρρου στό Μετάλλιο ἀπὸ τήν Ταρσό, στό μικρὸ πορτραῖτο ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο τοῦ Ἀμύντα III πού βρέθηκε στό βασιλικὸ τάφο II (Βλέπε: «Καθημερινή» 6 Φεβρουαρίου 1983). Δέ χρειάζεται νά ποῦμε ὅτι τὰ σχόλια εἶναι περιττά.

καί άνίκανη νά μᾶς δώσει κάποια πραγματική αντίληψη γιά τόν αριθμό τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Πύρρου πού ὑπῆρχαν κάποτε στόν ἀρχαῖο κόσμο. Ἡ Ἡπειρος πρέπει νά εἶχε ἀρκετά ἀπ' αὐτά, ὅπως ἐπίσης ἡ Μακεδονία καί οἱ πόλεις στά νησιά τοῦ Ἴονίου.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΕΝΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ

Δέν ὑπάρχουν ἀπ' ὅσο ξέρουμε νομίσματα μέ πορτραῖτα τοῦ Πύρρου (δύο παραχαράξεις CF. G. K. Jenkins, Περιοδικό Βρετανικοῦ Μουσειοῦ XVV, 1962, pp. 26 f., pl. viii, I, 2). Μία ὅμως προσφορά τοῦ J. Six (Rom. Mitt. VI, 1891, pp 279 fe) πού ἔνα κέρμα ἀπό τό Ἡράκλειο τόν παρουσιάζει, ἔχει γίνει δεκτό μέ μεγάλη ἐπιδοκιμασία.

G.M. A. Richter. Τά πορτραῖτα τῶν Ἑλλήνων. vol. III (Λονδίνο, 1965) 258.

Στό ὄρεινό βασίλειο τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἡπείρου, ἡ «νέα» ἰδέα τῆς τοποθέτησης στή μία ὄψη τῶν νομισμάτων τοῦ πορτραῖτου ἑνός βασιλιά ἀντί τῆς παράστασης ἑνός θεοῦ φαίνεται ὅτι σέ καμιά ἐποχή δέν εἶχε τήν εὐκαιρία νά γίνει δεκτή. Αὐτή εἶναι ἡ κύρια αἰτία πού στήν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς προσωπογραφίας, ἡ σειρά τῶν Ἡπειρωτῶν βασιλιάδων δέν παριστάνεται σέ κανένα νομισματοπορτραῖτο.

Στήν περίπτωση τοῦ Πύρρου, ὅμως, ἡ ἀπουσία τοῦ πορτραῖτου ἀπό τή σειρά τῶν νομισμάτων πού κόπηκαν στήν Ἡπειρο, δέν σημαίνει ἀπαραίτητα ὅτι δέν ὑπάρχουν νομίσματα μέ τό πορτραῖτο του πού νά ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπό ἄλλα Ἑλληνικά νομισματοκοπεῖα. Ἀπό τό 274 π.Χ. ὁ Πύρρος ὁδήγησε τό στρατό του στήν Ἰταλία καί Σικελία πολεμώντας τούς Ρωμαίους καί τούς Καρχηδονίους, ἐπομένως εἶναι μᾶλλον ἀδύνατον νά δεχθοῦμε ὅτι τό νομισματοκοπεῖο μᾶς τουλάχιστον ἀπό τίς τοπικές Ἑλληνικές συμμαχίες του δέν ἔχει ἐκδόσει κάποιο νόμισμα μέ τό πορτραῖτο του. Ὁ μόνος τρόπος πού εἶχαν οἱ Ἕλληνες τῆς «Μεγάλης Ἑλλάδας» γιά νά ἀναγγεῖλουν σέ φίλους καί ἐχθρούς τήν ἀφίξη ἢ ἀργότερα τίς νίκες τοῦ νέου τους συμμάχου, ἦταν νά τοποθετήσουν τό πορτραῖτο του σέ νόμισμα. Θά εἶναι παράλογο νά συμπεράνουμε ὅτι ἡ προπαγανδιστική ἀξία τοῦ νομίσματος σάν μέσο διάδοσης ἦταν ἄγνωστη ἢ ἐντελῶς ἀδιάφορη σ' αὐτούς τούς πολύξερους Ἕλληνες τῆς Δύσης.

Ἀρκετοί νομισματολόγοι καί μαθητές τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Πύρρου στήν Ἰταλία καί Σικελία πρέπει νά ἔχουν ἀκολουθήσει στό παρελθόν αὐτό τό δρόμο σκέψης. Ἡ ἔρευνά τους, ὅμως, ἀνάμεσα στούς τύπους νομισμάτων πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τούς συμμάχους τοῦ Πύρρου στήν περίοδο ἀπό 280 μέχρι 274 π.Χ. ὁδήγησε ἀναπόφευκτα σέ νεκρό ἀποτέλεσμα διότι ἡ ἰδέα τους γιά τήν ἐμφάνιση τοῦ Πύρρου βασιζόταν στό «πορτραῖτο του» πού ἐξακριβώθηκε ἀπό τόν J. Six τό 1891. Αὐτό σημαίνει ὅτι «ἔφαχναν γιά τό πορτραῖτο ἑνός νεαροῦ χωρίς γένεια». Μόνον μετά ἀπό τήν ἐξακρίβωση τοῦ πορτραῖτου τοῦ Πύρρου στό Μετάλλιο ἀπό τήν Ταρσό ἀποκτήσαμε τήν πληροφορία ὅτι τό πορτραῖτο του ἦταν μέ γένεια. Αὐτό τό ἀπλό γεγονός ἀλλάξε ἐντελῶς τή βάση μᾶς νέας ἔρευνας γιά ἕνα νομισματοπορτραῖτο τοῦ Πύρρου στά νομίσματα τῶν συμμάχων του τῆς «Μεγάλης Ἑλλάδας».

Ἐνα πορτραῖτο πού μπορεῖ νά ἀναγνωριστεῖ σάν τοῦ Πύρρου τῆς

Ἡπειρου, ἐμφανίζεται στά μπρούντζινα νομίσματα τοῦ Βρούτειου. Εἶναι τό μέ περικεφαλαία προφίλ (ἀριστερό) ἑνός ἄντρα μέ ἀδρά χαρακτηριστικά, μουστάκι καί σγουρό γένη. Ἡ περικεφαλαία του εἶναι στολισμένη μ' ἕναν καλπάζοντα Πήγασο ἀνάγλυφο στό πάνω μέρος κι ἕνα μικρό λοφίο στήν κορυφή. Ἀπό τά λίγα πού γνωρίζουμε γιά τίς διαφορές ἀνάμεσα στίς Μακεδονικές καί Ἡπειρωτικές περικεφαλαίες τήν περίοδο μετά τό θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ περικεφαλαία⁹ τοῦ Πύρρου εἶναι σαφῶς ἕνα διαφορετικό δείγμα ἀπ' αὐτό πού ὀνομάζουμε τώρα «Ἡπειρωτική» ἢ «Ἰλλυριανή περικεφαλαία». Ἡ μεγάλη ὁμοιότητα μέ τό πορτραῖτο τοῦ Πύρρου στό μετάλλιο ἀπό τήν Ταρσό δέν ἀφήνει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἴδιος ἄνδρας εἰκονίζεται καί στά δύο.

Καμία νομισματική χάραξη δέν ἐξακριβώνεται ὅτι τό νομισματοπορτραῖτο εἶναι ὁ ξακουστός βασιλιάς τῆς Ἡπειρου, ἀλλά τό ἐξακρίβωσε ὁ χαρακτής χρησιμοποιώντας τό εἰδικό σύμβολο τοῦ ἔθνους του. Κάτω ἀπό τό λαιμό τοῦ πορτραῖτου, ἀκριβῶς στό μέρος τῶν ὤμων ἑνός θώρακος, ἐμφανίζεται τό ἔθνικό ἔμβλημα τῆς Ἡπειρου ἢ τό λαμπερό ἄστρο τοῦ Δία τῆς Δωδώνης.

Παρατηρώντας τούς δύο ἀντίθετους τύπους πού χρησιμοποιοῦνται σέ σχέση μέ τό πορτραῖτο τοῦ Πύρρου στό νομισματοκοπεῖον τοῦ Βρουτίου, θά μπορούσαμε νά σημειώσουμε ὅτι καί οἱ δύο ὑποδεικνύουν μία ἡμερομηνία πολύ κοντά στήν ἄφιξη τοῦ Πύρρου καί τοῦ στρατοῦ του στήν Ἰταλία. Σύμφωνα μέ τό Livy (XXXI, 10-12) «Ὅταν ὁ Πύρρος ἐπετέθη... οἱ Λουκανοί, οἱ Βρουττιανοί καί οἱ Σαμνίτες ἐπαναστάτησαν». Ὁ πρῶτος ἀντίθετος τύπος ἀπεικονίζει τή Βρουττιανή θεά τοῦ πολέμου (Ergo: Hera Hoplosmia;) ὀπλισμένη μέ ἀκόντιο καί ἀσπίδα. Ὁ δεῦτερος, πού ἴσως ἐκδόθηκε ὕστερα ἀπό μία ἀπό τίς πρῶτες νίκες τοῦ Πύρρου καί τῶν συμμάχων του, δείχνει μία φερωτή Νίκη νά στέκεται μπροστά σ' ἕνα τρόπαιο.

Ὅταν ἡ ἔρευνα γιά τό νομισματοπορτραῖτο τοῦ Πύρρου στά νομίσματα τῶν συμμάχων του στή «Μεγάλῃ Ἑλλάδῃ» προσανατολιζόταν στό νά βρεῖ τό πορτραῖτο ἑνός νέου ἄντρα χωρίς γένεια, τό πραγματικό πορτραῖτο τοῦ Πύρρου ὀνομάστηκε μέ ἀφελή ἀπλότητα «γενειοφόρος Ἄρης». Τό γεγονός ὅτι ὁ Ἄρης ποτέ δέν ἐμφανίζεται γενειοφόρος, ἀλλά πάντα «χωρίς γένη» στήν ἑλληνική τέχνη, δέν ἐπροκάλεσε καθόλου τήν περιέργεια οὔτε ἑνός νομισματολόγου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ ΣΤΟ ΧΡΥΣΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΡΣΟ

Ἡ πρώτη ἐξακρίβωση πού ἐτέθη γιά τό γενειοφόρο πορτραῖτο σ' ἕνα ἀπό τά τρία χρυσά μέταλλα ἀπό τήν Ταρσό ἦταν αὐτή πού ἐπενοήθη μέ εὐκαιρία τήν «κύρια ἐκδοση» τοῦ Adrien de Longreier.¹⁰ Αὐτός ἀποφάσισε ὅτι ἦταν ἕνα πορτραῖτο τοῦ Φιλίππου II τῆς Μακεδονίας μέ τήν ἴδια λογική

9α. Μπορεῖ κανεῖς νά διαπιστώσει τήν ἐκπληκτική ὁμοιότητα τῆς περικεφαλαίας τοῦ Πύρρου στό πορτραῖτο τῶν νομισμάτων τοῦ Βρουτίου καί τῆς ὀνομαζομένης Ἀχιλλεῖου περικεφαλαίας στό Ἡπειρωτικό νομισματολόγιο τοῦ Πύρρου (Κεφάλαιο HN² 323 Σχ. 183).

10. Βλέπε Νο 6 παραπάνω.

πού θά μπορούσε νά υποστηριχθεῖ ἡ ἐξακριβωσὴ τοῦ σάν πορτραῖτο τοῦ Παρμενίωνος ἢ τοῦ Δαρείου τοῦ Κοδομανοῦ, τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ τῆς Περσίας. Ἡ παράξενη αὐτὴ «ἐξακριβωση» πού υποστηρίχθηκε χωρὶς καμιά καθόλου μαρτυρία, παρά σάν «ἐμπνευση» μόνο τοῦ Longperier, ἐπέζησε χωρὶς καμιά σοβαρὴ διαμαρτυρία ἀπὸ τὸ 1868 μέχρι τὸ 1982.¹¹ Ἐπέζησε ἀρκετὰ ὥστε νά δημιουργήσῃ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ σύγκριση στὴν ἔρευνα γιὰ



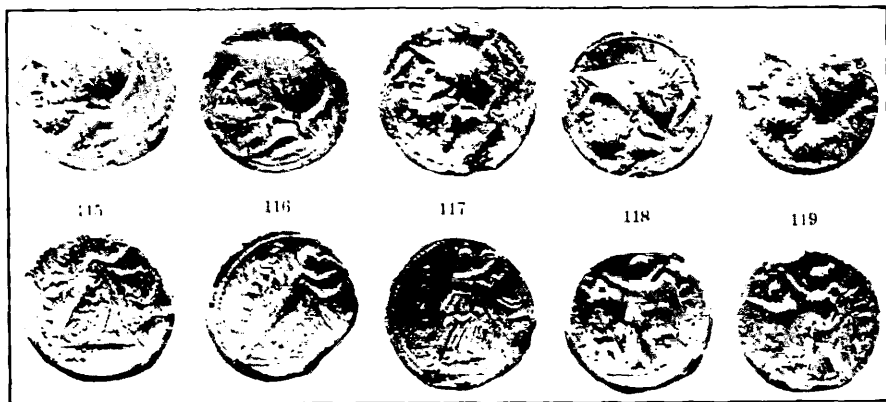
1. ΤΑ ΔΥΟ ΕΙΔΙΚΑ ΣΥΜΒΟΛΑ ΠΟΥ ΕΞΑΚΡΙΒΩΝΟΥΝ ΤΟ ΓΕΝΕΙΟΦΟΡΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ ΣΤΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΡΣΟ: 1) Ἡ τροπαιοφόρος Νίκη μετὰ τῆ Γαλλικῆ πανοπλία καὶ τὴν Ὀβάλ ἀσπίδα. 2) Τὸ λαμπερὸ ἄστρο τοῦ Δία τῆς Δωδώνης. Καὶ τὰ δύο ἐμφανίζονται στὶς ἐπωμίδες τοῦ θώρακα καὶ ὁ χρυσὸς στατήρας δείχνει τὸν Πύρρο μετὰ τῆ νίκη στὸν Ἄδω (273 π.Χ.). (Γιὰ καλύτερη ἀπεικόνιση αὐτῶν τῶν λεπτομερειῶν βλέπε στὸ ἐξώφυλλο αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως).

11. Ὁ Th. Schreiber πρότεινε μιὰ νέα ἐξακριβωση τοῦ πορτραῖτου σάν ὁ Ρωμαῖος Αὐτοκράτορας Καρακάλλα. Οἱ Mowat καὶ Dressel τὴν ἀντέκρουσαν προτιμώντας τὴν ἐξακριβωση τοῦ Longperier. Βλέπε: Heinrich Dressel, *Fünf Goldmetallions aus dem funde von Abukir* (Βερολίνο, 1906) 53, σμ. 2.

τό πορτραίτο του Φιλίππου ΙΙ καί νά γίνει «ή βάση» γιά δύο άκόμα έξακριβώσεις άπό έμπνευση πορτραίτων, σάν Φίλιππος ΙΙ.¹²

Σ' αυτό τό άρθρο θά περιοριστούμε στή μαρτυρία πού έξακριβώνει τό πορτραίτο αυτό μέ τήν ιστορική φιγούρα του βασιλιά Πύρρου Ι τής 'Ηπειρου.

Γιά τόν άρχαιολόγο πού έχει κάποια γνώση σχετικά μέ τήν ανάπτυξη του 'Ελληνιστικού θώρακα, δείγματα μέ σφυρηλατημένα ανάγλυφα στολίδια καί διακόσμηση δέν έμφανίζονται πρίν άπό τόν 3ο αιώνα π.Χ. Είναι άλήθεια ότι τά χρυσά μετάλλια έκδόθηκαν άνάμεσα στά 222 καί 235 μ.Χ., αλλά ο μεγάλος χαρακτήρας πού άντέγραφε τό πορτραίτο του Πύρρου, δήλωσε πολύ καθαρά όσο δούλευε ότι άντέγραφε πιστά ένα παλιότερο έργο τέχνης όσο καλύτερα μπορούσε. Αυτό γίνεται κατανοητό άπό τήν έντονη προσπάθειά του νά αναπαράγει σέ άναγνωρίσιμες μινιατούρες τά ειδικά καλλιτεχνικά σύμβολα στους ώμους του θώρακα του πορτραίτου. Αυτός ο μεγάλος χαρακτήρας ήξερε ότι τά σύμβολα αυτά έξακρίβωσαν τό άρχικό πορτραίτο του βασιλιά Πύρρου τής 'Ηπειρου, καί θέλησε νά τά διατηρήσει κι αυτός σάν μέσα γιά τήν έξακρίβωση των δικών του μεταλλικών μινιατούρων.



2. Η ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΠΕΡΙΚΕΦΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΜΠΕΡΟ ΑΣΤΡΟ ΠΟΥ ΕΞΑΚΡΙΒΩΝΟΥΝ ΤΟ ΓΕΝΕΙΟΦΟΡΟ ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΣΤΑ ΜΠΡΟΥΝΤΖΙΝΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΡΟΥΥΤΤΕΙΟΥ ΠΟΥ ΕΚΔΟΘΗΚΑΝ ΤΟ 280-274 π.Χ. σάν ΠΥΡΡΟΣ: "Εχοντας καταλήξει άπό τήν έξακρίβωση του Πύρρου στά Μετάλλια άπό τήν Ταρσό ότι είχε σγουρό γένι, μπορούμε τώρα νά έξακριβώσουμε τό πορτραίτο του μέ τήν 'Ελληνιστική περικεφαλαία. 'Η περικεφαλαία είναι 'Ηπειρωτική, πού φαίνεται επίσης στά 'Αχιλλεία» νομίσματα πού έκδόθηκαν άπό τόν Πύρρο (2α) καί τό λαμπερό άστρο είναι τό σύμβολο του Δία τής Δωδώνης. Τά νομίσματα του Βρούτειου πού εικονίζονται σ' αυτήν τή σελίδα (115-119) δείχνουν ότι παρά τήν ποικιλία των πορτραίτων (πού οφείλεται στή διαφορά τής καλλιτεχνικής δεξιοτεχνίας των χαρακτών των νομισμάτων) ή άμηση σχέση της μέ τό πορτραίτο του Πύρρου στό μετάλλιο άπό τήν Ταρσό, άποτελεί σωστά έπιβεβλημένο σύνδεσμο.

12. 'Η πρώτη ήταν ή έξακρίβωση τής κεφαλής σ' ένα κέρμα (1950) στό Ny Carlsberg Glyptothek του Vagn Poulsen (Βλέπε G.M. A. Richter. «Τά πορτραίτα των 'Ελλήνων» ΙΙΙ 253 Νο 1708: «'Η έρευνα γιά τόν 'Αλέξανδρο: Κατάλογος» (Βοστώνη, 1980 98, Νο 1). 'Η δεύτερη ήταν τό μικρό πορτραίτο άπό έλεφαντόδοντο τής Βεργίνας άπό τόν 'Ανδρόνικο (Βλέπε σημ. 8 καί 9 παραπάνω).

Τό λαμπερό ἄστρο πού ἐμφανίζεται ἀνάγλυφο στίς χαμηλότερες ἄκρες τῶν δύο ἐπωμίδων εἶναι τό εὐκολα ἀναγνωριζόμενο ἐθνικό ἔμβλημα τοῦ βασιλείου τῆς Ἑπείρου, τήν ἐποχή τοῦ Πύρρου, πού προγενέστερα χρησιμοποιοῦσαν στό μικρό Ἑπειρωτικό βασίλειο τῶν Μολοσσῶν (ὁ Πύρρος ὀνόμαζε τόν ἑαυτό του «Μολοσσό»).

Κατά ἕναν ἀπροσδόκητο τρόπο τό δεύτερο σύμβολο ὄχι μόνον ἐπαληθεύει ἀλλά ἐπίσης σταθεροποιεῖ τήν ἐξακριβωση τοῦ πορτραίτου σάν «ὁ βασιλιάς τῆς Ἑπείρου ὁ ὁποῖος νίκησε τούς Γαλάτες καί τούς Μακεδόνες». Ἡ μορφή τῆς «Νίκης τροπαιοφόρος» ἢ τῆς Νίκης πού κρατᾶ μέ τ' ἄριστερό της χέρι ἕνα μεγάλο τρόπαιο στολισμένο μέ πανοπλία καί ἀσπίδες παρμένες ἀπό τό νικημένο ἐχθρό, εἶναι καθαρά ἀναγνωρίσιμη καθὼς ἐμφανίζεται ἀνάγλυφη στίς πάνω ἄκρες τῶν δύο ἐπωμίδων τοῦ θώρακος.¹³ Αὐτή ἢ ἐντελῶς νέα καλλιτεχνική φόρμα μέ θέμα τήν «τροπαιοφόρο νίκη» ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά σάν τύπος νομίσματος στό χρυσό νομισματικό σύστημα τοῦ Πύρρου, πού ἐκδόθηκε στήν Ἑπειρο μετά τήν ἐπιστροφή ἀπό τίς περιοδεῖες του στήν Ἰταλία καί Σικελία (274/3 π.Χ.).

Ὁ Πύρρος δέν ἐπέστρεψε στήν Ἑπειρο φέροντας κάσες μέ χρυσά νομίσματα ἀπό τήν Ἰταλία. Μία ἀπό τίς αἰτίες πού ἀναγκάστηκε νά σταματήσει τήν ἐκστρατεία του ἦταν τό ὅτι οἱ σύμμαχοί του δέν τοῦ παρεῖχαν καμιά στήριξη γιά νά πληρώνει τούς μισθοῦς τοῦ στρατοῦ του, καί ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἀρνήθηκε στούς ἀπεσταλμένους του κάθε οικονομική ἢ στρατιωτική βοήθεια. Ὁ στρατός τοῦ Πύρρου νίκησε τό Γονατᾶ καί τούς Γαλάτες συμμάχους του στή μάχη τοῦ Ἀῶου καί ἄρπαξε τούς θησαυροῦς τοῦ βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων. Αὐτή ἦταν ἢ εὐκαιρία πού προμήθευσε τό χρυσό γιά νά κόψει τήν εἰδική ἔκδοση τῶν χρυσῶν στατήρων καί μισῶν στατήρων πάνω στούς ὁποίους ἢ νέα καλλιτεχνική φόρμα τῆς «Νίκης Τροπαιοφόρος» κάνει τήν πρώτη της ἐμφάνιση στήν Ἑλληνική τέχνη.

Ἡ ἀμφισβήτηση ὅτι ἢ ὀβάλ ἀσπίδα στό τρόπαιο ὑποδεικνύει τούς ἠττημένους Γαλάτες στόν Ἀῶο, δέν βοηθᾶ καθόλου νά στηριχθεῖ ἢ κακή ἀντίληψη τῆς νομισματικῆς θεωρίας ὅτι οἱ δύο ἐκεῖνες ἐκδόσεις κόπηκαν σέ «Ἰταλικά νομισματοκοπεῖα». Δέν εἶναι μόνον ἢ ὀβάλ Γαλατική ἀσπίδα πού συνενώνει ἰστορικά τή χρυσή ἔκδοση μέ τή νίκη στόν Ἀῶο. Αὐτοί οἱ ὁποῖοι ἀμφιβάλλουν γι' αὐτή τή θέση θά πρέπει νά ρίξουν μιά ματιά πῶς προσεκτική στήν ἀσπίδα στό τρόπαιο τοῦ μισοῦ στατήρα. Εἶναι μία στρόγγυλη εὐδιάκριτη Μακεδονική ἀσπίδα.¹⁴

13. A.J. Jansen, «Het Antike Tropon» (Βρυξέλλες, 1957) 126-127. Μετά ἀπό λεπτομερή μελέτη ὅλων τῶν γνωστῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ θέματος Νίκη καί Τρόπαιον, στήν Ἑλληνική, Ἑλληνιστική καί Ρωμαϊκή Τέχνη, ὁ Jansen ἔφτασε στό καλά ἀποδεδειγμένο συμπέρασμα ὅτι τό εἰδικό θέμα τῆς «Νίκη Τροπαιοφόρος» ἢ τῆς Νίκης «πού φέρει τρόπαιον» ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστο στήν Ἑλληνιστική Τέχνη πρὶν ἀπό τόν Πύρρο. Οἱ A.R. Bellinger καί M.A. Berlincourt χρονολογοῦν λανθασμένα τήν ἔκδοση τῶν νομισμάτων τοῦ Πύρρου στήν ὁποία ἢ καλλιτεχνική φόρμα ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά ἀπό τό 258 ἕως τό 276 π.Χ. Βλ. «Ἡ Νίκη σάν τύπος νομίσματος (NNM 149: Νέα Ἰόρκε, 1962) 32. Ἀναρωτιοῦνται ὠστόσο, ποιά νίκη στήν Ἰταλία γιόρταζε ὁ Πύρρος ἐκεῖνα τὰ χρόνια.

14. Βλέπε A.R. Bellinger καί M.A. Berlincourt (ἀρ. 13 παραπάνω) pl. VII, 8 καί 9. Τά δύο ξεχωριστά τρόπαια πού ἀνεγέρθηκαν ἀπό τόν Πύρρο γιά τή νίκη ἐνάντια στούς Γαλάτες (ἀφιερωμένο στό ναό τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτονίας) καί γιά τή νίκη ἐνάντια στούς Μακεδόνες τοῦ Ἀντίγονου Γονατᾶ (ἀφιερωμένο στό Δία τῆς Δωδώνης) ἀναφέρονται στόν Πausanias I 13, 2-4.

Ἄπο τήν ἐποχή τῆς ἐμφάνισης τῆς «Νίκη τροπαιοφόρος» τό 274/3 μποροῦμε νά δεχοῦμε ὅτι τό ἀρχικό πορτραῖτο τοῦ Πύρρου πού ἀντεγράφη ἀπό τό χαρακτῆρ τοῦ μεταλλίου ἀπό τήν Ταρσό ἔγινε ἀνάμεσα στό χρόνο αὐτό καί στήν ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του τό 272 π.Χ. Εἶναι πιθανόν ὁ θώρακας στό ἀρχικό γλυπτό πορτραῖτο ἢ τήν προτομή ἀντεγράφη ἀπό τό γλύπτη ἀπό ἕναν πραγματικό θώρακα φτιαγμένο γιά τό βασιλιά μετά τή νίκη του στόν Ἄωο.

Ἡ ἐξακρίβωση τοῦ Ἑλληνιστικοῦ πορτραίτου τοῦ Πύρρου μέ βάση τοῦ πορτραίτου στό μέταλλιο πού ἐκδόθηκε ἀνάμεσα στά 222 καί 235 μ.Χ. στήν Ταρσό, στηρίζεται στά εἰδικά σύμβολα πού ἀναφέραμε παραπάνω. Μιά μεγαλύτερη ἀπόδειξη γιά τό πόσο αὐθεντική εἶναι αὐτή ἡ ἐξακρίβωση προέρχεται ἀπό τήν κατοπινή ἐξακρίβωση τοῦ μέ περικεφαλαία πορτραίτου τοῦ Πύρρου στά μπρούντζινα νομίσματα τοῦ Βρουττείου. Τό πορτραῖτο αὐτό δέν θά εἶχε ποτέ ἐξακριβωθεῖ σάν Πύρρος χωρίς τήν πληροφόρηση γιά τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου τοῦ Ἡπειρώτη βασιλιά πού μᾶς προμηθεύει τό μεταλλικό ἀντίγραφο τοῦ πορτραίτου του.



ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ
ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»
(Μέχρι 31-12-87)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

	Δραχ.
Γεώργιος Κυρίτσης	1.000
Ίωάννης Γρετσίστας	2.000
Ίωάννης Θεοδώρου	500
Κων/νος Διαμάντης	2.000
Χαρίλαος Φαφούτης	5.000
Χρυσάνθη Ζιτσαία	1.000
Ίωάννης Κατσᾶνος	1.500
Τέτα Ἀλεξίου εἰς μνήμη τῶν ἀδελφῶν της Γεωργίου καὶ Νικολάου	10.000
Ἄννα Παπαντωνίου εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της	5.000
Μαίρη Ἰσκού εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της Ἀθανασίου	5.000

Β. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ

Χρῆστος Σιμόπουλος	20.000
Κώστας Γκαρτζονίκας	45.000
Δῆμος Ἀρταίων	100.000
Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Ἄρτας	300.000

Γ. ΓΑΡΟΥΦΑΛΕΙΟΣ ΣΤΕΓΗ

Μαρίκα Γαρουφαλιᾶ	5.000
Μαριάννα Π. Γαρουφαλιᾶ	5.000
Ἰακίνθη Γεωργιάδη εἰς μνήμην Ἰωαν. Γουλανδρῆ	5.000

Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΕΙΟΝ

Εὐγενία Παπαϊωάννου	2.000.000
---------------------	-----------

Ε. ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ

Γεράσιμος Τρομπούκης εις μνήμην Γεωρ. Μεθοδίου 15.000

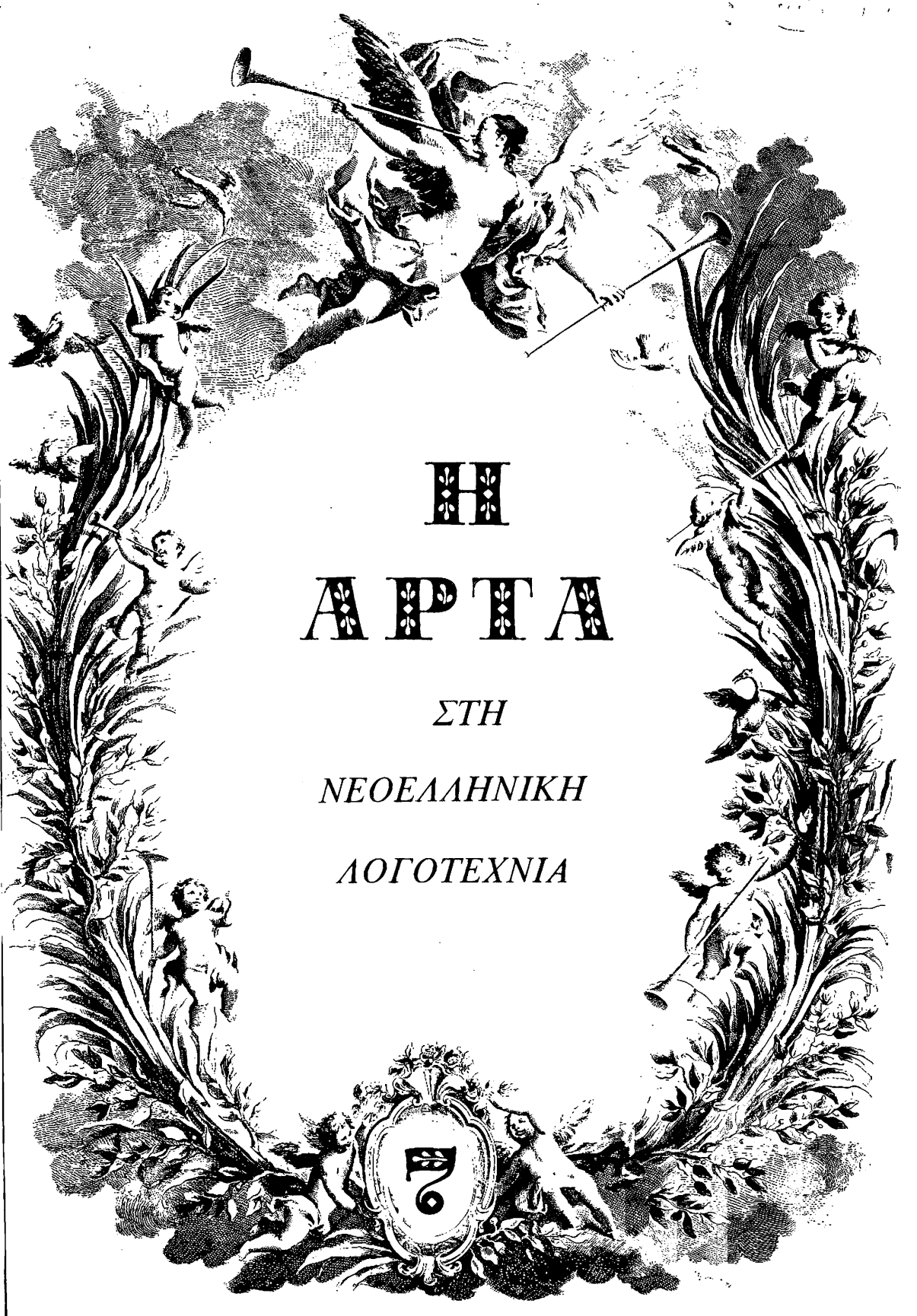
ΣΤ. ΘΕΑΤΡΙΚΟ

Βασίλειος Σκόρδος και Σία ΟΕ	3.000
Παναγιώτης Κομνηνός	10.000
Στέλιος Λιάσκας	3.000
Χρήστος Νέρης	5.000
Δημήτριος Τσεμπέλης	5.000
Σπύρος Μπίμπιλας	10.000
Ἀναστάσιος Ζωγράφος	60.000
ΑΤΕ (Ἵποκ/μα Ἰλισίων)	5.000
Τράπεζα Ἐργασίας (Ἵποκ/μα Καλλιρόης)	3.000



Ο «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιμένει τήν οικονομική ενίσχυση
τῶν συμπατριωτῶν, γιά νά συνεχίσει
τήν ἔκδοσή του.



Η
ΑΡΤΑ

ΣΤΗ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ





«ΤΑ ΔΕΛΦΙΝΑΚΙΑ ΤΟΥ ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΥ»*

ΝΤΙΝΟΥ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΙΑ ΦΟΡΑ ΚΙ ΕΝΑΝ ΚΑΙΡΟ, εκεί, στό Κοχύλι, (Κάπραινα) ένα μικρό παραθαλάσσιο χωριουδάκι στην άκρη του 'Αμβρακικού κόλπου, ζούσε ένα μικρό αγόρι πού τό λέγαν Πέτρο.

'Εκείνη τήν εποχή —δηλαδή, έδω κι εξήντα χρόνια πάνω κάτω— τό Κοχύλι ήταν επίγειο τής 'Ηπείρου. Κι όταν λέμε επίγειο, έννοοῦμε τό λιμάνι εκείνο άπ' όπου γίνεται ή μεταφορά τών έμπορευμάτων πρός τίς πόλεις καί τά χωριά του νομού πού είναι μακριά από τή θάλασσα. Δέν υπήρχαν μεγάλοι δρόμοι τότε γιά νά κυκλοφοροῦν αυτά τά τεράστια φορτηγά μέ τίς νταλίκες, πού βλέπουμε σήμερα, ούτε κι αυτά τά σύγχρονα λεωφορεία ή τά πούλμαν γιά νά μεταφέρουν τούς επιβάτες. Τό εμπόριο καί ή συγκοινωνία γινόταν μέ τά βαπόρια. "Ετσι τρεις φορές τή βδομάδα έφτανε στό Κοχύλι τό βαπόρι από τόν Πειραιά καί γινόταν τότε χαλασμός στην προκουμαία. Οί βαρκάρηδες μπαίνουν στίς μεγάλες τους βάρκες, πού ήταν φορτωμένες πατείς με πατώ σε μέ επιβάτες γιά τήν Πρέβεζα, τή Λευκάδα καί τόν Πειραιά, κι έβγαιναν άνοιχτά νά βροῦνε τό βαπόρι πού είχε άγκυροβολήσει κάπως μακριά, γιατί δέν μπορούσε νά πλευρίσει στό μόλο — τό λιμανάκι ήταν ρηχό βλέπεις. Δίπλα στους βαρκάρηδες, οί μαουνιέρηδες έβαζαν τά δυνατά τους κι αυτοί νά φτάσουν γρήγορα στό βαπόρι, μά οί μαῦνες πήγαιναν άργά, γιατί ήταν παραφορτωμένες. Τήν 'ίδια στιγμή οί χαμάληδες στό μόλο έσερναν τά βαγονέτα τους πάνω στίς ράγες νά παραλάβουν τά έμπορεύματα γιά τήν άποθήκη του τελωνείου, ένω πιά κεί, στό χωματόδρομο, τά κάρα κι οί σοῦστες περίμεναν στή σειρά νά φορτώσουν. Καί τά ζεμένα άλογα κούναγαν πέρα δῶθε τήν οὔρά τους νά διώξουν τίς άλογόμυγες. Κι ήταν κόσμος πολύς μαζεμένος στό μόλο, άλλος ν' άποχαιρετῆσει τούς δικούς του, πού φεύγαν, κι άλλος νά καλωσορίσει όσους έρχονταν. Καί φώναζαν οί χαμάληδες, καθώς σπρώχνανε τά βαγονέτα:

—Βάρδα μήν πατήσουμε κάνα ποδάρι!

Κι οί βαρκάρηδες, καθώς όλοι οί επιβάτες ήθελαν νά μποῦνε μέ τήν πρώτη στίς βάρκες, θύμωναν:

—Στόπ! Δέ χωράει άλλος, θά βουλιάξουμε! έλεγαν.

Κι οί μαουνιέρηδες, καθώς τράβαγαν κουπί στίς μεγάλες μαῦνες, τραγουδοῦσαν όλοι μαζί ρυθμικά: "Ει-οπ! "Ει-οπ! γιά νά γίνει πιά ξεκούραστη ή δουλειά τους.

* Αποσπάσματα από τό νεοεκδομένο βιβλίο του εκλεκτού συμπατριώτη μας καί βραβευμένου σκηνοθέτη καί συγγραφέα Ντ. Δημόπουλου. 'Εκδ. Καστανιώτη, 'Αθήνα, 1988.

Μπροστά στό τελωνεῖο περίμεναν σοβαροί οἱ δύο τελωνοφύλακες, μέ τίς στολές καί τά πηλήκιά τους, ἔτοιμοι νά ἐκτελωνίσουν τά ἐμπορεύματα. Κι οἱ φωνές μεγάλωναν καί μύριζε ἰδρώτας καί ἀλεύρι καί καβαλίνα καί φύκια κι αὐτή ἡ παράξενη μυρουδιά πού ἐρχόταν ἀπό τό βαπόρι, κάτι σάν καρβουνίλα καί λαδομπογιά ἀνάμειχτα, πού τόν μέθαγε τόν Πέτρο. Καί στεκόταν ἐκεῖ παράμερα καί κοίταζε τό καράβι καί σάπαινε. Κι ἔβλεπε τόν καπνό νά βγαίνει ἀπό τό φουγάρο καί ν' ἀνεβαίνει κατά τόν οὐρανό σέ περίεργα σχήματα, δέντρα, πουλιά, ἀνθρώπους, δράκοντες, πού κράταγαν μόνο μιά στιγμούλα κι ὕστερα διαλύονταν καί σχηματίζονταν ἄλλα κι ἄλλα ὕστερα.

Τά ἔξερε ὁ Πέτρος ὅλα τά καράβια πού ἔρχονταν στό Κοχύλι. Τή «Ναυκρατοῦσα» μέ τίς δύο τίς τσιμινιέρες, τήν «Πύλαρο» μέ τό ἀστέρι στό φουγάρο καί τόν «Ἄρη» μέ τίς δύο ρίγες, μπλέ καί κόκκινη. Ἦξερε καί τίς μέρες καί τήν ὥρα πού ἔφτανε τό καθένα καί μόλις πλησίαζε ἡ στιγμή, πεταγόταν ὅπου καί νά βρισκόταν κι ἔτρεχε στό μόλο ἀπό τούς πρώτους. Κοίταξε κατά τό πέλαγο καί περίμενε. Κι ὅταν τό καράβι ξεπρόβαλλε πίσω ἀπό τόν κάβο, ἔνοιθε τήν καρδιά του νά χτυπάει λίγο πιό γρήγορα.

Στήν ἀρχή ἔβλεπε μόνο μιά κουκίδα καί τόν καπνό. Σιγά σιγά ἡ κουκίδα μεγάλωνε κι ἔπαιρνε σχῆμα. Καί σέ λίγο ἡ φιγούρα τοῦ βαποριοῦ διαγραφόταν καθαρά.

— Ἡ «Ναυκρατοῦσα»! ἔλεγε τότε ὁ Πέτρος. Ἡ Ὀ «Ἄρης»! Ἡ: Ἡ «Πύλαρος»! — ἀνάλογα.

Κι ὅταν ἄρχιζε νά μαζεύεται ὁ κόσμος καί νά μεγαλώνει ἡ φασαρία κι ἡ κίνηση κι οἱ φωνές, αὐτός τραβιόταν ἀπόμερα, κάτω ἀπό τίς δύο ψηλές ἀρμυρήθρες, νά χαρεῖ μέ τήν ἡσυχία του τούτη τή μαγική ὥρα. Κι ἔβλεπε ἀπό κει ὅλο ἐκεῖνο τό πολύχρωμο καί πολύβουο πανηγύρι.

Ἄνθρωποι φορτωμένοι μέ βαλίτσες καί κοφίνια ἀπ' ὅπου κρεμόντουσαν, μέ τό κεφάλι κάτω, κότες δεμένες ἀπό τά πόδια, κατέβαιναν τήν ξύλινη σκάλα πού ἔριχνε δίπλα τό πλοῖο. Κι ἀπάνω στό κατάστρωμα, ἀκουμπισμένοι στά κάγκελα, οἱ ἐπιβάτες, πού ἐρχόντουσαν, χαιρετοῦσαν τούς δικούς τους στήν προκουμαία, ἐνῶ τά βίντσια δούλευαν ἀσταμάτητα καί ξεφόρτωναν τίς μαοῦνες πού εἶχαν διπλαρώσει τό καράβι. Κι ἄκουγε ὁ Πέτρος «Βίρα!» καί «Μάινα!» καί «Κράτει!» κι ἄλλα τέτοια σινιάλα πού φώναζαν οἱ ἄνθρωποι τῆς μαούνας στούς ἀνθρώπους τοῦ караβιοῦ.

Κι ὕστερα ἀπό τίς ἴδιες πλαϊνές σκάλες τοῦ βαποριοῦ, πού εἶχαν μπρουντζινες ρίγες στά σκαλοπάτια καί κάγκελα ἀπό χοντρό στριφτό σκοινί, κατέβαιναν ὅσοι ἔρχονταν ἀπό Πειραιᾶ, Λευκάδα, Πρέβεζα καί πήγαιναν γιά Ἄρτα, Φιλιππιάδα καί Γιάννενα, μέ γεμάτα τά χέρια δέματα κι ἄσπρες κουλούρες ψωμί πού μύριζαν ὠραῖα. Καί μπαίνανε στίς βάρκες κοιτώντας κατά τό μόλο ν' ἀναγνωρίσουν τό συγγενῆ ἢ τό φίλο πού τούς περίμενε. Κι οἱ γυναῖκες φοροῦσαν βαθουλωτά καπέλα καί κρατοῦσαν δέματα καί κοῦτες κι οἱ ἄντρες τούς ἔδιναν τά χέρια καί τίς βοηθοῦσαν νά βγοῦν στό μόλο. Κι ὕστερα τούς ἔβλεπε ὁ Πέτρος πού φόρτωναν τά πράγματα στά κᾶρα, στίς σοῦστες καί στίς νταλικές πού περίμεναν στή σειρά, ἀνέβαιναν κι αὐτοί καί ξεκινοῦσαν γιά τά κοντινά χωριά τους ἀφήνοντας σύννεφο τῆ σκόνῃ πίσω τους.

Οι πιό παραληδες ξπαιρναν μόνιππο κι όσοι μεγαλοπιάνονταν ειδοποιούσαν τόν Ντούλα-Καρανάσο, πού είχε ιδιόκτητη έφταθέσια «Σερβρολέτ» μοντέλο 1918, και κατέβαινε από τήν "Αρτα άγκαζέ και τούς περιμένε να τούς πάρει μόλις ξεμπαρκάριζαν.

Τά καλοκαίρια, όταν διαλυόταν ό πολύς ό κόσμος στην προκουμαία κι ώσπου να τελειώσει τό φόρτωμα από τίς μαούνες, τά πιτσιρίκια του χωριού, πού όλα τους κολυμπούσαν σαν χελιδονόψαρα, έπεφταν στη θάλασσα κι έφταναν στο βαπόρι μέ γρήγορες άπλωτές. 'Ανέβαιναν στο κατάστρωμα κι από κει ψηλά βουτούσαν πολύ βαθιά στη θάλασσα να πιάσουν τίς δεκάρες πού οι έπιβάτες τούς ρίχναν μέσα στο νερό. 'Εβαζαν τίς δεκάρες στο στόμα κι έβγαιναν στον άφρό ύστερα. Πάνω από τό κατάστρωμα οι έπιβάτες, πού έκαναν χάξι μέ τό παιχνίδι αυτό, τούς έριχναν κι άλλες και δώσ' του τά πιτσιρίκια να ξαναβουτάνε να τίς πιάσουν (...)

.....
"Έξω από τό Κοχύλι ή στεριά άπλωνόταν ίσια κι έπίπεδη, χωρίς καμιά προεξοχή και κανένα βαθούλωμα, σε πολύ μεγάλη έκταση και σχηματίζε μια γλώσσα δυό χιλιόμετρα μακρος και εκατό περίπου μέτρα πλάτος, πού από τά άριστερά της είχε τή θάλασσα και δεξιά ένα βαθύ ποτάμι, τόν Βουβό, πού έρχόταν κατευθειαν από τόν "Αραχθο. 'Η γή ήταν στο ίδιο μπόι μέ τή θάλασσα, τόσο, πού όταν έβρεχε τό χειμώνα και φούσκανε κάπως τό νερό, ή στεριά σ' αυτό τό μέρος εξαφανιζόταν και γινόταν ένα μέ τό πέλαγο. 'Η μόνη διαφορά ήταν τά μικρά άρμυρίκια πού ξεπετάγονταν εδώ κι εκεί και θαρρούσες πώς ήταν φυτρωμένα στη θάλασσα. Γι' αυτό είχαν βάλει τό φάρο στην άκρη αυτής της γλώσσας, για να μην ξεγελαστούν καμιά φορά οι ψαράδες κι οι ναυτικοί και ρίξουν τά πλεούμενά τους δξω.

Σ' αυτό, λοιπόν, τό φάρο πηλαλούσε ξαναμμένος ό Πέτρος. 'Ανέβαινε τή μικρή πέτρινη σκαλίτσα μέ τά στριφογυριστά σκαλοπάτια όταν έλειπε ό καπετάν Μελέτης, ό φαροφύλακας, κι έβγαινε στο μπαλκονάκι πού είχε γύρω γύρω κάγκελο. "Επαιρνε τή θέση του στο πηδάλιο και ξεκινούσε. Κι άρμένιζε.

—Βίρα τήν άγκυρα! φώναζε μ' όλη του τή δύναμη.

—Φάιρ-δπ τά καζάνια!

—Πρόσω οι μηχανές!

—Πηδάλιο δυό μοϊρες δεξιά!

Κι άλλα τέτοια πού του 'λεγε ό καπετάν Μελέτης ή τ' άκουγε εκεί, στον καφενέ του Δερμάνη, να τά θυμούνται ό καπετάν 'Ανέστης, ό συνταξιούχος λοστρόμος, μέ κείνους τούς δυό τρεις άλλους γεροντάκους του Κοχυλιού, τούς παλιούς ναυτικούς.

Και ταξίδευε ό Πέτρος από τό μπαλκονάκι του φάρου σ' όλα τά πέλαγα και σ' όλους τούς άκεανούς. Κι οι γλάροι γύρω του τόν συντρόφευαν σε τούτα τά μακρινά του ταξίδια.....

.....
ΤΟ ΚΟΧΥΛΙ ΗΤΑΝ ΜΙΚΡΟ ΧΩΡΙΟ. Πολύ μικρό. Είχε δέν είχε καμιά είκοσαριά οικογένειες όλες κι όλες. Και τά σπίτια του λιγοστά κι αυτά. Πιό πολλές οι καλαμένιες καλύβες πού ήταν άπλωμένες εδώ κι εκεί, άλλες κοντά στη θάλασσα, άλλες δίπλα στο ποτάμι. Κι αυτές μονάχα για τά καλοκαίρια.

Τό χειμώνα, πού τά δρομολόγια λιγότευαν κι έρχόταν ένα μονάχα καράβι τή βδομάδα, οί άνθρωποι άραιώναν κι αυτοί κι έφευγαν, άλλοι για τήν "Αρτα, άλλοι για τό κανονικό τους χωριό στόν κάμπο. Καί τό Κοχύλι έρήμωνε. Τό τελωνείο, όμως, έπρεπε νά δουλεύει χειμώνα καλοκαίρι κι οί τελωνοφύλακες νά 'ναι στή δουλειά τους συνέχεια. Εύτυχώς, όμως, πού ή ύπηρεσία, έκτός από τό μισθό, έδινε στους ύπαλλήλους της καί σπίτι δωρεάν, είχε πολλά κτίρια καί μπορούσε νά τους κάνει αυτή τήν ευκολία.

.....

Η «ΣΕΒΡΟΛΕΤ» ΤΟΥ ΝΤΟΥΛΑ-ΚΑΡΑΝΑΣΟΥ έτρεχε στό χωματόδρομο κι άφηνε πίσω της σύννεφο τή σκόνη. Πέρασε τό πέτρινο γεφυράκι του Βουβού καί πήγαινε τώρα δίπλα στό μεγάλο ιβάρι τής Λογαρούς. 'Ο τόπος ήταν ίσιος κι άπέραντος, φυτεμένος μέ βούρλα κι άρμυρίκια καί καλύβες από ψαθί καί καλάμι. Γλάροι πετούσαν άραιά καί πού, τεμπέληδες, καί πέντ' έξι καθυστερημένες κουρούνες, φοβισμένες από τό θόρυβο τής «Σεβρολέτ», χάθηκαν σ' ένα μοναχικό κυπαρίσσι νά κουρνιάσουν.

Χίλια μέτρα πιό κεί άρχιζαν οί μπαξέδες μέ τίς λεμονιές καί τίς πορτοκαλιές. 'Ο Ντούλα-Καρανάσος σιγοτραγουδούσε μέ μεράκι τό ίδιο τραγούδι πού τραγουδούσε πάντα όταν κρατούσε τιμόνι:

*Στή σκάλα πού ανεβαίνεις
ν' ανεβαινα κι εγώ
σέ κάθε σκαλοπάτι
νά σέ γλυκοφιλώ.*

Καί βάραγε καί τήν καραμούζα του μέ σκέρτσο κάθε πού έβλεπε από μακριά κάνα κοπάδι μέ πρόβατα νά διασχίζει τό δρόμο καί τρώμαζε τότε ό τσοπάνος καί έτρεχε νά προγκήξει τά ζωντανά μήν του τά πατήσει τουτο τό σύνεργο του διαόλου πού έτρεχε σάν δαιμονισμένο καί γελούσε ό κύριος τελώνης πού καθόταν δίπλα του, παρασοφέρ, καί γελούσαν καί τά δυό παιδιά στό πίσω κάθισμα.

'Ο Πέτρος δέν κοιμήθηκε καθόλου τή νύχτα από τήν άγωνία του. Τό 'πε άποβραδís στή μάνα του πώς αύριο, Δευτέρα, είναι καλεσμένος του κυρίου τελώνη νά πάνε στήν "Αρτα, στόν κινηματογράφο, νά δούνε τόν Μπούκ-Τζόνες κι ή μάνα του όλο τό πρωί τόν έτοιμάζε. Του σιδέρωσε τά ναυτικά του, του γυάλισε τά παπούτσια, του μαντάρισε τίς ριγέ του τίς κάλτσες καί νά τότε τώρα θρονιασμένος, καμαρωτός, στό πίσω κάθισμα τής «Σεβρολέτ» δίπλα στήν 'Ανθούλα καί στή μητέρα της κι ή καρδιά του νά χτυπάει από άνυπομονησία καί νά ξεροκαταπίνει καί νά μπερδεύει τά λόγια του, τόση ήταν ή λαχτάρα του πού θά 'μπαινε σέ κινηματογράφο για πρώτη φορά στή ζωή του.

'Η 'Ανθούλα είχε κουβαλήσει μαζί της καί τά δυό της παιδιά, τόν Νίνο καί τήν Ντόλυ, θά 'κλαιγαν άν τ' άφηνε μονάχα τους στό σπίτι, κι ό Πέτρος από δίπλα τήν κρυφοκοίταζε καί τήν καμάρωνε, γιατί ήταν ντυμένη σάν μεγάλη κυρία κι όμορφη, πολύ όμορφη σήμερα. "Ηθελε νά τής τό πεϊ, μά ντρεπόταν τήν κυρία τελώνη, τή μητέρα της, πού καθόταν ποζάτη δίπλα στό παράθυρο καί δέν έπαιρνε τά μάτια της από πάνω τους.

Ἡ Ἀνθούλα φοροῦσε λουλουδάτο φουστάνι μέ βολανάκια καί τιράντες πού σταυρώνανε πίσω στήν πλάτη, παπούτσια μαῦρα, λουστρίνια, μέ λουράκι καί κουμπί κι ἄσπρα καλτσάκια. Μά ἐκεῖνο πού ἦταν μεγαλεῖο ἦταν τό καπέλο της. Καπελίνα τήν ἔλεγε ἡ κυρία τελώνη κι ἦταν ψάθινο μέ κορδέλα σιέλ καί ἐφτά κατακόκκινα κεράσια στό πλάι. Ἄσε πιά ἐκεῖνη ἡ τσάντα της. Τήν εἶχε κρεμασμένη ἀπό τό λαιμό της κι ἦταν ἀπό χιλιάδες μικρές πολύχρωμες χάντρες καμωμένη, πού σχημάτιζαν ὁμορφα σχέδια ἀπό κύκλους, τόν ἓνα μέσα στόν ἄλλο.

Ἦθελε νά τίς μετρήσει τίς χάντρες ὁ Πέτρος, μά ἅμα κοίταζε ἀπό κοντά τήν τσάντα ζαλιζόταν, γιατί ὁ Ντούλα-Καρανάσος ἔτρεχε πολύ κι ἡ «Σεβρολέτ» σκαμπανέβαζε στίς λακκοῦβες τοῦ χωματόδρομου. Ἰδρωσε, μάλιστα, γιά μιά στιγμή κι ἔβγαλε τό ναυτικό του καπέλο κι ἔκανε ἀέρα κι αὐτός, ὅπως κι ἡ κυρία τελώνη δίπλα μέ τή βεντάλια της. Τό καπέλο του ἔγραφε στή μαύρη κορδέλα: «ΝΑΥΚΡΑΤΟΥΣΑ» μέ χρυσά γράμματα, κεφαλαῖα.

Ἐμπαινε τώρα στήν πόλη. Τό κατάλαβε ὁ Πέτρος πώς φτάνανε ἀπό τή μυρουδιά τῆς γαλατόπιτας πού τοῦ χτύπησε τή μύτη. Εἶχε ξανάρθει στήν Ἄρτα μέ τόν πατέρα του κι ἄλλες φορές καί τή θυμόταν τούτη τή μοσκοβολιά πού ἔβγαινε ἀπό τά τασιά τ' ἀπλωμένα μπροστά στούς ἀνοιχτούς φούρνους. Νά κι οἱ γκέκηδες! Τώρα ἡ «Σεβρολέτ» τοῦ Ντούλα-Καρανάσου πήγαινε πιά σιγά κι ἀκουγόταν συνέχεια ἡ καραμουζα της, νά κάνουν στήν πάντα οἱ πεζοί νά μὴν τοὺς πατήσει.

*Κι ἂν εἶσαι κι ἂν δέν εἶσαι
τοῦ δήμαρχου παιδί
ἐγώ θά σέ φιλήσω
κι ἄς μῶ στή φυλακή.*

Τραγουδοῦσε τώρα ὁ Ντούλα-Καρανάσος πάνω στό ρυθμό τῆς καραμουζας. Μά ὁ Πέτρος δέν ἄκουγε, ὁ νοῦς του ἦταν στούς γκέκηδες. Τούς ἔκανε χάξι ἀπ' τήν ἄλλη φορά πού τοὺς πρωτόειδε μπροστά στόν ταβλά τους, στητούς καί περήφανους μέ τίς κεντητές βράκες καί τ' ἄσπρα φεσάκια τους ὀλοκάθαρα, νά πουλᾶνε τό μαῦρο καί τόν ἄσπρο χαλβά τους πού τόν ἔκοβαν μέ τό σκεπαρνάκι τους. Τοῦ εἶχε ἀγοράσει καί τίς δυό φορές ὁ πατέρας του τότε. Κι ὕστερα, γιά νά φύγει ἡ πολλή γλύκα, τόν κέρασε καί μπούζι μέσα ἀπό κεῖνο τό γάλκινο λαγήνι τό τυλιγμένο μέ ἄσπρο πανί γιά νά ἔναι δροσερό. Νά τότε ὁ Ὀσμάν, ἀπ' αὐτόν τόν εἶχαν ἀγοράσει τότε.

*Κρύο κρύο μπούζι
γλυκό σάν τό καρπούζι.*

Φώναζε ὁ Ὀσμάν κάτω ἀπ' τόν πλάτανο τοῦ Ἀι-Δημήτρη.

—Θέλετε νά σᾶς κεράσω; ρώτησε ὁ κύριος τελώνης.

—Ὅχι, ὄχι... βιάστηκε ν' ἀπαντήσει ὁ Πέτρος ἀπ' τή λαχτάρα του νά μὴν καθυστερήσουν καί δέν προλάβουν τό ἔργο.

Φτάσανε κάποτε στήν πλατεία Σκουφᾶ. Σταμάτησαν μπροστά στόν κινηματογράφο. Ὁ Πέτρος πετάχτηκε ὄξω ξαναμμένος καί στήθηκε μπροστά στή βιτρίνα κι ἔβλεπε μέ μάτια ἀχόρταγα τίς φωτογραφίες πού ἦταν καρφωμένες πάνω στήν ταμπέλα μέ πινέζες.

ΞΥΠΝΗΣΕ ΠΟΛΥ ΑΡΓΑ, ύστερα από έναν ύπνο γεμάτο όνειρα. "Αργησαν, βέβαια, και να κοιμηθούν τό βράδυ, γιατί ύστερα πού τέλειωσε ό κινηματογράφος, πήγαν στό «Έστιατόριον Μπουκουβάλα», έτσι άκουσε να τό λέει ό κύριος τελώνης. Είχε πολλά τραπέζια μέ άσπρα τραπεζομάντηλα. Κάθε τραπέζι κι ένα βαζάκι μέ λουλούδια. Φάγανε κεφαλο σούπα. Κι αύγοτάραχο. Τοῦ τό 'χαν δώσει οί ψαράδες από τά ιβάρια Λογαρούς τοῦ κυρίου τελώνη, δώρο. Μόλις καθίσαν στό τραπέζι, ώσπου νά 'ρθει τό φαί πού παργγείλανε στό γκαρσόνι, ό κύριος τελώνης έβγαλε τό αύγοτάραχο από τήν τσέπη του. 'Ηταν τυλιγμένο σ' ένα στρατσόχαρτο και δεμένο μέ σπάγκο. Πήρε τό μαχαίρι και τό 'κοψε φέτες φέτες, όπως κόβανε στό σπιτι τό λευκαδίτικο σαλάμι, και πήρε ό Πέτρος τό αύγοτάραχο και τό 'βαλε στό στόμα του μέ τίς φλοῦδες κι άρχισε να μασάει και κόλλησε τό κερι στά δόντια του.

—Τό βγάζουνε τό κερι, τοῦ εἶπε δίπλα του ή 'Ανθούλα και τοῦ 'δειξε: Νά, έτσι.

Κι έφτυσε τό κερι ό Πέτρος και τώρα τό 'τρωγε χωρίς κερι, ήταν πολύ νόστιμο. Κι ύστερα πήγανε και στό «Ζαχαροπλαστεῖον ό Λευκός Κρίνος» και φάγανε ραβανί. 'Η 'Ανθούλα προτίμησε παντεσπάνι, ή κυρία τελώνη πήρε κανταΐφι κι ό μπαμπάς τής 'Ανθούλας πάλι τσιτσιμπίρα.

"Υστερα άκούστηκε ή καραμούζα τής «Σεβρολέτ» και φάνηκε κάτω άπ' τίς σκάλες τής πλατείας να 'ρχεται από τό χάνι άπέναντι ό Ντούλα-Καρανάσος κεφάτος, έπινε οῦζο όλη αυτή τήν ώρα πού οί άλλοι ήταν στόν κινηματογράφο, και μπήκαν όλοι στό αυτοκίνητο κι έκανε «μάκου-μάκου, μάκου-μάκου» ή καραμούζα κι ή «Σεβρολέτ» ξεκίνησε.

Γιά κάμποσο πήγαιναν δίπλα στόν "Αραχθο, εκεί στό δρόμο μέ τίς λεῦκες, τόν είχαν άριστερά τους, κι ήταν άσημένιο τό όμορφο ποτάμι κι έπασε τό τραγούδι ό κύριος τελώνης κι έλεγε μέ τήν μπάσα φωνή του:

*'Ενα κορίτσι εις τόν λαιμόν του
είχε κρεμάσει χρυσό σταυρό...*

'Η κυρία τελώνη χαμήλωσε τό κεφάλι της και τό δεξί της χέρι πήρε να χαϊδεύει τό χρυσό σταυρό πού άκουμποῦσε στόν άφράτο λαιμό της.

*Σκύβω, ό δόλιος, να προσκυνήσω
και κατά λάθος τήνε φιλω...*

Μά τώρα ή 'Ανθούλα είχε βγάλει τό καπέλο της κι είχε γείρει πάνω στόν ώμο τοῦ Πέτρου κι άποκοιμήθηκε.

Και μπήκε κι ή κυρία τελώνη τώρα στό τραγούδι μέ τήν κατσαρή φωνή της κι έλεγαν μαζί τά στιχάκια, τελώνης - τελώναινα:

*Τί φταίω, ό δόλιος, τί φταίω μήπως
άν έγεννήθην κι έγώ χριστιανός!*

Και νόσταξε κι ό Πέτρος κι έγειρε δίπλα στό παράθυρο κι άποκοιμήθηκε κι αυτός, τόν νανούρισαν ό μονότονος θόρυβος τής «Σεβρολέτ» και τό θρησκευτικό τραγούδι μέ τούς χριστιανούς πού όσο πήγαινε, χανόταν άπ' τ' αυτιά του.

Τό Κοχύλι ήταν μιά σταλιά τόπος κι οί άνθρωποί του, οί ντόπιοι, λιγοστοί. "Αμα βγάλεις τόν Δερμάνη, πού 'χε τό ταβερνάκι στήν παραλία, τόν κύριο Τέτση, τόν εκτελωνιστή, τόν κύριο τελώνη και τήν οικογένειά του, τόν κύρ Βαγγέλη, τόν μπακάλη, πού ήταν και ψιλικατζής και μανάβης κι έμπορας και πούλαγε μέ τόν πήχυ τά πανικά κι ήταν και φαρμακοποιός και κουρέας κι έβαζε και βδέλλες όταν τύχαινε, άμα βγάλεις τόν άλλο τόν τελωνοφύλακα και κάνα δυό ψαράδες μέ τίς φαμίλιες τους, πού είχαν τά καλυβάκια τους δώθε από τό μόλο κι όχι κατά τή μεριά του φάρου, κι άμα βγάλεις και τόν καπετάν Μελέτη, τό φαροφύλακα, και τόν άστυνόμο και τούς δυό συνταξιούχους ναυτικούς, πού τήν άραζαν όλημερίς εκεί, στά τραπεζάκια του Δερμάνη, και βγάλεις και τόν κύρ Χρήστο και τήν κυρά-Μάρθα, τούς γονιούς του Πέτρου, όλοι οί άλλοι, άκόμα κι οί χαμάληδες κι οί μαουνιέρηδες κι οί βαρκάρηδες, δέν ήταν ντόπιοι, δηλαδή δέν είχαν σπίτια στό Κοχύλι. 'Ηταν ψαράδες τό έπάγγελμα κι έρχονταν έδω από τά γύρω ιβάρια ή άπέναντι από τό Μενίδι τρεις φορές τή βδομάδα πού έπιανε τό καράβι.

Τίς άλλες, δηλαδή Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή και Κυριακή, πού δέν είχε βαπόρι, τό Κοχύλι άδειάζε. Νέκρωνε. "Ερμος ό μόλος και τά σκονισμένα σοκάκια του, άδεια κι ή παραλία. Και τά δυό τρία κουτσούβελα του χωριού, λεύτερα και ζάρκα, πλατσουρουσαν στό γιαλό ή γκεξέραγαν πέρα δώθε στό μοναδικό καλντερίμι — τί είχαν νά φοβηθούν, μήτε αυτοκίνητο μήτε κάρο πουθενά. Κότες μονάχα δίπλα τους νάτσιμπολογάνε κάνα καλαμπόκι φευγάτο από τρύπιο τσουβάλι και γάτες νά ψάχνουν για κανένα συμπάρο ξεχασμένο πάνω στ' άπλωμένα δίχτυα του ψαρά. Κι άλλο τίποτα. 'Ησυχία του Θεού.

Ό 'Αμβρακικός μπροστά άτέλειωτος, γυαλί τεζαρισμένο. Τό νερό πάλεψε πολύ μέ τό άλάτι τής γής. Και τέλος τό νίκησε. Και έπιασε ό σπόρος του πλατανιού, φερμένος πέρα από τούς όχτους του "Αραχθου, και δέθηκαν οί ρίζες στό μαλακό χώμα και τινάχτηκαν τά χλωρά λιανά φύτρα και γινήκανε δέντρα, μεγάλα και παράξενα για τούς ανθρώπους του Κοχυλιού.

.....

ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ θά γινότανε τό Σάββατο. Τό θυμόταν ό Γιωργής κι από πέρσι τέτοιο καιρό. Μιά σταλίτσα ήταν τό ζωκλήσι, τοσοδά, δίπλα στό ποτάμι, μά τό γιόρταζαν οί καμπίσιοι κάθε χρόνο. Μαζεύονταν στό Κοχύλι από όλα τά γύρω χωριά, Ψαθοτόπι, Κιρκιζάτες, Καλόβατο, Γαβριά, Λιμνιό, Νιοχώρι, μέ τά παιδιά και τίς γριές, έρχονταν κι οί γύφτοι μέ τά κλαρίνα και τά νταούλια κι άρχιζε τό γλέντι κατά τίς δέκα τό βράδυ και πήγαινε ίσαμε τήν αυγή τής Κυριακής.

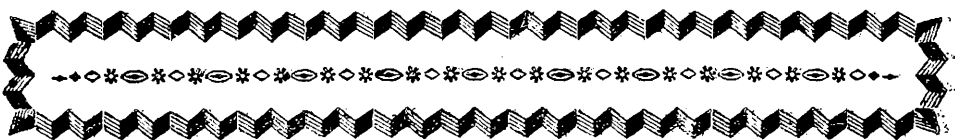
Όι ψιλικατζήδες κι οί πλανόδιοι ξετύλιγαν τή φανταχτερή τους τήν πραμάτεια πάνω στους πάγκους τους ή τήν άπλωναν κατάχαμα σέ χράμια και κουρελούδες. Και διάβαιναν από μπροστά νά χαζέψουν οί πανηγυριώτες και νά ψωνίσουν καμιά κορδέλα χρωματιστή οί άνύπαντρες, κάνα χτενάκι, τίποτα σκουλαρίκια μέ μπλέ ή κόκκινη πετρούλα, χάντρες, νταντέλες,

ψεύτικα δαχτυλίδια, στεκάκια για τὰ μαλλιά, κι οί γριές κάνα εικόνημα ἢ δυό τρία κεριά καί λίγο μοσκολίβανο νά τό κάψουν στή χάρη Της.

Καί τὰ πιτσιρίκια χάζευαν μπροστά στά τόσα παιχνίδια, τὰ καμωμένα ἀπό μπογιατισμένο μπάφιλα πού λαμποκοποῦσε στόν ἥλο πῶς καί τί. Καί γιόμιζαν τόν τόπο φωνές καί γκρίνιαζαν στίς μανάδες τους νά τούς πάρουν καί τοῦτο καί κεῖνο καί τ' ἄλλο, καί τήν καραμούζα καί τό πιστόλι καί τή σφυρίχτρα καί τό σουγιά καί τήν κούκλα καί τό τόπι, καί νά τούς πάρουν καί ζαχαρωτά καί παστέλι καί χαλβά καί κεῖνο τό φουσκωτό τό μαλλί τῆς γριᾶς πού ἦταν ὄλο γλύκα, καί μπαλόνια χρωματιστά νά τά φουσκώνουν μέ τό στόμα καί νά τά σκάει ὁ ἕνας στό κεφάλι τοῦ ἄλλουνοῦ. Κι οί μανάδες τους τὰ τραβολογοῦσαν κι αὐτά βάζανε τίς στριγκλιές.

.....





ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ, ΣΤΗΣ ΚΥΡΑ ΒΑΓΓΕΛΗΣ*

Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ

Ἐφοῦ βγάλαμε τὸ σχολαρχεῖο ἐγὼ κι ὁ Νάκος τῆς Λένως, δὲν μπορούσαν νὰ μᾶς ἀφήσουν στή μέση ὁ πατέρας μου μέ τὸ Γιωργάκη Μάνθο. Ὁ πατέρας μου εἶχε βάλει τὰ δυνατά του νὰ μονιμοποιηθεῖ στὸ ταχυδρομεῖο καὶ τὸ μηνιατικὸ ἔτρεχε στὸ μεταξύ, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἄλλοι μέ κάποια ζήλια: «βρέχει, κρατεῖ, αὐτὸς τὸν παρά του». Κοντὰ στὸν δικό μου, εἶχε βαλθεῖ κι ὁ πατέρας τοῦ Νάκου, φαμιλίτης ἄνθρωπος μ' ἓνα ξερό μεροκάματο, νὰ «προχωρέσει» κι αὐτὸς τὸ γιὸ του παρατέρα, ἴσως γιὰτ' εἶταν τὸ μόνο σερνικό μέσα στὰ ἔξη παιδιὰ του. Ἐπ' αὐτόν θὰ ἔβλεπε φυλάξη ὁ μάρμπα Γιωργάκης ὅταν θὰ γέραζε πιά καὶ τὰ χέρια του θὰ ἔτρεμαν, τὰ μάτια δὲ θὰ βοηθάγαν νὰ φκιάνει ξένες βαρέλες καὶ ξυλάγγεια.

Μᾶς κατέβασαν λοιπὸν στήν Ἄρτα, πέρα τοῦ Σταυροῦ, πού γίνεται καὶ τὸ μεγάλο πανηγύρι, ἡ ἀγορὰ τῶν ζώων, τὸ «μ' χούστι». Ἔχουν περάσει τόσα χρόνια ἀπὸ τότε καὶ δὲ θυμοῦμαι καλά τὸ καθετί. Μοῦ φαίνεται ὅμως πὼς ἐκεῖνες τίς μέρες εἶχαν πλακώσει κι οἱ πρόσφυγες στήν Ἑλλάδα μέ τὸ χαμὸ τῆς Μικρασίας, ἀφοῦ οἱ φημερίδες εἶταν γεμάτες ἀπὸ εἰκόνες καὶ περιγραφές τῆς καταστροφῆς. Τίς βλέπαμε στὰ χέρια τῶν ἄλλων ἐδῶ κι ἐκεῖ, γιὰτ' οἱ δικοὶ μας πατεράδες δὲν ἀγόραζαν βέβαια, γιὰ νὰ μὴν ξεοδευτοῦν.

Ἄλλὰ δὲ μᾶς ἔκοβε καὶ τόσο —νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια— γιὰ τὰ βάσανα τῆς προσφυγιάς, ἐπειδὴ ἔμελλε εἶχαμε πιά δικές μας ἐγνιες. Θὰ μᾶς πάρουν στὸ γυμνάσιο; Θὰ πετύχουμε τίς ἐξετάσεις; Εἶχαμε διαβάσει καλά τὸ καλοκαίρι, ἀλλὰ δειλιάσαμε ἐδῶ στὴ μεγάλη πολιτεία. Ὅλα μᾶς φαίνονταν σπουδαῖα καὶ τρανά. Χανόμεσταν μέσ στ' ἀτέλειωτα σοκάκια μέ τὰ μαγαζιά καὶ τὰ στενά τους. Τί καλούδια, τίπραμάτιες πούλαγαν σὲ κάθε βῆμα! Τὰ διαλαλοῦσαν κιόλας δυνατά, σάμπως δὲν εἶχαμε μάτια νὰ τὰ ἰδοῦμε. Τὰ κοιτάζαμαν ὅλα καὶ τὰ λμπιζόμεσταν, μὰ δὲ μᾶς περισσεύει ν' ἀγοράσουμε τίποτε. Ἄργότερα, ἂν ἤθελε ὁ Θεός...

Μέσ στήν αὐλὴ τοῦ γυμνασίου γινόταν βουή καὶ κακό, σάμπως νὰ ἔχαν ἀπολυθεῖ χιλιάδες γονοὶ ἀπὸ μελίτσια. Πηγαινόρχονταν οἱ γυμνασιόπαιδες ἀπὸ δυὸ κι ἀπὸ τρεῖς, παρέες ὀλόκληρες, ἀνοίγοντας τὰ βιβλία, κοιτάζοντας τὰ τετράδια, λέγοντας ὁ ἓνας στὸν ἄλλον πὼς ἔγραψαν ἢ προσπαθώντας νὰ μαντέψουν τὰ θέματα τῶν ἐξετάσεων. Πόσο ἔξυπνοι φαίνονταν, τί προκομμένοι μπροστά μας! Φοροῦσαν καινούργιες κουκουβάγιες στὸ κεφάλι καὶ ἄσπρα πουκάμισα ἀνοιχτά καὶ κολαριστά παντελόνια ὡς τὸ γόνα. Ἐδειχναν πὼς τὰ ἔξεραν ὅλα καὶ δὲ φοβόνταν τούς καθηγητές.

* Ἀπὸ τὰ «Ἄπαντα» Γ. Κοτζιούλα. «Δίφρος», Ἀθήνα, 1957, σ. 214-222.

Καθηγητές του γυμνασίου! Θεέ μου, γίνεται νά υπάρχει μεγαλύτερο αξίωμα απ' αυτό στην οίκουμένη; 'Απορούσαμε πώς αυτοί οι άνθρωποι είχαν χέρια και πόδια, πώς περπατούσαν στη γη σαν τους άλλους. Τους βλέπαμε σά μυθικά όντα, σά θεούς που όριζαν την τύχη μας. Αυτοί θ' αποφάσιζαν αν θά μάς δεχτούν στο γυμνάσιο, νά γίνουμε κι έμεις κατιτίς, ή θά γυρίζαμε στά χωριά μας νά μάθουμε κουτσά-στραβά τίς πατρικές μας τέχνες. Μά όχι, αυτό δέν τό θέλαμε καθόλου. Καί τεντώναμε τ' άφτιά μας ν' ακούσουμε πώς πρόφερναν οι άλλοι τά γαλλικά, που είταν ή παντοτινή άδυναμία μας. Τί προφορά που είχαν αυτά τ' 'Αρτινόπουλα και τί διάβασμα και τί φιγούρα και τί άέρα! 'Εμείς καθόμασταν στην άκρη ζαρωμένοι μέ τά φτωχά μας ντρίλια και τά ξεβαμμένα καπέλα, σά νά ντρεπόμασταν, θαρρείς, που ύπάρχουμε στον κόσμο.

"Αρχισαν κι οι εξετάσεις. Μά όταν είδαμε τον καθηγητή νά γράφει στον πίνακα τό «είσιτήριοι» — για νά μήν κάνουμε άνορθογραφίες, λέει, απ' την πρώτη σειρά — ή καρδιά μας, έμένα και του Νάκου, πήγε στον τόπο της. Τέτοια λοιπόν είταν ή σοφία που κατέχανε τουτοι οι φωνακλάδες του προαύλιου; Και που είσαι ακόμα! "Όταν είδαμε σέ λίγο ν' αυθαδιάζουν στον καθηγητή λέγοντας πώς δέν τ' άκουσαν καλά και νά σκουντάν ό ένας τον άλλον ζητώντας βοήθεια και ν' άντιγράφουν κρυφά από ξεσκισμένα φύλλα και νά κοκκινίζουν και νά ιδρωκοπών, τότε πιά βεβαιωθήκαμε πώς δέν είμασταν οι χειρότεροι από κείνη τή μάζωξη. Δώσαμε τίς κόλλες απ' τους πρώτους, βέβαιοι από πριν για την έπιτυχία.

Τώρα πιά είχαμε όλο τον καιρό νά σεργιανίσουμε κι έμεις στο «Μονο-π'λιό», απ' όπου άρχινοϋσε τό μεγάλο παζάρι, ως πέρα στην Παργιορίτσα και ψηλά στο Πετροβούνι, όπου είχαν κουβαλήσει οι χασάπηδες κι οι έμποροι «καναράδες» από χιλιάδες κεφάλια, ζώα χοντρά και μικρά, για έχος ή για σφάξιμο, απ' τά χωριά του κάμπου κι άπάνου απ' τά Τζουμέρκα και τό Ραντοβίτσι κι απ' τή Λάκκα Σούλι και τή Φιλιπιάδα και τό Ξερόμερο και τον Καρβασαρά. 'Εκει ξενουχτάγαμε κι έμεις, άντάμα μέ τους πατριώτες μας, ανάμεσα στις φωνές και στη φασαρία, δοκιμάζοντας καμιά φέτα καρπούζι, ή αποτρώνοντας τά κόκκινα απομεινάρια απ' τίς φλοϋδες τίς άφημένες γύρω στις πέτρες. Κι όταν μπήκαμε κάποτε αποβραδís σ' ένα μεγάλο καφενείο, τρυπώνοντας κι έμεις ανάμεσα στους μεγάλους νά ιδούμε καραγκιόζη, ποιός θά περιγράψει τό αναγάλιασμα που δοκιμάσαμε εκείνη τή βραδιά άντικρύζοντας άπάνω στο φωτισμένο πανί τά σαράγια του Πασά και τό Μπαρμπαγιώργο μέ τή γκλίτσα και τό Κολλητήρι μέ τον «πατέλα» του κι όλα τά γουστόζικα και θιαμαχτά της σκηνής;

Αυτή τή χρονιά ό Νάκος κι έγώ καθίσαμε στο σπίτι τής κυρά Βαγγελής. Είταν μιά χήρα από διπλανό μας χωριό, που έλειπε χρόνια στην "Αρτα. Δούλευε κεί σέ μεγάλα σπίτια και τελευταία είχε αποκτήσει δικό της νοικοκυριό. Καθόταν παραπίσω απ' την εκκλησιά τής "Αι Θεόδωρας, κοντά στο τούρκικο τζαμί, πιά δώ απ' την άκροποταμιά. 'Εκει έμενε τον προηγούμενο χρόνο ό γιός του Κώστα Πεταλά, πολύ πιά μεγάλος από μάς, που μόλις έβγαλε την πρώτη γυμνασίου τον πήραν στρατιώτη. "Ετσι δέ δυσκολευτήκαμε πολύ νά βρούμε σπιτονοικοκυρά, μιά που οι χωριάτες έχουν τό ιδίωμα νά μιμουνται ό ένας τον άλλον.

Μέ τί καμάρι μπήκαμε στόν καινούργιο, τόν ποθητό μας κόσμο! Μαθητής γυμνασίου, δέν εΐταν μικρό πράμα γιά μᾶς. "Ὅπως ὁ πατέρας μου εΐταν ὁ πρῶτος ἀπό τό χωριό πού εἶχε ὀνομαστεῖ δημόσιος ὑπάλληλος, ἔτσι κι ἐμεῖς εἴμασταν οἱ πρῶτοι πού ἀξιωνόμασταν νά πατήσουμε στό ζηλευτό γυμνάσιο. Ἀπό δῶ καί πέρα ἔπρεπε νά ᾽χουμε τά μάτια μας τέσσερα, νά μήν πᾶνε τά ἔξοδα τῶν γονιῶν μας χαμένα.

Ἡ κυρά Βαγγελή βαστοῦσε ἕνα σπιτάκι ἀπό μιά καμαρούλα στρωμένη χάμου μέ πηλό. Οἱ τοῖχοι εΐταν καμωμένοι ἀπό καλαμόβεργες μέ τσατμά. Ἡ σπιτονοικοκυρά μας εἶχε πολύ λίγα σέγια καί στή γωνιά ἕνα σανιδένιο κρεβάτι, ὅπου κοιμόταν αὐτή με τό γιό της τό Σωτήρη. Ὁ Σωτήρης μόλις εἶχε ἀπολυθεῖ ἀπ' τό στρατό καί δούλευε ὑπάλληλος σ' ἕνα μακάλικο, ἔχοντας ὅμως στό νοῦ ν' ἀνοίξει κανένα δικό του. Ἐρχόνταν ἄργά τό βράδι νά κοιμηθεῖ κι ἔτσι ἐμεῖς εἶχαμε ὅλη τήν ἡμέρα δική μας γιά διάβασμα. Δέ φωνάζαμε ὅμως, μονάχα μουρμουρίζαμε ἀπάνω στά βιβλία μας, γιὰτ' ἡ κυρά Βαγγελή εΐταν ἥσυχος ἄνθρωπος καί δέν τῆς ἄρεσαν οἱ φασαρίες.

—Τό γυμνασιάρχη σας ἐγώ τόν ξέρω ἀπό παιδί, μᾶς ἔλεγε μέ κάποια περηφάνια, ἐννοώντας ἐλευθερον, ἀνύπαντρο μέ τό «παιδί».

Γυμνασιάρχης μας εΐταν ὁ μακαρίτης ὁ Μόραλης, κοντός, ἀλλά σβέλτος, καί μέ ματογυάλια, βασιλικός ὡς τό κόκκαλο. Εἶχε παντρευτεῖ τή θυγατέρα τοῦ Μιχάλη τοῦ ἄρχοντα, ὅπου ἡ σπιτονοικοκυρά μας εἶχε δουλέψει στά νιάτα της κι ἀπό κεῖ γνώριζε, ὅπως ἔλεγε, τό γυμνασιάρχη. Εΐταν σχολάρχης τότε καί πῆρε γυναικα τή μαθήτριά του. «Τήν ἐρωτεύτηκε», πρόσθεσε χαμογελώντας ἡ κυρά Βαγγελή, πού κι αὐτή (ὅπως μάθαμε ἄργότερα) κάποιο τέτοιο στραβοπάτημα τήν εἶχε κάμει νά φύγει ἀπ' τό χωριό, νά γίνει «πῆρέτια» στήν πολιτεία.

Σ' ἐμᾶς ὅμως φέρνονταν μειλίχια κι οὔτε μᾶς μάλωνε ποτέ ἡ σπιτονοικοκυρά μας. Ἀλλά κι ἐμεῖς δέν τῆς δίναμε καμιά ἀφορμή. Διαβάζαμε καί κοιμόμασταν ἥσυχα στήν ἀκρούλα μας, καταγῆς φυσικά, χωρίς κρεβάτι οὔτε στρῶμα. Κρυώναμε πάρα πολύ ἀπ' τό χειμῶνα καί πέρα. Ἐδῶ ἔκανε τόσο κρύο, πού τό νερό πάγωνε στό μπότι. Καί κείνο πού ζηλεύαμε τοῦ Σωτήρη, τοῦ γιοῦ τῆς κυρά Βαγγελῆς, δέν εΐταν τόσο τό καλό φαί πού τοῦ ᾽φκιανε ἢ τοῦ ζέσταινε κάθε βράδι (ἄχ, ἐκεῖνα τά λουκάνικα, πού θ' ἀργούσαμε πάρα πολύ νά τά γευτοῦμε!), ὅσο ἡ λιγοστή, ἀκριβή φωτιά πού ἄναβε ἡ μάνα του, μέ ἀγκίδες, μέ φρύγανα, μέ χαρτιά, ἴσα-ἴσα γιά τό τηγάνισμα ἢ τό ξαναζέσταμα, προσέχοντας νά μήν καπνίσει τό ἀσπρισμένο μπουχαρί της.

Ποτέ δέ μᾶς εἶπε νά κάτσουμε κοντά σ' ἐκείνη τή φωτιά, ὅπου δέν πυρῶνονται οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Σωτήρης. Πῶς συνήθισαν ἔτσι αὐτοῖ οἱ ἄνθρωποι; Ν' ἀνάβουν φωτιά καί νά μήν ἀπλώνουν τά χέρια τους; Πολύ παράξενο μᾶς φαίνονταν αὐτό. Κι εΐταν ἡ πρώτη χρονιά πού εἶχαμε στερηθεῖ τό παλιό ἀγαθό μας, τή φωτιά.

Μά ἐδῶ στήν πολιτεία εΐταν κι ἄλλα πού τά βλέπαμε ἀπό μακριά, τ' ἀποζητούσαμε χωρίς νά μᾶς ἀνήκουν. Μπροστά στήν πόρτα μας —τήν ἐσωτερική, ὄχι ἀπό τό μέρος τοῦ δρόμου— χωρισμένο ἀπ' τήν αὐλίτσα μας μέ φράχτη ἀπό καλάμια, βρισκόταν ἕνα μικρό κηπάρι, ὅπου δέν εἶχαμε τό δικαίωμα νά ξεκωλώσουμε οὔτ' ἕνα κρεμμύδι, οὔτ' ἕνα μαρούλι. Τό ἴδιο

γινόταν και μέ μιá κοντούλα πορτοκαλιά, παραμέσα στό περιβόλι, τό πρώτο δέντρο μέ τούς χρυσούς καρπούς πού βλέπαμε όλη τήν ώρα από κοντά, καθώς και μ' ένα άλλο πού έβγαλε στό τέλος τής άνοιξης τά στρογγυλά, χνουδάτα, πορτοκαλόχρυσα ζέρδελα, δηλαδή τά βερούκοκκα. "Αν μās πετούσαν από κανένα οί νοικοκυραίοι, έτσι για νά μήν «κάνουμε στά μάτια», τό θεωρούσαμε σπάνια δωρεά.

Έκει δίπλα στήν αύλή καθόταν ένα παιδί πού τό 'λεγαν Τόλη και μάθαινε τσαγκάρης. Αυτός είχε ένα σκυλί μέ λουρίδα στό λαιμό και τό τυραννούσε καθημερινά. Τό σκυλί έσκουζε, άλυχτούσε κλαψιάρικα, όπως τό τραβούσε τ' άφεντικό του άπ' τή λουρίδα κι ή αύλή γέμιζε φασαρία, έτσι πού δέ μπορούσαμε νά διαβάσουμε κι έμεις. Έκείνο τό τσαγκαρόπουλο δέν άκουγε κανέναν. Θά 'ταν άπ' αυτά πού λέγονται αλάνια, δέν εξηγούνταν άλλιώς. Μονάχα τόν άλλο χρόνο σταμάτησε τά σκληρά του παιγνίδια, γιατί στό μεταξύ έχασε τή μάνα του. Τήν είχε πάρει τό ποτάμι, έδω κοντά στή Μητρόπολη, καθώς περίμενε νά πετύχει κανένα κούτσουρο από κείνα πού κυλούσε άπ' τά ψηλώματα ή κατεβασιά.

"Άλλο φωνακλάδικο γείτονα είχαμε άπ' τήν άριστερή μεριά, πίσω άπ' τό μεσοτοιχι. Έκει κάθονταν μιá γυναίκα άπ' τίς Καλαρίτες και είχε, κληρονομιά άπ' τόν πεθαμένο άντρα της, ένα παιδί. Μικρό είταν, ούτε δέκα χρονών, αλλά φώναζε σά ρήσος. Είτε τό μάλωνε ή μάνα του, είτε κοίταζε νά τό μερώσει, αυτό ξεφώνιζε μ' όλη του τή δύναμη, κακομαθημένο. Μά άπ' τίς κουβέντες πού λέγαν, άπ' τά τσακώματά τους, μόνο τ' όνομά του ξεχωρίζαμε: Τάκη. Τ' άλλα μās είταν άκατανόητα, γιατί μιλούσαν άλλιώςτικη γλώσσα, τά κουτσοβλάχικα.

—Ξέρεις, ό Τάκης έδω δίπλα φοράει σκουλαρίκι, σά νά 'ναι κοπέλα! μέ πληροφορήσε μ' εκπληξη μιá μέρα ό Νάκος, πού έτυχε νά δεί, πιό περίεργος από μένα, εκείνο τ' άνάποδο παιδί μέ τή μάνα του έξω στό σοκάκι.

Φαίνεται πώς ή προληπτική χωριάτισσα του είχε κρεμάσει στ' άφτί εκείνον τόν κρίκο για νά μήν τής πάρει από μάτι, νά μήν άβασκαθει τό φωνακλάδικο μονάκριβό της, πού δέ μās άφηνε σέ ήσυχία μέρα και νύχτα.

Παραπέρα, στήν άκρη τής αύλής, είταν ένα πηγάδι. 'Από κεί παίρναμε νερό, τραβώντας οί ίδιοι τόν κουβά. Είταν μιá εύχαρίστηση για μās ν' άνασέρουμε —πρώτη φορά— τουτο τό σιδερικό μέ τόν άλυσο πού βροντούσε στό πλάγια.

—Πλύντε και τά πόδια σας καμιά φορά! μās θύμιζε ή κυρά Βαγγελή, γυναίκα πολύ παστρική, πού ήθελε νά μās συνηθίσει κι έμās στήν καθαριότητα.

Είταν εκεί και μιá λεμονιά μ' ένα χοντρό κλωνάρι άπλωμένο όριζόντιο. 'Ο Νάκος πιάνονταν από κεί κι έκανε έλξη —άπό κείνο τό χαμπέρι τής γυμναστικής. Τά κατάφερνε σέ τέτοια, είχε σβελτάδα αυτός. Μόνο έγώ στέκομουν σάν ξύλο, δέ μ' άφηνε κείνο τ' άφτί νά έπιδοθώ στίς άσκήσεις. "Άλλη είταν ή δική μου ίκανοποίηση, ή φτωχή παρηγοριά μου. Στήν έκθεση π.χ. έγώ είχα πάρει 10, ένω εκείνος έχασε ένα βαθμό· είταν για τήν καταστροφή των Ψαρών. Μά πώς έγινε αυτό, ένω τά γράψαμε ίδια οί δυό μας, παπαγαλία άπ' τό βιβλίο;

—Αυτός κατέχει καλά τό λεκτικόν, εἶπε γιά μένα ὁ καθηγητής. Μέλαινα σκιά, πολύ ὀρθῶς (εἶταν γιά τό πυρπολικό τοῦ Κανάρη, πού «διωλίσθησε διά τῶν ἐχθρικών πλοίων» κ.λπ.). Μέλαινα καί ὄχι μελανή, πού ἔχουν οἱ ἄλλοι.

Γι' αὐτό τό «μέλαινα» πῆρα ἐγώ τό δεκάρι, γιά κείνο τό «μελανή» ἔχασε τήν εὐκαιρία ὁ Νάκος τῆς Λένως, γιά νά συνεχίζεται καί νά διαιωνίζεται ἡ κρυφή μας ζήλια.

Ὁ καθηγητής πού μᾶς τά ἔλεγε αὐτά φόραγε σκληρό κολάρο, ἐνῶ ξούριζε τό μουστάκι του ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, καί εἶχε προπαντός μανία μέ τ' ἀρχαῖα.

—Μαγιόρος! φώναζε πάντα στόν κατάλογο τό συμμαθητή μας Μαγκιόρο, σχετίζοντας τ' ὄνομά του μέ τά λατινικά.

Ἀνάλογα τροποποιούσε, γιά εὐφωνικώτερα, καί τό δικό μου.

Ἀλλά ἐκεῖνος πού δέν τόν ἔφτανε κανένας οὔτε στήν ἀρχαιομάθεια οὔτε στήν τέχνη τῆς διδασκαλίας, ἦταν ὁ γυμνασιάρχης μας. Ἐνα μάθημα μᾶς ἔκανε ὄλο-ὄλο ὁ Μόραλης, κάποτε πού εἶχε ἀρρωστήσει ὁ καθηγητής τῆς ἱστορίας, καί τό θυμοῦμαι ἀκόμα. Ἀφοῦ μᾶς τό δίδαξε θαυμάσια δίχως προετοιμασία, μᾶς ἔβαλε νά τό πούμε κιόλας, γράφοντάς μας τήν περίληψη στόν πίνακα, ἔτσι πού τό μάθαμε ὅλοι μιά χαρά. Τί κρίμα πού ἔκανε μάθημα μόνο στή μεγάλη τάξη καί δέν τόν εἶχαμε μεῖς ταχτικά!

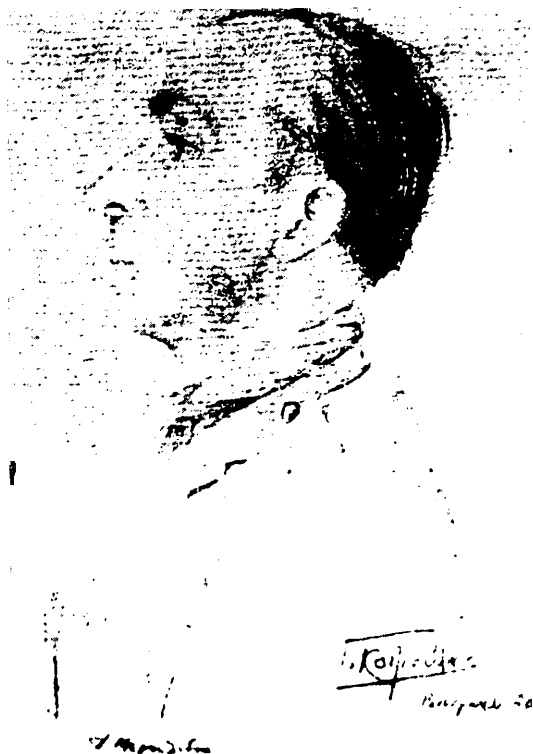
Ἐμεῖς εἶχαμε τόν καθηγητή τῶν μαθηματικῶν, πού μᾶς φαινόταν —ἐμένα τουλάχιστο— σά χάρος, καθώς ἀνέβαινε στήν ἔδρα του μ' ἐκεῖνα τ' ἀριά, μαυρισμένα του δόντια καί μ' ἐκεῖνο τό κορδόνι πού τοῦ κρέμονταν ἀπ' τά γαλιά. Τόν φοβόμασταν γιά τό κρύο του μάθημα καί τό ὕφος του τό παγερό. Ἀλλά δέν ἀργήσαμε νά γλυτώσουμε ἀπ' τό βραχνά του, καί μάλιστα μέ τόν πιό ἀνεπάντεχο τρόπο. Ἐκεῖνον τόν καιρό εἶχε πέσει στήν Ἄρτα (μεταδομένος, φαίνεται, ἀπ' τοὺς πρόσφυγες) ἐξανθηματικός τύφος, πού θέριζε καθημερινά. Πέθαιναν καί μεγάλοι ἄνθρωποι, σπουδαῖα πρόσωπα, ὅπως ὁ γιατρός ὁ Κουτσαρίδας, ὁ γιατρός ὁ Δημόπουλος, ὁ περίφημος ψάλτης, κι ἄλλοι τέτοιοι, πού τοὺς ξεπροβόδιζε γιά τό νεκροταφεῖο ἀπ' τόν κεντρικό δρόμο ἡ Φιλαρμονική τοῦ Δήμου μέ τό δάσκαλό μας τόν Μονάντερο, ἐνῶ ἐμεῖς ἀκολουθοῦσαμε κατά τετράδες ἀφήνοντας τή μουσική νά σταλάζει καντάρια θλίψη στήν πικραμένη ψυχή μας. Εἶταν οἱ πρῶτες νότες πού ἀκούγαμε στή ζωή μας κι ἀπό τότε ἡ μουσική συνδέθηκε γιά μᾶς μέ τίς κηδεῖες.

Τότε λοιπόν πέθανε ἄξαφνα κι ὁ μαθηματικός μας, πού εἶταν γέρος, μὰ ὄχι καί πολύ. Μολονότι δέν τόν συμπαθοῦσα καθόλου (αὐτόν ἢ τό μάθημά του;) τώρα πού ὁ θάνατος μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ' τήν παρουσία του, φρόντισα νά τόν νεκρολογήσω ἕμμετρα, στό τέλος ἀπ' τό τετράδιο τῆς Ἄλγεβρας:

*Φεύγεις, Μπλέτση, πᾶς στόν Ἄδη,
μά οἱ δικοί σου μαθηταί,
νεολαίας τό κοπάδι,
δέ σέ λησμονοῦν ποτέ...*

Νά εἶταν ἐκδήλωση σεβασμοῦ τάχα ἢ στιχουργική ἄσκηση μόνο;

Στους καθηγητές μας κάναμε τό σχῆμα, σά στρατιωτικοί, ὅποτε κι ὅπου τούς βρῖσκαμε στό δρόμο. Κι αὐτοί μᾶς ἀπαντοῦσαν, δέν ἔκαναν τόν ἀκατάδεχτο. Ἄκόμα κι ὁ ἴδιος ὁ γυμνασιᾶρχης μᾶς χαιρετοῦσε, φέρνοντας τό χέρι στό ψηλό του καπέλο. Ἐμᾶς τούς δύο μέ τό Νάκο φαίνεται πῶς μᾶς



Γιώργος Κοτζιούλας (στίκτισο Μεγαλίδη). Ἐπί τῷ περιοδικῷ «Διαβάζω».

γνώριζε κιόλας· ἴσως νά τοῦ εἶχε μιλήσει ἡ κυρά Βαγγελή, ἡ παραμάννα τῆς γυναίκας του.

Μιά μέρα πλησίασε ἄξαφνα, χωρίς νά τόν προσέξω, ἐκεῖ πού στεκόμουν παράμερα, μπρός σέ μιά τριανταφυλλιά, μέ ὄχι εὐδιαστά τριαντάφυλλα, στό προαύλιο τοῦ γυμνασίου:

—Γιατί κάθεσαι ἔτσι μελαγχολικός; μέ ρώτησε μέ συμπάθεια.

Κοκκίνισα, ξαφνιάστηκα, δέν ἤξερα τί νά τοῦ ἀπαντήσω. Ἡ μελαγχο-

λία είχε γίνει από πολύ νωρίς συντρόφισσά μου. Μά γιατί, αλήθεια;

‘Η κυρά Βαγγελή απ’ τήν ἄλλη μεριά δέν ἔπαυε νά μᾶς σιγοψέλνει γιά τό καλό μας:

—Κάτι γλήγορα κοιμᾶστε, μᾶς ἔλεγε. Δέ σᾶς βλέπω νά διαβάζετε τή νύχτα. ‘Ο Πεταλᾶς πέρσι κάθονταν ὡς τά μεσάνυχτα μέ τή λάμπα. Γι’ αὐτό βγήκε πρωτοβάθμιος. Κι ἐσεῖς πέφτετε στόν ὕπνο σάν τίς κότες. Θά μείνετε στήν ἴδια τάξη...

“Αν ὅμως δέ διαβάζαμε τή νύχτα μέ τή λάμπα, εἶχαμε τό λόγο μας γι’ αὐτό: δέ θέλαμε νά ξοδέσουμε πολλά στό πετρέλαιο. “Οσο γιά τήν ἴδια τάξη, αὐτό θά τό βλέπαμε σέ λίγο.

“Οταν, στά μέσα τοῦ καλοκαιριοῦ, κατεβαίνοντας ὁ πατέρας μου γιά τό μισθό του στήν “Αρτα, γύρισε στό χωριό φέρνοντας τό ἐνδεικτικό μου, εἶχε δίκιο πού ἀκτινοβολοῦσε ἔτσι. “Αριστα 10 ἔγραφε τό χαρτί μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Μόραλη ἀποκάτω.

Εἶταν Δεκαπενταύγουστος, εἶχε ἀστροφεγγιά. “Οξω στ’ ἀστράκι πού κοιμόμουν, κοντά στή βάρβα μου πάντα, δέ μπόρεσα νά κλείσω μάτι σχεδόν ὡς τό πρωί. Εἶταν ἡ πρώτη εὐχάριστη ἀγρύπνια τῆς ζωῆς μου, γιά νά μήν πῶ κι ἡ τελευταία.



ΤΟ ΜΑΓΕΡΙΟ ΤΟΥ ΚΑΠΕ*

Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ

Τη δεύτερη χρονιά ή καμαρούλα εκείνη στην Άρτα, τής κυρά Βαγγελής, μπόρεσε να χωρέσει κι άλλους δυό νοικάρηδες, κοντά σ' έμάς τούς δυό που είμαστεν εκεί από πρίν. Πώς τά βόλευε ή καλόκαρδη γερόντισσα, νά 'χει τό συγύριο τοῦ σπιτιοῦ της κι έμάς τούς τέσσερους μαζί; Φαίνεται πώς οί 10 ή 15 δραχμές, που δίναμε ό καθένας τό μήνα, εΐταν ένα έσοδο άρκετό για νά μάς κρατάει κοντά της ή κυρά Βαγγελή, που ίσως νά τής πληρώναμε καί κάτι ξεχώρα για τήν πλύση.

Ό ένας άπ' τούς δυό καινούργιους πήγαινε στην πρώτη γυμνασίου. Τοῦ έστελνε ή χήρα μάνα του, ή κακομοίρα ή παπαδιά, άπ' τό χωριό λίγο βούτυρο σ' ένα βαζάκι κι εκείνος ό προκομμένος άλειφε μ' αυτό τίς πόχες τών τσαρουχιών του (που τοῦ ενός μάλιστα έλειπε ή φούντα), όχι τόσο για νά μαλακώσουν, νά μή σφίγγουν τό πόδι, όσο για νά γιαλίσουν, νά γίνουν όμορφα καί φιγουράτα! Οί άλλοι έλεγαν, ψιθυριστά ή κατάμουτρα στόν ίδιον, πώς αυτή ή άταίριαστη κοκεταρία τοῦ νεόφερτου πατριώτη μας είχε στόχο μιά συμμαθήτρια άρχοντοπούλα, κόρη βουλευτή, που εκείνη βέβαια δέν ήξερε τίποτε για τό βάσανο τοῦ κλαψαροῦ. Μά ό Γιάννης, όσο έβλεπε πώς δέν τά κατάφερνε στόν έρωτά του, μέ άλλο τόσο πείσμα ρίχνονταν στά λατινικά.

—Γκαούντεο, γκαούντι, γκαβίζους σουμ..., μου φαίνεται πώς τόν άκούω άκόμα νά ξεφωνίζει, καθώς πήγαινε κι έρχόταν μέ μεγάλες δρασκελιές στην καμαρούλα.

—Τί γαβγίζεις έτσι κι άλυχτάς; τοῦ 'λεγε άστεΐα ή σπιτονοικοκυρά μας. Πέρσι που είχα αυτά τά δυό (κι έδειχνε έμένα καί τό Νάκο), δέν άκούγονταν καθόλου, ή εΐταν ή δέν εΐταν μέσ στό σπίτι.

Φασαρία έκανε κι ό τέταρτος, που εΐταν «παπαδάκι», σπουδαστής τής ιερατικής χολής. Έβανε κάτω ένα βιβλίο μέ νότες καί μάς έπαιρνε τ' άφτιά μέ τά έκκλησιαστικά του, καθώς μάλιστα έφερνε κι άλλους μέ ράσα νά βοηθήσουνε στίς μελωδίες:

—Πά - βου - γα - δί - κε - ζο - νι - πά...

Που βρίσκαμε καιρό νά μελετοῦμε, νά λύνουμε τά προβλήματα εκεί μέσα, ανάμεσα στίς άγριοφωνάρες τοῦ ενός καί στίς κακοφωνίες τοῦ άλλου; Φαίνεται πώς είχαμε πολύ άπόθεμα ύπομονής, τά νεῦρα μας βαστοῦσαν άκόμα γερά.

Συχνά έρχονταν στής κυράς Βαγγελής κι ένας χωριανός της ιεροσπουδαστής, που αυτός δέν εΐταν «παπαδάκι» σάν τ' άλλα. Ό Παπαδόθωρος

* Από τά «Άπαντα» Γ. Κοτζιούλα. Δίφρος, Άθήνα 1957, σ. 223-230.

—ὅπως τὸν ἔλεγαν κίολας ἀπὸ τῶρα— μᾶς περνοῦσε ὄλους ἀρκετὰ χρόνια, γιατί εἶχε κάμει στρατιώτης στή Μικρασία. Ἐφοῦ γύρισε στοῦ χωριό καί παντρεύτηκε (παπαδοπούλα βέβαια, ἀφοῦ κι ὁ ἴδιος εἶτανε παπαδοπαίδι), βρῆκε σωστό νά μή γίνει παπάς σάν τούς ἄλλους, μέ τή συνηθισμένη χειροτονία, παρά νά περάσει ἀπ' τή νεοσύστατη τότε ἱερατική σχολή. Ἐτσι κουβαλήθηκε στήν Ἄρτα παντρεμένος καί εἶταν ἀπ' τούς πῖο ἠλικιωμένους ἱεροσπουδαστές, μαζί μέ τόν πάτερ Νικάνδρο, τό διάκο τῆς Μητρόπολης, ἔχοντας σκοπό νά τραβήξει ἀργότερα μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ καί στή Θεολογική Σχολή, ὅπως καί τό ἴκαμε ὕστερ' ἀπὸ χρόνια, μ' ἓνα τσοῦρμιο παιδιά — ὁ ἀθεόφοβος, κόντεψα νά εἰπῶ. Θέλοντας μάλιστα νά ἴχει κι ἄλλους ἀποκοντά του, στοῦ θεάρεστο δρόμο πού ἀκολουθοῦσε, κάθε καλοκαίρι μέ τίς διακοπές φρόντιζε νά πιάνει πατεράδες ἀπόφοιτωγῶντοῦ σχολαρχείου καί νά τούς ἀναπτύσσει τὰ ἐπιχειρήματά του γιά τήν παπαδοσχολή:

—Τό γυμνάσιο, τούς ἔλεγε, ἔχει μιά πόρτα ἀνοιχτή, ἐνῶ ἡ Ἱερατική ἔχει δύο καί καλές. Ὅποιος τήν τελειώσει, γίνεται ἱερεὺς καί διδάσκαλος — τό γύριζε στήν καθαρεύουσα, γιά νά κάνει ἐντύπωση στοῦς χωριάτες.

Μερικοί ἀπ' αὐτούς —πρῶτοι οἱ ἐφημέριοι τῆς περιφέρειάς μας— παρασύρονταν ἀπὸ τήν ἀκούραστη προπαγάνδα τοῦ Παπαθόδωρου κι ἔστελναν τό χινόπωρο τὰ παιδιά τους πίσω ἀπ' αὐτόν τόν ζηλωτή, μέ τή βεβαιότητα ἐξᾶλλου πῶς ὅσο καί νά μὴν τούς ἔκοβε, θά τὰ παίρναν ὅπωςδὴποτε στή σχολή, πού εἶταν ἓνα καινούργιο μαγαζί μέ κάθε εὐκολία γιά τούς πελάτες.

—Τί κάνεις αὐτοῦ, εὐλογημένε; μοῦ πετοῦσε κι ἐμένα κανένα λόγο ὁ Παπαθόδωρος, βλέποντάς με ν' ἀραδιάζω μέ κόπο στίχους στοῦ χαρτί. Ἄσ' τα αὐτὰ τί σοῦ χρειάζονται; Πάρε τήν Παλαιὰ Διαθήκη νά ἀφελθῆς...

Ἐξόν ἀπ' τό Θόδωρο, ἔρχονταν τακτικά στοῦ σπίτι τῆς κυρά Βαγγελῆς, μιά ἢ δύο φορές τή βδομάδα, κι ὁ ἀδερφός της ὁ Δασκαλάκης, πού ἔκανε τόν ἀγωγιάτη ἀνάμεσα Ἄρτα καί χωριό. Ξεποδόνονταν νά στεγνώσει τὰ βρεμένα «σκαλτσούνια» του (ὅπως τὰ ἴλεγε ἐδῶ πῖο εὐγενικά) καί ἀρχίζαν ἀτέλειωτες κουβέντες μέ τήν ἀδερφή του γιά τούς παλιούς της χωριανούς.

Μιά φορά κατέβηκε γιά λίγες μέρες στήν Ἄρτα κι ἓνας χωριανός της «ἀμερικάνος», ὁ Γάκη Γούσιας, πού ἐτοιμάζονταν νά ξαναφύγει γιά τήν Ἄμερική. Ἄπλως ἐργάτης ἢ ὑπάλληλος, θά εἶταν ἐκεῖ πέρα, μά ἐμεῖς τόν περνούσαμε τουλάχιστο γιά ἐπιχειρηματία ἢ καταστηματούρχη. Μᾶς φέρνονταν ἀπλά ὥστόσο καί κάποτε πῆρε νά μᾶς κόψει τὰ μαλλιά, ἐμένα καί τοῦ Νάκου. Στοῦ τέλος ἐμεῖς πιάσαμε παράμερα κάτι περιέργα μουρμουρητά. Ὁ Γούσιας θέλησε νά μάθει τί συμβαίνει.

—Πόσο κάνει τό...; ἀνοιξε τό στόμα του ἓνας ἀπ' τούς δύο μας.

Μά ἡ ματιὰ πού μᾶς ἔριξε ὁ καλόβολος ἀμερικάνος μᾶς ἔκαμε νά δαγκώσουμε τή γλώσσα μας, σβησμένοι ἀπ' τή ντροπή, πού μᾶς εἶχε περάσει ἡ ἰδέα νά τόν πληρώσουμε γιά τόν κόπο του.

Ἄλλη μιά φορά μᾶς ἦρθε ἀπ' τό χωριό γιά καμιά βδομάδα ἓνας ἀνεψιός τῆς κυρά Βαγγελῆς, πού τόν ἔλεγαν καί Μόρτη (ὄλοι αὐτοί, ἐννοεῖται, χωροῦσαν μαζί μας σ' ἐκείνη τή στενή καμαρούλα). Τοῦτος ὁ Μόρτης κατέβηκε στήν πολιτεία γιά νά φκιασει κόλυβα, λέει, τῆς γυναίκας του.

Παράλληλα όμως είχε βάλει την κυρά Βαγγελή να του προξενέψει καμιά 'Αρτινιά, να μην κάθεται χῆρος.

Κάποτε πού διαβάζαμε γαλλικά, ἤρθε ἀποπάνω ἀπ' τό βιβλίο μας.

—Τί διαβάζετε αὐτοῦ; μᾶς κάνει μέ ὕφος πολύξερου. Τά σκ... μπορείτε νά μοῦ πεῖτε πῶς τά λέν, τά σκ...;

Καί καθώς ἐμεῖς τόν κοιτάζαμε σαστισμένοι, γιά τήν αἰσχρολογία, ὁ μόρτης συνέχισε:

—*Μέρδα* τά λέν, νά σᾶς τό πῶ ἐγώ. Καί νά *φᾶς* σκ..., τό λέν *μέρδα* τὴ *μέρδα!*

Δέν κρατούσαμε τά γέλια μας τώρα, ἀκούγοντας τήν ἀνέλπιστη διαφώτισή του.

—Μή γελᾶτε. 'Εγώ τά ξέρω καλά τά γαλλικά. Τά 'μαθα στρατιώτης στή Μακεδονία, ὅπου εἶταν καί Γάλλοι καί Σενεγαλέζοι. 'Αλλά πού σᾶς κόβει ἐσᾶς ἀπό τέτοια, εἶστ' ἀμάλλιαγα ἀκόμα! συμπλήρωσε σαρκαστικά ὁ Γιώργο, Μόρτης.

Τό πρωί φεύγαμε γιά τό σκολεϊό χωρίς νά βάλουμε τίποτα στό στόμα. Γιά τό μεσημέρι, καναδυό φορές τή βδομάδα, ετοιμάζαμε μόνοι μας φαί πού τό ψήναμε στό φούρνο. Τό φαί μας εἶταν στερεότυπο: μακαρόνι σπαγέτο ἢ ντομάτες μέ ρύζι. Στίς τελευταῖες εἴχαμε ἀποχτήσει εἰδικότητα λιὰ: τίς γεμίζαμε ἀπομέσα, ἀφοῦ τίς ἀνοίγαμε μέ τό μαχαίρι. Σταλάζαμε καί λαδάκι, ἀλλά μέ μεγάλη οἰκονομία. Κι ἔπειτα ἀπορούσαμε πῶς δέ γινόταν νόστιμο τό φαγητό μας. Ρίχναμε λαχνό γιά τό ποιός θά τό πάει στό φούρνο καί ποιός θά τό φέρει πίσω. Αὐτό τό δεύτερο εἶχε σημασία, γιατί στό γυρισμό ἔκαιγε τό ταψί κι ἔπρεπε νά βαστούμε πατσαμούρια, νά μᾶς βλέπει ὄλη ἡ 'Αρτα, καθώς ἐρχόμασταν ἀπ' τό φούρνο τῆς Χαρινοῦς ἢ ἀπ' τόν ἄλλο κοντά στήν 'Αστυνομία. Κάποτε τό πιάναμε κι ἄρνηση:

—"Ὅχι, σήμερα θά πᾶς ἐσύ! "Ὅλο ἐγώ θά ζεματιέμαι;

'Αλλοτε παίρναμε λίγο χαλβά ἢ ἐλιές ἀπ' τό μανάβιο τοῦ γέρου Ναοῦμ, πενήντα λεπτά οἱ δυό μας μέ τό Νάκο. Μοιραζόμασταν τίς δεκατέσσερες-δεκαπέντε ἐλιές διαλέγοντάς τες ἀπό μιά-μιά, καί γιά τήν τελευταία, τή μονή, ρίχναμε πάλι λαχνό. "Ἄμ τί, ἔτσι θά χάναμε ἀκέρια ἐλιά;

'Από τήν ἀνοιξη καί πέρα, πού ἔβγαине ἡ γιαιούρτη, παίρναμε κάπου-κάπου κι ἀπ' αὐτήν. 'Εκεῖ πού ψωνίζαμε ἐμεῖς, στό Τουρκοπάζαρο, σ' ἔνα κουτσομπακάλικο, ἔβραζαν μέσα στύψη, γι' αὐτό τήν πουλοῦσαν φτηνότερα. Μονάχα μιά φορά φάγαμε τῆς προκοπῆς, καί πάλι ὄχι ἀπό πρωτοβουλία δική μας, ὅσο ἀπό παρακίνηση τῆς κυρά Βαγγελῆς:

—Βάλτε καί κάνα κοψίδι στό στόμα σας, πού τ' ἀποκρέψατε χρόνον καιρό!

Τότε εἶταν πού ἀγοράσαμε συνεταιρικά μιά λούφα —ἔνα εἶδος ἀγριόπαπιας— ἀπό ἐκεῖνα τά μεγάλα πουλιά πού βαροῦν οἱ κυνηγοί στά παράλια τοῦ 'Αμβρακικοῦ, στά βαλτοτόπια.

Τίς περισσότερες όμως φορές τρώγαμε στό μαγεριό τοῦ Καπέ.

Βρίσκονταν στή γειτονιά μας, μπαίνοντας στό τουρκοπάζαρο, πιό δῶ ἀπ' τόν 'Ὀβριομαχαλά. 'Αντίκουα εἶταν τό μπακάλικο τοῦ Ρήγα, πού μᾶς εἶχε μουστερηδες του γιά ψιλοπράματα καί λίγο πιό πέρα ἕνας φούρνος.

Ἐκείνη ἡμέρα, ἀπὸ τοῦ κίτρινου τοῦ ἡλιοῦ, ἔβλεπε τὸν ἄνεμο τοῦ ἡλιοῦ, ὅταν ἔβλεπε τὸν ἄνεμο τοῦ ἡλιοῦ, ὅταν ἔβλεπε τὸν ἄνεμο τοῦ ἡλιοῦ. Ἐκείνη ἡμέρα, ἀπὸ τοῦ κίτρινου τοῦ ἡλιοῦ, ἔβλεπε τὸν ἄνεμο τοῦ ἡλιοῦ, ὅταν ἔβλεπε τὸν ἄνεμο τοῦ ἡλιοῦ.

Στὸ μαγεριὸ τοῦ Καπέ, χαμηλοτάβανο κι εὐρύχωρο ἀρκετά, μαζεύονταν τὰ γυμνασιόπαιδα τῆς γειτονιάς, ἀλλὰ προπάντων οἱ σπουδαστές ἀπ' τὴν κοντινὴ ἱερατικὴ σχολή, πού τοὺς ἔδιναν μιὰ πρόωρη σοβαροφάνεια τὰ ὁμοίωμορφα καλυμμαύχια καὶ τὰ μανίκια τῶν μακριῶν ράσων τους, ὅπου βαστοῦσαν σεμνά τὰ βιβλία, μέ κάτι τό κοριτσιίστικο ἀπάνω τους, ἀληθινὸ ἢ πλαστό. Εἶχαν ἔρθει ἀπ' ὅλες τίς γωνιές τοῦ νομοῦ, ἀκόμα κι ἀπ' τὴν Αἰτωλοακαρνανία κι ἀπ' τὴ Δυτικὴ Θεσσαλία, ἐπειδὴ δὲν εἶχαν στὰ μέρη τους τέτια σχολή. Καὶ βρίσκονταν ὅλημέρα στὸ πόδι, ἀπασχολημένοι μέ τὰ μαθήματά τους, γιὰτ' εἶχαν ἕναν ἀσπὴρὸ διευθυντή, τὸν περίφημο Ἄναξηλη. Αὐτὸς ἔκανε κι ἐφόδους τὴ νύχτα στὰ σπίτια τους, γιὰ νὰ δεῖ μήπως λείπει κανένας ἀπὸ κεῖ. Συνηθισμένος ὁ ἴδιος στὴ μοναχικὴ πειθαρχία, εἶχε κι ἀπ' αὐτοὺς τὴν ἀπαιτησὴ νὰ ζοῦν λίγο-πολύ σάν καλογεροπαιδιά.

Μὰ ἀνάμεσα στοὺς ἱεροσπουδαστές ἔβρισκες κι ἀνθρώπους παντρεμένους, μέ παιδιά κιόλας, μέ σγουρὰ μαῦρα γένια, ἔτοιμοις παπάδες. Συζητοῦσαν ὅλη τὴν ὥρα γιὰ τὰ μαθήματά τους, ἀναφέροντας ρητὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἔτσι πού κοντεύαμε νὰ τὰ μάθουμε κι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, ὅπως τ' ἀκούγαμε ἀπ' αὐτοὺς ὀλοένα. Κάποτε καβγάδιζαν κιόλας ἀπάνω στὸ φαί γιὰ τὸ ἂν ἕνα ἐδάφιο τοῦ Εὐαγγελίου λέει ἔτσι ἢ ἄλλιῶς.

Τὸ μαγεριὸ τοῦ Καπέ τὸ ἔχαν σὰ δικό τους.

—Τί ἔχουμε σήμερα, Μπαρμπαβασίλη;

Καὶ ὁ Μπαρμπαβασίλης, κοντόχοντρος, κοιλαράς σάν τὸν ἀκόλουθο τοῦ Δεσπότη, μ' ἐκείνη τὴ λερωμένη ποδιά του, μέ μικρὰ μάτια κρυμμένα στὸ πάχος, σάν τοῦ γουρουνιοῦ, ὀπλισμένος μέ τὴν αἰώνια κουτάλα του, ἀράδιαζε τὰ φαγιά τῆς ἡμέρας ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ κρέας ἢ τὰ ψάρια. Μὰ τίς περισσότερες φορές περιορίζονταν νὰ τὰ δείχνει μ' ἕνα βλέμμα, εἴτε γιὰτι βαριόταν νὰ τὰ ξαναλέει, εἴτε γιὰτ' εἶταν πιωμένος. Σὰ μύγες μᾶς ἔβλεπε τότε, μύγες πού βουίζαν εὐχάριστα στὸ μαγαζί του.

—Ἄλ-λος τὴ σου-ούπα!

Κι ἔβανε ἀράδα κουταλιές ἅμα εἶταν στὰ κέφια του — παίρνοντας ὕστερα ὅσα τοῦ δίναν, χωρὶς νὰ τὰ πολυκοιτάει, ἢ δίνοντας τὰ δεφτέρια, στοὺς ταχτικούς, νὰ σημειώσουν τὰ βερεσέδια. Αὐτοὶ εἶταν οἱ ἔμπιστοι, πού τρώγαν μεσημέρι-βράδυ καὶ τὰ πλήρωναν ὅλα μαζί στὸ τέλος τοῦ μηνός. Τοὺς ἔστελναν ἀπ' τὰ σπίτια τους κι εἶχαν γονιούς πού βαστιούνταν. Αὐτοὶ ἔτρωγαν καπαμά, τασκεμπάμπ, σηκοτάκια. Ἐπαιρναν καὶ δεῦτερο πιάτο καμιά φορά.

Ἄπ' τοὺς ἄλλους, τοὺς πολίτες, σπάνια ἔρχονταν κανένας ἐκεῖ, γιὰτ' εἶταν ἀπόκεντρος ὁ δρόμος, ἀπόμερο τό στενό. Μονάχα ἕναν «μοῦτο» μαραγκὸ εἶχαμε κεῖ κάθε μέρα, μέ μάτια γαλάζια, καχύποπτα, μέ τό μολύβι περασμένο πίσω ἀπ' τ' ἀφτί. Αὐτὸς ὁ μουγκὸς σὺχναζε κεῖ, ἀνάμεσά μας, γιὰ νὰ μὴν τὸν ἐνοχλοῦν οἱ ὅμοιοι του, φαίνεται, ἐπειδὴ κοντὰ σ' ἐμᾶς ἔβρισκε ἠσυχία. Κι ἅμα ἀπὸτρωγε, γρύλιζε σὰ γουρουνόπουλο.

—Κοίτα ὁ μοῦτος! μέ σκούνταγε ὁ Νάκος. Κι ἄλλο χαλεύει...

Πραγματικά, ζητούσε μέ νοήματα και δεύτερο και τρίτο πιάτο πού ό Καπές του τό 'βανε άμέσως (κι όχι άργώντας το όπως σ' έμάς), άφοϋ μάντευε άπ' τό γνέψημο τί του γύρευε.

'Εμείς περιμέναμε ύπομονετικά ώσπου νά 'ρθει ή σειρά μας. Δέν είχαμε άξιώσεις νά μās προσέξει άμέσως ό μάστρο Βασίλης, γιατί έγώ μέ τό Νάκο δέν παίρναμε παραπάνω άπό μισή μερίδα· ώς εκεί επιτρέπανε τά οικονομικά μας. Τρώγαμε μόνο λαδερά —φασόλια, φακή, ρεβίθια— κι επειδή όλόκληρη ή μερίδα στοίχιζε μιáμιση δραχμή, έμείς πληρώναμε έβδομήντα πέντε λεπτά. 'Ο Νάκος τά σημείωνε κιόλα σ' ένα δεφτεράκι, ίσως γιά νά τά δείξει του πατέρα του ύστερα, νά τον βεβαιώσει πώς δέν έκανε σπατάλες.

'Ο δικός μου δέ μου ζητούσε λογαριασμό, γιατί 'ήξερε πώς δέν ξοδεύω παραπάνω άπό τό κανονικό. Κρέας ή ντολμάδες (τί άρχοντικό, αλήθεια, φαί) δοκίμαζα κάθε δυό ή τρεις μήνες πού κατέβαινε ό πατέρας μου στην πόλη γιά νά μέ δεϊ. Μονάχα τότε, μόλις πληρώνονταν άπ' τό ταμείο, μ' έπαιρνε μαζί του στον κεντρικό δρόμο και τρώγαμε σέ κανένα έστιατόριο τής άγοράς, όπου κοντά στους μεγάλους έπαιρνε τό σκέδιο κι έμένα γιά κανένα πιάτο τής προκοπής. Τίς άλλες φορές είχαμε συνηθίσει στή μισονηστεία.

Κρασί στο μαγεριό του Καπέ δέ θυμάμαι νά είχε. Πού τό έβρισκε όμως ό ίδιος και μεθούσε σχεδόν κάθε μέρα; Και τί γινόνταν οί παράδες πού μάζευε άπό μās και πού δέν του λαγάριζε ούτε δεκάρα; Τόσο τά ντροπαλούτσικα παπαδάκια, όσο κι έμείς οί μικροί ξέραμε τήν αίτία, τήν πηγή του κακού. Λίγο πιό πέρα άπ' τό μαγεριό, στή γωνιά, άντίκρου άπ' τό τσαγκάρικο του Σαρλή, βρίσκονταν κάτι κόκκινα τζάμια, βαμμένα μέ πρόστυχη μογοιά. Τά βλέπαμε κάθε μέρα καθώς περνούσαμε γιά τό σκολιό, χωρίς νά καλοξέρομε τί κρύβουν άπό μέσα. Και νά θέλαμε νά κοιτάξουμε (πού αυτό μήτε μās περνούσε άπ' τό νού), οί χρωματιστές εκείνες μουντζούρες, είταν σαν ένα παραπέτασμα μυστηρίου. Μονάχα γι'αυτά άπό σπασμένες μπουκάλες και χοντρά ποτήρια μέ λαβές βλέπαμε νά σκουπίζουν, νά πετοϋν άπό κεί τά πρωινά, δείγματα κι άπομεινάρια κολασμένων ξενυχιτών.

Αυτό είταν τό κακόφημο «καφεσαντάν», ή έστία τής διαφθοράς, κι εκεί πετοϋσαν οί άμαρτωλές πεταλούδες, οί «πραμαντόνες» μέ τ' όνομα. Μέσα κεί, σά γειτονιά πού είταν, έβρισκε καταφύγιο έπειτ' άπ' τον ήμερήσιο κόπο του κι ό μάγεράς μας ό Καπές, ζητώντας φαγιά και φρούτα αλλιώτικα άπ' τά δικά του, τά φτωχικά και παπαδίστικα, σβήνοντας τή δίψα του σέ άκριβά πιotá κι όχι στο άθώο νερό πού πότιζε μέ τήν κανάτα του έμάς.

Πολλές φορές τον βρίσκαμε μαχμουρλή, νυσταγμένο, άνόρεχτο άπ' τήν άυπνία. Τά μάτια του τότε μόλις άνοιγαν, αλλά και πάλι νόμιζες πώς δέν μās γνωρίζει. 'Ο νους του είταν άλλου, στή νύχτα τή μουντή. Κάποτε, σπανιότερα όμως, βρίσκαμε τό μαγέρικο κλειστό. Αυτό σήμαινε πώς δέ μπορούσε νά σταθεϊ στά πόδια του και πώς τό 'χε παρακάμει άποβραδís ό Μπαρμπαβασίλης, ό άκακος σαν παιδί, ό άφταιγος κριματισμένος. Τότε τραβούσαμε κι έμείς στο παζάρι, νά φάμε γιαούρτη (πενήντα δράμια), στο γέρο Γκούζα μέ τίς άγαθές μουστάκες, ή νά τό ρίξουμε έξω παραγγέλλοντας χέλια στο σοβαρό, στον τίμιο Ξύλινο, πού τον βόθηαγε και τό παιδί του, μεγαλύτερος άπό μās συμμαθητής μας.

Μιά φορά, στό τέλος τῆς χρονιάς, ἐγώ κι ὁ Νάκος, καθώς κινήσαμε νά φύγουμε γιά τό χωριό, ἀποφασίσαμε νά κάνουμε ἕνα ἔξοδο παραπανίσιο. Οἱ ἄλλοι σπάγανε τίς καλαμαριές τους μελανιάζοντας τούς τοίχους γύρω ἀπ' τό γυμνάσιο — ἐμεῖς δέ θά κάναμε καμιά ζούρλια; Μπήκαμε λοιπόν σ' ἕνα μικρομαγέρικο ἐκεῖ δίπλα στά χάνια τῆς πλατείας Κιλκίς καί κάτι παραγγείλαμε ψιθυριστά.

—Τί θέλετε, μακαρόνια; μᾶς ρώτησε δυνατά ὁ μαγαζάτορας.

—Ναί... ἀπό μισή μερίδα.

—Τί λέει! ξεφώνισε ὁ μάγερας, φέρνοντας καί τό χέρι του ἀντήλιο, νά μᾶς ἰδεῖ καλύτερα τάχα. Μισή μερίδα! Κι εἶστε καί μαθητούδια, γλέπω, ἔχετε καί κορῶνες στό κεφάλι! Δέ ντρέπεστε, μωρέ, πού τό λέτε; Ἔτσι θά μάθετε γράμματα, μέ μισή μερίδα; Οὐ, νά χαθῆτε ἀπό δῶ!

Τά τελευταῖα του λόγια μᾶς ἔφτασαν ἔξω στό δρόμο, γιατί προγκήξαμε ἀμέσως, τό βάλαμε στά πόδια, μέ τήν ἀγαρμπη ὑποδοχή του.

Ἄ, δέν εἶταν προκοπή ἀπ' αὐτούς τούς ἄκαρδους Ἄρτινούς πού σέ ντροπιάζουν γιά γούστο. Μονάχα στά χωριά μᾶς νιώθουν ἐμᾶς, μονάχα ἐκεῖ δέ μᾶς προσβάλλουν. Ἄς περάσουμε γρήγορα τό γιοφύρι, ἄς ριχτοῦμε ἀπέναντι στή Γρεμενίτσα, ὅπου δουλεύουν οἱ μπαμπάδες μας οἱ μαραγκοί, νά φᾶμε συκάμινα μέ τό πλόχερο, χωρίς νά πληρώσουμε δεκάρα, χωρίς νά μᾶς προγκήξει κανένας.





ΣΤΗ ΓΗ ΤΩΝ ΔΟΥΚΑΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ...

ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ

Πορτακαλιές, άφθονο πράσινο, βυζαντινά κατάλοιπα και πλούσια νερά είναι τα χαρακτηριστικά της "Αρτας. Ο τρανός ποταμός "Αραχθος —ό Θεός— την κυκλώνει και της χαϊδεύει με τις μύριες γλώσσες του τα πόδια ως τα γόνατα, κι ύστερα τραβά μάκρος και χύνεται στη θάλασσα του "Αμβρακικού. Τούτον τόν ποταμό τόν ζευει τό θρυλικό γεφύρι της "Αρτας. Είναι τόσα τα μαύρα νερά του "Αραχθου, τόση κι ή δύναμή του, πού για τό στερέωμα του γεφυριού, πού κάθεται στό κεφάλι του ποταμού σάν πολυγωνική κορώνα άτίμητη, πλέχτηκαν θρύλοι και τραγούδια για τούς 45 μάστορες και τούς 60 μαθητάδες, πού όλημερίς έχτιζανε και κείνο τό βράδυ γκρεμιζόταν. Τεράστιο για την εποχή του έργο τούτο τό πολύτοξο λυγρό γιοφύρι. Τράνεψε πιστέρο στη φαντασία του λαού πού τό θέριεψε και τόκανε δράκο να καταπίνει μαστόρους και μαθητάδες. Η "Αρτα στάθηκε τυχερή. Διατήρησε πολλά άπ' τα βυζαντινά της χτίσματα πού τα ύψωσαν οι Κομνηνοδοκάνδες κι οι "Αγγελοι όταν ήρθαν έδω μετά τό πάρσιμο της Πόλης άπ' τούς Φράγκους και δημιούργησαν τό Δεσποτάτο της "Ηπείρου, πού στάθηκε άσπίδα στα δυτικά, κόντρα στα λεφούσια των Λατίνων. Έτσι με τα χρόνια βλέπομε να γεννιέται έδω ένα νέο κράτος στ' άχνάρια τα παλιά και, παρ' όλους τούς πολέμους και τα βάσανα, ν' αφήνει τη σφραγίδα του έλληνοχριστιανικού πολιτισμού σ' όλόκληρη την περιοχή πού είχαν εκλέξει για έδρα τους οι βασιλικοί πρίγκιπες, πού ήρθαν από τό Βυζάντιο, για να συνεχίσουν την άγια παράδοση της φυλής.

Σήμερα στη θεόρατη μητρόπολη του παλιού Βασιλείου της "Αρτας, στη δυτική πλευρά του Καθολικού της Παρηγορίτισσας, βρίσκουμε την άρχή της ωραίας αυτης ρίζας:

ΚΟΜΝΗΝΟΔΟΥΚΑΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΠΑ-
ΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑ ΚΟΜΝΗΝΟΒΛΑΣΤΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΜΕΓΑΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ
ΚΑΙ ΔΟΥΚΑΣ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΟΣ

Αυτοί λοιπόν είναι οι κτήτορες της «Σεβασμιωτάτης και Βασιλικής και Πατριαρχικής Μεγάλης "Εκκλησίας», πού σήμερα σε καταπλήσσει με την κομψότητα του όγκου της και άποτελεί ένα ασύγκριτο μνημείο κεραμοπλαστικής με περίφημα ψηφιδωτά και πού ή μεγαλοφυΐα της άρχιτεκτονικής της δίνει φτερά στο θρύλο, πού την άγκαλιάζει σάν τό γιοφύρι της "Αρτας και μάς ιστορεί ό λαός έτσι τό χτίσιμό της:

—Την "Εκκλησιά της Παρηγορίτισσας την είχε σχεδιάσει ένας μεγάλος τεχνίτης του καιρού εκείνου. Έδω και χίλια χρόνια σας λέω τώρα. Τό λοιπόν, αυτός ό μηχανικός, άφου έδωκε τό σχέδιο, τόν προσκάλεσαν σ' άλλο μέρος να φτιάσει κάτι άλλο παλάτι, εκκλησιά, σπίτι, φυλακή, ως είναι,

δέ μᾶς μέλει. Ἐπῆγε, λοιπόν, καί ἄφησε στό ποδάρι του τό μαθητή του, τόν πρῶτο ψυχογιό του. Ἐπῆρε τό σχέδιο τοῦ μάστορά του, μά ἔβαλε ἐπιμέλεια πολλή καί μέ τήν ἐξυπνάδα του κατόρθωσε νά φκιάσει τήν ἐκκλησία καλύτερη ἀπ' τό σχέδιο τοῦ μάστορά του. Ἔρχεται, λοιπόν, ὁ μάστορας, σάν ἐσκόλασε ἐκείνη τήν ἄλλη δουλειά, καί τόν βρίσκει.

—Τή σκόλασες, γιέ μου, τήν Παρηγορίτισσα;

—Τή σκόλασα, μάστορα, καί τήν ἔφκιασα καλύτερη ἀπό τό σχέδιο. Τότε ὁ παγκάκιστος, πού βάνει τά σκάνταλα στόν κόσμο καί τσί ἁμαρτίες, ἐφτόνησε καί βάνει ζήλεια στήν ψυχή τοῦ μάστορα. «Μπά! εἶπε μέσα του. Πῶς, αὐτό τό παιδί ἀπό τώρα νά περάσει ἐμένα; Τότες ἐγώ, λοιπόν, δέν εἶμαι τίποτες;» Σκέφτηκε καί μιά σατανική ἰδέα μπῆκε στό μυαλό τοῦ μάστορα.

— Ἀλήθεια, τοῦ λέει, παιδί μου, τήν ἔφκιασες καλύτερα ἀπό μένα τήν ἐκκλησιά καί ἄν ζήσεις, θά γίνεις μέγας τεχνίτης. Μά τούτη ἐδῶ ἡ κόχη, μοῦ φαίνεται, πῶς δέν τήν ἔχεις τόσο ἴσια, σάν νά στραβοφέρνει ψίχα.

—Ποιά, λέει τό παιδί, στραβοφέρνει;

—Γιά ἔλα δῶ πάνω νά ἰδῆς, πῶς στραβοφέρνει. Σκύφτει τό παιδί. Μιά τῶχει ὁ μάστορας, τό ρίχνει. Μά κοίταξε ὁ Θεός — μεγάλη ἡ χάρη του πῶς ἤθελε νά δώσει ἕνα παράδειγμα στόν Ἄνθρωπο. Καθώς γλίστησε τό παιδί, ἀρπάχτηκε ἀπ' τό μάστορα στή στιγμή, καί στή στιγμή τόν σέρνει μαζί του, καί πέφτουν μαζί κι οἱ δυο, καί σπαρτάρουν, καί σκοτώνονται...

Ἡ Παρηγορίτισσα, χτισμένη στή μέση τῆς πολιτείας, εἶναι ἕνα θαῦμα. Στό μεσαῖο τροῦλλο ἡ μορφή τοῦ Παντοκράτορα ἀπό ψηφιδωτό μ' ἕνα στεφάνι μαῦρα μαλλιά, μέ μακρὰ δάχτυλα καί σμιχτά φρύδια καί γλυκά μάτια, σέ γεμίζει δέος καί παρηγοριά. Γύρωθεν, οἱ Προφῆτες «ἐν χορῶ», γεμάτοι ἐγκαρτέρηση, στεφανωμένοι μέ χρυσά στεφάνια. Καί Ἐξαπτέρυγα καί Χερουβείμ καί Θρόνοι καί Σεραφεῖμ φτερουγίζουν τρίγυρα καί διηγοῦνται τή δόξα καί τό μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ. Καί κάτω χαμηλά στό τέμπλο «δεξιοκρατοῦσα» τό Χριστό κατά τόν τύπο τῆς Γλικοφιλούσας, ἡ εἰκόνα τῆς Παρηγορίτισσας. Σταράτη γυναίκα ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων. Μάνα καί Βασίλισσα καί Παναγία, χαρίζει παρηγοριά σ' ὅποιον τήν κοιτάζει.

Ἡ Κάτω-Παναγιά εἶναι ἕνα βυζαντινό μοναστηράκι πού ὡς σήμερα τό διαφεντεύουν γυναῖκες. Κάνουν ἐργόχειρα καί ζοῦνε στούς τοίχους μέσα τοῦς παλαϊκοῦς. Δίπλα τους περνᾷ τό ποτάμι. Τρῶει τόν κάμπο καί τραβᾷ... Τό μάτι σου ἀπό δῶ χτυπᾷ στή θάλασσα, ἀφοῦ ξεκουραστεῖ στή θάλασσα τῆς πορτακαλιάς. Ὅλο ἐκκλησιές συναντᾷς σέ τοῦτα τά χῶματα. Στ' ἀνατολικά πέρα ἀπ' τόν ποταμό, κάτω ἀπ' τό Πέτα στά ριζά τῶν Τζουμέρκων εἶναι ἕν' ἄλλο ἔρημο, μοναχικό, ξεκομένο μοναστηράκι. Ἡ Βλαχέρνα! Ἐδῶ θάβονταν οἱ Δεσπότες. Τό Καμπαναριό του μικρούλικο, στήν ἐξώθυρα ἕνα μαρμάρينو γλυπτό παρασταίνει ἕναν ἄγγελο μέ ρομφαία. Γύρω οἱ ἐλιές. Καί μέσα οἱ τάφοι. Τά παιδιά τῆς Ἀγίας Θεοδώρας εἶναι θαμένα ἐδῶ. Ὁ Μανουήλ ὁ Αὐτοκράτορας... Γιά τοῦτον τόν Μανουήλ ὁ σοφός καθηγητής Ὁρλάνδος δίνει τήν διευκρίνηση...

«Ὁ μνημονευόμενος αὐτοκράτωρ Μανουήλ εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ νεώτερος ἀδελφός τοῦ τολμηροῦ δεσπότη Θεοδώρου Κομνηνοῦ Δούκα, ὅστις, ἀποθανόντος τοῦ πρώτου δεσπότη τῆς Ἠπείρου ἀδελφοῦ του Μιχαήλ Α' τοῦ Δούκα, παραμέρισε τόν τότε ἀνήλικον διάδοχον Μιχαήλ Β' καί κατέλα-

βε τόν θρόνον τοῦ δεσποτάτου ἀνακηρυχθεῖς ἀργότερον (1223) Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ Θεσσαλονίκης. Τόν Θεόδωρον λοιπόν τοῦτον αἰχμαλωτισθέντα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν Κλοκοτνίτση τό 1230 διεδέχθη εἰς τόν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Μιχαήλ ὅστις ἔφερε τόν τίτλο τοῦ Δεσπότη, ὃν εἶχε ἀπονεῖμει αὐτῷ ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος. Καίτοι ὅμως ὁ Μανουήλ δέν εἶχε χριστιῆ βασιλεὺς, ὅμως διεχειρίζετο τήν ἀρχήν Βασιλικῶς ὑπογράφων καί δι' ἐρυθρᾶς μελάνης, ὡς οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου»...

Ἡ ἱστορία καί πάλη... Καί ἡ σπασμένη ἐπιγραφή τῆς ταφόπετρας. Οἱ πέτρες τοῦτες οἱ ἐπιτύμβιες στά Βυζαντινά χρόνια ἔχουν μιά πίκρα καί μιά θλίψη ὅταν μιλοῦν γιά τόν θάνατο. Μά τό μάρμαρο εἶναι μαῦρο ἀπ' τό καιρί καί τό χρόνο. Κι' ἡ ἀνάγνωση δύσκολη...

Ἄδελφεόν τό χρῆμα τοῦτου τοῦ τάφου

.....
 ἡ ψαλμική κέκραξε τοῦ ΔΑΔ (= Δαυίδ) λύρα

.....
 πλὴν οὐκ ἀπεικός οὐ (δέ) τῇ φύσει ξένον

.....
 κᾶν πικροδακρύφουτος ἐστίν αἰτία

.....
 μήτηρ γάρ ἡμῖν καί νηδὺς μία
 εἰς φῶς πα)ρῆξε...

.....
 ἡ Βασίλισσα Δούκαινα Θεοδώρα

.....
 ἐν φιλότητι γνησιοστοργουμένη

.....
 Γῆ καί τάφος χωρεῖ με διπλῶ τῷ μῶρῳ

.....
 ἀρχαῖς ἀναλογοῦντος ἡμῖν τοῦ τέλους

.....
 καί κατάλληλον τοῦ Θεανθρώπου φέρῳ

.....
 ἐνός γένους δῆλωσις ἀγνείας μιᾶς

ἡ

.....
 τό ψαλμικόν πρόασμα τοῦ Δα(βί)δ μέλος

ὡς

ὡς ταῦτοκοιτάσαιμε τῇ τάφου κλίνη

ζῶ

κατά μόνας οἰκήσομεν τῶν πνευμάτων

Σῶ

ἀνεσπέρου, γῆς κοιλία τῆς πανδόχου

Εῶ

φαεινόμορφος τῷ πρὸς ἄερα δρόμῳ

ἠξ

...Ἡ δύση ἀπ' ἐδῶ εἶναι γλυκειά. Ἄκοῦς τό βουϊτό τῆς Ἄρτας, τὰ βατράχια, τὰ βελάσματα...

Μέ τόν φίλο μου τόν ἱστορικό τοῦ Δεσποτάτου, τό Γιάννη τόν Τσουτσίνο εἶχαμε μπλεχτεῖ ἕνα δειλινό σέ τοῦτα τὰ δρομάκια τῆς ἱστορίας. Μοῦλεγε ἐκεῖνος, τοῦλεγα ἐγώ. Ὁ δρόμος ἔφευγε, χανόμαστε μέσα στή βραδυή ὥρα, μέσα ἀπ' τούς θρύλους πού προσπαθοῦσαμε νά βροῦμε τήν ἀλήθεια. Τά περιβόλια ἀσάλευτα, μαυριδερά. Οἱ ἀρκουδόβατοι θράσευαν στά νερά κι ἄπλωναν κλαδιά στά μονοπάτια.

Βαθειά μέσ' στίς πορτακαλιές ἦταν μιά νησίδα θεόρατα κυπαρίσσια καί πολύκλαδοι δρυγιάδες. Καί στή μέση φάνταζε ἕνας κουμπές ἀσπριδερός. Εἶχα περάσει κι ἄλλες ὥρες τοῦτο τό δρομάκι μὰ πρώτη φορά τό μάτι μου στάθηκε σέ τοῦτα τὰ ψηλά δέντρα καί τόν ἀσπριδερό κουμπέ.

Μοῦπε ὁ φίλος μου πού ἤξερε βαθειά τήν ἱστορία τοῦ τόπου πώς ὁ κουμπές ἦταν ἀπ' τό τζαμί τοῦ Φαήκ Πασᾶ, πού κάποτε εἶχε γνωρίσει μεγάλες μέρες. Σάν διώξαμε τούς Τούρκους τό τζαμί ρίμαξε, τῶπνιξαν οἱ ἀρκουδόβατοι. Παραμερίσαμε τὰ κλαδιά, κάναμε πέρασμα καί μῆκαμε στόν αὐλόγυρο. Ἐνα ἀεράκι χάιδευε τίς κορφές τῶν κυπαρισσιῶν, οἱ δρυγιάδες κάτι ψυθίριζαν καί τό τζαμί ἔπεφτε, θρουλοῦσε ἀπ' τήν ἐγκατάλειψη. Μόλα τοῦτα γιά μένα ἦταν μιά ἀποκάλυψη. Μιά Μυστηριακή γοητεία, ἀνάπνεε παντοῦ. Ἐκεῖνη τή στιγμή ἀκούστηκαν τᾶηδόνια. Εἶχαμε ἀκουμπήσει σ'ένα τοῖχο καί τ'ακούγαμε καί τὰ χαιρόμαστε καί βάζαμε στήν ψυχή μας μέσα τό τραγοῦδι τό θλιμένο, τό δειλινό, τὰ κυπαρίσσια, τή δροσιά...

Ὅπου μέσα ἀπ' τὰ κλαδιά ἄξαφνα μυστικά πήδηξε μπροστά μας ἕνας ἄγριος γέρος ξελοურισμένος, γενιασμένος σάν τό Γκόρκι πού μᾶς φώναξε παράχορδα.

—Τί γυρεύετε ἐπαδᾶ;

—Ἄκοῦμε τᾶηδόνια.

—Φύγετε. Τᾶηδόνια εἶναι δικά μου. Σφουρίζουν γιά μένα. Τᾶχω μανάρια μου.

Ὁ παράξενος γέρος δέν σήκωνε πολλές κουβέντες. Τᾶηδόνια ἦταν δικά του! Φύγαμε. Πέρασε καιρός καί σάν κάποτε μέ ρώτησε ἕνας συνάδελφος νά τοῦ πῶ τί θυμοῦμαι περισσότερο ἀπ' τὰ ταξίδια μου στήν Ἑλλάδα, ἀδίσταχτα τοῦπα γιά κείνα τᾶηδόνια πού ἕνα δειλινό ἄκουσα νά τραγουδοῦν θλιμένα στήν Ἄρτα, στό τζαμί τοῦ Φαήκ Πασᾶ καί ὁ παράξενος γέρος, τᾶχει μανάρια του.

Μά ἄς ξανάρθουμε στή Βυζαντινή Ἄρτα, κι ἄς φανταστοῦμε τή μεγάλη σκάλα τῆς Παρηγορίτισσας στρωμένη πορφυρό χαλί, μέ φόντο τό βουνό, τό Περάνθι, λαός νά μυρμιδίξει ὄξω, καί κλαδιά μυρτιάς μαζύ μέ λάβαρα ν' ἀνεμίζουν, καί λιβάνι νά μυρίζει ὁ νοτιάς, καί σεμνή νά καταφτάνει ἡ βασίλισσα Θεοδώρα Παλαιολογίνα μέ μακρὸ χιτῶνα, μέ πετράδια, καί στέμμα νά φορεῖ ν' ἀστράφτει, κι οἱ Κομνηνοί Ἄγγελοι, κι ὁ Δούκας Μιχαήλ ξαποπίσω μέ τό σπαθί, κι ὁ Μητροπολίτης χρυσό Εὐαγγέλιο νά κρατᾶ, καί νά προσκυνᾷ ἡ Βασίλισσα κι οἱ ἀρχόντοι, καί νά νομίζεις ὅτι ἀναστήθηκε ὁ Μαρμαρωμένος Βασιλιάς κι ἡ Ἄγια Πόλη τοῦ Βοσπόρου.

«Ὁ βυζαντινός μας» εἶχε ὄλο τοῦτο τό ἀξεπέραστο μεγαλεῖο, πού χρειάζεται γνώση καί ψυχή μαλαγμένη, γιά νά τόν κάνεις δικό σου καί νά τόν χαρεῖς. Σήμερα ὄλα τοῦτα ζοῦν μόνο στό παραμύθι. Ὁ ποταμός τρέχει μαῦρος, οἱ κάργιες σκληρίζουν πάνω στους προμαχώνες τοῦ κάστρου πούγινε ὠραῖο ξενοδοχεῖο καί κλαῖνε τή μοίρα τους. Τό παλάτι τῆς Θεοδώρας καί τοῦ Πύρρου γκρεμίστηκε. Ἐνα οἰκόσημο τῶν Κομνηνῶν, μέ ἐραλδικό σταυραετό πεταμένο στά πόδια τοῦ κάστρου, μιλεῖ γιά τό πέσιμο τοῦ θρύλου. Τό βράδυ τ' ἀγκαλιάζει ὄλα μέ τή γλύκα του. Ἡ Ἄρτα σέ λίγο θά κοιμηθεῖ. Ἀπό πέρα ἀπ' τοὺς Κωστακιούς ἔρχεται ἡ μυρωδιά τῆς πορτακαλιάς, σμίγει μέ τό μούρμουρο τοῦ θεο-ποταμοῦ, ἀνακατεύεται μέ τ' ἀγέρι πού φυσᾷ ἀπ' τό Πέτα καί σοῦ χαϊδεύει τό πρόσωπο. Ὅλα ἐδῶ μαρτυροῦν τό τέλος. Ἐνα τέλος ὅμως ὡς ἀρμόζει στά πράγματα. Σοβαρό, βαρύ, βυζαντινό. Ὡς ἐμπρέπει σέ μιά πόλη, πού κάποτε βασίλευε ἡ Θεοδώρα Παλαιολογίνα ἡ Ἁγία.

(Ἀπό τά Ταξιδιωτικά», 1970)

Ο ΚΛΕΦΤΗΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΝΙΚΟΥ ΤΣΑΜΤΣΙΚΑ

1-5-'84

Ἄρχαῖα ἀμβρακία
τό φάντασμά σου προτιμᾶ
τά Ρυβ ἀπ' τὰ πέτρινα
ἀρχαιολογικά εὐρήματα
πού ἔναι ὅλα κατεστραμμένα
ἀπό Ρωμαίους καί Τούρκους.
Ἐκεῖ ὅλα εἶναι κατεστραμμένα
ἀπ' τή μονοτονία
τῆς κάθε μέρας.
Ἦραῖα πόλη γι' αὐτούς πού
διάλεξαν νά ἔναι ἀπόλυτα μόνοι.
Οἱ μόνοι ἀρτινοί εἶναι αὐτοί
πού δέν εἶναι ἀπ' τήν Ἄρτα.
Τά δειλινά ἤ βόλτα ὀλοκληρώνει
ένα μεγάλο τίποτα.
Γιά τούς ρωμαντικούς
καλά εἶναι.
Ἄλήθεια, νά ἔναι τυχαῖο
τό ὅτι στά ἰσπανικά Αῤτα,
σημαίνει: «Βαριέμαι»;

ΑῤΤΑ

Πόλη τῆς ὀργῆς
μά καί τῆς ἀπόλυτης γαλήνης.
Χώρα γυναικοκρατούμενη
τῆς μοναξιᾶς.
Καλά φρουρημένη
αὐλή!
Πού τὰ παιδιά σου
παίζουν
— μήν ἔχοντας τίποτ'
ἄλλο —
μέ τὰ παιγνίδια
ὄνειρά τους...

21-3-'84

Πίσω απ' τό κάστρο
οί πέτρες
γέμισαν λακούβες.
Κι ή σκιά του σάν νά
βουλώνει τ' αὐτιά της.
Ποτάμι γλείφει τίς
καλαμορίζες.
Ὁ θόρυβός του
θαρρῶ
τήν ξεκουφαίνει.

23-1-'84

Λοιπόν ψιλοβρέχει.
Αὔριο, τό πρωί
θά 'βρεῖ τόν κάμπο βουρκωμένο.
Οἱ ἐργάτες δέν θά δουλέψουν.
Γιά ἄλλη μιά μέρα
τά πορτοκάλια
θά μείνουν στήν ἴδια θέση
πάνω στά δέντρα.
Κι ἐγώ ἀναπολώντας τις
στιγμές πού ἔζησα
μέ τή μίζερη γυναίκα
τῆς πραγματικότητας,
τή μόνη μου φίλη,
θά ψάχνω νά βρῶ
μιά τρύπα στό χῶμα
χιλιόμετρα βαθιά.
Νά θέλω νά βγῶ ἔξω
τούς πρώτους δυό μήνες,
νά νοσταλγῶ
τούς ἄλλους δύο,
νά μισῶ τούς
ἐπόμενους τέσσερις
κι ὁ χρόνος νά κυλάει.

6-4-'84

Τοῦτο τό καλοκαίρι θά ῥγήσει νά ῥθει.
Εἶναι πού ὁ χειμώνας κλωτσᾷ ἀκόμα
σάν τό κοκόρι πού τοῦ πῆραν τό κεφάλι
καί δέν ἐννοεῖ νά ψοφήσει...
Ἄργεῖ νά ῥθει
τοῦτο τό καλοκαίρι.
Καί θά ῥναι ἡ βροχή
κακός θυρωρός ν' ἀνοίξει
τήν πόρτα νά μπεῖ.
ἌΟ φίλος ἥλιος ἔχει γρίπη
γι' αὐτό κρύβεται.
Ἄργεῖ μά θά ῥθει.
Εἶναι οἱ ψυχές μας
καί τά ὄνειρά μας
πού θά τό φέρουν.

*Ἄπό τήν ποιητική συλλογή τοῦ Νίκου Τσαμτσόικα « ἌΟ κλέφτης τῆς Ἄρτας» ἌΕλ.
Τύπος, 1984*